

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TÜRK SİYASAL MUHAFAZAKÂRLIĞININ KURUMSALLAŞMASI VE

DEMOKRAT PARTİ

HÜSEYİN ŞEYHANLIOĞLU

kadim

Siyaset

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

**TÜRK SİYASAL MUHAFAZAKÂRLIĞININ
KURUMSALLAŞMASI**

VE

DEMOKRAT PARTİ

Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU

Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU, Yrd. Doç.Dr.

1974 yılında Şanlıurfa - Siverek'e bağlı Aşağı Taşlı köyünde doğdu. İlköğretiminin üçüncü sınıfına kadar olan kısmını köyde okuduktan sonra kalan orta ve lise öğrenimini Şanlıurfa'da tamamladı. 1999 yılında Uludağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünden mezun oldu. 2004 yılında Sakarya Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında "11 Eylül Sonrası Değişen Dünya Dengelerinde Afganistan" konulu tezi ile yüksek lisansını tamamladı. 2009 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi'nde "Siyasal Muhafazakârlık ve Demokrat Parti" konulu tezi ile Siyaset Bilim alanında Doktorasını tamamladı. Aynı yıl yaklaşık on yıl çalıştığı Maliye Bakanlığından ayrılarak, Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümüne öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı. Evli ve üç çocuk babasıdır.

**TÜRK SİYASAL MUHAFAZAKÂRLIĞININ
KURUMSALLAŞMASI**

VE

DEMOKRAT PARTİ

Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU

**Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve
DEMOKRAT PARTİ**

Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU

Kadim Yayınları : 38
Siyaset : 21

© Kadim Yayınları. Bu kitabın tüm hakları saklıdır ve Kadim Yayınları'na aittir. Kitabın hiçbir bölümü yayıncının izni olmadan fotokopi ve bilgisayar ortamında yeniden üretilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

1. Basım, Mart 2011.

Yayın Yönetmeni: Serhat Buhari Baytekin

İç Tasarım: ORIENT
Kapak: Oğuz Çetin

KÜTÜPHANE KARTI

ŞEYHANLIOĞLU, Hüseyin
Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve
DEMOKRAT PARTİ

1.Baskı, 15x24 cm
viii + 352 sayfa, kaynakça var

ISBN: 978-975-9000-20-2

1.Muhafazakârlık, 2. Demokrat Parti, 3. Adnan Menderes
4. Cumhuriyet Halk Partisi, 5. Celal Bayar

Basım - Öncü Basımevi
Kazım Karabekir Cd. No:85/2 İskitler-Ankara Tel: (312) 384 31 20

KADİM YAYINLARI
Bayındır 1 Sok. No:27/28
Kızılay – Çankaya/Ankara
Tel: 0-312 435 55 66
www.kadimyayinlari.com

Kadim Yayınları, Orient Yayıncılık markasıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	1
GİRİŞ	5

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SİYASAL MUHAFAZAKÂRLIĞIN TARİHİ SÜRECİ VE KAVRAMSAL YAPISI	9
1.1. Siyasal Muhafazakârlığın Doğuş Süreci	10
1.2. Rönesans, Reform, Aydınlanma Dönemi ve Siyasal Muhafazakârlık	12
1.3. Fransız İhtilali ve Siyasal Muhafazakârlığın Doğuşu	15
1.4. Siyasal Bir İdeoloji Olarak Muhafazakârlık	18
1.5. Siyasal Muhafazakârlığın Tanımı	21
1.6. Siyasal Muhafazakârlığın Temel İlkeleri	25
1.6.1. Devrim ve Toplumsal Mühendisliğe Karşıtlık	27
1.6.2. Pragmatizm, Geleneklere ve Tarihe Bağlılık	29
1.6.3. Aile, Toplum ve Ara Kurumların Önemli Oluşu	33
1.6.4. Dinin Önemli Oluşu	36
1.6.5. Özel Mülkiyetin Dokunulmazlığı ve Serbest Piyasa Taraftarlığı	39
1.6.6. Hiyerarşi'ye Bağlılık, Devlet ve Otoriteye Saygılı Olma	42
1.7. Siyasal Muhafazakârlığın Bazı Temel Kavramlara Yaklaşımı	44
1.7.1. Demokrasi	44
1.7.2. Liberalizm	47
1.7.3. Eşitlik ve Özgürlük	49
1.8. Siyasal Muhafazakârlığın Üçüncü Dalgası	52

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRK SİYASAL MUHAFAZAKÂRLIĞININ DOĞUŞ SÜRECİ 57

2.1. Tanzimat Döneminde (1839–1876) Türk Siyasal Muhafazakârlığı	58
2.2. Sultan II. Abdülhamid Dönemi (1876–1908): İslamcılık ve Siyasal Muhafazakârlık	63
2.3. I. Meşrutiyet Dönemi (1878–1908) Pozitivist Jön Türkler ve Prens Sabahaddin Grubu	70
2.4. İttihat ve Terraki İktidarı Döneminde Siyasal Muhafazakârlık (1908–1918)	75
2.5. Kurtuluş Savaşı Döneminde Siyasal Muhafazakârlık: İkinci Grup (1918–1923)	85
2.6. Cumhuriyet Döneminde Siyasal Muhafazakârlık (1923–1946)	92
2.6.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	98
2.6.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası (12 Ağustos 1930)	101

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DEMOKRAT PARTİ'NİN DOĞUŞ SÜRECİ 107

3.1. II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'nin Siyasî Durumu	108
3.2. Toprak Reformu Kanunu (17 Ocak 1945) ve Dörtlülük (7 Haziran 1945)	111
3.3. Demokrat Parti'nin Kurulma Süreci (7 Haziran 1945–7 Ocak 1946)	115
3.3.1. Demokrat Parti'nin Kuruluşu (7 Ocak 1946)	121
3.3.2. DP Kurucularının Siyasal Kimliği	129
3.3.2.1. Mahmut Celal Bayar (1883–1986)	130
3.3.2.2. Adnan Menderes (1899–1961)	134
3.3.2.3. Mehmet Fuad Köprülü (1890–1966)	143
3.3.2.4. Refik Koraltan (1890–1974)	144
3.3.3. Demokrat Parti Programı ve Tüzüğü	145

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRK SİYASAL HAYATINDA DEMOKRAT PARTİ (1946–1960)	171
4.1. Demokrat Parti ve 1946 Genel Seçimleri	171
4.2. Demokrat Parti'nin Büyük Kongreleri	175
4.2.1. I.Büyük Kongre ve Hürriyet Misakı (7 Ocak 1947)	176
4.2.2. 12 Temmuz Beyannamesi ve Demokrat Parti'nin Parçalanması	179
4.2.3. Millet Partisi'nin Kurulması (20 Temmuz 1948)	183
4.2.4. Demokrat Parti'nin II. Büyük Kongresi	185
4.3. Demokrat Parti'nin CHP Üzerinde Etkileri (1946–1950)	186
4.4. 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri için DP'nin Seçim Propagandası	189
4.5. Demokrat Parti İktidarı (14 Mayıs 1950–27 Mayıs 1960)	192
4.6. DP İktidarı Döneminde Kurulan Hükümetler ve DP'nin Önemli İcraatları	193
4.6.1. DP İktidarının Birinci Dönemi (1950–1954)	195
4.6.2. Arapça Ezan Okunma Yasağının Kaldırılması (16 Haziran 1950)	198
4.6.3. DP ve Kore Savaşı (30 Haziran 1950)	199
4.6.4. Muhtar Seçimleri, Belediye Seçimleri ve İl Genel Meclisi Seçimleri	201
4.6.5. I. Menderes Hükümetinin İstifası (8 Mart 1951)	202
4.7. II. Menderes Hükümeti (09 Mart 1951- 17 Mayıs 1954)	203
4.7.1. CHP Mallarının Devri, Köy Enstitülerinin ve Halkevlerinin Kapatılması	204
4.7.2. Türkiye'nin NATO'ya Girişi (20 Eylül 1951)	206
4.8. III. Büyük Kongre (15–20 Ekim 1951)	207
4.9. 2 Mayıs 1954 Genel Seçimleri	209
4.10. 6/7 Eylül Olayları (6–7 Eylül 1955)	211
4.11. Dördüncü ve Son DP Kongresi (15–20 Ekim 1955)	212

4.12. III. Menderes Hükümeti'nin İstifası (29 Kasım 1955)	212
4.13. Demokrat Parti ve Basın	213
4.14. DP'nin Son Genel Seçimleri (27 Ekim 1957)	216
4.15. Beşinci ve Son Menderes Hükümeti (05 Kasım 1957–27 Mayıs 1960)	218
4.16. CHP'nin DP'ye Savaş İlanı (12–15 Ocak 1959)	220
4.17. Tahkikat Komisyonu Kurulması (18 Nisan 1960)	221

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. DP'NİN SİYASAL MUHAFAZAKÂRLIK İLKELERİNE GÖRE ANALİZİ

5.1.DP'nin Siyasal Muhafazakârlık Değerlerine Göre Analizi	225
5.1.1. DP ve Cumhuriyet Devrimleri	227
5.1.2. DP'nin Din Politikası	234
5.1.3. DP'nin Gelenek ve Tarih Politikası	247
5.1.4. DP'nin Aile, Ara Kurumlar ve Toplum Siyaseti	257
5.1.5. DP'nin Ekonomi Politikası	263
5.1.6. DP'nin Devlet ve Otorite Politikası	271
5.2. Demokrat Parti'nin Bazı Kavramlara Yaklaşımı	282
5.2.1. DP'nin Demokrasi ve Liberalizm Politikası	283
5.2.2. DP'nin Özgürlük ve Eşitlik Politikası	290

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

KAYNAKÇA

EKLER

ÖNSÖZ

Doktora tezimi yazarken bir arkadaşşıma şöyle demiştim: Bu tezi bir bitireyim söz veriyorum bu kitapların hepsini okuyacağım. İşte elinizdeki kitap o kitapların, onlar kadar yeni kitapların ve iki yıllık dinlendirilmiş, geliştirilmiş bir düşüncenin ürünüdür. Çünkü bilimin soğuk ve dar kalıpları, adeta ruhumu sıkıyordu. Bu nedenle bu kitap her ne kadar doktora çalışmama yakın gibi görölüyorsa aslında yeni bir çalışmadır. Bu farklılık hem siyasal muhafazakârlığın tanımında hem de Demokrat Parti'nin analizinde görölmektedir.

Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıkan üç büyük siyasal ideolojiden, ihtilal değerlerine olumsuz yaklaşanı olan siyasal muhafazakârlık, bugün Batı dünyasının en güçlü iki siyasal ideolojisinden biridir. Muhafazakâr partiler ya iktidardadırlar ya da iktidarın en güçlü alternatifidirler. Topluma karşı her türlü yapay müdahalelere karşı çıkan, düzen ve otoriteyi savunan, aile, ara kurumlar, din, gelenek, özel mülkiyet, serbest piyasa ve tarihe bağlı olan siyasal muhafazakârlığın önemi; sosyalizmin eseri Doğu Bloku'nun çökmesi ve liberalizmin eseri olan kapitalizmin ve küreselleşmenin insanlığı emerek yayılmasına karşı yükselen bir değer olarak gittikçe daha çok kabul görmektedir.

Tarih boyunca siyasal muhafazakârlığın savunduğı bu temel öğelere en çok değer veren ülkelerin başında gelen ülkemiz, ayrı zamanda Fransız İhtilali'ne denk gelen bir modernleşme-batılılaşma sürecine girmiştir. Ancak bu konuda Batı Dünyası kendi modernleşme tezine karşı (Aydınlanma, Fransız İhtilali), anti-tezini (muhafazakârlık) üretirken, maalesef ülkemizin kendi anti tezini yarı kendi siyasal muhafazakârlığını üretmediğı görölmektedir. Bu anlamda Türk modernleşme tarihinin başlangıç dönemi olarak görölen Tanzimat'ın ilanından sonra görölen Genç Osmanlılar, Jön Türkler, İslamcılar, İttihatçılar, Âdem-i Merkeziyetçiler ve İtilafçılar içinde muhafazakâr öğeleri savunan kişi ve akımlar var olmuşsa da bunlar Batı ölçeğinde siyasal muhafazakârlığın teorik ve pratikten çok uzakta bulunmuştur. İlginçtir bu süreç olduğı gibi 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde devam etmiştir. Bu-

rada laik, pozitivist ve ulusalcı kesimi temsil eden İttihat ve Terakki Fırkası'nın devamı Birinci Grubun partileşmiş hali olan Cumhuriyet Halk Partisi iken bunun karşısında olan gelenekçi, dine önem veren, âdem-i merkeziyetçi hatta Osmanlı Devleti'nin tadili ile devamının mümkün olabileceğini savunan İkinci Grup ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (17 Kasım 1924) çatısı altında örgütlenmiştir. Ancak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) Şeyh Said isyanı ile hiçbir ilişkisi ispatlanamadığı halde Bakanlar Kurulu kararıyla 124 gün sonra kapatılmıştır. Bizzat Atatürk'ün isteği ile 12 Ağustos 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası da (SCF) muhafazakâr değerleri savunan kişilerin toplandığı yer olduğu gerekçesiyle 99 günlük ömründen sonra kendi kendini feshetmek zorunda bırakılmıştır. Türk siyasal hayatı bu süreçten sonra 15 yıl daha tek parti yönetimi altında kalmıştır. Ancak 1945 yılından itibaren değişen dünya dengeleri ve kurulmaya çalışılan iki kutuplu yenedünya düzeninde, çeyrek asırlık politikanın sürdürülemezliği nedeniyle Türkiye çok partili siyasal hayata geçmek zorunda kalmıştır.

Bu süreçte, 7 Ocak 1946 yılında kurulan Demokrat Parti (DP) kuruluşundan itibaren sosyal, siyasal, ekonomik ve dış politika alanlarında siyasal muhafazakârlığın temel ilkelerine yakın bir politika uygulanmıştır.¹ Bu amaçla 1789 yılından 1960 yılına kadar Türk siyasal hayatı incelendikten sonra DP, siyasal muhafazakârlığın temel ilkelerine göre analiz edilmiştir. Bu konuda DP'nin siyasal kimliği konusunda çalışma yapılmamış olması ve muhafazakârlığın ülkemizde yeterince tanınmaması hatta olumsuz bir tutum veya sadece din olarak algılanması, çalışmamızı hem zorlaştıran hem de önemli kılan etkenlerin başında gelmektedir.

Akademik hayatımın her aşamasında yakın ilgisini gördüğüm, Prof. Dr. Tayyar ARI, Prof. Dr. Bilal Murat ÖZGÜVEN, Prof. Dr. Faruk TURHAN çalışmamı en ince ayrıntısına kadar okuyup değerlendiren danışman hocam, Prof. Dr. Şaban SİTEMBÖLÜKBAŞI'na teşekkür etmeyi öncelikli bir borç biliyorum. Konuyla ilgili olarak görüşlerine başvurduğum Aydın MENDERES, Prof. Dr. Cem EROĞUL ve Necmettin CEVHERİ'ye değerli bilgilerini ve zamanlarını benimle paylaştıkları için ayrıca teşekkür ederim.

Çalışmam sırasında bana her türlü desteği veren sevgili eşim Bahar'a; birebir alıntıları, küçük-büyük harf ayrımını yaparak, bir virgülü dahi atlamadan okuyan sevgili kızım Nur Sultan'a (8) ve ortalıkta ses-

¹ Şevket Çizmeli, **MENDERES Demokrasi Yıldızı?**, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2007, s. ix.

sizce dolaşarak beni rahatsız etmemeye özen gösteren başarılı kızım Yasemin Elif'e (11), bir civciv gibi sürekli baba baba diyen Elifnur'a (2009) ve hayatım boyunca maddi ve manevî desteğini benden esirgemeyen anneme, babama sevgiler saygılar. Ciddiyet, saygı ve çalışkanlığı ile bilim adına büyük umutlar vaat eden sevgili Araştırma Görevlimiz Müslüm Kayacı'ya, fakültemizin güler yüzlü klavye canavarı sevgili Ümit'e ve diğer personelimize ayrı ayrı teşekkür ederim.

Konunun önemi ve büyüklüğü yanında gelecek çalışmalara küçük de olsa bir katkı sunmak amacıyla hazırlanan bu çalışmadaki, tüm kusurlar ve eksiklikler doğal olarak şahsıma aittir.

Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU

Sur - Ocak 2010- DİYARBAKIR

GİRİŞ

On dokuzuncu yüzyıl, beş asırlık Osmanlı İmparatorluğunun helaket ve felaket asrı olmuştur. İmparatorluk, kalkınmak için son bir manevra yaparak rotayı Batı'ya kırar. Çünkü başta kendisi gibi olan geçmişin muhteşem medeniyetlerinden Hindistan ve Çin, Batı'nın işgaline maruz kalırken, sadece Rusya ve Japonya Batı gibi olup kurtulabilmişlerdir.

Tahta geçişi ülkemizde Batılılaşma tarihinin başlangıcı sayılan, Sultan III. Selim (1789–1808) ve aynı yolda ilerleyen Sultan II. Mahmut'un (1808–1839) modernleşme çabaları, Tanzimat Fermanıyla (1839) somutlaşırken İmparatorluk artık geri dönülemez bir yola girer. Bu dönemde kurtuluş reçetesi arayışı sonucu Genç Osmanlılar adıyla yeni bir nesil ortaya çıkar. Gençler kısa sürede Fransız İhtilali'nin "**Eşitlik, Adalet, Hürriyet İsteriz**" ilkelerine tutkuyla bağlanırlar. Böylece kurtuluş reçetesini düşmanından bekleyen Genç Osmanlılar, artık Avrupa sokaklarındadır. Devletleri ise İngilizler, Fransızlar ve Almanlar arasında Rusya'ya karşı denge politikasıyla zar zor ayakta durmakta ve tarihten silinmek üzeredir.

Mısır gibi asi bir evladı İstanbul kapılarına dayandığında, Sultan II. Mahmut, Valisi Mehmet Ali Paşa'dan kurtulmak için Rusya'dan yardım ister. İstiklal Caddesi'nde yürüyen Rus ordusunun, işgale mi yardıma mı geldiğinden, başta Sultan olmak üzere kimse emin değildir. Artık İmparatorluk gemisi hızla su almaktadır. Tıpkı 1918 yılındaki yıkılmış Osmanlı'nın ilk versiyonu gibi bir manzarayla karşı karşıyayız.

İstanbul yabancı elçilerin etkisi altındadır. Ordu dağılmış (Yeniçeriler 1826) ve cephelelerde kaybeden orduların ardından gelen milyonlarca muhacir, İstanbul sokaklarından Bursa'ya; Kafkasya Erzurum hattından da Ürdün'e kadar akmaktadır. İşte bu süreçte İmparatorluğu kurtarmak için iş başa düşmüş, Genç Osmanlılar artık reçetesiz de olsa ilaç aramaya koyulmuşlardır. Bir tek dertleri vardır: Devlet-i Aliyye-i Osmanniye'yi kurtarmak? Yahya Kemal ve Mehmet Akif'in ısrarla vurguladığı şanlı geçmişe dönmek.

Bu süreçte Genç Osmanlılar'a sunulan reçete maalesef tarihten değil, Fransız İhtilalcilerinden gelir. Yağmurdan kaçarken doluya tutulmuş-

lardır ama bunun bedelini önce ülkelerini ardından hayatlarını vererek öğreneceklerdir. Tarihte nadir görülen ağır bir bedeldir bu.

1865 yılında tarihimizde ilk siyasi cemiyet olarak örgütlenen Genç (Yeni, Jön) Osmanlılar, zaman içinde Fransız İhtilali'nin laik, pozitivist, devrimci hâkim rengine bürünür. Kurtuluşun reçetesi artık iç devrimlerle elde edilecektir. Amaç Padişahın yetkilerini kısmak, dinin etkisinden kurtulmak, tarih ve gelenekleri unutmak ve bir darbeyle devleti ele geçirip demir yumrukla sıkı bir merkeziyetçi bir politika uygulamaktır. Devlet bu Fransız İhtilali zihniyetiyle kurtarılacaktır. Bu nedenle Jönler, batan Osmanlı gemisini kurtaramamışsa da, sahilde 33 yıl tutmayı başaran Sultan II. Abdülhamid'e 33 yıl boyunca hafiyeci, istibdatçı, İslamcı, Kızıl Sultan diyerek Fransızlar ve Ermenilerle birlikte isyan bayrağı açacaklardı. Bunlardan sonradan ayrılan Rıza Tevfik, Sultan'ından ahrette de olsa özür diler şefaattir:

**Tarihler ismini andığı zaman
Sana hak verecek, ey koca sultan;
Bizdik utanmadan iftira atan,
Asrın en siyâsî padişâhına.**

**Dîvâne sen değil, meğer bizmişiz,
Bir çürük ipliğe hülyâlar dizmişiz.
Sade deli değil, edepsizmişiz.
Tükürdük atalar kiblegâhına**

Jön Türklerin kültüründen kopuk, tarihinden uzak, halkına yabancı ve Avrupa sokaklarında büyüyen ihtilalci grubu, aslında ihtiyaç duyulan Avrupa'nın bilim ve düşünceleri yerine Batı'daki pozitivist ve laik düşüncelerini kopyaladılar. Yani sanki bunlar gençlik heveslerinin peşine takılmış gibiydiler. Cemil Meriç'in dediği gibi; bu sebepten hem bu ülke hem o çocuklar harcarıp gittiler. Tıpkı bizdeki 68 ve 80 kuşağı gibi Oysa bizi kurtaracak bir reçete vardı Batı'da, ancak bu reçeteyi biz alamadık.

Fransız İhtilali'nin ardından doğan üç büyük siyasal ideolojiden biri olan muhafazakârlık; geleneklerin hayatımız için en az akıl ve bilim kadar önemli olduğunu; tarih, din ve tecrübelerin fert ve toplum hayatı için mutlaka değerlendirilmesi gerektiğini; hiyerarşi, düzen ve otoriteye saygı gösterilmesi gerektiğini, devrimlerin ve toplumsal projelerin birer canlı organizma olan topluma karşı uygulanmasının asla kabul edilemeyeceğini; bireyi, devlete ve şirketlere karşı birer müfreze gibi koruyan sivil toplum kuruluşlarının hayati derecede önemli olduğunu; top-

lumsal ve siyasal değişimlerin ağır ve dikkatli yapılması gerektiğini; âdem-i merkeziyet, yerel değerler, özel mülkiyet ve serbest piyasa değerlerini savunmuştur.

Yaklaşık 200 yıldır siyasal muhafazakârlığın savuna geldiği bu değerler, sosyalizmi savunan Doğu Bloku'nun yıkılması ve küreselleşmenin devletleri ve toplumları yutan etkileriyle dünyanın her tarafında genel kabul görmektedir. Bu değerleri savunan muhafazakâr partiler bugün ya iktidarda bulunmakta ya da iktidarın en güçlü adayı durumunda bulunmaktadırlar. Sistematik olarak bu düşüncüyü bizler 1908 yılından sonra ancak 1945 yılında DP'nin kuruluşundan sonra ülkemizde görebileceğiz.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Doğu ve Batı blokları şeklinde kurulan iki kutuplu yeni dünya düzeninde, Sovyetler Birliği'nden kaynaklanan tehdit algılamaları, toplumsal değişim ihtiyacı ve tek parti zihniyetinin sürdürülemezliği nedeniyle altı ay içinde (1945) çok partili siyasal hayata geçmek zorunda kalmıştır. Bu süreçte 7 Ocak 1946 yılında kurulan Demokrat Parti (DP), kuruluşundan sadece dört yıl sonra iktidara gelmeyi başarmış (1950) ve 27 Mayıs 1960 askeri darbesine kadar aralıksız olarak üç dönem üst üste tek başına iktidara gelmeyi başarmıştır. DP'nin Türkiye'de demokrasinin başlangıç noktası olduğu, lideri Adnan Menderes'in de "Demokrasi'nin Yıldızı"², olduğu veya bu düşüncenin aksini savunanlarca DP'nin gericiliğin (ki muhafazakârlık ülkemizde yıllardan beri kasıtlı olarak böyle tanımlanıyor) başlangıcı ve lideri Adnan Menderes'in de "Demokrasi'nin Yıldızı?" olduğu şeklinde zıt bilgilere sahip olduğumuz görülmektedir.

DP bugün (2011) Türk siyasal hayatında, kuruluşundan tam 65 yıl ve kapatılmasının üzerinden de yanın asır geçmesine rağmen, adından en çok söz ettiren partidir. DP, toplum ve siyasal hayatta ismi, programı, lideri, eylem ve söylemleri ile siyasal hayatta herkesim tarafından halen bir milat olarak konuşulmaktadır. Türk siyasal hayatında; **Yeter! Söz Mille-tidir, Her Mahallede Bir Milyoner, Her Fabrika Bacasının Yanına Bir Minare** sloganlarının yarı sıra Arapça ezan okunması, radyoda Kur'an okunması, bürokrasinin etkisinin kırılması, siyasetçilerin halkın ayağına bir oy için gitmeye başlaması, geleneklerin ihyası, tarihe saygı ve bağlılık,

² Örneğin, AK Parti 22 Temmuz 2007 seçimlerinde Ankara'nın dev billboardlarında "Onlar Demokrasi'nin Yıldızları" konulu afişlerinde Adnan Menderes'i başlangıç olarak alırken, Prof. Dr. Sina AKŞİN'İN önsözünü yazdığı Şevket Çizmeli'nin "MENDERES Demokrasi Yıldızı?" Kitabında ve Cem EROĞUL'un "Demokrat Parti Tarihi ve Felsefesi" kitabında Menderes ve DP, kısmi karşı devrimci, tören Atatürkçüsü, biçimsel demokrat, feodal düzen ve emperyalizm savunucusu olarak suçlanmıştır.

Ortadoğu'ya dönüş... ve demokrasinin (Demürkırat'ın) başlangıcı olarak bilinmektedir.

Bu çalışma, Türk siyasal muhafazakârlığının kurumsallaşması sürecinde DP'nin on dört yıllık siyasal hayatı boyunca, siyasal muhafazakârlığa yakın bir siyaset izlediği varsayımından hareketle hazırlanmıştır. Çalışmanın konusu, DP tarihi boyunca (1946–1960) siyasal muhafazakârlığın genel kabul gören ilkeleri çerçevesinde, DP'nin siyasal kimlik tanımlamasını yapmaktır. Bunun için öncelikle siyasal muhafazakârlığın ve Türk siyasal muhafazakârlığının tarihi bir süreç halinde analizi yapılmıştır. DP'nin kurucularının düşünceleri başta olmak üzere, kuruluş süreci, programı, söylemleri ve icraatları esas alınarak konu ile ilgili yazılı, görsel, sözlü, internet kaynak taraması yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SİYASAL MUHAFAZAKÂRLIĞIN TARİHİ SÜRECİ VE KAVRAMSAL YAPISI

Fransız Devrim(i)... Genelde varsayıldığından çok daha az yenilik getirmiştir. On insan kuşağının üzerinde çalışmış olduğu bir yapının ani ve şiddetli bitimidir. Eğer olmamış olsaydı da eskimiş toplumsal yapı her yerde çöküp dağılmaktan geri durmayacaktı. Devrim uzun sürede yavaş yavaş ve kendiliğinden tamamlanacak olan şeyi, ihtilâçlı ve ızdıraplı bir çabayla, geçiş olmaksızın, önlem almaksızın, hiç bir şeye aldırmadan, aniden tamamlamıştır. (Alexis de TOCQUEVILLE)

Muhafazakârlılık, iki yüzyılı aşkın bir süredir başta Avrupa ve Amerika olmak üzere, bütün dünyada Liberalizm, Sosyalizm ve Milliyetçilik ile birlikte yaygın olarak düşünülen, eleştirilen veya paylaşılan ama sürekli olarak tartışılan bir düşünce sistemidir. Liberalizm, Sosyalizm ve Milliyetçiliğin boşalttığı veya doldurduğu alanlarda türeyen muhafazakârlık¹ kendi temel ilkelerini bu zaman zarfında oturtmayı başarmıştır.

Tarihî geçmişine baktığımız zaman siyasal muhafazakârlığın kuramlaşma sürecini oluşturan olguların başında Aydınlanma, Fransız İhtilali ve Sanayileşmenin geldiği görülmektedir. Bu süreçlerden geçerek olgunlaşan siyasal muhafazakârlık; tarihî değerleri, toplumu, pragmatizmi, özel mülkiyeti, ara kurumları, gelenekleri, dini, var olan otorite ve düzeni savunurken; her türlü devrim ve toplum mühendisliğini, bireyciliği ve saf akılcılığı reddettiği görülmektedir.

Bu olguların siyasal bir ideolojiye dönüşmesini sağlayan olay ve kişi ise, Fransız İhtilali'ne karşı muhafazakârlığın yukarıda saydığımız te-

¹ Andrew HEYWOOD, *Siyaset*, (Ed. Buğra KALKAN) Adres Yayınları, Ankara, 2010, s.75.

mel öğelerini, kapsamlı bir şekilde “Fransız İhtilali Üzerine Düşünceler”² (*Reflections on the Revolution in France*) ve “Yeni Whig’lerden Eski Whig’lere Bir Rica” (An Appeal From the New Whigs to the Old) isimli eserleriyle dile getiren, İskoç asıllı İngiliz düşünce ve siyaset adamı Edmund Burke’tür. Siyasal muhafazakârlık hakkında esaslı verilere ulaşmak için, muhafazakârlığın tarihî sürecine değinmek zorunlu görüldüğünden, ilk önce muhafazakârlığın doğuş süreci incelenecektir.

1.1. Siyasal Muhafazakârlığın Doğuş Süreci

Muhafazakârlığın siyasal bir ideoloji olarak Edmund Burke’ün 1790 yılında Fransız İhtilali’ne yönelik, “muhalif bir tepki”³ olarak yazdığı “Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler” isimli eseriyle başlatılması, bu konuda çalışma yapan araştırmacılar tarafından genel olarak kabul görmektedir⁴.

Fransız İhtilali’nin meydana gelmesinden hemen sonra, Fransız muhafazakâr düşünürlerden Joseph de Maistre ve Louis de Bonald’ın, Fransız İhtilali’nin Fransa’da meydana getirdiği korkunç kültürel, siyasal, sosyal ve ekonomik yıkım üzerine; “*Ancien Regime*”in (eski rejim) yerine ikame edilen, ihtilal değerlerine karşı “karşı bir ihtilal değil, ihtilalin karşıtı” isteyen, eskiye dönüşü radikalce isteyen sert tepki vermiştir. Çünkü eski rejim on iki asır boyunca sadece dinin eseri idi⁵.

Kıta Avrupa’sı muhafazakârlığı konusunda daha ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz Joseph de Maistre ve Louis de Bonald’ın “Radikal-Tepkici Muhafazakârlığı” bu alanda devrime karşı verilen ilk tepki olmakla birlikte, İskoç asıllı İngiliz liberal Whig Grubu milletvekili, gazeteci-yazar Edmund Burke’ün “Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler” adlı eseri, günümüze kadar siyasal muhafazakârlığın temel referans kaynağı

² Edmund BURKE, *Reflections on the Revolution in France*, (1790 Tıpkıbasım), Penguin Books, London, 1986.

³ Bekir Berat ÖZİPEK, *Muhafazakârlık: Akıl, Toplum, Siyaset*, Kadim Yayınları, Ankara, 2005, s.31.

⁴ Süleyman Seyfi ÖĞÜN, “Türk Muhafazakârlığının Kültürel Politik Kökleri”, *Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık*, Cilt5, (Der. Ahmet ÇİĞDEM), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004; ÖZİPEK, 2005; Robert A.NISBET, *Muhafazakârlık: Düş ve Gerçek*, Kadim Yayıncılık, (Çev. M. Fatih Serenli, Kudret Bülbül), Ankara, 2007; Aytekin YILMAZ, *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Vadi Yayınları, Ankara, 2003; Mehmet VURAL, *Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakârlık*, Elis Yayınları, Ankara, 2003. Russell KIRK, *Muhafazakârlığın On Prensibi*, (Çev. Okan ASLAN, Cemal FEDAYİ), <<http://www.muhafazakar.com/default.asp>>. (31.05.2009)

⁵ Pierre GAXOTTE, *Fransız İhtilali*, (Çev. Semih Tiryakioğlu), Varlık Yayınları, İstanbul, 1962, s.3.

olarak görülmektedir⁶. Her ne kadar siyasal muhafazakârlık, Burke'ün Fransız İhtilali'ne karşı yazdığı eseri ile başlatılmaktaysa da başta Wilson olmak üzere birçok yazara göre muhafazakârlık düşüncesinin kökleri Aristo'ya kadar uzanmaktadır. Günümüzün ünlü muhafazakâr düşünürlerinden Robert A. Nisbet de aynı şeklide muhafazakârlığı, "Rönesans, hatta insanlığın ilk zamanlarından itibaren"⁷ başlatmaktadır. Karl Mannheim'de muhafazakârlığı hem modern zamanların hem de geçmiş dönemlerin ideolojisi olarak tanımlayarak onu "geçmiş ve geleceğe doğru" boyutlarıyla tanımlamaktadır⁸. Muhafazakârlığın ilk çağlardan itibaren başlatılma gerekçesi ise, muhafazakârlığın temel unsurları olan aile, toplum, din, ara kurumlar (lonca, kilise, cemaat, tarikat, vakıf gibi), hiyerarşi ve özel mülkiyet gibi devlet için gerekli olan temel unsurların ilk çağlardan itibaren var olmasına bağlanmaktadır.

Oysa kabul etmek gerekir ki; bunların var olması siyasal bir ideolojinin varlığı için yeterli değildir. Çünkü bu değerler insanın temel ihtiyaçlarından oluşmuştur. Konuya sadece tarihî çerçeveden yaklaşacak olursak, ilk çağlardan itibaren emekçilerin ve özgürlük eğilimlerinin de var olduğunu görmekteyiz ki bu durumda bizim, sosyalizm ve liberalizmin varlığını insanlığın ilk dönemlerine kadar götürmemiz gerekir. Böyle bir yaklaşım öncelikle bizim bilimsel bir şekilde konuyu incelememize engel olacağı gibi, konuyu içinden çıkılmaz bir hale gelecektir.

Bu nedenle bu unsurların varlığını, modern bir siyasal ideoloji olan muhafazakârlığın başlangıç noktası olarak alamayız. Çünkü siyasal muhafazakârlık başta dini değerlere, geleneklere, tarihin sürekliliğine, mevcut siyasal ve sosyal sisteme karşı; bir bütün halinde hızlı bir deği-

⁶ Edmund BURKE, liberal düşünceleriyle tanınan bir Whig milletvekiliydi. Tory'ler aristokrasiyi savunurken, Whig'ler işçilerin haklarını savunmaktaydılar. Tory'ler, hiyerarşiye inançla, geleneğe vurgu yapmayla ve ödev ve organizmacılığa verilen destekle nitelenen bir ideolojik duruşa sahip olmuşlardır. (HEYWOOD, s. 79) İngiltere'de 1641-1648 yılları arasında mutlak monarşiye karşı verilen mücadelede başlıca iki grup bulunmaktadır. Kralın haklarını savunan grup "Tories", kralın yetkilerinin sınırlandırılması ve parlamentonun hak ve yetkilerinin artırılmasını isteyen grup ise "Whigs" olarak adlandırılmaktaydı. Burke'de Eski Whig'ler dediği grubun bir üyesiydi. 1832'de Tories'lerin yerini Muhafazakâr Parti, Whig'lerin yerini ise Liberal Parti aldı. Böylece Muhafazakâr kavramı İngiltere'de yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandı. Muhafazakârlık zaman içerisinde bir sosyal ve siyasi doktrin hüviyetini kazandı. (Coşkun Can AKTAN; Muhafazakârlık ve liberal Düşünce <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=825>. (15.09.2010)

⁷ NISBET, 2007, s. 50.

⁸ Karl MANNHEIM, "Conservative Thought", *Essays on Sociology and Social Psychology*, (Der. Paul Kecskemeti) Routledge ve Kegan Paul Ltd. London, 1996'den akt. E.Zeynep GÜLER, *19.Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, (Der. Birsan Örs), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.118.

şim ve dönüşüm süreci başladığında (Fransız İhtilal) ortaya çıkmıştır. Tutarlı, gerekçeli ve nedenini açıklayabilen karşı bir duruş sergileyen siyasal muhafazakârlık, ılımlı ve radikal gelgitler yaşamış da olsa de Maistre gibi radikal fikirler yerine Burke'ten itibaren ılımlılıktan ve değişimden yana rota kırarak tezini belli kavramlar üzerine bina etmiştir. Siyasal muhafazakârlığın temeli olan bu kavramların, modern siyasal bir düşünceye dönüşmesi ise şu olgulara bağlanmaktadır⁹:

1. Rasyonalizme dayalı geleneğin yerine akli esas alan Aydınlanma hareketi,
2. Toplumların değişim hareketlerine ivme kazandıran Fransız İhtilali,
3. Emek-yoğun teknolojiyen sermaye-yoğun teknolojiye geçişin yaşandığı ve değişiminin kural haline getirildiği Sanayi Devrimi'dir.

Siyasal muhafazakârlığın ortaya çıkışına neden olarak görülen, bu maddelere göre konumuzun analiz edilmesi tutarlı, tarihî sürece uygun ve anlatımı daha kolay olacağı düşünüldüğünden, konu bu maddeler çerçevesinde incelenmiştir.

1.2. Rönesans, Reform, Aydınlanma Dönemi ve Siyasal Muhafazakârlık

Siyasal muhafazakârlığın, bir düşünce akımı olarak doğduğu Fransız İhtilali ve öncesi döneme bakıldığında onun; birey, toplum ve devlet hayatında monarşiyi, aristokratik düzeni ve dini savunan, kısaca "var olanın" düşüncesi olduğu görülecektir.

Kilisenin ve monarşinin öncelik ve üstünlüğüne dayalı olan Avrupa siyasal sisteminde, kilisenin prensiplerine itaat, mutlak bir şart olarak görülmekteydi. Bu dönem (9.yy-15.yy), doğal siyasal muhafazakârlık olarak da görülebilir. Örneğin, 1302 tarihli meşhur "*Unam Sanctam*" (İki Kılıç) kuramına göre, ruhanî ve cismanî iktidar ayırımına gidilmiş, ancak bunların her ikisi de papanın otoritesi altına konulmuştur¹⁰. Bu, aynı zamanda Avrupa'da laikliğin de başlangıcı olarak görülmektedir.

Avrupa'da başta Luther (1483-1546), Calvin (1509-1564) ve Bodin (1529-1596) gibi en reformcular bile toplumsal, siyasal ve bilimsel alanda,

⁹ Doğu ERGİL, "Muhafazakâr Düşüncenin Temelleri Muhafazakârlık ve Yeni Muhafazakârlık", *AÜSBF Dergisi*, Cilt:41, No:1/4, Ocak-Aralık 1986, s. 269; YILMAZ, 2003, s.99-100.

¹⁰ Maurice BARBIER, *Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset*, (Çev. Özkan Gözel) Kaknüs Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 23.

Hıristiyanlığı hayatın merkezine ve papayı da devlet yönetiminde, kralın önüne koymaktaydı. Bossuet (1627–1704) bu düzeni şöyle özetlemiştir¹¹:

Din, en önemli güçtür ve din; siyasal toplumun da en önemli gücüdür. Öyle ki devletin sadece iki bünyesi vardır: Din ve adalet... Adalet de din üzerine kurulu olduğuna göre toplumsal ilişkilerin temelini din olduğu düşüncesi genel kabul görmekteydi.

Bu din odaklı düşüncenin yanında, kilisenin kontrolündeki bakış açısı olmadan da dünyadaki düzenin insan aklınca sorgulanabileceğini, tartışılabileceğini savunan “akıl ve bilim” esaslı düşünce sistemini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle nasıl ki Fransız İhtilali’nin temelinde Aydınlanma dönemi var ise; aynı şekilde Aydınlanma’nın temelinde de Rönesans ve Reform bulunmaktadır.

Başta Galileo (1564–1642), Newton (1642–1727) ve Bacon (1572–1626) olmak üzere, bilim adamları ve filozofların çalışmaları; yeni bir din anlayışını temsil eden deistler (mevcut dinleri kabul etmeksizin Tanrı’ya inananlar), rasyonalist din anlayışlarıyla septisizm (Hume) ve ateizm (de’Holbach) mutlak olanı yıkmış, bilim ve felsefede ilerleyerek evreni, dini ve toplumu anlayabilmek için yalnız aklı ve bilimi esas almışlardır¹². Locke (1632–1704), Constant (1767–1830), Saint Simon (1760–1825) ve Comte’un (1798–1857) bilim ve din alanındaki sorgulamaları ile devam eden süreç, Aydınlanma’nın kilometre taşları olarak görülmektedir.

Avrupa’da Müslümanlar karşısında yüzyıllardır yaşanan geri çekilme, (7.yy–17.yy) Haçlı Seferlerinin başarısızlığı, Endülüs Emevi Devleti ve Sicilya’nın bilimsel etkileri, Türklerin İstanbul’u fethi ve Avrupa’nın kalbine kadar (Viyana) ilerlemesi, Avrupa’da yaşanan ekonomik, siyasal ve sosyal sorunlar... gibi Avrupa’nın siyasal sisteminin sorgulandığı ve bu sorgulamanın sonucunda ise önce Rönesans ve ardından da Reform hareketlerinin başladığı görülmektedir.

Klasik sanat ve edebiyat eserlerinin yeniden okunması şeklinde, 14.yüzyıldan itibaren İtalya’da başlayan ve zamanla tüm Avrupa’ya yayılan, tarihsel ve düşüncel gelişmelere Rönesans denilirken; öncülüğünü Alman Martin Luther’in çektiği, 15. ve 17. yüzyıllarda Katolik Kilisesi’ne karşı verilen dinsel alanda görülen yenilik hareketlerine de Reform (yeniden şekil vermek, düzenlemek) denilmektedir¹³. İtalya’da başlayan Rönesans’ın ardından, Almanya’da dinde başlayan Reform

¹¹ BARBIER, s. 68.

¹² Mehmet VURAL, *Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakârlık*, Elis Yayınları, Ankara, 2003, s. 17.

¹³ Ömer DEMİR ve Mustafa ACAR, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.306–307.

hareketleri sonucu, Avrupa Ortaçağı'nın, gerek düşünce yapısında ve gerekse toplumsal yapısında büyük değişiklikler meydana gelmiştir.

Rönesans'ın başlıca nedenleri olarak, Ortaçağ'dan beri yapılan çalışmaların, 15. ve 16. yüzyılda olgunlaşması ve büyük sanatkârların yetişmiş olması; matbaanın bulunmasıyla yeni buluş ve düşüncelerin kolayca yayılması; coğrafi keşifler sonucu zenginleşen Avrupa'da sanattan ve edebiyattan zevk duyan bir sınıfın oluşması; Avrupa'nın, İslam medeniyetini taruması, (Osmanlı ve Endülüs Emevileri gibi); İstanbul'dan, İtalya'ya göç eden Bizans bilginlerinin etkisi gösterilmektedir¹⁴.

Bu gelişmenin yanı sıra 17. ve 18. yüzyıllarda Aydınlanma düşünürlerinin her biri farklı bir alanda ve bölgede etkili oldukları görülmektedir. İngiliz aydınlanması üzerinde David Hume ve John Locke, gerçeğe sadece "akıl ve tecrübeyle" ulaşılabilceği düşüncesiyle etkili olurken; Kıta Avrupa'sı akılcılığının gelişimi üzerinde Fransız asıllı Descartes "varlığının düşünmesine bağlı olduğunu" savunan rasyonalizm görüşüyle etkili olmuş ve gerçeğe ulaşmak için o da sadece "akıl ve bilime" yönelmiştir. Başta Kant olmak üzere Alman aydınları ise din, ahlâk ve bilim arasında bir uzlaşmaya çalışmışlardır¹⁵.

Akıl çağı olarak da isimlendirilen 18. ve 19. yüzyıllarda, "Kilise ve Papa" daha açık bir ifadeyle din yani Hristiyanlık hayattan çıkarılmaya çalışılırken, İncil'in yerini ansiklopediler; papazların yerini ise, filozof ve bilim adamları almıştır¹⁶. Ephraim Chambers'ın iki ciltlik *Universal Dictionary Of Arts And Science* (1728), Bayle'nin *Dictionnaire Historique et Critique*, Voltaire'in *Dictionnaire Philosophique*, Diderot'un *Pensees Philosophiques* (1746), Jean d'Alembert'in *Discours Preliminaire ve Essai Sur Les Elementes de Philosophie* (1759) zamanın önde gelen eserlerinin başlıcalarıdır.

Dinsel inanışta Tanrı'nın her şeyin başı olduğu merkezi konumunun yerine, Aydınlanma döneminde her şeyin başı olarak "akıl ve bilim" görülmüştür. Özipek'e göre bu dönem, toplumsal ve siyasal yaşamın

¹⁴ Ali ÇİMEN, *Tarihi Değiştiren Konuşmalar*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 23–28.

¹⁵ Ünlü Alman Filozofu Immanuel Kant "Was ist Aufklärung?", (Aydınlanma Nedir?) adlı makalesinde bu dönemi şöyle tanımlamıştır: "Şimdi aydınlanmış bir çağda mı yaşıyoruz?: Hayır, ama büyük ihtimalle Aydınlanma Çağı'nda yaşıyoruz. Genel olarak insanların din konularında, bir başkasının yönetimi olmaksızın emin ve iyi bir şekilde kendi akıllarını kullanabilmelerinin ya da sadece akıllı olabilmelerinin eksikliği hala duyulmaktadır. Bununla birlikte şimdi genel Aydınlanma'nın ya da kendilerinin sorumlu oldukları ergin olmama durumundan çıkışın engellerinin azaldığına ilişkin belirgin belirtilerimiz var: Bu bakımdan bu çağ, Aydınlanma Çağı'dır. (VURAL, s.18)

¹⁶ Fransa Devlet Başkanı, Nicola Sarkozy, Eylül 2008'de Papa'nın Paris'i ziyaretinde şöyle demiştir: Geçen iki yüz yılda bir öğretmen bir din adamının (papazın) yerini asla alamadı.

her alanında yerleşik kalıpları yıkmış, önce Avrupa’da sonra tüm dünyada, tarihin yönünü değiştirerek, insan ve evren tasarımlarını üreten zihinsel bir dönüşümü ve felsefi kopuşu ifade etmektedir¹⁷.

Kısaca, 15. ve 16. yüzyıllarda Rönesans ve Reform ile başlayan ve 17. ve 18. yüzyılda, ekonomik, sosyal ve bilimsel alanda yaşanan gelişmeler doğrultusunda, özellikle düşünce sahasında büyük sorgulamaların başladığı ve yalnız akıl ve bilime göre maddi manevî değerlerin esas alınarak sorgulandığı döneme, Aydınlanma Dönemi denilmektedir.

Bu şekilde, 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa’da Rönesans ve Reform ile başlayan değişim süreci, 17. ve 18. yüzyıllarda dinin yerine bilim ve aklın, “başat güç” olmasıyla sonuçlanmış ve geleneksel Avrupa düzeni temelinden sarsılmıştır. Bu süreçte ise aklın ve bilimin, hâkim ve mağrur bir biçimde öne çıkmasına karşı muhafazakârlığın ilk safhası olarak görülen “Romantizm” akımı tepki göstermiştir.

1.3. Fransız İhtilali ve Siyasal Muhafazakârlığın Doğuşu

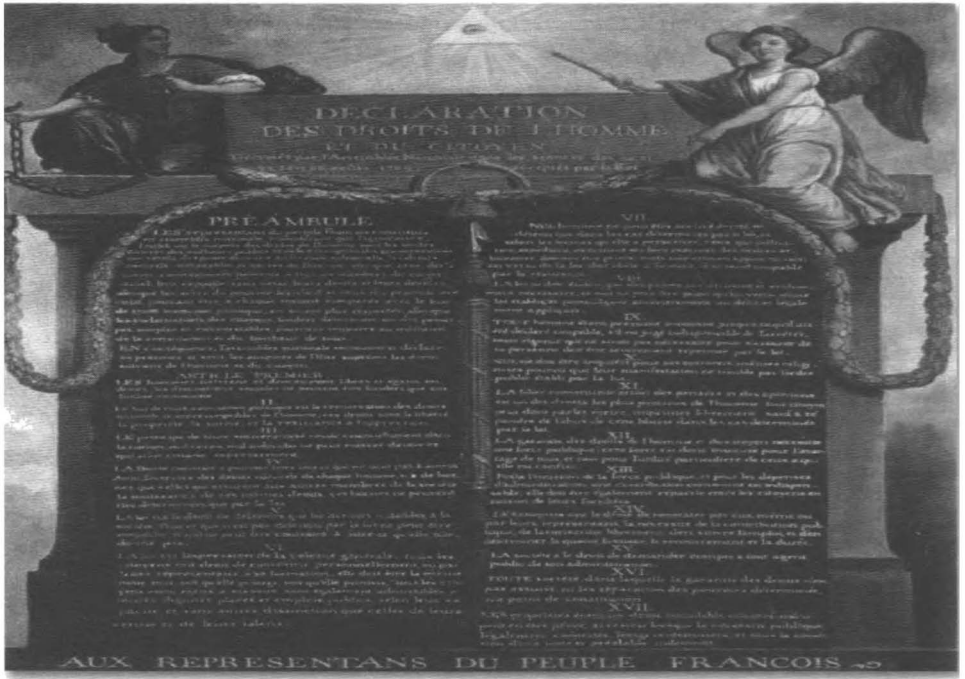
17. ve 18. yüzyılda düşünce, ekonomi ve sosyal alanda yaşanan köklü değişiklikler, Avrupa’nın yüzlerce yıllık geleneksel siyasal ve sosyal sisteminin sorgulanmasına yol açar. Özellikle Fransa’nın İngiltere ile yapılan savaşlardaki mağlubiyeti sonucu ağırlaşan ekonomik çöküntü, aydınların monarşiye karşı duruşu, burjuva sınıfının yönetimden ekonomik katkı karşılığında istediği siyasal katılım talebi gibi nedenler, Fransız İhtilali’nin ilk gerekçeleri olarak sayılmaktadır.

Bilim ve ekonomi alanında yaşanan gelişmeler, toplumu ve devleti tetikleyen gelişmeler, 1789 yılında “Barış, Eşitlik ve Kardeşlik” sloganlarıyla siyasal talebe dönüşerek Fransız İhtilali’nin temel gerekçelerine oluşturmuştur. Fransız İhtilali’nin yol açtığı kaos ve 1815 yılına kadar yüz binlerce insanın öldüğü Napolyon’un saldırgan dış politikası ile Avrupa’nın varlığını tehdit etmeye başlayan ihtilal, başlangıçtaki talep ve değerleriyle ters bir istikamete girince sert muhafazakar tepkilere yol açmıştır. Muhafazakâr düşünür Morin, Fransız İhtilali’ni şu şekilde değerlendirmiştir¹⁸:

Devrim başlangıçta özgürlüğü getirdi ama ardından terör geldi. Devrim, barışı getirdi ama ardından savaş patladı. Devrim, cumhuriyeti getirdi ama ardından imparatorluk sükün etti. Bu dönemi yaşayanlar, düşüncelerin ve niyetlerin tam tersine döndüğüne tanık oldular.

¹⁷ ÖZİPEK, 2005, s.17.

¹⁸ Edgar MORIN, *Avrupa’yı Düşünmek*, (Çev. Şirin Tekeli), Afa Yayıncılık, İstanbul, 1988, s.104.

Fransız İhtilali'nden sonra yayınlanan Fransız Evrensel İnsan Hakları Beyanname-si'nde, üst kısımdaki masonik sembollerinde açıkça görüldüğü gibi, Masonlar Fransız İhtilal'de etkin olmuşlardır. Aynı etkiyi bizim 1908 Jön Türk Devrimi'nde de göreceğiz.

Muhafazakârlığın kurucu babası olan Edmund Burke'e göre, halktan çok bir kısım jakobenlerin¹⁹ önderlik ettiği ihtilal, kısa zamanda binlerce yıllık Fransız halkının değerlerinin düşünülmeden yakıldığı, kut-sal mekânların yağmalandığı, durmadan çalışan giyotinin altında din, düşünce ve devlet adamlarının idam edildiği, siyasî rejiminin yıkıldığı yeni bir rejimi ortaya çıkarmış ve jakobenlerin iktidarı ele geçirmesi ile sonuçlanmıştır²⁰.

Fransız İhtilali'ne yönelik en sert ve tutarlı tepkiler Edmund Burke'ün 1790 Kasım'ında yazdığı *Fransız İhtilali Üzerine Düşünceler* isimli eserinden gelmiştir. Eser, sadece Burke'ün düşüncesini yansıt-

¹⁹ **Jakobenizm:** Fransız İhtilali esnasında ortaya çıkan ve ihtilalin önderlerinden Robespierre tarafından başı çekilen bir milletvekili grubunun görüş ve icraatlarından türeyen bir kavramdır. Jakobenizm, amaçların araçları meşru kıldığına; cahil halkın-devrimin hedeflerini gönüllü olarak kabul etmesi mümkün olmadığından-hedeflere doğru zorlanması gerektiğine inanan ve maliyeti ne olursa olsun hedeflerini topluma empoze etmek isteyen devrimci grupları kastetmek için kullanılmıştır. Jakoben kulüplerin felsefesi ise esas olarak J. J. Rousseau'dan kaynaklanmaktaydı. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Atilla YAYLA, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, Liberte Yayınları, Ankara, 2003, s. 87-88.)

²⁰ James DEWAR, *The Unlocked Secret: Freemasonry Examined*, Corgi Books, London, 1990, s.109.

makla kalmamış, aynı zamanda onu muhafazakârlığın kurucu babası haline getirmiştir.

Burke özgürlük, eşitlik ve mutlak adalet fantezilerini dağıtan edebiyatçıları ve J.J. Rousseau'yu "bu şerre sebep olmakla" suçlamış²¹; ihtilali "kendisine bağlı olan toplumun bağlarını koparmak ve onu asosyal, gayri medeni, kopuk bir temel unsur kaosuna sürüklemekle" itham etmiş "katliam, işkence, idam! İşte sizin insan haklarınız bunlardır"²² diyerek ihtilali kınamıştır. Burke ihtilalin artan askerî dozunu ve onu askerî araçlarla diğer ülkelere de yaymak amacı güden Napolyon'un saldırgan dış politikasına yönelik tepkisini şu ifadelerle ortaya koymuştur²³:

Bir toplumda doğal otoritenin yok edilmesinin veya erozyonunun bedeli, hükümetin askerî egemenliğinin artmasıdır. Sosyal dokusu kaybolmuş insanlar zamanla yeni bir "postallı komando" ırkının çaresiz insanları olacaktır. Bunun bir alternatifi yoktur, çünkü siz hükümeti destekleyen bütün fikirleri ve önyargıları azimle yok ettiniz. Evrensel sonuçlar doğuran metafizik önermeler ortaya koydunuz ve sonra da mantığı despotlukla sınırlandırmaya çalışıyorsunuz.

Fransız İhtilali'nin, temel sosyal kurumların altını oyarak, siyasî istikrarı yok ettiğini belirten Burke, ihtilalin perde arkasında, dava meraklısı avukatların ve Yahudi simsarların rehberlik ettiği kişiler olduklarını belirtmiştir²⁴. Muhafazakâr ve liberal görüşleriyle bilinen Tocqueville'e göre, jakobenlerin bireysel özgürlük, eşitlik ve devrim düşüncelerine gerek yoktu. Çünkü²⁵:

Eski kurumlar zaten değişmekteydi. Bunlar yenilenebilirdi. Ağaç budanarak yenilenmeliydi. Yani yok edilmelerine gerek yoktu. Özgürlük ve eşitlik adı altında ayaklar baş, başlar ayak olmamalıydı.

Aynı şekilde Tocqueville'e göre Fransız İhtilali, değişim sürecini rayından çıkardığından sanılanın aksine yarardan çok zarar getirmiştir²⁶:

Fransız Devrim(i)... Genelde varsayıldığından çok daha az yenilik getirmiştir... On insan kuşağının üzerinde çalışmış olduğu bir yapıtın ani ve şiddetli bitimidir. Eğer olmamış olsaydı da eskimiş toplumsal yapı her yerde çöküp dağılmaktan geri durmayacaktı... Devrim uzun

²¹ NİSBET, s. 58.

²² Albert Q. HIRSCHMAN, *Gericiliğin Retoriği*, (Çev. Yavuz Alogan), İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 25.

²³ NİSBET, s. 99.

²⁴ Mete TUNÇAY, (Der.), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.579.

²⁵ NİSBET, s. 107.

²⁶ YILMAZ, 2003, s.93.

sürede yavaş yavaş ve kendiliğinden tamamlanacak olan şeyi, ihtilaçlı ve ızdıraplı bir çabayla, geçiş olmaksızın, önlem olmaksızın, hiç bir şeye aldırmadan, aniden tamamlamıştır.

Nisbet'e göre ise, "devrim terör döneminden daha büyük bir olayın kusursuz özetidir: Yaşamın, mülkiyetin, otorite ve adil özgürlüğün kuvvet yoluyla ilgası" tüm muhafazakârların üzerinde mutabık oldukların tepkiler olarak tanımlanmıştır²⁷.

Özetle bu konuda, İngiltere'de Edmund Burke; Fransa'da Joseph de Maistre ve Louis de Bonald; İtalya'da Vincenzo Cuoco ve Alman Burke'ü olarak bilinen Friederich Gentz örneklerine bakacak olursak, siyasal muhafazakârlığın doğuş sürecinin Fransız İhtilali'yle başlatılması doğru bir yaklaşım olacaktır²⁸.

1.4. Siyasal Bir İdeoloji Olarak Muhafazakârlık

Aydınlanma, Fransız İhtilali ve Sanayileşme sürecinde yaşanan büyük toplumsal ve siyasal değişiklikler sonucunda başta liberalizm, sosyalizm, muhafazakârlık, milliyetçilik ve anarşizm olmak üzere çok sayıda ideoloji doğmuştur. Bunların temel amacı bu süreçte ortaya çıkan sorunlara çözüm bulmak, bireyi ve toplumu belli bir fikir doğrultusunda yönlendirmek ve onlara güven, kimlik ve kişilik sağlamaktır. Siyasal bir ideoloji denildiğinde, en azından ekonomi, toplum ve siyaset konularında tutarlı ve sürekli bir değerler sistemi akla gelmektedir. Örneğin, liberalizmin ekonomi politikası denildiğinde serbest piyasa; sosyalizmin ekonomi politikası denildiğinde de merkezi otorite planlamasının akla gelmesi gibi.

Muhafazakârlık da bu üç büyük ideolojiden biri olarak, aydınlanmanın, sanayileşmenin ve ihtilalin yol açtığı sorunlara çözüm bulmak iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Başlangıç noktası ise Fransız İhtilali ve Edmund Burke'ün *Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler* (1790) isimli eseridir.

Bu noktadan hareketle, ideolojilerin doğuş ortamı ve gerekçesine bakılacak olursa ideolojiler, özellikle ekonomik, siyasal ve sosyal dengesi bozulmuş toplumlarda (18. ve 19. yy gibi) düzensizliği anlamak ve düzeltmek için, bireyin veya toplumun kendisine bir yol bulma çabasıdır.

Türköne'ye göre, ideolojilerin işlevi insanlar için psikolojik denge mekanizması sağlayan, dünyayı anlamlandırmasına ve kendisine bir is-

²⁷ Tom BOTTOMORE ve Robert NISBET, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, (Çev. Mete TUNCAY ve Aydın UĞUR), Verso Yayınları, İstanbul, 1990, s.102.

²⁸ Ahmet ÇİĞDEM, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Muhafazakârlık*, Cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s 16.

tikamet çizmesine yarayan bir görüş kazandırmaktır²⁹. Mardin'e göre, ideolojiler, dünyayı anlamaya, yorumlamaya ve değiştirmeye yarayan, geleneksel zihin haritalarının modern çağda faydalarını yitirmelerinin sonucu olarak filizlenmiş toplum haritaları³⁰ iken; Heywood'a göre ideoloji, karşılıklı olarak birbirine bağlı, az veya çok uyumlu fikirler bütünüdür. Muhafazakârlık da bu şartlara haiz bir ideoloji'dir³¹.

Hayek ise muhafazakârlığı, "değişmez olmayan, zamana ve mekâna uyulanabilmesi nedeniyle esnek bir ideoloji"³² olarak tanımlarken; Aurbach muhafazakârlığı "kendisini sürekli farklılaştırabilen esnek bir ideoloji" olarak tanımlamış ve muhafazakârlığı liberalizm ve sosyalizm ile birlikte üç temel ideolojiden biri olarak görmüştür³³. Nisbet'e göre ideoloji, siyaset ve siyasal iktidarla sağlam ve iyi bilinen ilişkisinin yanında ahlâkî, ekonomik, sosyal ve kültürel fikirlerin makul ve tutarlı bir bütünüdür. Bu anlamda muhafazakârlık, liberalizm ve sosyalizm ile birlikte Batı'da son iki yüz yılın temel üç siyasal ideolojisinden biridir³⁴.

Zürcher'e göre ise siyasal muhafazakârlık, siyasal doktrinlere karşı olmasına rağmen ekonomi, toplum ve siyaset konularında tutarlı olduğu için siyasal bir ideolojidir³⁵. Erdoğan, sistematik doktrin veya ideolojilere karşı kuşkucu olması, onun kendisini tutarlı ve sistematik bir ideoloji olarak kurmasını engelleyici bir etki yapmasına rağmen muhafazakârlığı bir ideoloji olarak tanımlamaktadır³⁶. Burke'e göre ise ideoloji bir düşünce toplum tarafından kabul görüyorsa ve toplumsal istikrarı bozmuyorsa, toplumsal duruma ve o durumun gelişimine uygun ise bu düşünce bir ideoloji olarak kabul edilebilir ve bu nedenle muhafazakârlık da bir ideoloji'dir³⁷.

²⁹ Mümtaz'er TÜRKÖNE, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.24.

³⁰ Şerif MARDİN, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s.25.

³¹ HEYWOOD, s.69.

³² Friedrich August von HAYEK, *The Constitution of Liberty*, University of Chicago, Chicago, 1960, s.397.

³³ Morton M. AUERBACH, *The Conservative Illusion*, Columbia University Press, New York, 1959, s. 307.

³⁴ NISBET, s. 45.

³⁵ Erik Jan ZÜRCHER, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakârlık", *Siyasal bir Felsefe olarak Muhafazakârlık (Der. Ahmet Çiğdem)*, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul, Kasım 2002, s.42.

³⁶ Mustafa ERDOĞAN, "Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu Açılış Konuşması", *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu*, AK Parti Yayınları, İstanbul, 2004, s. 27.

³⁷ Edmund BURKE, *Manners Are More Importance Than Laws*, The Faber Book of Conservatism, (Der. Kenneth Baker), Faber and Faber Limited, London, 1993, s.24.

Siyasal muhafazakârlığın bir ideoloji olamayacağını iddia eden düşünürler de vardır. Bunlar düşüncelerini iki esasa dayandırmaktadır: Birincisi muhafazakârlığın liberalizm ya da sosyalizm gibi net ve değişmez kriterlere sahip olmaması, ikincisi, bizzat muhafazakârlığın ideolojileri reddetmesine ve kendisini ideolojiler üstü olarak tanımlamasına bağlamaktadırlar. Ancak yine de muhafazakârlığın tarihsel olarak doğduğu yüz yıl devrimler, değişimler ve fırtınalar çağı, 18. ve 19. yüzyıl yani ideolojiler çağıdır.

Bu nedenlerle Vincent'e göre muhafazakârlık siyasal bir ideoloji değildir. Çünkü muhafazakârlık, doktriner bakımdan katı hiçbir teoriye sahip değildir³⁸. Bu fikre karşı çıkan Nisbet'e göre ideoloji tanımının böyle zorunlu bir buyruğu yoktur³⁹. Öğün de bu fikre katılarak muhafazakârlığın ideolojiye yönelik bakışını şöyle değerlendirmektedir⁴⁰:

Muhafazakâr düşüncesinin felsefî entelektüel tarihî, ideoloji karşıtı bir tutumu ilkeleştirmiştir. Muhafazakârlık politik eylemi ideolojik tabanı üzerinden, dar görüşlülüğü anlatan bir çocukluk hastalığı olarak telakki eder. (Bu nedenle de) kendi konumunu ideolojiler üstü derin fikirlerin dünyasında algılar ve ideolojilere karşı yer yer son derece ağır üslup kullanır.

Siyasal muhafazakârlığın devrim karşıtlığı, cemaatçi ve cemiyetçi tutumu, tarih, din, gelenekler, özel mülkiyet, yerellik, âdem-i merkeziyet hakkındaki değişmez kriterleri gibi, hiçbir zaman "sol" da yer almayan bir "sağ" tarafı bulunmaktadır. Yani bir liberal, sol ve sağ kesim arasında gelip gidebilirken, bir muhafazakârın "sol" düşünceleri paylaştığı görülmemiştir⁴¹.

Bir ideoloji için düşünce ve düşünürler kadar, lider ve sürekli taraftarların da var olması gerektiği genel kabul gören bir kuraldır. Bu açıdan bakıldığında, muhafazakârlığın geçmişten günümüze kadar oldukça istikrarlı ve güçlü bir süreci takip ettiği görülmektedir. Joseph de Bonald, de Maistre, Burke, O'Sullivan, Coleridge, Newman, Bonald, Kirk, Jouvene, Oakeshott ve Nisbet gibi düşünürlerle paralel olarak iktidara gelen; Pell, Disraeli, Churchill, Thatcher, Kohl, Reagan gibi muhafazakâr liderler ve kurumsallaşmış muhafazakâr partiler ve onları iktidara getiren milyonlarca taraftarın varlığı ile muhafazakârlık siyasal bir ideoloji olarak kabul edilebilir.

³⁸ İsmail, SAFİ, *Türkiye'de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar*, Lotus Yayıncılık, Ankara, 2007, s.37.

³⁹ NİSBET, s. 126.

⁴⁰ ÖĞÜN, 2004, s. 562.

⁴¹ SAFİ, s. 35.

Siyasal muhafazakârlığın en çok eleştiri alan özelliği olan yerellik ve kendini zamana uyarlayabilmesi, muhafazakârlığın ilkesizliğiyle değil, onun tedrici değişim özelliğiyle açıklanmaktadır. Burke'e göre, "bazı değişikliklere kendilerini ayarlayamayan devlet, kendi kendini koruması için gerekli donanıma sahip değil demektir". Örneğin, muhafazakârlığın Disraeli zamanında refah devletini, Churchill zamanında kamulaştırmayı, Thatcher zamanında ise devletin elinde ne varsa satılmasını öngörmesi, onun tutarsızlığıyla değil; zamana ve mekâna kendini uyarlayabilen, toplumun çıkar ve ihtiyacı önceliğine dayalı pragmatizm-pratikliğiyle açıklanmaktadır. Ayrı şekilde bu durum muhafazakârlığın dinamizmiyle de ilgili olarak görülebilir. Çünkü Batı'da muhafazakârlık en az diğer tüm sosyal ve siyasal akımlar kadar hareketli, kanlı ve canlıdır.

Bize göre de muhafazakârlık, tarihten gelen sürece uygun hareket etmesiyle, zamana ve mekâna uyarlanıp esneklik ve yerellik gösterebilen pragmatizmiyle; aile, din, gelenek, toplum, ara kurumlar, akıl, önyargı, yerellik, âdem-i merkezîyet, otorite ve devlete saygı hakkındaki değişmeyen temel görüşleriyle, kapsamlı ve tutarlı bir siyasal ideolojidir. Sonuç olarak, tüm siyasal muhafazakârlık, tarihten gelen ve toplumu esas alan temel değerleriyle, ABD'li, İngiliz, Avrupalı ve Asyalı düşünürleri, siyasal partileri, kitlesel taraftarlarıyla muhafazakârlık, özünde ideolojileri reddeden bir düşünce olsa da, tutarlı ve sistemli olması açısından yaşayan devlete ve topluma uyarlanabilen siyasal bir ideolojidir.

1.5. Siyasal Muhafazakârlığın Tanımı

Muhafazakârlığın kelime olarak doğuş kökenine bakılacak olursa, "muhafazakârlık" kökeni Latince olan "Conservare" kelimesinden türetilmiş Fransızca *Conservatuer*, İngilizce *Conservatism* kelimelerinden dünyaya yayılmıştır. Arapçadan Türkçeye geçen Muhafazakârlık "ha-fe-za" kelimesinden türetilmiştir. Buradaki anlamı ise "korumak, bellekte tutmak ya da olduğu gibi muhafaza etmek" anlamlarına gelmektedir⁴².

Fransızca *Conservatuer* kavramıyla vurgulanan husus ise "mirasın korunması, toplumsal hafızanın diri tutulması yani sürekliliktir"⁴³. Beneton'a göre, muhafazakâr terimi siyasî anlamı ile Fransızcada ortaya çıktıktan sonra ilk ifadelerini 1818'de Chateaubriand tarafından kurulan

⁴² Gordon MARSHALL, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürçü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s.512.

⁴³ SAFİ, 2007. s. 17

bir gazeteye borçludur⁴⁴. İngiltere’de *The Quarterly Review* editörü J.W. Croker tarafından 1830’da Fransızcadan, İngilizceye tercüme edilen muhafazakârlık kavramı, 1834 yılında Tamworth Manifestosu’nda yer alarak Amerikan siyasî literatürüne geçmiştir.

Böylece muhafazakâr fikir ve doktrinler ilk defa 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başında ortaya çıkmış oluyor. Ancak siyasal muhafazakârlığın en kapsamlı referans kaynağı, İngiliz Liberal Whig grubu Milletvekili Edmund Burke tarafından, 1790 yılında yazılan *“Reflections on the Revolution in France”* (Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler) eserine dayanmaktadır. Siyasal muhafazakârlığın fikir babası olarak kabul edilen Edmund Burke’ün siyaset teorisi, tabiatın bir düzeni olduğu ilahî metafizik doktrine dayanmaktadır. Bu doktrinin iki anlamı vardır: İyi düzen tüm iyi işlerin temelidir, tabiatın belli bir nizamı vardır ve siyaset, keşfedilebilir yasalara tabidir. Maistre ve Burke’ün fikirleriyle kuramsal temele oturan siyasal muhafazakârlık özü itibarıyla aynı olmasına rağmen, çeşitli farklılıklar göstermektedir. Viereck’e göre Burke ve Maistre’nin farkı ve ortak yanları şu noktalarda bulunmaktadır⁴⁵:

Burke ılımlı, evrimci, anayasal ve sıklıkla parlamenter yönetimden yana iken; Maistre aşırı karşı-devrimci, geleneksel elitin otoritesini savunan otoriteriyen ve çoğunlukla muhafazakâr değil de tepkici rakkip bir muhafazakârdır. İkisinin ortak yanları ise 1789’un yeniliklerine karşı geleneği savunmalarıdır. Burke, ihtilale karşı özgürlükler uğruna, de Maistre ise geleneksel otorite adına savaşımıştır.

Genel olarak bilinenin aksine durağan ve tutucu olmayan, kendini yer ve zamana uyarlayabilen siyasal muhafazakârlık, hem liberalizmin “bırakınız yapsınlar” şeklindeki *laissez-faire* anlayışını hem de sosyalizmin kolektivist ortak kamusal mülkiyet anlayışını reddedip bu konuda bir çeşit “pragmatik orta yol”cu görülmektedir. Siyasal muhafazakârlıkta, devlet ile birey arasında “tampon görevi” gören cemaatler ve sivil toplum kuruluşları hayati önemdedir. Heywood’a göre bu durum siyasal muhafazakârlığın, İngiltere ve ABD’de “doğal görülen değişimi” savunan liberalizme daha yakın, daha esnek, daha dikkatli ve nihai olarak daha başarılı tutumlar geliştirmesine sebep olmuştur⁴⁶.

⁴⁴ Philippe BENETON, *Muhafazakârlık*, (Çev. Cüneyt Akalın), İletişim Yayınları, 1991, İstanbul, s.50.

⁴⁵ ÖZİPEK, 2005, s.5.

⁴⁶ HEYWOOD, s. 138.

Siyasal muhafazakârlığın, her topluma önerdiği ortak “ideal bir siyasal sistemi” olmadığı⁴⁷ belirtilmekteyse de bu durum siyasal muhafazakârlığın bir siyasal sisteme sahip olmadığı anlamına gelmemektedir. Siyasal muhafazakârlığın buradaki düşüncesi şudur: Toplumsal tarihî, coğrafi, toplumsal ve siyasî durumlarına uygun olarak muhafazakârlığın “yerellik” ve “esneklik” özellikleri gereği kendileri için en uygun siyasal sistemi belirleyebilme hakkına sahiptirler. Bu, aynı zamanda muhafazakârlığın da temel özelliklerinden birini oluşturmakta olan, yerelliği savunma ilkesiyle örtüşmektedirler. Bu nedenle toplumların tamamına özgün evrensel bir gelişme süreci söz konusu olmadığından⁴⁸ ve hiçbir siyasal teori veya ideoloji, deneyimin bütününe kavrayamayacağından muhafazakâr siyaset anlayışı teori ve siyasal ideolojiler yerine esasen tarih, tecrübe ve toplumun doğal halini savunmaktadır⁴⁹. Tam da Goethe’nin bir şiirinde ifade ettikleri gibi, Allah’ın sofrasında oturmuş dost ve düşmanlar...

Böylece toplumlar için en iyi hükümet biçimi ya da en iyi toplum düzenini ortaya koymayan siyasal muhafazakârlık için, bu durum ilk başta bir ilkesizlik gibi görünse de aslında toplumların doğal yapılarına, değişen şartlara uyarılma bakımından hem bir esneklik hem de bir özgürlük imkânı sunmaktadır. Coğrafi, tarihî, ekonomik nedenlerden dolayı toplumların yapısı farklı olacaktır. Oakeshott, “Muhafazakâr Olmak Üzerine” başlıklı makalesinde bu durumu şöyle ifade etmiştir⁵⁰:

Yönetimin görevi vatandaşlarına başka inançlar ve etkinlikler dayatmamaktır; onlara yol gösterip eğitmektir; onları başka bir şekilde mutlu etmeye çalışmamaktır; onları yönlendirmemek, eyleme kışkırtmamak, yol göstermemek veya onların etkinliklerini herhangi bir çatışma çıkacak şekilde koordine etmemektir; yönetimin işlevi sadece var olanı yönetmektir.

Muhafazakâr siyaset, aynı zamanda otorite ve hiyerarşiye sempatiyle bakmakla birlikte, siyasî otoritenin kutsal değer ve kadim kurumlara müdahale etmesine veya yukarıdan aşağıya yapılandırmasına karşıdır. Örneğin, bir muhafazakârın devlet otoritesine duyduğu saygı, devletin aileye veya ara kurumların sınırını ihlale kalkışması duru-

⁴⁷ E.Zeynep GÜLER, “Kadim Geleneğin Savunusundan Faydacılığa”, **19.Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, (Der. Birsan Örs), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008,s.131.

⁴⁸ BENETON, 372.

⁴⁹ ÖZİPEK, 2005, s.75.

⁵⁰ Michael OAKESHOTT, “Muhafazakâr Olmak Üzerine”, (Der. Micheal ROSEN ve Jonathan WOLFF) , **Siyasal Düşünce**, (Çev. Sevda ÇALIŞKAN–Hamit ÇALIŞKAN), Dost Kitabevi, Ankara, 2006, s. 439.

munda biter ve bu aşamada muhafazakâr, aileyi savunur. Toplumu bir mekanizma yerine canlı bir organizma olarak gören siyasal muhafazakârlık, her türlü toplum mühendisliğine, dış müdahalelere, dönüştürme projelerine, devrimlere, toplumun doğal ve tarihî akışını bozduğu için karşıdır.

Özetle siyasal muhafazakârlık, bizzat Burke'ün ifadelerinde de gördüğümüz gibi, kendini zamana ve mekâna uyarlayabilme özelliğine sahiptir. Bu özellik siyasal muhafazakarlığın pragmatik ve pratik özellikleriyle açıklanmaktadır. Örneğin, Burke, Fransız İhtilali'nin gerçekleştirdiği sırada savunduğu temel öğeler olan "eşitlik, özgürlük ve demokrasi"ye olumsuz yaklaşırken, gerek 1950'lerde ve gerekse günümüzde, siyasal muhafazakârlığın bu değerleri içselleştirdiği görülmektedir.

Yine aynı şekilde tek tip bir muhafazakârlık da yoktur. Örneğin muhafazakâr düşünürlerden, Heywood farklı muhafazakârlıklar olduğunu belirterek bunu üç kısma ayırmaktadır⁵¹:

Otoriter muhafazakârlık: Düzeni korumaya öncelik verir. Kökleri Aristo, Platon ve Maistre'ye kadar uzanır.

Paternalist muhafazakârlık: Dayanışma ve yardımlaşmayı içerir. Fransız İhtilali'nden ders aldığı görülen muhafazakâr liderlerden Disraeli'nin, yukardan gelecek bir reformu aşağıdan gelecek bir reforma (halk ayaklanması gibi) tercih ettiği bu anlayış, İngiltere'de 1950'lerde tekrar gündeme gelmiştir.

Liberal muhafazakârlık: Muhafazakârlığın din, aile, gelenek gibi temel ilkeleriyle birlikte, liberalizmin özel mülkiyet ve serbest piyasa fikirlerini benimseyen muhafazakârlık türüdür. İkinci Dünya savaşından günümüze kadar yaygın kabul gören muhafazakârlık türüdür.

Siyasal muhafazakârlığın kavramsal çerçevesini toparlayacak olursak, siyasal muhafazakârlık toplumu tarihten gelen doğal akışına uygun olarak devam ettirme, devrim yerine evrimci yolla toplumu güncelleştirme, gelenek ve tarihî sürekliliğe bağlı kalma, başta din olmak üzere manevî değerleri, ahlâkı, yerelliğe önem verme ve özel mülkiyeti önemseme ve ideal bir siyasî sistem dayatmama esaslarına dayanmaktadır.

Siyasal muhafazakârlık düşüncesi 19.yüzyılın başından itibaren Avrupa ve İngiltere'de geniş bir kesimce (ateistler dâhil) kabul görmüştür. 1815 yılında Napolyon savaşları sonrasında Avrupa'da bozulan dengeyi yeniden kurmak için toplanan Viyana Kongresi sonrası dönemde

⁵¹ Andrew HEYWOOD, *Siyaset*, (Ed. Buğra KALKAN), Adres yayınları, Ankara, 2010, s.75-78; YILMAZ, 2003, s. 95; H. Bahadır TÜRK, "İdeoloji", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık*, Cilt 5, (Der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.124.

Avrupa muhafazakârlığının temsilcisi, aristokratik bir düzen tesis etmeye çalışan Avusturyalı Prens Metternich olmuştur⁵². Edmund Burke'den (1790), Lord Hugh Cecil (1912) ve Lord Hailsham (1947) kanalıyla, 1980'lerde Roger Scruton'a (1980) kadar, siyasal muhafazakârlığın felsefi temellerini inşa etmeye çalışanların, muhafazakârlığın esas nitelikleri olarak gördüklerine dair kayda değer bir tutarlılık sergiledikleri söylenebilir⁵³.

Siyasal muhafazakârlık kısa bir süre sonra ilk siyasal ifadesini (1830) İngiltere'de Torylerin yerine kurulan Muhafazakâr Parti'de bularak 1840 yılında iktidara gelmiştir. 1790 yılından itibaren ortaya çıkmasından sonra siyasal muhafazakârlık Peel, Disraeli, Bismark, Churchill, Reagan, Thatcher, Kohl gibi son derece önemli düşünür ve siyaset adamları çıkarmıştır.

Çalışmamızın girişinde siyasal muhafazakârlığın tutuculuk olmadığını vurgulamıştık. Bu iddianın en büyük kanıtı ise, muhafazakâr liderlerin ülkelerinde en büyük reformları yapmış kişiler olmaları ve zamanla gösterdiği esnekliktir. Hatta bu nedenle muhafazakârları gerçek bir devrimci olarak da görebiliriz. Örneğin, Sir Robert Peel, Coleridge ve Disraeli gibi muhafazakâr yöneticiler, köle ticaretinin yasaklanması, çocuk emeğinin sömürülmesinin engellenmesi, kömür yasası ve fabrika yasasının yeniden düzenlenmesi gibi birçok yenilikleri zamanında gerçekleştiren ilk kişiler olarak tarihe geçmişlerdir.

1.6. Siyasal Muhafazakârlığın Temel İlkeleri

Siyasal muhafazakârlığın ilk döneminden itibaren, bir ideal düzeni, ütopyası (telos) olmadığı sadece hükmetme bilgisi olduğu halde⁵⁴ yılmadan ve değiştirmeden savuna geldiği öğelerin başında, tarih ve geleneklerin bir zincir şeklinde sürekliliği, dinin vazgeçilemezliği, toplum mühendisliğine ve her türlü devrime karşıtlık ve bunun yerine tedrici değişimi savunma, özel mülkiyetin kutsallık derecesinde dokunulmazlığı, her toplumun kendi ideal sistemini üretebilmesi ve bunu yaşama özgürlüğü, ara kurumların önemli oluşu ve dokunulmazlığı gelmektedir. Zürcher'e göre, Edmund Burke'ten günümüze kadar muhafazakârlığın değişmeyen temel kriterleri şunlardır⁵⁵:

⁵² GÜLER, s.124.

⁵³ ZÜRCHER, 2004, s. 40.

⁵⁴ Karl MANNHEIM, *İdeoloji ve Ütopya*, (Çev. Mehmet Okyavuz), Epos Yayınları, Ankara, 2002, s. 251; ÖZİPEK, 2005, s. 109.

⁵⁵ Eric Jan ZÜRCHER, (Ed. Ahmet ÇİÇDEM), Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakârlık, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Muhafazakârlık, Cilt 5, İletişim Yayınları*, İstanbul, 2004. s.40.

1. Reform adına kişilere haksızlık yapılması tehlikesi (nedeniyle ihtilal gibi toplumsal müdahalelere karşıtlık),
2. Dinin önemli oluşu,
3. Rütbe ve görev ayrımlarının gerçekliği ve arzu edilirliliği (hierarchyye bağlılık),
4. Özel mülkiyetin dokunulmazlığı,
5. Toplumun bir mekanizmadan ziyade bir organizma olduğu,
6. Geçmişle kurulan bağlar.

Günümüzün muhafazakâr düşünürlerinden Russell Kirk ise muhafazakârlığın temel öğelerini şöyle ifade etmiştir⁵⁶:

1. Süreklilik arz eden bir ahlâkî düzenin varlığına inanmaktadır,
2. Geleneklere, teamüllere (âdetlere) ve devamlılığa inanırlar,
3. İhtiyat (alışkanlıkları devam ettirme) prensibi olarak adlandırabileceğimiz bir prensibe inanırlar,
4. Muhafazakârlara ihtiyat prensibi rehberlik eder,
5. Çeşitlilik prensibine dikkat ederler,
6. Özgürlük ve mülkiyetin birbiriyle ilişkili olduğuna inanırlar,
7. Gönüllülüğe dayanmayan kolektivizme karşı olmaları sebebiyle, gönüllü bir toplumu desteklerler (doğal toplum),
8. İktidarın ve insanın ihtiraslarının ihtiyatlı bir şekilde sınırlandırılması gerektiğine inanırlar.
9. Muhafazakârlara göre, güçlü bir toplumda süreklilik ve değişim üzerinde uzlaşma sağlanmalı, her ikisi de kabul görmelidir.

Günümüzün önde gelen muhafazakâr düşünürlerinden Micheal Oakshett'a (1901–1990) göre muhafazakârlığın genel özelliklerinin şunlardır⁵⁷:

Elde olanın olmayana, bilinenin bilinmeyene denenmiş olanın denenmemişe, olguların gizemli olana, gerçeklerin olası olana, sınırlı olanın sınırsız olana yakındakinin uzaktakine, yeterli olanın aşırı

⁵⁶ Russell KIRK, "Muhafazakârlık Fikri" (Çev. Bengül Güngörmez), *Liberal Düşünce*, Yıl: 10, Sayı: 37, Kış, 2005, s. 89.

⁵⁷ GÜLER, s.148.

olana, uygun olanın mükemmel olana, küçük ve sınırlı buluşlar ve yeniliklerin büyük ve belirsiz olanlara tercih edilmesi.

Nisbet, Amerikan muhafazakârlığının en önemli ilkeleri arasında minimal devlet, güçlü ama müdahalesiz hükümet, aile, komşuluk, yerel topluluk, kilise ve diğer aracı kurumların etkinliği, âdem-i merkeziyetçiliği, yerelcilik, akılcı planlama karşısında gelenek ve deneyimin açıkça tercih edilmesi, yeniden dağıtımaya yönelik siyasete karşı olmak gibi birçok alanda *laissez-faire* ilkeleri yeniden geçerlilik kazandığını belirtirken, kitabında muhafazakârlığın temel dogmalarını şöyle belirtmiştir⁵⁸:

1. Tarih ve geleneğe bağlılık,
2. Akıl ve ön yargı,
3. Otorite ve iktidar,
4. Özgürlük ve eşitlik,
5. Mülkiyet ve hayat,
6. Din ve ahlâk.

Bu bölümde siyasal muhafazakârlığın yukarıda sayılan temel unsurları ayrı başlıklar halinde bir siyasal partiye uygun olarak analiz edilecektir. Bunun nedeni ise bu maddelerin Burke'ten günümüze kadar tüm muhafazakâr siyaset düşünürleri tarafından değişmeden kabul edilmesi ve günümüzde muhafazakârlığın ilkeleri olarak kabul edilmesidir.

1.6.1. Devrim ve Toplumsal Mühendisliğe Karşıtlık

Önceki bölümlerde de açıklandığı gibi siyasal muhafazakârlık, esas itibarıyla o güne kadar (1789) görülen ve günümüze kadar da çok büyük toplumsal, siyasal ve ekonomik değişikliklere yol açan Fransız İhtilali'ne karşı bir tepki olarak doğmuştur. Bu nedenle Fransız İhtilali ve sonrasında ortaya çıkan büyük siyasal ve sosyo-ekonomik dönüşüme duyulan tepkiler, muhafazakâr düşüncenin özünü oluşturmaktadır⁵⁹.

Burke, Fransız İhtilali'ni, teorisyenleri (J.J. Rousseau) ve uygulayıcılarını (Robespierre), kendisine bağlı olan toplumun bağlarını koparmak ve onu asosyal, gayri medeni ve kopuk bir temel unsurlar kaosuna sürüklemekle suçlamıştır⁶⁰. Tocqueville'e göre, "devrim'e gerek yoktu. Çünkü eski kurumlar zaten değişmekteydi. Bunlar yenilenebilirdi. Ağaç

⁵⁸ NİSBET, s.74-130.

⁵⁹ H. Bahadır TÜRK, "İdeoloji ve Siyaset", *Siyaset*, (Der. Mümtaz'er Türköne), Lotus Yayınları, İstanbul, 2003, s.122.

⁶⁰ NİSBET, s. 103.

budanarak yenilenmeliydi”⁶¹ bu nedenle Fransız İhtilali, Fransa’nın temel kurumlarını ve siyasal toplumsal yapısını, budamak yerine yok etmiştir. Burke köklü bir devrim yapan ihtilalcileri şöyle eleştirmiştir⁶²:

Tarihin zincirini kırma iradesi, zamandan kopmak, ülkesini düz beyaz bir kâğıt olarak görme olağanüstü kibirliliği, kendi toplumlarına fethedilmiş bir ülke gibi davranmak ve siyaseti çıplak akılla inşa etmek (...) Ülkesine uygarlıktan hiç nasibini almamış gibi davranmayı ve sanki her şeye yeniden başlamak durumundaymışsınız gibi hareket etmeyi tercih ettiniz. Kötü başladınız... Ticaretinize sermayesiz başladınız.

Fransız İhtilali, insanlık tarihinde o ana dek eşi görülmemiş bir olaydır; o ana kadar kimse geçmiş, radikal olarak silmek, bir “tabula rossa” (boş levha) yapmak ve toplumu insan hakları ve halkın egemenliği gibi salt rasyonel ilkelere hareketle tamamıyla yeniden kurmak yönüne gitmemiştir. Bilgin’e göre siyasal muhafazakârlığın devrim ve toplum mühendisliği projelerine bakışı şöyledir: ⁶³

Soyut insan yoktur; her birimiz, bir tarihin, bir geleneğin, bir kültürün veya bir ırkın ürünüyüz. Köklerimiz bunlardır ve çok derindir; bunlar bizi hareketsizleştirmekten, pasifleştirmekten ziyade beslerler. Bu kimlik, bizi konumlar ve meşrulaştırır. Evrenselci proje, insanı üstünde yetiştirdiği topraktan kurtarmak isterken, aksine onu çaresiz bir umutsuzluğa ve patetik bir gezginliğe itmektedir. Bu düşünceler politik düzlemde karşı-devrim akımı veya devrim-karşıtı bir akım içinde yer almıştır. 1789 Devrimini tarihin akışı içinde bir kesinti, kötü bir parantez olarak gören bu anlayış (muhafazakârlık) kesintiye uğramış tarihin sürekliliğini sağlamak için parantezin kapatılması gerektiği görüşündedir.

Toplumsal ve devletin bu nedenle tarihî sürecine uygun olarak değişmesini savunan siyasal muhafazakârlık, ihtilallere, toplum projelerine her türlü masa başı toplum dönüştürmelerine karşıdır. Bu nedenle muhafazakârlar sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal hayata sekte vurulması, mevcut birikimin ortadan kaldırılması ve tarihî birikimin yok edilmesi çalışmalarına karşı olduğu gibi, tepeden inme ve dayatmacı yöntemlerle total anlayışların topluma kabul ettirilmeye çalışılmasına da karşıdır.

Siyasal muhafazakârlığın değişim anlayışı ise, mecrasında akan bir nehrin, yer ve zamana göre akışı gibi, toplumun doğal halinde değiş-

⁶¹ NİSBET, s. 107.

⁶² BENETON, s. 16.

⁶³ Nuri BİLGİN, *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994, s. 19.

mine dayanmaktadır. Edmund Burke değişime toptan karşı olmadığını, yalnızca değişimin her ülkenin tarihsel, politik ve toplumsal bağlamıyla uyumlu olması gerektiğini ifade etmektedir. İnsan kafasındaki düşlerin veya arzuların sayısı kadar fazla ve sık değişim olursa sürekliliği ve devamlılığı ortadan kalkar ve kuşaklar birbirinden kopuk olur⁶⁴.

Muhafazakârlık, değişmeye ve gelişmeye açık bir düşüncedir. Fakat “değişimin, her ülkenin tarihsel, politik ve toplumsal konumu ile uyumlu olması gerektiğini”⁶⁵ belirtmektedir. Özetle siyasal muhafazakârlık her türlü devrime ve toplumsal mühendisliğe karşı olup bunun yerine tedrici ve doğal gelişimi savunan siyasal muhafazakârlığın bu konudaki tutumu, Burke’ten günümüze kadar değişmemiştir.

1.6.2. Pragmatizm, Geleneklere ve Tarihe Bağlılık

Gelenekle pragmatizm birbirini besleyen bir su tulumbası gibidir. Çünkü gelenekler pratik işlevsel değerlerin halk arasında bir çeşit kurumsallaşmış durumudur. Pragmatizm, herhangi bir durum karşısında ideolojilere bağımlı olarak durumu çözmek yerine geçmiş temeli ve sorunu ortadan kaldıracı bir durumdur. Burada önemli olan şekilcilik yerine özdür. Muhafazakârlara göre, insanın sınırlılığı ve dünyanın sonsuz karmaşıklığı nedeniyle çözüm geleneklerin pratik çözümünde yatmaktadır.

Siyasal muhafazakâr anlayışta tarih ve gelenek, yüzyıllar içinde hayatın her alanında vuku bulan olaylar karşısında edinilen tecrübeler, hayatın içinden çıkarılmış somut bilgiler ve toplumun ürettiği zenginlik kabul edilmektedir. Bu nedenle Burke’e göre “insanlar, tarihin ve geleneklerin ürünü olarak”⁶⁶ tanımlanırken ihtilalin tüm haşmetiyle sürdüğü bir sırada Burke’e devrimcilere şu hatırlatmada bulunmaktadır⁶⁷:

Hükümetinizin aşırılıklarını düzeltmek, istiyordunuz, iyi de yenisini yapmak neden? Eski geleneklerinize niye bağlanmıyorsunuz? Niye eski açık yürekliliğinizi ele almakla yetinmiyorsunuz? Ya da, eğer atalarınızın kurduğu yapının silinmiş fizyonomisini yeniden bulmak sizin için imkânsızsa, niye bakışlarınızı bizden yana çevirmiyorsunuz? Orada, Avrupa’nın eski ortak yasasını da bulmuş olurdunuz.

⁶⁴ Micheal ROSEN-Jonathan WOLFF (Der), *Siyasal Düşünce*, T.S. ELIOT, Kültürün İletilmesi, (Çev. Hamit- Sevda Çalışkan), Dost Yayınevi, İstanbul, 2006, s.433; ÖĞÜN, 2004, s. 567.

⁶⁵ Süleyman Seyfi ÖĞÜN, “Türk Muhafazakârlığının Kültür Kökenleri ve Peyami Safa’nın Yanılgısı”, *Toplum ve Bilim*, 74, Güz,1997, s. 109.

⁶⁶ NISBET, s. 118.

⁶⁷ Alexis de TOCQUEVILLE, *Eski rejim ve Devrim*, (Çev. Turhan Ilgaz), Kesit Yayıncılık, Ankara, 1995, s.73.

İskoç aydınlanmasının mimarı ve Burke'un fikirlerinden önemli ölçüde etkilendiği David Hume, toplumun sahip olduğu en önemli kuralların, insanın doğal içgüdülerinden kaynaklanmayıp, tarihsel tecrübeden çıktığını ve topluma yararlı olduğu için uygulandığını ve bu anlamda "doğal" değil "yapay" olduklarını belirtmiştir.

Muller'e göre de bu kurallar ve uygulamalardan oluşan teamüller, bilinçli bir kurgulamanın ürünü olmayıp, tarihsel deneyimden çıkmış ve yararlı olduğunu gösterdiği için muhafaza edilmişlerdir⁶⁸. Geçmişten gelerek geleceğe uzanan süreklilik ilkesine dayalı olan gelenek, muhafazakâr düşünceye göre, siyasal faaliyette herhangi bir teoriden veya ideolojiden çok daha fazla ifade gücüne sahip bir rehberdir. Çünkü gelenekler, masa başında üretilmiş teorik bilgilerden değil; yaşanmış gerçeklerin tarihten süzülerek olgunlaşmasıyla oluşmaktadır. Bu nedenle Burke'e göre hiçbir teorik ilke, gelenek haline gelemez. Çünkü⁶⁹:

En yetenekli öğretmen bile zorlu bir eğitim dönemini tamamladıktan sonra iyi bir disiplin almış ve kendisine şan ve şeref getirecek olan öğrencisini topluma kazandıracağı zaman her şeyin değişmiş olduğunu, zavallı öğrencisine gerçek değer ne olduğundan haberi olmayanların horladığını, alaya aldığını görür. Değerlerin sürekli değiştiği bir ülkede onurun neyle ölçüleceğini kimse bilmezken, hassas ve ince bir onur duygusunun yeni doğmuş bir bebeğin yüreği atmaya başlar başlamaz ortaya çıkacağını kim garanti edebilir?

Bu nedenle muhafazakârlar için sınırsız bilgi kaynağı olan gelenekler⁷⁰, yasaların da anayasasıdır ve yasalar geleneklerden çıkarılmalıdır. Geçmişten gelen bilgeliğin taşıyıcısı olarak çok büyük önem arz eden gelenek Viereck'e göre (muhafazakârların) anladıkları, geçmişten sadece etik olarak değerli sayılabilecek derslerin çıkarılmasıdır⁷¹. Burada, muhafazakâr düşüncenin "körü körüne bir gelenekçilik" olmadığını belirtmek gerekir. Mannheim muhafazakârlıkla gelenekçilik arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır⁷²:

Doğal muhafazakârlık olarak gelenekçilikle, kendine özgü geleneklere, yapıya ve biçime sahip özgül tarihsel ve toplumsal koşulların

⁶⁸ Jerry MULLER, *Conservatism- An Anthology of Social and Political Thought from David Hume to the Present*, Princeton University Press, Princeton, 1997, s.236.

⁶⁹ ROSEN ve WOLF, s.432.

⁷⁰ Mustafa ERDOĞAN, *Muhafazakârlık: Ana Temalar, Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu*, 10-11 Ocak AK Parti Yayınları, İstanbul, 2004, s.27.

⁷¹ ÖĞÜN, 2004, s. 567.

⁷² Karl MANNHEIM, *İdeoloji ve Ütopya*, (Çev. Mehmet Okyavuz), Epos Yayınları, Ankara, 2002, s.74-78.

ürünü olan muhafazakârlık, birbirinden farklı olgulara işaret etmek-
tedir ve muhafazakârlık bilinçli hâle gelmiş gelenekçiliktir.

Muhafazakârların geleceğe bakışı, geçmişe bakış üzerinden temel-
lendirildiği genel kabul gören bir düşüncedir. Ancak muhafazakârlığın,
tarih ve gelenekler ışığında geleceğe yönelik pozisyon alması, muhafa-
zakârlığın temel ilkelerinden olan “durumsallık” özelliğinden kaynak-
lanmaktadır. Muhafazakârların geleneğe olan güvenlerinin kökeninde,
bireyin sınırlı olan aklı ile her şeyi anlamasının mümkün olmadığına
dair inancı vardır. Burke’e göre gelenekler, “insanlara toplum ve top-
lumsal ödevler hakkında akıldan daha fazla şeyler söylemektedir”⁷³. Bu
açıdan adetlerin, alışkanlıkların, bilgi ve davranışların kuşaktan kuşağa
iletilmesi demektir ki gelenekler üretilmez ve onlar tarihî mirastan çık-
arıldıkları için onların hem tarihî değeri hem de hayatı kolaylaştırıcı çok
önemli rolü bulunmaktadır⁷⁴. Heywood, geleneğin, insanlara kimlik
duygusunu vererek onların geçmişle bağlarını kurmalarında önemli bir
fonksiyonu ifa ettiğini, bu nedenle de muhafazakârların çoğu, ilâhî bir
kaynağa ihtiyaç duymaksızın geleneği desteklediklerini⁷⁵ belirtmektedir.

Muhafazakârlara göre, geleneğin boş bıraktığı hiçbir alan söz ko-
nusu değildir. Geleneğin ön plâna çıkardığı istikrar, süreklilik ve ak-
tarmanın, muhafazakârlığın ana özellikleri olduğu her vesileyle vur-

⁷³ Bilindiği gibi muhafazakârlığın doğuşunun ikinci önemli gerekçesi, Aydınlanma düşü-
nürlerinin akla aşırı derecede güvenmeleri ve aklın, tüm sorunların üstesinden tek başına
gelebileceğine inanmalarıydı. Muhafazakâr düşünürlerin itirazları ise, mağrur aklın per-
vasızca ve ben her şeyi tek başıma yapabilirim iddiasına karşı olmakta bulunur. Muhafa-
zakârlar, bireyi vahiy, tecrübe, önyargı sağduyu ve geleneklerle sarmalayarak onu koru-
ma altına almaya çalışmıştır. Burke’ün sistemleştirdiği muhafazakârlığın epistemolojisin-
de bu nedenle “ön yargı”ya büyük önem verilmektedir. Burke’e göre önyargı, geleneğin
çok da ayrı bir değeri ifade etmemektedir. Burke’e göre, uzun bir kullanım süresinin tak-
dir ettiği ferasetli ön yargı, denenmemiş ve test edilmemiş fikirlerden daha iyidir. Önyar-
gı, bireyin zihninde yatan otorite ve bilginin bir özetidir. (NISBET, s. 84.) Önyargı, kör ve
irrasyonel bir kavramdan ibaret değildir; tam tersine kuşaklar üstü deneyimden damıtıl-
mış bir özdür, bir ön yargılama adeta bir ön bilgidir. Ne yapmak istediğini bilmenin bir
yoludur ve doğası gereği soyut akıldan da üstündür. Önyargı ne kadar uzun bir zamanın
ürünüyse ve ne kadar yaygın olarak paylaşıyorsa, o ölçüde değerlidir. Erdemli insanlar
onu peşinen reddetmek yerine ondaki gizli hikmeti keşfetmeyi, onun altında yatan illeti
bulmayı başarırlar. Dolayısıyla muhafazakârlara göre, beşeri eylemin temeli teorik akıl
değil gelenek, alışkanlık ve önyargıdır. Muhafazakâr düşüncede akıl ve önyargı arasında
şöyle bir ilişki kurulmaktadır. Herkes müzik veya hukuk bilgisini alabilir ama söyleme
veya karar aşamasında önemli olan pratiklik yani uygulanabilirliktir. Muhafazakâr dü-
şünür Oakeshott de bu durumu şöyle analiz etmiştir: Pratik ve teknik bilgi... Teknik bilgi
okulda edinilebilir; ama pratik bilgi tecrübeyle ikisi de zekâ ve kişiliğin devredilemez bir
parçası olarak öğrenilenle sınırlıdır (NISBET, s. 88).

⁷⁴ Roger SCRUTON, *The Meaning of Conservatism*, New York. Penguin Books Ltd.,
1981, s.40-43.

⁷⁵ Andrew Heywood, *Siyaset*, (Ed. Buğra KALKAN), Adres yayınları, Ankara, 2010, s.75-78.

gulanmaktadır⁷⁶. Mevcut durum, geçmişten kopuk ve ondan farklı olmamalıdır. Amaç, ilke ve değerlerin, tarih ve geleneğe dayanarak sürdürülmesidir. Geleneklerin tahribatına yönelik fikir ve eylemlere karşı sert tepki gösteren muhafazakârlar, hiçbir modern yasanın ve anayasanın gelenek haline gelemeyeceğini belirtmektedirler.

Dolayısıyla yeni doğan kavramlara dahi bir isim veren onu toplum içinde kimlik sahibi yaparak tanımlayan, geçmişten geleceğe uzanan bir süreç olan gelenekler aynı zamanda, toplumun değer ölçüm birimi de sayılmaktadır. Bu nedenle muhafazakârlar geleneğin, sürekliliğin ve toplum kimliğinin omurgasını teşkil ettiğine inanılmaktadır⁷⁷.

Siyasal muhafazakâr düşünce, geleneğin sadece manevî boyutunu ele almayıp; aynı zamanda somut tarihî boyutunu da ele almaktadırlar. Bu anlamda muhafazakâr düşüncede gelenek, sadece sözel ya da yazılı bir miras olmayıp, binaları, abideleri, bahçeleri, heykelleri, resimleri, alet vb. makineleri de içerir. Bu yönüyle o, belirli bir zaman diliminde toplumun sahip olduğu, dış dünyanın fiziksel süreçlerinin ürünü veya ekolojik ve fiziksel zorunlulukların ürünü olmayan her şey demektir⁷⁸.

Burke, New York gibi zengin ve büyük bir şehir dururken, ABD'nin bataklıkları kurutarak Washington'u başkent yapmasını aşağıladığı gibi, geleneklere dayanmayan Fransız anayasasını da eleştirmiştir⁷⁹. Bu nedenle muhafazakârlara göre, bir ulusun gerçek anayasası bir kâğıt parçasında değil; geleneklere dayalı tarihî kurumlarında yatmaktadır. İngiltere'nin anayasasının yazılı olmayıp, geleneklere dayalı olması, Burke'ün ve muhafazakârların arzu ve düşüncelerine uygun düşmektedir.

Muhafazakârlara göre biyolojik evrimci için “doğal seleksiyon” ne tür bir güç ise muhafazakâr için de “tarih aynı türden bir güçtür”. Bu nedenle ihtilal yerine, geleceğe dair alınacak pozisyonun, tarihe bakılarak alınması gerekir. Geleneğin içinde bir hazine gibi yer aldığı tarihe ilişkin yüzyılımızın önemli Amerikalı muhafazakâr düşünürlerinden Nisbet'in yorumu şöyledir⁸⁰:

Burke, de Maistre, Savigny ve diğer erken muhafazakârların bakış açısından gerçek tarih, doğrusal, kronolojik bir tarzda değil, kuşaklar boyu süren yapıların, toplulukların, alışkanlıkların ve önyargıların sürekliliği içerisinde açıklanır. Gerçek tarihi metot, sadece zaman içe-

⁷⁶ René GUÉNON, **Modern Dünyanın Bunalımı**, (Çev. Mahmut Kanık), Risale Yayınları, İstanbul, 1986, s.19.

⁷⁷ ERDOĞAN, 2004, s. 28.

⁷⁸ ÖĞÜN, 2004, s. 109.

⁷⁹ NISBET, s. 82.

⁸⁰ NISBET, s.77.

risinde geriye sürekli bir bakış değildir. Öyküler anlatmak asla değildir; o, şimdiki, şimdinin altında yatan her şeyi ortaya çıkaracak şekilde araştırma metodudur; bu ise geçmişe tutunmaları göz önüne almadan tamamen anlaşılamayacak olan gerçekten sonsuz düşünce ve davranış yöntemleri demektir.

Bilindiği gibi muhafazakâr siyaset anlayışının temeli, onun, tarihin rolü konusundaki düşünceleridir. Tecrübe ile eşdeğer görülen tarih, ölü mazi olmayıp geleceğimiz olan yaşayan bir canlı gibidir. Çünkü muhafazakârlar, geleceğe ilişkin konumlarını geçmişe bakarak belirlerler. Bu nedenle muhafazakâr düşünceye göre tarih, çok önemli ve canlı bir bilgi hazinesidir. Aslında muhafazakârlığın tarihe olan inancı, onun insan ilişkileri meselelerinde soyut olana ve tümdengelimci düşünceye karşı tecrübeye olan inancından kaynaklanmaktadır.

T.S. Eliot toplumda sınıfların yerini alacak olan seçkinler tehlikesine dikkat çekmektedir. Eliot'a göre, geçmişin sınıflarının yerini geleceğin seçkinleri yer alacaktır ve onların görevlerini yükleneceklerdir. Oysa bir toplumun içinde seçkin namzetlerinin uygun yaşlarda seçilmesi, gelecekteki görevleri için eğitilmeleri ve otorite mevkilerine getirilmeleri için gerekli metotların geliştirilmesi gerekir ki; bu durumda öncelikle var olan bütün sınıfların yok olması gerekir.

Bu durumda ise, seçkinler arasında herhangin bir öncelik veya itibarî bir sınıflama yoksa yegâne sosyal ayrılık sadece seçkin ile toplumun geri kalan kesimi arasında olurdu⁸¹. Bu nedenle siyasal muhafazakâr düşüncede, tarih ve gelenek, aynı zamanda yerellik ve özgünlük de sağlayarak, bir toplumu diğerinden farklı kılan ve tek düzeligi önleyen, toplumun kendi iç dinamikleriyle doğal yoldan değişimini ve gelişimini, toplumun geleceğe ilişkin yön ve konum almasını sağlayan, en az akıl ve bilim kadar önemli değerler olarak görülmektedir.

Tarihe çok büyük önem veren muhafazakâr siyasal düşüncenin, buna önem vermesinin nedeninin altında, geçmişte nerede olduğumuzu bilmeden, şu anda nerede olduğumuzu ve nereye gideceğimizi bilemeyeceğimiz düşüncesi yatmaktadır. Sadece akıl ve bilimin "hatta dünyanın en gelişmiş bilgisayarlarının bile" geleceği ve geçmişi çıplak verilerle tanımlamaları mümkün değildir.

1.6.3. Aile, Toplum ve Ara Kurumların Önemli Oluşu

18. yüzyılda toplumun bir parçası olarak görülen birey 19. yüzyılda gerçeğin kendisi olur. Yeni bir düşünce biçimi olarak ortaya çıkan poziti-

⁸¹ BURKE, (Der. ROSEN ve WOLFF), s. 434.

tivizm, toplumu, ara kurumları, aileyi, bireyi ve tüm sosyal olayları yalnızca “akıl ve bilimin” verileriyle açıklamaya ve tanımlamaya çalışmıştır.

Muhafazakâr siyasal düşüncede aile, gelenekleri ürettiği, bireye kimlik ve kişilik kazandırdığı; cemaat ve ara kurumlar ise, bireyin sosyalleşmesini sağladığı ve onu devlete karşı koruma altına aldığı için çok önemlidir.

Birey, devlet, toplum, aile sıralamasında, önceliği topluma veren muhafazakârlık düşüncesinde, devletin gücüne karşı, birey için bir tampon görevi gören ve bireylerin özgürlüğünü koruyan ara kurumlar çok önemlidir. Toplumun en küçük birimi olan ve değerlerin harmanlanıp yeniden üretildiği bir yer olan aile muhafazakârlık düşüncesinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Nisbet’e göre muhafazakârlığın aileye bakışı şöyledir⁸²:

Bu siyaset felsefesi aileyi hem toplumun temel birimi, hem de geleneksel ahlâkın koruyucusu olarak görmektedir. Çünkü aile toplumu bir arada tutan bağların bir kısmını yaratır ve pekiştirir. Aynı zamanda aile, toplumun atomize olmasını önler, toplum içinde dayanışmayı sağlar ve nihayet temel eğitim kurumlarından biri olma işlevini görür. Aile, insanlarda toplumlarına mensubiyet ve aidiyet duygularını da kuvvetlendirir.

Burke’ün, görünür görünmez çıkarların oluşturduğu sözleşmeci J.J. Rousseau’ya gönderme yaparak, birbirine zincirleme bağlı olan ailelerden oluşan topluma ilişkin görüşü şöyledir⁸³:

Toplum bir sözleşmedir. İkincil derecede önemli olan şeyler için yapılmış önemsiz sözleşmeler istendiğinde iptal edilebilir; ancak devletin, kâğıt, kahve, kumaş veya tütün veya bunlar gibi bir şeyin ticaret anlaşmasında olduğu gibi gösterilen geçici bir ilgiden sonra tarafların isteği üzerine iptal edilecek bir ortaklıktan farksız olduğu düşünülmemelidir. Ona saygıyla yaklaşılmalıdır; çünkü o, geçici ve ortadan kaldırılabilir -hayvandan da önemsiz- bir ortaklık değildir. O, bütün bilimde bir ortaklık; bütün sanatlarda bir ortaklık; her değer ve mükemmeliyette bir ortaklıktır. O, sadece yaşayanlar arasında değil, yaşayanlar ile ölenler arasında ve doğacak olanlarla da bir ortaklıktır.

Toplumu canlı bir organizma olarak gören muhafazakârlık, toplumun birey gibi bir ruhunun olduğunu da kabul etmektedir. Bir mekân olmaktan ziyade canlı bir organizma olan toplum Burke’e göre, “geçmiş, hal ve gelecek arasında kurulan bir sürekliliktir”⁸⁴. Bonald’a

⁸² VURAL, s. 121–122.

⁸³ BURKE, (Der. ROSEN ve WOLFF), s.431; NISBET, 2007, s. 194.

⁸⁴ NISBET, 2007, s.79.

göre ise birey toplumu biçimlendiremez, bireyi biçimlendiren toplumdur. Toplumsal yaşamın temel aracı ise, bireysel özgürlük değil otoritedir. İnsanlar ancak aile, cemaat, kilise ve loncanın otoritesi altında refah ve mutluluğa ulaşabilir⁸⁵.

Muhafazakâr için aileden, dini olan ve olmayan cemaat yapılarına, hayır amaçlı geleneksel kurumlardan ve ekonomik dayanışma amaçlı mesleki kurumlara kadar, bireyin içinde yer aldığı bütün “ara kurumlar” bireyi koruyan, olgunlaştıran ve onu geleceğe aktaran kurumlar. Bunlar, “bireyi siyasî otoriteye karşı koruyan küçük müfrezeler”dir ve onların zayıflaması veya yokluğu durumunda birey, devlet karşısında çıplak ve silahsız kalır.

T.S. Eliot’a göre kültürün bir nesilden ötekine iletilmesine en önemli ortam ailedir. Hiçbir kimse, ilk çevresinden aldığı kültürün niteliklerinden kaçıp kurtulamaz ve onu tamamen aşamaz. Ancak kültürün genç nesillere aktarılmasında ailenin yegâne vasıta olduğunu söylemek de doğru (yeterli) olmaz. Çünkü muhafazakârların düşündüğü aile sadece anne, baba ve çocuklar olmayıp aynı zamanda geçmiş ve gelecek nesli (ve ortamı) da içermektedir⁸⁶. Siyasal muhafazakâr düşüncenin öznesi, başta loncalar, Kilise, vakıflar, odalar olmak üzere sivil toplum kurumları olan cemaatlerdir. Nasıl ki sol siyasetin öznesi sosyal sınıf, liberal siyasetin öznesi birey ise aynı şekilde muhafazakâr siyasetin öznesi de cemaattir⁸⁷.

Nisbet, Fransız Devrimi'nden sonra ara kurumların tahrip edilmesiyle, insanı ezen totaliter devletin ortaya çıkışı arasında anlamlı bir ilişkinin varlığına dikkat çekerek, “bিরer tampon vazifesi gören ara kurumların ve geleneklerin korunması”⁸⁸ gerektiğini belirtmiştir. Fransız İhtilali'nden sonra bireysel düşünce sistemi, genel kabul görmüştür. Aydınlanma ile başlayan bu düşünce sistemine göre, birey başta akı olmak üzere kendi kendine yeterli varlıktır. Başta aile, toplum ve ara kurumlar olmak üzere bireye şekil veren kurumların etkinliği en az düzeye indirilmeye çalışılmış hatta dini değerler yok edilmeye çalışılmıştır.

Siyasal muhafazakârlık ise, bunun tersini savunan bir düşünceye sahiptir. Ona göre aile, cemaat ve ara kurumlar hiyerarşisine dayalı toplum modelinde devletin ve bireyin üstünlüğü ve önceliği yoktur. Birey, sınırlandırılmış kapasitesi yüzünden kendi kendisine yeterli bir varlık

⁸⁵ BOTTOMORE ve NISBET, s.105.

⁸⁶ BURKE, (Der. ROSEN ve WOLF), s.434.

⁸⁷ Ömer ÇAHA, “Muhafazakâr Düşüncede Toplum”, **Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu**, AKP Yayınları, Ankara, 2004, s. 70.

⁸⁸ NISBET, s. 120.

olarak görüldüğünden, toplum ve ara kurumlar bireyi üreten ve koruyan ona kimlik ve kişilik veren çok önemli kurumlardır.

1.6.4. Dinin Önemli Oluşu

Muhafazakârlığın ilk öncüleri kendi ülkelerinin “kurumsallaşmış” dini değerlerine büyük önem vermişlerdir. Burke, Hristiyanlığın Anglikan mezhebine; de Bonald, de Maistre ve Chateaubriand Katoliklik mezhebine bağımlılığa önem vermiştir. Yine Hegel, Haller, Coleridge ve Nisbet gibi yakın zamanların muhafazakâr düşünürleri de aynı şekilde dini, hayatlarında yaşamaya çalışmış ve onu devletin, toplumun ve bireyin hayatında hayati bir köşe taşı olarak görmüşlerdir. Muhafazakâr görüşte, belli bir dinin dayatılmasından ziyade toplumun benimsediği dinin yaşatılması gerektiği ve buna hiçbir şekilde devletin ya da bir kişinin müdahalesinin kabul edilemeyeceği şeklindedir. Burke’e dinin, devlet ve toplum hayatındaki yeri konusundaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir⁸⁹:

Devletin, din kurumu tarafından kutsanması, özgür vatandaşlar üzerinde yararlı bir haşmetle işlemesi gereklidir; zira vatandaşlar, özgürlüklerinin garanti altına alınması için sınırlı bir yetki payından yararlanmalıdırlar. Vatandaşlar için devletle ve onların devlete olan görevleriyle irtibatlı bir din, insanların itaat koşullarının özel duygularla sınırlandırıldığı toplumlardakinden daha gereklidir.

Burke’e dini, devlet ve birey arasında bir tampon olarak görmekte ve her ikisinin bu araçla etkileşimde bulunmasının ilişkiyi kolaylaştıracağını ifade etmektedir. Dinin bir ideoloji ya da tecrübe edilmiş bir görüş gibi, hafife alınmasına tepki gösteren muhafazakâr düşünür Chateaubriand’a göre din, “hürmete layık, saygın ve seçkin bir şekilde, hem devlet hem de toplum için kıymetli bir direktir”⁹⁰.

Muhafazakârlıktan çok liberal görüşleriyle tanınan Tocqueville “Dinde otorite ilkesinin politikadan daha fazla olmadığını, insanlara sağlanacak aşırı özgürlük ortamından dolayı çabucak dehşete düşüleceğini” ileri sürmüştür ki; aç gözlülük, aşırı tüketimin sonucu olan I. ve II. Dünya savaşlarını da hatırlayarak günümüzün özgür Avrupa toplumlarının aşırı özgürlük sonucu başta aile olmak üzere uyuşturucu ve diğer olumsuzluklardan çok kötü bir şekilde yıkıma doğru gittikleri görülmektedir.

⁸⁹ NISBET, s. 133.

⁹⁰ NISBET, s. 131.

Dinin ağırlıklı olarak ahiret odaklı ödül ve ceza otoritesi, birey üzerinde sert bir otorite tesis etmediğinden daha çok gönüllülük esasına dayanmaktadır. Tocqueville düşüncelerinin devamında, din ve özgürlük dengesini şöyle kurmuştur⁹¹:

Bana gelince, bir kişinin aynı anda tam bir dini bağımsızlık ile bütün bir siyasal özgürlüğü destekleyip desteklemeyeceği konusunda kuşkuluyum. Benim meylim odur ki şayet, inanç onda noksan ise bağımlı olmalıdır; şayet özgür olacaksa inanmalıdır.

Burke'ün dini özgürlüklere ilişkin ifadesi ise şöyledir⁹²:

Ben dokunulmazlık içinde olmak üzere, onların toplu dini ibadetlerini tüm rahatsızlıklarından tam bir sivil koruma; okullarda ve ibadethanelerde Yahudilere, Muhammedilere, hatta paganlara öğretim hakkı verebilirim; özellikle de şayet onlar bu hakların kullanımında diğer hakların kullanımı kadar kutsal olan avantajlardan birine halen sahip iseler.

Muhafazakârlara göre, din olmadan toplumun ayakta kalmaz. Onlar için din, toplumun çimentosudur. Din insanları kanaatkâr yapmak suretiyle, disiplinli bir toplum anlayışına katkı sağlamakta⁹³; birey üzerinde otokontrol sağlamakta ve aynı zamanda devletin gücü ve onun 'keyfi yetkisi' üzerinde de sembolleri ve kurumları aracılığıyla otorite kurarak, toplumun birlikteliğini korumaya katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle iki yönlü manevî bir bağ olarak din, toplumda adeta bir tutkal işlevi görmektedir⁹⁴. Bu nedenle Burke, Aristo'ya nazire yaparcasına, şu tanımlamada bulunur: İnsan, dinsel bir hayvandır⁹⁵.

Öyle ki dinin toplumdaki bu rolünü sadece Burke gibi Anglikan kilisesine mensup dindar muhafazakârlar değil; ateist muhafazakârlar bile kabul etmektedirler. Robert Ingersol, Mencken, Nock, More, Babbitt, Chesterton din konusunda genel yaklaşım içinde, sahte bir şekilde ilahî ilham olduğu kabul edilmiş bir ahlâk yapısı içinde olsa bile, bir inanç siperinin insan için gerekli olduğu ve bunun dine yabancılaşmış olanları en kötü şartlardan koruyacak bir araç olduğunu ifade etmişlerdir⁹⁶. Din ve devlet'in alanları konusunda Burke'ün görüşü şöyledir⁹⁷:

⁹¹ NISBET, s. 135.

⁹² NISBET, s. 132.

⁹³ Mustafa ERDOĞAN, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1992, s. 44.

⁹⁴ BOTTOMORE ve NISBET, s.109.

⁹⁵ ÖĞÜN, 2004, s. 574.

⁹⁶ NISBET, s.136.

⁹⁷ NISBET, s.133.

Yerleşik bir kilise, yerleşik bir monarşi, yerleşik bir aristokrasi ve yerleşik bir demokrasiyi muhafaza etmeliyiz; her birini var olduğu derecede... Daha büyük değil (...) Kilise’de dinin şifalı sesinden başka ses duyulmamalıdır.

Dinin devlet tarafından yok edilmesinin, toplumsal krize yol açacağını, belirten muhafazakâr düşünür Lammeenis göre ise, “yerleşik ve tamamen kabul edilen Katolik bir kilise var olmalıdır; değilse şu veya bu seküler coşku ile kurtarılan Avrupa, periyodik olarak inançsızlık uçurumuna düşecektir⁹⁸. Maistre ve Bonald da “hükümet, kilise ve aileyi” her biri kendi alanında egemen olarak üçe ayırır. Ona göre din, “bir inanç sistemi olmaktan daha önemlisi, bir cemaat biçimidir⁹⁹. Bu nedenle muhafazakârlar, dine toplumda özgür ve güçlü bir alan ayırmışlardır.

Muhafazakâr düşünce nasıl ki, devrim yoluyla bir topluma müdahale edilemeyeceğini savunuyorsa; aynı şekilde dinin de siyasal bir dönüştürücü araç olarak kullanılamayacağını vurgulamaktadır. Örneğin, Muhafazakâr düşünür T.S. Eliot, ulusal bir kilisenin, ulusalcı bir hale getirilemeyeceğini belirtmiştir. Bundan, muhafazakârların ya da “neocon”ları onaylamayacağı ve haçlı seferlerini kınayacağı sonucunu çıkarabiliriz. Öğün bu düşünciyi şöyle özetlemiştir¹⁰⁰:

Muhafazakârlar tarihsel pratik anlamında geleneğe asla fırsat veremeyecek olan teokratik bir devletin modern bir dünyada mümkün olmayacağını pekâlâ farkındadır. Bunu da ötesinde muhafazakârlığın seküler gelişmelerden memnun olduğu bile söylenebilir. Muhafazakârlık tanrı merkezli bir toplum ve devlet düşüncesini teokratik sonuçlara vardırmak isteyen fundamentalizmin ya da deistik moral kod etrafında itaatkârlığı emreden her türlü dinsel radikalizmin karşısındadır.

Böylece siyasal muhafazakâr düşüncenin din odaklı bir devleti hedeflemediği, çünkü toplumun tüm tarihî boyunca yaşadığı değerleri savunduğu, bilinçli gelenekçilik ve aynı zamanda içinde yaşadığı zamanın da koşullarını dikkate aldığı görülmektedir. Muhafazakârlığa göre din ve gelenek ilişkisinde din, insanı kaynağına yani Tanrı’ya bağlayan daha aslî ve daha sahih bir bağken; gelenek, hakikatin daha dışa dönük, maddî ve parçalı yüzünü oluşturur. Bu anlamıyla gelenek ile

⁹⁸ NISBET, s.134.

⁹⁹ Tanul BORA, *Türk Sağının Üç Hali-Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 101.

¹⁰⁰ ÖĞÜN, 2004, s.576’dan William J., STANKIEWICZ, *In Search of a Political Philosophy: Ideologies at the close of the Twentieth Century*, Routledge Press, New York, 1993,s.25; Arthur AUGHEY, *The Conservative Political Tradition in Britan and the United States*, Dickinson University Press, New Jersey, 1992, 39 alıntı.

din ilişkisinde, geleneğin kalesi olarak düşünülen dinî hayat gerçeği inkâr edilemez¹⁰¹.

Toparlayacak olursak, siyasal muhafazakârlığın temel düşüncesi din ve geleneklere dayanmaktadır. Din, toplumun çimentosu vazifesini görmekte ve bireyler arası doğal eşitsizliği düzenleyici rol üstlenmektedir. Bu nedenle din, mutlaka var olmalıdır. Din bir istikrar ve otorite aracı olarak bireyin, ailenin, toplumun ve devletin hayatını geniş bahçeleri, yürüyüş bantları ve oyun sahası olan bir park görmektedirler ki din burada ağaçları, çiçekleri ve diğer bitkileri oluşturmaktadır.

1.6.5. Özel Mülkiyetin Dokunulmazlığı ve Serbest Piyasa Taraftarlığı

Siyasal muhafazakârlık düşüncesi, toplum ve devlet hayatında, özel mülkiyetin muhafazasına, serbest piyasanın varlığına büyük önem vermektedir. Ancak muhafazakârlığın mülkiyete özel bir önem vermesinin sebebi, mülkiyetin sadece hayatta kalmak ya da maddi alanda mutlu olmak için değil; aynı zamanda mülkiyetin geleneklerin canlılığını sağlamasına da dayanmaktadır. Muhafazakârlara göre eğer mülkiyet korunursa, özgürlükler de güvence altına girer. Özgürlüğün güvende olması ise yaşamın güvenliği demek olacaktır¹⁰².

Devletleşme yerine sivilleşmeyi de artıran özel mülkiyetin varlığı, aynı zamanda kişisizleşmeyi ve kimiksizleşmeyi de önlemektedir. Mülkiyetin insanlara onur, güç ve bağımsızlık ruhu verdiğini belirten muhafazakâr düşünürler göre bireyler, sahip oldukları kadar yükümlü ve yükümlü oldukları kadar da özgürdürler. Yükümlülük arttıkça da özgürlük artmaktadır¹⁰³.

Özel mülkiyete kimlik, kişilik ve geleneklerin korunup taşıyıcılığından büyük önem veren siyasal muhafazakârlık, kamulaştırmaya karşı çıkmaktadır. Muhafazakâr düşünürler, kamulaştırmanın ahlâkî standartları sarstığını ve gerçek adaletin yerini “kurnazlık hukuku” ve “kuvvet hukuku”na bıraktığını iddia ederler. Muhafazakâr mülkiyet “Para ve Toprak” olarak ikiye ayrılmaktadır. Ancak muhafazakârlıkta mülkiyet denilinde akla, onur, vakar, güç veren toprak akla gelmekte-

¹⁰¹ VURAL, s.50

¹⁰² AUGHEY, 1992, s.57.

¹⁰³ Robert LEACH, *British Political Ideologies*, Penguin Books Ltd., New York, 1991, s.101.

dir ki Nisbet'e göre "(...)mülkiyet ki en iyisi toprak mülkiyetidir¹⁰⁴. Burke'e bu konuyu 1793'teki bir mektubunda şöyle ifade etmiştir¹⁰⁵:

Fransa'yı yıkan ve bütün Avrupa'yı yakın bir tehlikenin ağzına getiren diğer uğursuzluklara neden olan şey, mülkiyetin küçümsenmesi ve mülkiyetin kökenine karşı devletin belirli yapay çıkarlarının yerleştirilmesidir.

Mülkiyeti tarihî geleneklerin muhafızı olarak gören Burke'e göre mülkiyet, devletin yerine, yani kamusal, kiliseye ait vakıflar, üniversiteler veya hayır kurumları da içinde olmak üzere sivil vakıfların elinde bulunmalıdır. Tocqueville'e göre mülkiyetin yokluğu Amerika'nın İngiltere'den kopmasına yol açtığı gibi, ailelerin de parçalanıp yok olmasına sebep olmaktadır¹⁰⁶. Tocqueville'e göre söz konusu dönemde İngiliz mülkiyet ve miras hukukunda egemen görüş olan "en büyük oğul önceliğinin" kaldırılarak, bunun yerine "herkese mirastan eşit pay" verilmesinin söz konusu devrimler sürecini (Amerikan ve Fransız) tetiklediğini ifade etmiştir.

Muhafazakâr mülkiyet anlayışını sosyalizm ve liberalizmin mülkiyet anlayışıyla karşılaştıracak olursak; sosyalizm, mülkiyetin doğasındaki eşitsizliği pekiştiren özel mülkiyetin tamamen ortadan kaldırılmasını savunurken; liberalizm bunun tam tersi olan "bırakınız yapsınlar" düşüncesiyle özel sektöre iş hayatında sınırsız özgürlük vermektedir. Muhafazakârlık ise, özel mülkiyetin korunmasını ister ama mülkiyetin bireyler tarafından, diğerleri üzerinde bir baskı aracı olarak kullanılmasına karşı çıkarak, burada devletin müdahalesini meşru görür¹⁰⁷.

¹⁰⁴ NISBET s. 129.

¹⁰⁵ NISBET, s. 114–115.

¹⁰⁶ NISBET, s.117. Muhafazakârlar; mülkiyet mirasının eşit paylaşılmasında "en büyük oğul önceliği hem mülkiyetin aile(vi) karakterini korumakta hem de bireysel mülkiyetin belirsiz, geçici sahipliğinden alıkoyarak onun parçalanmasını engellemektedir. Ancak, "en büyük oğul önceliği ve mülkiyeti muhafaza yasasının kız-erkek farkının ve küçük-büyük farkı olmaksızın" mülkiyetin eşit bölüşümü ailedeki güven hissini ve ataerkil toplumu ortadan kaldırmakta, böylece toplumun aileden başlayarak çözülmesini hızlandırmaktadır. Bu çözülme de yani aile molekülünün parçalanması bencilik (egoisme) ve bireyciliğe (individualisme) yol açmaktadır ki, bu da kapitalizm canavarına sunulan küçük pastalar anlamına gelmektedir. Ancak bu uygulama günümüz muhafazakârlarınca terk edildiğini görmekteyiz. (NISBET, s.159)

Ülkemizde de bu konuda çok somut bir örnek olarak bu olayı şöyle karutlamaktadır. Demokrat Parti'nin de ortaya çıkmasını hızlandıran Toprak Kanunu, halkın elindeki arazilerin paylaşımını öngörüordu. Oysa Adnan Menderes'e göre, Türkiye topraklarının %70'i devletin elindeydi. Dörtlü Tahrirciler özetle şunu söylüyorlardı: Benim ecdadımın temizlediği toprakları ben neden başkasına vereyim ki...

¹⁰⁷ Hasan Hüseyin AKKAŞ, *Muhafazakâr Düşünce ve Edmund Burke*, Kadim Yayınları, Ankara, 2004, s.79.

Muhafazakârlar mülkiyetin tekelleşmesine karşı çıktığı gibi, burada doğal olarak, öncelikle ahlâk dışı olarak görülen karaborsa, tröst ve her türlü kartelleşmeye karşı çıkarlar. Aynı şekilde muhafazakâr ekonomi anlayışı devletin kamulaştırmasına da karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla muhafazakârlık, bireyin özel mülkiyetini korumayı düşündüğü gibi toplumun dengesini de korumaya çalışmakta ve onu devletin de önüne geçirmektedir. Amaç otorite ve düzenin adaletle korunmasıdır.

Özel mülkiyeti savunan muhafazakârlık, aynı zamanda buna sahip olanlara sorumluluk da yüklemektedir. Bu nedenle Barry'e göre, "mülkiyet bir hak olduğu kadar bir sorumluluktur"¹⁰⁸. Burke'ün şu ifadeleri onun refah devletine nasıl yaklaştığını ortaya koymaktadır¹⁰⁹:

Devletin aynı zamanda sosyal güvenlik ya da fakirlere yardım gibi bir görevinin olamayacağını, varsa böyle bir ihtiyacın bunun, ihtiyaçlarımızda gereksinimlerimizi karşılamak hükümetin görevi değildir. Devlet adamının bunu yapabileceğini düşünmek boşunadır. İnsanlar onları geçindirir, onlar insanları değil... Hiç şüphesiz fakirlere yardım bütün Hristiyanlar üzerine mecburi bir ödevdir. Aileden başlayan, mahalleyi ve kiliseyi de içine alan gruplar gereken şekilde yardım sunmak için kurulmuştur. Ve bu müşterek yardım biçimindedir; bürokrasiden gelen yardım şeklinde değil.

Bu nedenle muhafazakârlar devletin sosyal refah programlarına katılmına karşı çıkarlar ve bu tür programların devlet eliyle yürütülmesinin halkı tembelliğe ve devlete bağımlılığa alıştırdığına ve ekonomik etkinliği öldürdüğüne inanmaktadırlar. Muhafazakârlar tarafından savunulan bu görüş aslında ekonomik teori anlamında klasik liberalizmdir. Batı'da sosyal adaletçi liberal düşünce kendisini dönüştürerek devletin ekonomiden tamamen çekilmesi yerine refah devletine ve ekonomik gelir dağılımında sosyal adalete vurgu yapmaktadır.

Siyasal muhafazakarlığın yerellik ve esneklik özelliğinden dolayı, konjonktür ve toplumsal şartlar toplumu bir arada tutabilecek nasıl bir örgütlenme modeli öngörürse muhafazakarlığın onu savunduğunu daha önce belirtmiştik. Bu yüzden kimi muhafazakârların zaman içinde serbest piyasadan yana, kimilerinin ise buna karşı olduğu görülmüştür. Bir liberal veya sosyalist açısından serbest piyasadan yana olan Burke ile refah devletçi Disraeli'nin aynı ideolojinin içinde yer almaları çelişki olarak görülebilir.

¹⁰⁸ Norman BARRY, *Yeni Sağ* (Çev. Cevdet Aykan), Tisimat Matbaası, İstanbul, 1989, s.102.

¹⁰⁹ NISBET, s. 118.

Örneğin Disraeli sosyal eşitsizliklerin reform yoluyla ıslahına yönelmiş ve feodal bir yaklaşım olan zenginlerin kendilerine bağlı çalışan köylüler üzerindeki korumacı ilişki biçiminin yükselen endüstriyel bir dünyada benzerini savunarak, zenginlerin sosyal sorumluluk yükünü omuzlamalarını istemiştir¹¹⁰. Burada muhafazakârlar, Refah Devleti anlayışına yönelmiş ve devlete bir dadı rolü vererek, yukardan yapılacak reformu aşağıdan gelecek bir devrime tercih adına, halka yardımı bir devlet görevi haline getirmiştir.

Karma bir ekonomik düzeni savunan Muhafazakârların en önemli göstergelerinden biri “bireylerin özel mülkiyete” sahip olabilmesidir. Ancak, özel mülkiyete sahip olan birey sadece onu geçmişten devralmamış aynı zamanda gelecekte de borç almıştır. Bu nedenle çocuklarından borç aldığı emaneti kendisi için dahi olsa sınırsız kullanamaz. 20. yüzyıl boyunca, muhafazakârlığın ortak paydası, özel mülkiyete saygı olmuştur¹¹¹.

Kısaca, muhafazakâr mülkiyet düşüncesi, serbest piyasa esasına dayalı olarak, ekonomik değerlerin yeri geldiğinde devlet müdahalesiyle dengeli bir şekilde dağılımını sağlamak taraftandır. Devlet, birey ve şirketler üçgeninde, “bırakınız yapsınlar” veya “sosyalizm”in merkezden planlaması yerine ikisi arasında yer alan adil bir düzeni savunmaktadır.

1.6.6. Hiyerarşi’ye Bağlılık, Devlet ve Otoriteye Saygılı Olma

Burke’ten günümüze kadar, gerek muhafazakâr düşünürlerin gerekse de takipçilerinin değişmeyen düşüncelerinden biri, aileden devlete kadar uzanan hiyerarşiye bağlılık, devlete ve otoriteye duyulan saygıdır. Bunun kaynağında ise, inanç ve istikrar düşüncesi vardır. Burke’te, “bireyden aileye, aileden cemaate, cemaatten cemiyete ve buradan da Tanrı’ya ulaşan hiyerarşi zinciri”, Nisbet’e göre, “muhafazakâr otorite anlayışının temelini oluşturmaktadır”¹¹².

Bonald’a göre de, hâkimiyet sadece Allah’ındır. O, egemenliğini aileye, kiliseye ve siyasî hükümete aktarabilir. Egemenlik dağılımdaki ana ilke ise, her kurumun kendi içinde, tam hâkim olması şeklindedir, bir alanın diğerine tecavüzü ise tiranlık doğuracağından¹¹³ kurumlar kendi

¹¹⁰ Alunet HELVACI, “Türk Siyasetinde Özensiz Kullanılan bir Kavram: Muhafazakârlık”, *Düşünen Siyaset*, Ekim 1999, s. 23.

¹¹¹ Terence BALL-Richard DAGGER, *Political Ideologies and the Democratic Ideal*, 2. Basım, Harper,-Collins College Publishers, 1995, s. 113’den aktaran GÜLER, s. 146.

¹¹² NISBET, s. 92.

¹¹³ NISBET, s. 94.

içinde özerk olup, ilişkileri karşılıklı saygı esasına dayanmaktadır. Bu nedenle iktidar ve otorite özerkliği yok etmemelidir. Burke şöyle der¹¹⁴:

İnatçılıktan ve ön yargılardan on bin kez daha kötü olan kararsızlık ve çeşitliliğin kötülüklerinden korunmak için devleti kutsadık ki insanlar devletin kusurlarına ve kötülüklerine dikkatli bir şekilde yaklaşsın; hiç kimse onu yıkarak düzeltmeye çalışmasın; herkes devletin yanlışlarına bir babanın yaralarına bakarmışçasına, dindar bir huyuyla ve içi titreyerek baksın.

Devletin görevi bürokrasi ve halk arasında tıpkı, alt-üst ve yan geçişlere sahip kelebek modelli bir geçiş köprüsü gibi, sadece sarı, yeşil ve kırmızı ışık olmaktır. Bu nedenle Muhafazakâr düşünür O'sullivan'a göre muhafazakâr siyaset anlayışının otoritenin sınırlarına ilişkin görüşü şöyledir¹¹⁵:

Siyasal gücün bir kişinin veya grubun elinde yoğunlaşmasını destekleyen, bireysel ve siyasal özgürlüklere karşı olan, siyasal katılımın hemen hemen tüm biçimlerini reddeden, baskı ve güç kullanımını kabul eden, (otoriter yönetimlerle) karıştırılmamalıdır. Muhafazakâr siyasal otorite, toplumdaki otorite türlerinden sadece birisidir ve etkinlik alanı diğer otoritelerin etki alanının sınırına gelince durur.

Disraeli, Newman, Tocqueville, Bourget, Godkin, Babbitt'ten başlayarak, günümüz muhafazakârlardan Oakeshott, Voeglin, Jouvenall, Nisbet ve Kirk'e gibi muhafazakârlara kadar hepsi de devletin ekonomik sosyal ve ahlâkî işlerde olabildiğince geri durması gerektiğini belirtmişlerdir. Oakeshott'e göre¹¹⁶:

Hükümetin görevi kendisine tabi olanlara başka inanç ve etkinlikler dayatmak, onlara vasilik etmek veya onları eğitmek, başka yolla onları daha iyi veya daha mutlu kılmak, onları yönlendirmek bir eylem için harekete geçirmek veya muhtemel bir çatışmaya meydan veremeyecek biçimde onları koordine etmek değildir; hükümetin görevi sadece, var olanı esas alarak, kural koymaktır.

Bu nedenle son iki yüzyıldır pratikte Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Amerika'da da muhafazakâr politikanın ayırıcı özelliği, özel sektöre, aileye, yerel topluluğa ekonomi ve özel mülke, devlet ve toplumdaki küçük birimlerin toplu haklarına saygı duyacak şekilde, âdem-i merkezîyetçiliğin güçlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Örneğin, ABD, İngiltere ve Almanya gibi büyük ülkeler, eyaletlerine önemli oranda yetki devrinde bulunmuşlardır.

¹¹⁴ BURKE, (Der. ROSEN ve WOLFF), s. 432.

¹¹⁵ Noël O'SULLIVAN, *Conservatism*, J. M. Dent & Sons Ltd, London, 1976, s.53.

¹¹⁶ OAKESHOT, s. 42.

Siyasal muhafazakârlığa göre eğer devlet otoritesi, özellikle ara kurumlar aracılığıyla topluma dağıtılmazsa devlet, tiranlaşır. Bu nedenle, siyasal muhafazakârlıkta, devlet otoritesini dengelemekte sivil toplum kuruluşlarına ve cemaatlara büyük önem verilmektedir. Örneğin, siyasal muhafazakârlığın çok güçlü olduğu ABD, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerde, devlet düzeninde âdem-i merkeziyet yöntemi uygulanmakta olup, yerel yönetimler çok güçlü hale getirilmiştir.

Netice olarak, siyasal muhafazakârların inanç ve istikrara dayalı hiyerarşi ve devlet yaklaşımı, otorite'nin dizginlerini aile, toplum, inanç ve ara kurumların sınırlarında durdurmaktadır. Devletin görevi, tarihin doğal akışında oluşan topluma sınır koymak değil, var olan sınırları korumaktır. Otorite, tek kişi yerine birden çok kurumun elinde olmalıdır. Bu nedenle otoritenin tek elde toplanmasına karşı çıkan siyasal muhafazakârlık, ara kurumları, yerelleşmeyi ve âdem-i merkeziyeti savunmaktadır. İngiltere, ABD ve Almanya buna verilebilecek en güzel örnekler olarak görülmektedir.

1.7. Siyasal Muhafazakârlığın Bazı Temel Kavramlara Yaklaşımı

1.7.1. Demokrasi

Bildiğimiz gibi demokrasinin temeli halktır ve halkın özgürlüğü de demokrasinin temelidir. Demokrasi'nin uygulandığı ilk yer olduğu iddia edilen, Atina gibi Yunan kent devletlerinde (M.Ö. 500) günümüz anlamında bir demokrasiden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü Atina'nın nüfusu 5000 kişiydi, kadınlar, köleler, yabancılar ve mülksüzler oy hakkına sahip değillerdi. Dolayısıyla buna günümüz anlamında bir demokrasi demek mümkün değildir. Bu demokrasi da ancak 2000 yıl sonra gündeme gelmeye başlayacaktı.

İşte bu nedenlerden dolayı muhafazakârlığın doğuş sürecinde, başta Burke olmak üzere, ilk dönem muhafazakâr düşünürlerin büyük kısmı, Aydınlanma'nın ve Fransız İhtilali'nin değerlerinden olduğu gerekçeyle demokrasiye şiddetle karşı olmuşlardı. Fransız İhtilali'nin mimarlarından görülen J.J. Rousseau'nun 'Toplum Sözleşmesi'ne karşı olarak Burke, toplumu yalnızca yaşayanlar arasında değil, ölümler ve doğacak olanlar arasında bir ortaklık olarak görmüştür. Ona göre, demokrasi bu ortaklığa ihanet etmektedir. Çünkü kadınların, yabancıların, 30 yaş altındaki eğitimli ve eğitimsizlerin, vergi veremeyenlerin... vs mahrum olduğu bir seçme ve seçilme hakkına rağmen, bunun bir halk idaresi olduğunu iddia etmek, Kutsal Roma Germen İmparatorluğunun, kut-sallıktan, Romalılıktan ve İmparatorluktan uzak olduğu gerçeğini inkar

etmektedir. Çünkü bu demokrasinin de tıpkı Aristo demokrasisi gibi günümüz anlamındaki demokrasiyle bir benzerliği yoktur. Muhafazakârların demokrasiye eleştirisi de bu noktada odaklanmıştır.

Tepkici muhafazakârların başında gelen Fransız Joseph de Maistre ve Louis de Bonald'ın demokrasi konusundaki tepkileri ise çok daha sert olmuştur. Onların, "popüler demokrasiye" yönelik tepkileri, sıklıkla onları radikal veya aşırı sağ ile aynı paralelde görme hatasını doğurabilmekteyse de¹¹⁷ Nisbet'e göre, faşizm gibi aşırı sağ akımlar demokrasinin sonucu olup Hitler ve Mussolini gibi kitlelerin çaresizce peşinden gittiği kişiler, faşizmi anlamının anahtarıdır¹¹⁸. Muhafazakâr düşünürlerden Wilson, demokrasi hakkında görüşünü şöyle ifade etmiştir¹¹⁹:

Demokrasi oyların toplamını değil; çoğunluğunu temsil etmektedir. Bu nedenle de iktidara gelen çoğunluğun azınlığa haksızlık etme tehlikesi her zaman yaşanan bir gerçek olduğundan, demokrasinin, toplum arasında adaleti sağlaması çok zor görülmektedir.

Bu nedenle muhafazakârlar çoğunlukçu demokrasiyi değil, çoğulcu demokrasiyi savunmaktadırlar. Muhafazakâr düşünürlerden Taine'nın demokrasiyi yaklaşımı ise şöyledir¹²⁰:

Demokrasi, sürekli olarak toplumun çeşitliliğini kendi tekdüze kalıbına sokmaya çalışan kökü kazınmaz bir emperyalizm olup, kitleleştirme ve kişiliksizleştirmeyi arttırdığı gibi savaşları da arttırmıştır... Demokrasi her erkeğe (bir)oy hakkı verirken aynı zamanda eline bir de savaş çantası vermiştir.

Örneğin; İngiltere'de 1832 ve 1867 yıllarındaki seçim yasaları sadece mülk sahibi olanların oy kullanma hakları verirken; 1884 yılında bu hak üniversite mezunlarına, 1918 yılında 21 yaş üzeri erkeklere ve 30 yaş üstündeki kadınlara, 1928 yılında ise 21 yaş üstü kadınlara verilmiştir. Ancak günümüzde gerek demokratik değerler gerekse siyasal muhafazakârlık, 19. ve 20. yüzyıla göre birbirine çok daha fazla yaklaşmıştır. Bunda hem geleneksel değerlerin demokrasinin de temel değerleri haline gelmesi hem de demokrasinin yerel ve geleneksel değerlere önem vermesinin payı çok büyük görülmektedir.

Siyasal muhafazakârlığın temel özelliklerinden olan kendini zamana ve mekâna uyarlayabilme kabiliyeti ve demokrasinin Fransız

¹¹⁷ O'SULLIVAN, 1976, 56.

¹¹⁸ NISBET, s. 104.

¹¹⁹ AKKAŞ, s. 40.

¹²⁰ ÖĞÜN, 2004, s. 568; NISBET s. 102.

İhtilali'nden sonraki süreçte yumuşama evreleri geçirmesi (başta muhafazakâr tepkiler, halkın talepleri vs), siyasal muhafazakârlığın demokrasiye yakınlaşmasını sağlamıştır.

Kısaca 20. yüzyılın başlarına hatta ortalarına kadar, muhafazakâr düşünürlerin demokrasiye bakışları böyle olumsuz bir tablo sergilemektedir. Örneğin, II. Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin lideri olan muhafazakâr siyaset adamı, Winston Churchill'e göre, "zalim ve görkemli olan harp şimdi zalim ve kirli olmuştur.(...) Bütün bunlar her biri büyük eşitlikçi olan bilim ve demokrasi yüzünden olmuştur"¹²¹. Son derece demokrat Weimer Almanya'sının (1919-33) Hitler'in doğuşuna kaynaklık ettiğini tüm tarihçiler kabul ederler.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle ABD muhafazakârlığının etkisiyle siyasal muhafazakârlığın ve demokrasinin, liberalizm ortak paydasında iç içe geçtikleri ve siyasal muhafazakârlığın; değerlerine serbestçe yaşama hakkı tanıdığından demokrasiyle iç içe geçtiği görülmüştür ki bunun başlıca sebebi, hem muhafazakârlığın hem de demokrasinin halk tabanlı olmasıdır. Bunu şöyle de izah edebiliriz; demokrasi bir saksı, muhafazakârlık ise bir çiçek. İkisi birbiriyle güzeldir ki şu andaki genel kabul gören görüş muhafazakâr demokrat modelidir.

Stankiewicz'e göre demokrasiye muhafazakârlığın sahip çıkmasının başlıca sebepleri şunlardır: İyi devlete ulaşmak için bir araç olarak devrime duyulan düşmanlık, düzenli değişime izin verme, hata yapmaya eğilimli olan insanın hatasını düzeltmesine imkân vermesi. Demokrasilerde birbirini dengeleyen kuvvetler ayrılığının varlığı ve muhafazakârlığın yerellik ve bireylerin mikro alanlarına (aile, cemaat, STK, gibi) verilen öncelikli değer, siyasal muhafazakârlığın demokrasiyle doku uyuşmasını sağlayan kanallar olarak görülmektedir. Çünkü demokrasiler kolay kolay diktatör çıkarmaz.

Dolayısıyla demokrasilerde sivil toplumun varlığı ile siyasal muhafazakârlığın ara kurumlara önem vermesi, yerel yönetimlerin ve farklılıkların korunmasını isteyen siyasal muhafazakârlık ile demokrasinin ortak noktalarını oluşturmaktadır. Demokrasilerde bireylerin dokunulmaz vazgeçilemez temel haklarından sayılan din ve vicdan özgürlüğü, kimlik farklarının doğal bir özgürlük alanı sayılması, "millet" dediğimiz çoğulcu bütünü bir arada tutacak ortak değerler ve vatandaşlık bilinci özel bir öneme sahip olduğundan muhafazakârlar da bu "millî" ortak değerlere özen gösterirler¹²². Günümüz itibarıyla muhafazakârla-

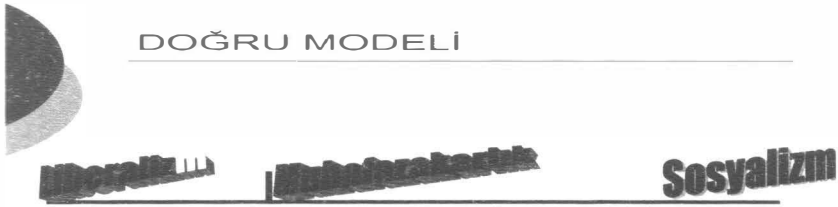
¹²¹ NİSBET, 2007, s.104.

¹²² AKDOĞAN, s.95.

nın, demokrasiye itirazı yoktur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki özellikleriyle gelişmiş demokrasi muhafazakârlar tarafından yaygın olarak benimsenmektedir. Çünkü muhafazakâr partiler, başta İngiltere ve Amerika olmak üzere demokrasinin uygulandığı ülkelerde iktidara gelebilmektedir.

1.7.2. Liberalizm

Bölümün başında da belirtildiği gibi, liberalizm, sosyalizm ve muhafazakârlık, Fransız İhtilali sonucu oluşan temel siyasal düşüncelerdir. Bu üç akımın birbirleriyle ilgisi ise liberalizm, sosyalizm ve muhafazakârlığın birer ucunda yer aldığı bir üçgen veya birer ucunda muhafazakârlığın ve sosyalizmin yer aldığı basit bir doğru gibi düşünülebilir.

Erdoğan, liberalizmin temel ilkeleri olarak bireyselliğe verilen önem ve insan hakları, serbest piyasa ekonomisi, sınırlı minimal devlet, hukuka bağlı devlet ve liberal rasyonalizm¹²³ ilkelerini belirtirken; Popper, liberalizmin temel unsurları olarak şunları belirtmiştir¹²⁴:

Devletin görev ve maksadının yurttaşların özgürlüklerini korumak olması, köleliğe değil özgürlüğe, organik toplumsal yapıya değil soyut topluma, zorunlu görevlere ve işbölümüne değil, gönüllü birlik-telik ve işbirliğine dayanan bir toplum olması gerekliliğidir.

Muhafazakârlık başta liberalizm olmak üzere diğer ideolojilerle tartışmalar içinde şekillenmiş ve liberalizmin alternatifi olarak düşünülmüştür¹²⁵. Ancak Stankiewicz'e göre ise "liberalizm ile muhafazakârlık arasında doktriner değil, ideolojik farklılıklar vardır¹²⁶. Fakat Ögün'e göre muhafazakârlık, politik liberalizme karşı en az dört konuda çe-

¹²³ Mustafa ERDOĞAN, "Liberal Düşünce Geleneği", *Yeni Forum*, c. 11. 1990, s. 20.

¹²⁴ Karl POPPER, *Açık Toplum ve Düşmanları I*, (Çev: Mete Tunçay), Türk Siyasi İlimler Demağı Yayınları, Ankara, 1967, s. 186.

¹²⁵ BURKE, (Der. ROSEN ve Jonathan WOLFF), s.422.

¹²⁶ ÖZİPEK, s.166.

kince koyar: Bireycilik, evrenselcilik, akılcılık ve sözleşmeci yararcılık ilkelerdir¹²⁷. Özellikle Neo-liberalizmin, (yeni liberalizm); bireyin özgürlüğünü, serbest piyasa ekonomisi ve devletin en az müdahale etmesi gibi klasik liberal ilkelere bağlılığını sürdürürken, bu değerlerin gerçekleştirilmesinde ahlâk, inanç ve gelenek gibi kültürel olgulara yer vermektedir. Klasik muhafazakârlığın özünde bireyciliğe, eşitliğe, sınırsız özgürlüğe karşı bir duruş, kısaca “Ancien Regime” düzeni var iken bu ilkelerle ilk dönem muhafazakârlığın ve liberalizmin uyuştüğunu söylemek mümkün değildir. Bu nedenle 19. dönemin üç büyük ideolojisi arasında, liberalizm ve muhafazakârlığın birbirine yakın olduğu bir doğru üzerinde değil de her birinin birer ucunda yer aldığı bir üçgen gibi tasvir edilmiştir.

Son 50 yılda muhafazakârlığın liberalizme yaklaşımı ise, uzlaşmaya çok daha yakın durmaktadır. Örneğin, sık sık kullanılan liberal muhafazakârlık terminolojisi bu iki akımın ne kadar iç içe geçtiğini göstermektedir. Bu ortaklığı pekiştiren unsurların başında ise liberalizmin, din ve vicdan özgürlüğü konusunda halkın geleneksel, kültürel yapısını dikkate alması ve muhafazakârlığın da Burke ve başta Amerikan muhafazakârlığı olarak tanımlanan serbest piyasa, özel mülkiyet, dini hayatın serbestliği anlayışına kaymasından ileri gelmektedir.

Liberalizmin toplumların değişimine, doğal düzenin korunmasına ve temel hakların kaynağına ilişkin görüşleri muhafazakâr düşünceyle paralellik göstermektedir. Yakın zamanlara kadar liberalizmin ve muhafazakârlığın sosyalizme karşı ortak hareket ettikleri görülmüştür.

Piyasaların işleyişini engellediğine inanılan her türlü devlet müdahalesine, refah devletinin yapılarına amansız bir savaş açan gelir, teşvikler ve vergi oranları aracılığıyla yukarıya doğru yeniden dağıtarak ekonomik büyümenin önünü açacağına inanılan “yeni muhafazakârlık” etkisini 1980’li yıllar boyunca sürdürmüştür. Liberaller, devletin daha çok sınırlandırılmasını istemekte ve anayasal reformlarla ilgilenmektedirler. Muhafazakârlar ise devletin toplum üzerinde sınırlarının ne olması gerektiğini, toplumun tarihî, kültürü ve siyasî özelliklerine dayanarak açıklamaya çalışmaktadırlar¹²⁸.

Tıpkı demokrasi ve ekonomi konusunda olduğu gibi liberalizm ile muhafazakârlığın ortak noktaları artmıştır. Hatta Mert’e göre artık liberalizm ve muhafazakârlık için “karşı konumlanmadan bahsetmek daha

¹²⁷ ÖĞÜN, 2004, s. 577.

¹²⁸ BARRY, s.223–224.

zordur”¹²⁹. Viereck ise, liberalizm ve muhafazakârlık arasındaki ortaklığı “Amerikan muhafazakârlığı” kavramıyla ifade etmektedir.

Ancak bu iki akımın arasında mayınlı diyebileceğimiz alanlar da vardır. Örneğin, liberaller geçmişin yok edilmesini, otoritenin ortadan kalkmasını, piyasanın (bırakınız yapsınlar da) özgürlük açısından bir ilerleme olarak görmekte iken; muhafazakârlar, otoritenin kaybolmasına, kendini koruyan iktidarın sınırlarının tehdit edildiği, özgürlüğün aciz, savunmasız ve yok olmaya mahkûm olduğu bir kıyamet süreci olarak değerlendirmektedirler¹³⁰. Liberalizmin, küreselci, muhafazakârlığın yerelci; liberalizmin bireyci, muhafazakârlığın toplumcu; muhafazakârlığın din, ahlâk ve geleneklere vurgusu bakımından liberalizmle muhafazakârlık arasında halen belli noktalarda esnek de olsa bazı farklar bulunmaktadır.

Fakat bu farklılıklara rağmen muhafazakârlık ve liberalizmin birbirine bakışı pozitiftir. Muhafazakârlık ve liberalizm birbirleriyle yakın ilişki halindedir. Liberal muhafazakâr anlayış, başta ülkemiz dâhil olmak üzere, bütün dünyada geniş kabul gören bir anlayıştır. Bir muhafazakâr liberal bir ortamda rahatça yaşayabilirken, bir muhafazakâr liberalin etrafına manevî sınırlar çizilebilmektedir.

1.7.3. Eşitlik ve Özgürlük

Eşitlik ve özgürlük, Fransız İhtilali’nin yaydığı temel düşüncelerden biridir. İhtilalin ardından yayınlanan bildirgeye göre, “insanlar eşit ve hür doğar, yaşar ve ölürlər”, bu nedenle toplumda hiçbir imtiyaz, sınıf ve hürriyeti kısıtlayıcı düzen kabul edilemezdi. Ancak daha önceki konularda da izah edildiği gibi ihtilal, bu söylemlerle ortaya çıkmışsa da sınıf esasına dayalı geleneksel Fransız toplumu, yerini bireysel farklılıklara dayalı toplum yapısına bırakmıştır. Siyasal sistemin de etkisiyle bu hızlı ve köklü değişim kısa sürede terör, kargaşa ve dış saldırganlığa dönüşerek Fransa’yı çatışmalara sürüklemiştir.

Başta Bonald, Maistre’nin ve Edmund Burke olmak üzere tüm muhafazakâr düşünürler, Fransız İhtilali’nin yaydığı anlamda bir eşitlik ve özgürlük anlayışına, şiddetle tepki göstermişlerdir. Çünkü muhafazakâr düşünürlere göre, hiç kimsenin iradesi olmadan “doğum yeri, kişilik yapısı, aile ve sosyal farkla” doğan bir bireyin, daha farklı alt ve üst değerlere sahip bir bireyle eşitlenmesi, diğer bireye de haksızlık olaca-

¹²⁹ Nuray MERT, “Muhafazakarlar Neyi Muhafaza Etmeye Çalışıyor?,” *Tezkire*, Cilt: 27/28, ss. 72–77, 2002, s. 44.

¹³⁰ Hannah ARENDT, *Geçmişle Gelecek Arasında*, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 135.

ğından kabul edilmemekteydi. Burke özgürlük ve eşitliğe bakışını şöyle anlatmıştır¹³¹:

Jakobenlerin özgürlük anlayışı, bir millî topluluk olarak halkın, aristokrasi ve monarşiden başlayarak bütün gruplara karşı özgürlüğü idi. En yüce özgürlük 'den özgürlük değil', 'için özgürlük' idi. İnsanlar doğuştan farklı olarak yaratılmış olduklarından eşit değildirler. Bu durumda toplumsal düzenin sağlanmasında (da) hiyerarşi esas alınmalıdır.

Nisbet'e göre muhafazakâr özgürlük ve eşitlik düşüncesinin temel esası şöyledir¹³²:

Muhafazakârlara göre, biz madem güç ve zekâ gibi özelliklerin genetik intikali nedeniyle bir grup çocuğa verilen gayri adil üstünlüğe itiraz etmiyoruz; o halde niçin oluşması birkaç nesil gerektiren, aile ve atalar olarak düşündüğümüz parçaları olan maddi özelliklerin intikaline itiraz ediyoruz. Sosyal fark, hiyerarşi, mekanik olandan ziyade fonksiyonel uyum olduğu için özgürlük kadar hayatî önemdedir (...) Yaratıcı ve üretici bir toplumda bireysel hareketin yatay kanallarının yanı sıra, dikey kanallarını kolayca kabul etmektedir. Sıradan insanların "becerilerinin ve erdemlerinin yardımlarını saygısızca ve delice reddeden ülkeye eyvahlar olsun." Aşağı mevkideki kişilerin yukarıya yükselmesi için yollar olmalıdır. Ancak böyle bir yükseliş de kolay olmamalıdır. "Şayet nadir meziyet bütün nadiratin en nadiri olursa bir tür aşama ile geçmelidir.

Muhafazakârlığın, özgürlük anlayışı aynı zamanda otoriteye de tabii kılınmıştır. Bir toplumda öncelikle insanların hırslarının dizginlenmesi gerekir. Asıl özgürlük, kişinin nefesine ve duygularına esir olmamasıdır. Roger Scruton'a göre, herkesin eşitlenmesi kabul edilemez. "Eşitlik ve özgürlük uğruna bireyler, topluluklar ve kurumlar birbirleriyle mücadele ederek kimlik kaybına uğramaktadırlar" ve bu nedenle Scruton'a göre muhafazakârlık özgürlüğü "ödevlerin kalın parantezine almak" geri kalmamaktadır¹³³.

Vincent'e göre, muhafazakâr düşüncenin insanın yaratılışındaki eksikliğine olan inancı, doğal durumda eşitsizliği, toplum durumunda ise hiyerarşiyi zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede liberal ideolojinin vurguladığı özgürlük ile sosyalist ideolojinin toplumu eşitleme çabaları mevcut durumu kötüleştirceğinden muhafazakârlık burada bir çeşit

¹³¹ Aydın YALÇIN, "Çağdaş Muhafazakârlık ve Siyasi İstikrar", *Sosyal ve Siyasi Teori*, (Der. Atilla YAYLA) Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s. 242.

¹³² NİSBET, s. 110.

¹³³ SCRUTON, s. 59; ÖĞÜN, 2004, s. 568.

orta yolcudur¹³⁴. Muhafazakâr özgürlük anlayışı, aynı zamanda düzenle de ilintilidir. Muhafazakârlara göre, Fransız İhtilali'nin bireyin özgürlüğünü ulusa, kooperatiflere devretmesi bireye karşı haksızlık yani despotizm yapmış olmaktadır ki muhafazakâr düşüncede özgürlük ile eşitlik arasında mutlak ve ayrılmaz bir tezatlık vardır. Bunun nedenini Nisbet şöyle açıklamaktadır¹³⁵:

Özgürlüğün bitmez tükenmez amacı bireysel ve ailevi mülkiyeti korumaktır ki, bu ifade hayatta maddi olanın yanında maddi olmayana da içerecek şekilde en geniş anlamda kullanılmasıdır. Diğer taraftan eşitliğin temel amacı bir toplumda eşitsiz bir şekilde paylaşılan maddi ve manevî değerleri yeniden dağıtmak veya eşitlemektir. Ayrıca doğuştan farklı olan zihnin ve bedeninin bireysel direncini, hukuk ve hükümet aracılığıyla tanzim etme çabaları, bu çabalarla ilgisi olanların özgürlüklerini, özellikle de en güçlü ve en parlak olanların özgürlüklerini felce uğratar.

T.S.Eliot'a göre hiçbir gerçek demokrasi, farklı kültür seviyelerine sahip olmaksızın yaşamaya devam edemez. Bu farklı kültür seviyelerine, aynı zamanda, farklı güç ve seviyeleri olarak da bakılabilir. Şu şartla ki, daha üst seviyede ve sayıca daha az olan sınıfın gücü, daha aşağı kademede sayıca daha çok olan sınıfın gücüne denk olsun. Çünkü mutlak eşitlik aynı zamanda mutlak bir sorumsuzluk da olabilir¹³⁶. Dengesizlikleri ve farklılıkları gerekli gören, eşitlik ve özgürlüğün sadece "Tanrı'nın huzurunda hesap dökümü anında" gerekli olduğunu belirten günümüzün muhafazakâr siyaset anlayışının en önemli düşünürlerinden Kirk'e göre ise muhafazakârlığın eşitlik anlayışı şöyledir¹³⁷:

Bir medeniyetin içinde sağlıklı bir çeşitliliğin korunabilmesi için, düzenlerin ve sınıfların, maddi farklılıkların ve muhtelif eşitsizliklerin varlığını devam ettirmesi gerekir. Tek doğru eşitlik, "Mahşer Günü'ndeki ve adil bir mahkeme huzurundaki" eşitliktir; bu bağlamdaki diğer tüm çabalar, en iyi şekliyle, toplumsal durgunluğa yol açar.

Liberalizm, sosyalizm ve muhafazakârlığın özgürlük ve eşitliğe bakışını, Akkaş şöyle yorumlamıştır¹³⁸:

¹³⁴ Andrew VINCENT, "British Conservatism And the Problem of Ideology", *Political Studies*, Vol. 42, 1994, s. 204–206.

¹³⁵ NISBET, s.105.

¹³⁶ T.S. ELIOT, *Kültürün İletilmesi*, (Der. ROSEN ve WOLF), s.436,

¹³⁷ Russel KIRK, "Muhafazakârlığın On Emri", (Çev Okan ASLAN, Cemal FEDAYİ), *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, <<http://www.muhafazakar.com/default.asp>>, 26.04.2009

¹³⁸ AKKAŞ, s.241.

Liberalizm özgürlüğe vurgu yapıp, dünyanın hesaplanabilir olduğunu savunurken, sosyalizm eşitliği vurgulamıştır. Muhafazakârlık ise özgürlük ve eşitliğin toplumsal yapı ve kurumlarda gerçekleştirilemeyeceğini vurgulamaktadır.

Özet olarak şu yargıya varılabilir: Siyasal muhafazakârlık düşüncesi, bireylerin ve toplumun doğal hakları, yerelliğin ve çeşitliliğin korunması için, eşitlik içinde veya eşitlikle birlikte bir özgürlüğün var olamayacağını savunmaktadır. Burke'ün "eşitlemeye çalışanlar asla eşitleyemezler" düşüncesine en açık kanıt olarak da, Fransız İhtilali'nin ardından gelen tahrip edici terör; "eşitlikçi" amaçlarına karşın Rus İhtilali üzerinden başarısız olan sosyalizm örnekleri gösterilmektedir. Bu nedenle muhafazakârlar, her türlü farklılığın ve yerelliğin, üstünlük düşüncesi olmayıp, "Yaratanın ve toplumun insanlara verdiği bir bahşış" olarak görmektedir. Ancak adalet, çalışma, eğitim, sağlık gibi temel alanlarda; kısaca ilahî farklılıklara dayanmayan eşitsizliklerin giderilmesini muhafazakârlar da reddetmektedir.

1.8. Siyasal Muhafazakârlığın Üçüncü Dalgası

Siyasal muhafazakârlık, bugün gelişmiş Batılı ülkelerin neredeyse tamamında iktidarda veya ana muhalefet partisi olarak, yani siyasetin iki temel aktöründen birisi olarak etkisini sürdürmektedir. 1832 yılında İngiliz Muhafazakâr Parti'nin kurulmasıyla başlayan muhafazakâr siyasetin kurumsallaşma süreci Avrupa'da başta Bismark Almanya'sında Hristiyan Demokrat, ABD'de Cumhuriyetçiler ve Japonya'da Liberal Demokrat Parti adıyla kurumsallaşarak, "19. ve 20. yüzyıl dünya siyasetini derinden etkileyecek kadar önemli olmuştur"¹³⁹.

Bugün Avrupa'da yirmi yedi devlet ya da hükümet başkanının onu Avrupa Halk Partisi üyesi muhafazakâr parti üyeleridir. Bunlar Jan Peter Balkenende (Hollanda, CDA), Lawrence Gonzi (Malta, PN), Janez Janša (Slovenya, SDS), Jean-Claude Juncker (Lüksemburg, CSV), Angela Merkel (Almanya, CDU), Fredrik Reinfeldt (İsveç, MSP), Nicolas Sarkozy (Fransa, UMP), Donald Tusk (Polonya, PO), Yves Letermé (Belçika, CD&V) ve Silvio Berlusconi (İtalya, FI)'dır.

Siyasal muhafazakârlığın fikir babası Edmund Burke'ün "Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler" (1790) isimli eserinden günümüze kadar onlarca düşünür, siyasal parti ve milyonlarca kişinin siyasal muhafazakârlığı benimsediğini görülmüştür. Günümüz itibarıyla siyasal muhafazakârlığın, Batı dünyasında üç temel siyasal ideolojiden ve iki temel

¹³⁹ GÜLER, s.119.

siyasal aktörden biri olduğu görülmüştür. Özellikle 1990 yılından sonra komünizmin siyasal bir sistem olarak etkinliğini yitirmesiyle birlikte konumunu iyice güçlendiren siyasal muhafazakârlığın, demokrasinin üçüncü dalgasıyla paralel hareket ettiği görülür ki biz bu isimden ilhamla konuyu kısaca şöyle açıklayabiliriz:

Birinci dalga muhafazakârlık, Fransa İhtilali sonrasında Burke, Maistre, Hegel, Salisbury ve Tocqueville tarafından kavramsal çerçevesi belirlendikten sonra İngiliz Muhafazakâr Parti'nin ideolojisi haline gelmiştir. Muhafazakârlığın ilk çağı olarak görülen bu dönemin liderleri, muhafazakârlığın uygulanabilirliğini ispatlamış ve kurumsallaşmasını başarmışlardır. Birinci dalganın önde gelen muhafazakâr siyasî liderleri şunlardır: Peel, Disraeli, Bismark ve Lincoln.

İkinci dalga muhafazakârlık, 1930'lardan itibaren fikri planda başlayan muhafazakâr canlanmanın¹⁴⁰ 1960'ların sonlarında, yeni solun yükselişi ve öğrenci devriminin kırılması ile bağlantılı¹⁴¹ olarak benimsenmeye başlanmıştır.

Serbest piyasa ama güçlü devlet, ahlâkî kararların bireye bırakılması ve diğer bireyleri tehdit etmedikçe bunların sınırlandırılmaması¹⁴² düşünceleriyle ilk kez Ronald Reagan ABD'de; Margaret Thatcher, İngiltere'de iktidara gelmiştir. İkinci dalga muhafazakârlığının önde gelen liderleri şunlardır: Ronald Reagan (1979-ABD), Margaret Thatcher (1979-İngiltere) ve Helmut Kohl (1982 Almanya). Çalışmalarımızın başladığı 2007 yılından 2011 yılına kadar, siyasal muhafazakârlık başta ABD ve Avrupa olmak üzere neredeyse tüm dünyada ya iktidara gelmiş ya da en önemli iktidar adayı konumunda bulunmaktadır.

Üçüncü Dalga Siyasal Muhafazakârlık, 2000 yılından itibaren başlamıştır ki, son durumu şöyledir: Avrupa'dan başlayacak olursak; Almanya'da Angela Merkel, Fransa'da Nicola Sarkozy, İtalya'da Silvio Berlusconi, İngiltere'de David Cameron iktidara gelmiş bulunmaktadırlar. Hollanda, Fransa, Norveç, Portekiz ve Danimarka'da (Muhafazakâr Parti 13 Kasım 2007 yılından bu yana Liberal Parti ile birlikte) iktidarda bulunmaktadır.

¹⁴⁰ Hayek'in "Kölelik Yolu", KIRK'in "Muhafazakâr Zihin" (1953), Schumpeter'in "Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi"(1942), Manheim'in "Diagnosis of Ouré" (1947), ve bu dalganın devamı olarak, The Public Interest dergisi çerçevesinde oluşan bir grubun etkinliği, Irving Kristol, Daniell Bell, Robert Nisbet, Nathan Glazer'le devam etmiştir (BARRY, s. 124).

¹⁴¹ MANNHEIM (Der. B. ÖRS), s.151.

¹⁴² HEYWOOD, s.79.

Türkiye’de muhafazakâr demokrat Adalet ve Kalkınma Partisi, Temmuz 2007’de yapılan seçimlerde oylarını 2002 seçimlerine göre daha da artırarak ikinci kez iktidara gelmiştir. 12 Eylül 2010 da yapılan referandum sonuçlarını yorumlayan siyasal analizcilere göre 12 Haziran 2011 üçüncü seçim zaferini de kazanacak gibi görünmektedir. Japonya’da ise ilk kez, iktidardaki Liberal Demokrat Parti liderliğine ve başbakanlığa muhafazakâr görüşleriyle tanınan Taro Aso seçilmiştir. Güney Kore’de de 2006 yılında yapılan, yerel ve bölgesel seçimlerde 16 kenttin 15’inde Muhafazakâr Parti oylarını ciddi oranda arttırmıştır¹⁴³.

ABD’de ise içinde güçlü bir Neo-con barındıran ve özellikle saldırgan dış politikasından dolayı tepki gören, muhafazakâr Amerikan Cumhuriyetçi Partisi iktidarı yakın zamanda (Kasım 2008) kaybetmiştir. Fakat 03 Kasım 2010 tarihinde, Kongre’nin her iki kanadı olan Temsilciler Meclisi ile Senato üyelerini belirlemek üzere yapılan seçimleri Cumhuriyetçi Parti kazanmıştır¹⁴⁴. Kanada’da 2008 yılında yapılan genel seçimlerden Muhafazakâr Parti, 308 üyeli parlamentoda 116 sandalye kazanarak seçimlerden birincilikle çıkmıştır.

Ancak siyasal muhafazakârlık en anlamlı zaferini Fransa’da kazanmıştır. Bundan tam 220 yıl önce siyasal muhafazakârlığın kovulduğu Fransa’da, muhafazakâr düşünceye sahip bir kişi bugün Fransa’da Cumhurbaşkanlığı makamında oturmaktadır. Geçen 200 yıllık zaman zarfında bir öğretmenin asla bir papazın yerini alamadığını¹⁴⁵ belirten Fransa Cumhurbaşkanı Nicola Sarkozy, 13 Eylül 2008’de Fransa’yı ziyarete eden Katolik dünyasının manevî lideri Papa 16. Benediktus’u, o güne kadar sadece, özgürlük sembolü olarak bilinen Güney Afrika Devlet Başkanı Nelson Mandela’ya uygulanan protokolün benzerini Papaya uygulayarak onu havalimanında karşılamıştır.

Burada Papa’ya hitap eden Sarkozy, 104 yıldır Fransa’da uygulanan laikliğe kıyasla dini kurumlara daha hoşgörülü olan “pozitif laiklik” te-

¹⁴³ www.bbc.co.uk/turkish/08.10.2008

¹⁴⁴ 7 Eyalet ve başkent Washington DC’de yapılan seçimlere Cumhuriyetçi Parti’nin içinde yer alan aşın-sağcı çevrelerin oluşturduğu Çay Partisi’nin zaferi damgasını vurdu. Ara seçimlerde Kongre’nin alt kanadı olan 435 sandalyeli Temsilciler Meclisi’nin tamamı, Senato’da ise 100 sandalyeden 37’si yenilendi. Temsilciler Meclisi’nde çoğunluğu elde eden Cumhuriyetçiler, Senato da ise kıl payı Demokratların gerisinde kaldılar. <http://tr.euronews.net/2010/11/03/obama-cumhuriyetciler-le-uzlasma-zemini-arayacagiz/> Cumhuriyetçilerin içinde bir ekol olan Çay Partililer hem ismi hem hareketi gereğince ABD’yi tarihi izolasyonist politikasına ve Amerika Kitası’nı geri çekecek bir hareket gibi görülüyor. Çünkü bir önceki saldırgan Neo-conların kontrolündeki Cumhuriyetçi Parti Amerikan halkına yoksulluk ve gözyaşından başka bir de Dünya halklarının nefretini kazandırmıştır.

¹⁴⁵ **Zaman**, 15.04.2008

zini savunmuş, Hristiyanlığın sadece “ilahî konularla” ilgilenmediğini, dünya işlerine de ilgi duyduğunu, Hristiyan köklerine sahip çıktıklarını, dinleri engellemenin çılgınlık olduğunu, düşünce ve kültüre karşı bir hata olduğunu ifade etmiştir. 16. Benediktus ise Sarkozy’e hitaben yaptığı konuşmada, dinin sadece cemaatçilikle sınırlandırılarak değerlendirilmemesi gerektiğini, Hristiyan dini değerlerin toplumlarımızın devamı için gerekli olduğunu, dinin siyaset, siyasetin ise din olmadığını, din ve devletin birbirine açık olması gerektiğini ifade etmiştir¹⁴⁶. Roma Katolik Kilisesinin Lideri Papa 16. Benediktus ayrıca devrimin kalesi olarak görülen Paris’in ünlü Invalid meydanında yaklaşık 250 bin kişiyle birlikte ayin yapmıştır. Bu hem siyasal muhafazakârlığın zaferi hem de savunduğu değerlerin önemini göstermek bakımından tarihî bir dönüm noktası olarak görülmektedir.

¹⁴⁶ *Milliyet*, 13.09.2008.

“Geçen iki yüzyılda laik bir öğretmen, bir din öğretmenin yerini asla alamadı.” Fransa Cumhurbaşkanı Nicola Sarkozy

Rusya Devlet Başkanı Dimitri Medvedev ve Rus Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu (2008). Bir zamanlar Rusya’da din uyuşturucu kadar tehlikeli görülüyordu.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRK SİYASAL MUHAFAZAKÂRLIĞININ DOĞUŞ SÜRECİ

Köklü değişiklik ve ıslahatların yapılmasına ihtiyaç vardır. Ancak alınacak şeylerin ahlâkî faziletimizi, sosyal hayatımızı ve dinimizi muhafaza etmesi şartıyla uygulanmalıdır. Batıdan, sadece teknik almak gerek. Takip edilecek yol, yeniyi iyiliğinden, hususiyle lüzumundan dolayı almak, eskiyi de fenalığı sabit olduğu için atmaktır. (Tanık Zafer TUNAYA)

19. yüzyıl tüm dünyada olduğu gibi, Osmanlı Devletinde de büyük siyasal, ekonomik ve sosyal değişikliklerin yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Bu yüzyıl, tarihçi İlber Ortaylı'nın deyimiyle, *İmparatorluğu En Uzun Yüzyılı* olmuştur. Osmanlı için bu yüzyıl, Osmanlıya verdiği acılarla buna yönelik çözüm arayışlarıyla, denizde boğulan bir insanın çırpınması gibi maalesef bir türlü bitmek bilmemiştir.

Aydınlanma, Fransız İhtilali ve Sanayileşme dönemi, Avrupa'nın tarihî sürecinde büyük bir dönüşüm sürecine yol açtığı gibi, Osmanlı Devleti'nde de onu sistem dışına iten tarihî bir dönüşüm ve değişim sürecine yol açmıştır. Özellikle Fransız İhtilali'nden ilham alınan ve kısa sürede bağımsızlık taleplerine dönüşen milliyetçi hareketler askerî, ekonomik ve siyasî çözümlere sürecine giren Osmanlının, sıkıntılarını katlamış, bunların çözümünü ne pahasına olursa olsun, derhal ve acil bir hale getirmiştir.¹

Bu sorunlara çözüm arayışında Sultan III. Selim'in (1789–1808) tahta çıkışıyla başlayan, Batı'ya rota kıran radikal dönüşüm süreci günümüze

¹ 19. Yüzyılın ikinci yarından itibaren, Tren'i Osmanlıya getirmek isteyen Sultan Abdülaziz'e Tren'in (Bugünkü Sirkeci), Topkapı Sarayı'nın Bahçesi'nden geçeceği belirtilince Sultan şu cevabı verir: "Tren gelsin de isterse benim sırtımdan geçsin..."

kadar Türk siyasal hayatında Batılılaşmaya milat olmuştur. Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla (1826) somutlaşan süreç, Tanzimat Fermanı (1839), Islahat Fermanı (1856), Şura-ı Devlet'in (Danıştay) kurulması (1868), Kanun-i Esasi Anayasası ve Birinci Meşrutiyetin ilanı (1876) ve II. Meşrutiyetin ilanından (1908) sonra tekrar yürürlüğe konulan Kanunu-i Esasi hep bu sürecin devamı olmuştur.

Birinci sürecin sonunda parçalanan Osmanlı Devleti'nin yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de aynı süreç, bu kez derinlemesine 1 Kasım 1922 yılında Saltanat'ın kaldırılmasıyla başlamış; din, dil, alfabe, giyim, eğitim, tarih... vs. Kısaca devlet ve halkın hayatının mükemmel bir Fransız İhtilali örneği uygulanmıştır.

Üçüncü süreç olarak görülebilecek olan son süreç de 1952 NATO üyeliği, 1963 AB tam üyelik işlemleriyle de Batılılaşma süreci günümüze kadar devam ettirilmektedir². Anahatlarıyla ülkemizde kalkınmak için üç Batılılaşma süreci uygulanmıştır. Birinci dönem: 1789–1918, ikinci dönem: 1922–1950, üçüncü dönem 1950–2010.

Özetle nasıl ki, siyasal muhafazakârlığın başlangıç noktası olarak Fransız İhtilali'ni alıyorsak, aynı paralelde Osmanlı Devleti'nin modernleşmek için “Batılılaşma” yoluna girdiği tarih ve günümüze kadar gelen etkileri nedeniyle de, Tanzimat Fermanı, Türk siyasal muhafazakârlığının başlangıç noktası olarak esas alınmıştır.

2.1. Tanzimat Döneminde (1839–1876) Türk Siyasal Muhafazakârlığı

18. yüzyıldan itibaren, Osmanlı Devleti için Avrupa'yla ekonomik ve askerî alanda farkın gittikçe açılması nedeniyle “değişim ve dönüşüm” kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Bu değişim ihtiyacı, iki seçeneği ortaya çıkarmıştır: Değişim, “geçmiş'e doğru mu, geleceğe doğru mu?” olacaktı? Başlangıçta bu soruya verilen cevap muhteşem olan bozulduğu için,

² Yarım asırdan sonra artık tam da unutulmuşken, 2004 Ekim'inde AB-Türkiye ilişkileri yeni bir başlangıç yapmış ancak bugün yeniden, yılan hikâyesine dönüşmüş durumda. AB, hiçbir üyesinden istemediği, referandum, ucu açık müzakere süreci, yüz binlerce sayfalık ön şartlar ve fasıllarla Türkiye'yi hala kapıda bekletmektedir. Akdeniz Üniversitesi Avrupa Birliği Araştırma ve Uygulama Merkezi (AKVAM) Müdürü Doç. Dr. Erol Esen'e göre, “Türkiye'nin AB hedefine destek giderek düşmekte, Türk halkı bu konudaki ümidini de yitirmek üzere. Sözü geçen araştırmaya göre Türkiye'de AB üyeliğini destekleyenlerin oranı bugün ancak yüzde 38 civarında bulunuyor. Türkiye'nin bir gün AB üyesi olacağına inananların oranı ise sadece yüzde 26. Avrupalıların da bu konudaki sabrı tükenmek üzere. Alman halkının Türkiye'nin AB üyeliğine verdiği destek ise bugün yüzde 16 ile yeni bir taban yapmış görünüyor. (<http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=189066>, 16.11.2010).

şimdi yapılması gereken yeniden değişip, o eski ideal duruma dönmek şeklinde olmuştur³.

Bu ihtiyaç nedeniyle, öncelikle yakın ve esas olarak görülen, “Şanlı Mazi” örnek alınır. Bunun için Osmanlı’nın muhteşem devirleri olan Osman Bey, Fatih, Kanunî ve Yavuz devirleri incelenme altına alınır. Koçi Bey’in Risalesi (1650)⁴, Tarhuncu Ahmed Paşa’nın Maliye Programı, Naima ve Kâtip Çelebi’nin düşünce ve önerilerini belirttiği çalışmalar, bu çerçevede yapılmıştır. Aynı şekilde Osmanlı tarihinde ilk kez ‘şartlar’ öne sürerek, sadrazamlığa gelen Köprülülerin çalışmaları da siyasî alanda yapılan “islahat” çalışmaları olarak tarihe geçmiştir.

Kısaca yaklaşık yüzyıl kadar süren Osmanlı’nın kendi iç dinamikleriyle, geçmiş esas alınarak yapılan kalkınma çabaları, Viyana faciası (1699), Rusya’yla yapılan savaşların başarısızlığı, Fransız İhtilali’nin etkisiyle Balkan milliyetçiliğinin militanlaşması, Avrupa’yla başta askerî olmak üzere teknolojik mesafenin bir türlü kapatılamaması, siyasî iç çatışmalar ve isyanlar... gibi nedenlerle maziyle kurulan köprü çabası başarısız olmuştur.

Bunun üzerine başta Fransa olmak üzere, Avrupa’nın örnek alındığı ikinci sürece geçilmiştir. Bu süreci ilk başlatan ve hükümdarlığının başlangıç tarihî de “takdir-i ilahî” olarak, Fransız İhtilali’nin olduğu yıla denk gelen (1789) Sultan III. Selim olmuştur.

Zürcher’e göre, Sultan III. Selim’i 17. yüzyıl ortasında merkezi otoriteyi yeniden kuran Köprülü vezirlerinin zamanından beri süregelen geleneksel reform teşebbüsleriyle 19. yüzyıl Tanzimat reformları arasında, geçiş döneminin bir şahsiyeti olarak ilginç kılan şey, amaçlarına ulaşmak için Avrupa’nın usullerini (ve Avrupalı danışmanları) kabule istekli olması⁵ ve saltanatının Avrupa’yla Osmanlı yönetici seçkinler sınıfı arasında adeta bir köprü konumunda bulunmasıydı.

³ Murat BELGE, “Muhafazakârlık Üzerine”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık**, Cilt: 5, (Der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.93.

⁴ Koçi Bey Risalesi, iki bölüme ayrılmaktadır: Devlet yönetimindeki bozukluklar ve bunların çözüm yolları. Bu yönüyle eser, Osmanlı kamu yönetiminin sorunlarını geniş bir perspektif içinde inceleyen ve alınacak tedbirleri açıklıkla belirten geniş kapsamlı bir rapor niteliğindedir. Koçi Bey, iyi bir yönetim için adalet dairesi denilen Halk, Hazine, Asker ve Adalet olmak üzere dört unsurlu bir yapı öngörmekte olup söz konusu eser İslam coğrafyasındaki siyasetnamelerde de bulunmaktadır. (Kutadgu Bilig’teki Devlet, Akıl, Kanaat, Bilgi) Koçi Bey, Devleti güçlü orduya, güçlü orduyu hazineye, hazineyi reaya’ya onu da adaletle dayandırır. Ülkenin temelindeki bozukluğu da böylece adaletsizliğe dayandırmış oluyor. Eser, Nizam-ül Mülk’teki, “Küfür ile Dünya durur, zulüm ile durmaz” ilkesini sık sık tekrarlar. (Lal ERYILMAZ, **Kamu Yönetimi**, Okutman Yayıncılık, Ankara, 2010, s.33)

⁵Erik Jan ZÜRCHER, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 44.

Sultan III. Selim'in tahta çıkış tarihî, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Avrupa yoluna girmesinin de başlangıç tarihî olarak kabul edilmektedir⁶. Ancak III. Selim döneminin reformlarının temel amacı, ekonomi ve askerî gelişmeyi sağlamaktır. Bunun için askerî alanda "Nizam-ı Cedit" ekonomi alanda ise bunu beslemek için "İrad-ı Cedit" olarak bilinen reformlar yapmıştır. Bu nedenle bu reformların sosyal veya siyasî bir amacı bulunmamaktaydı. Çünkü reformların esas amacı, askerî ve ekonomik alandaki gerilemeyi durdurarak, Devlet'in hiç olmazsa geriye gidiş sürecini durdurmaktır.

Geçiş döneminin hükümdarı olarak görülen, Sultan III. Selim'in, ölümü (1807) üzerine tahta çıkan Sultan II. Mahmut da, III. Selim'in başlattığı Avrupa'yı örnek alarak gelişme sürecini, Batılılaşma sürecini radikal ve kesintisizce sürdürmüş ve bu süreci Tanzimat Fermanı'yla kurumsallaştırmaya çalışmıştır.

Tanzimat Fermanı (1839), Türk "Batılılaşma" sürecinin dönüm noktası olarak görülmektedir. Sultan II. Mahmut döneminden sonra, siyasal hayatımıza çok sayıda modern siyasal kavram girmeye başlamıştır: Medeniyet, terakki, ulûm, fûnûn, kanun, nizam, hürriyet, demokrasi, cumhuriyet, özgürlük, eşitlik... Bu kavramların yanı sıra, İslâmcılık, sosyalizm, feminizm, milliyetçilik, pozitivizm ve materyalizm gibi birçok düşünce akımlarının temeli de bu dönemde atılmıştır⁷ ki bizim anlattığımız siyasal muhafazakârlık da bu dönemde doğar.

Safa'ya göre, Tanzimat ile birlikte başlayan Türk modernleşme projesi, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi üç farklı politik fikir etrafında biçimlenmiştir⁸. Bu dönemde siyasal muhafazakârlığın savunduğu temel ilkeler İslamcılık tarafından ağırlıklı olarak temsil edilmekteyse de siyasal muhafazakârlık, bu akımların hepsinde damarlar halinde farklı tonlarda temsil edilmiştir.

Bu ferman ile ilk kez Osmanlı Devleti'nde, sosyal ve siyasal alanda düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin, Müslümanların üstünlüğüne dayalı mevcut sosyal hiyerarşi, bu ferman ile bozulmuş ve Müslümanların, gayri müslimlerle eşit olduğu prensip olarak kabul edilmiştir.

⁶ Mustafa ERDOĞAN, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Yayınları, Ankara, 2001, s.1.

⁷ Mehmet Ö. ALKAN, "Resmî İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce -Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, Cilt 1, (Der. Mehmet Ö. Alkan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 20.

⁸ Peyami SAFA, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ötüken Yayınları, 3. Basım, İstanbul 1997, s.27-65.

Tanzimat Fermanı'yla başlayan, modernleşme süreci sonunda, "Genç Osmanlılar", 1860'lı yıllarda Londra'da bulundukları sıralarda İslamcılık fikirlerini açıkça ifade etmeye başlamış ve 1865 yılında ilk siyasi örgüt olarak faaliyette başlamışlardır. Onların reformlarla ilgili görüşleri dine karşı yaklaşımlarını da ortaya koymaktaydı⁹; Osmanlı Devleti'nin hayat kaynağı ve ruhu şeriatır, İslamiyet'tir. Bütün sıkıntıların giderilmesi ancak şeriat ile mümkündür. Şeriat eski yerine konulmalıdır. Çünkü Müslüman bir toplumun hem gelenek hem de ihtiyaçlarına, sadece o uyuyordu. Islahatlar ve programlar İslamî kaynaklı olmalıdır. Batılı idari müesseselerin alınması İslamiyet'e aykırı değildir en büyük isteğimiz adaletle hükmetme vazifesini üstlenen Sultan-halifenin devletin başında olmasıdır.

Ortaylı'ya göre ise Genç Osmanlıların düşünceleri, anayasacı liberalizmin çizgilerinden modernist İslamcılığa, hatta olgunlaşmış bir Türkçülüğe ve sosyalizme kadar çeşitli görüşleri içeren renkli bir yelpaze oluşturmaktaydı¹⁰. Aktaş, Genç Osmanlılar hareketinin siyasi düşüncesini şöyle açıklamaktadır¹¹:

Tanzimat'ın açtığı yolda, ancak Tanzimatçıların mekanik bir sistem transferi anlayışına dayalı Batıcılıklarına karşı daha bilinçli bir Batılılaşmayı, İslami temeller üzerinde evrimleştirilmesi gereken ve Osmanlı paradigmasını dikkate alan, ama yine de sistemli olmayan bir anlayışı savunmaktaydılar. O nedenle genelde "Osmanlıcı" diyebileceğimiz bir siyasi birlikçiliği amaç edinmişlerdi.

Genç Osmanlılar, Osmanlı siyasi hayatında ilk defa, "kanun, meşveret, Şura" gibi yeni siyasî terimler kullanarak, bunların birey ve toplumun, fert ve cemiyetin hak ve hürriyetlerini ihtiva eden siyasî hükümler olduğunu belirtmişlerdir. Bunlar İslamcılığın da temel hükümlerine dönüşecekti. Genç Osmanlılar, vatandaşın kanunların yapılması sürecine katılması ve yönetimi izleyebilmelerinin, ancak meşveret usulünün kabulüyle mümkün olabileceğini belirtmişlerdir. Onlar bunun için yazılarında, Millet Meclisi tabirini de sık sık kullanmışlardır¹².

Bu dönemi siyasi düşünce gelişimi itibarıyla Avrupa tarihiyle karşılaştıracak olursak "Aydınlanma" dönemine benzetilebilir. Tıpkı Avrupa'nın Ortaçağdan çıkış için bir yol araması gibi, Osmanlı Devleti de

⁹ Azmi ÖZCAN, *Pan-İslamizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere*, TDV Arş. Merkezi, İstanbul 1992, s. 50.

¹⁰ İlber ORTAYLI, *Gelenekten Geleceğe*, Ufuk Yayını, İstanbul, 2001, s.18.

¹¹ Ümit AKTAŞ, *Osmanlı Çağı ve Sonrası*, Bakış Yayını, İstanbul, 1998, s.201-205.

¹² Enver Ziya KARAL, *Osmanlı Tarihi*, c. 8, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 327.

kurtuluş için bir “reçete” aramaktadır. Aslında reçetenin ne olduğu da önemli değildi, önemli olan devletin kurtarılması¹³.

Bu nedenle Tanzimat Dönemi’nde kendini devletine karşı sorumlu görmeye çalışan herkesin, birinci düşüncesi vatanın çöküşünün durdurulması olduğundan, burada ideolojik farklılığın fazla önemli olmadığı söylenebilir. Bu durum 1970’ler öncesi Türkiye’sine benzetilebilir, çünkü fikirlere henüz ideolojiler bulaşmamıştır. Örneğin; Osmanlıcılığı akılcı şekilde savunan bir Jön Türk, aynı zamanda romantik bir Pan-Türkist ve milliyetçiliğine güçlü duygularla bağlanmış dindar bir Müslüman olabilirdi. Tanpınar’a göre, Tanzimat devrinin ilk ideolojisi medeniyetçiliktir (...) Tanzimat’tan sonra ilk ideoloji kristalleşmesi, muasır medeniyet kelimesi etrafında gerçekleşir. İmparatorlukta XIX. yüzyıl boyunca ortaya çıkacak, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi bütün fikir akımlarının temelinde bu yatar¹⁴.

Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı Devleti’nde, Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi çok sayıda siyasal ideoloji doğmasına rağmen, Avrupa standartlarında veya kuramsal, bağımsız siyasal muhafazakâr bir düşünce yoktur. Ancak Tanzimat döneminde siyasal muhafazakârlık; İslamcılık, Osmanlıcılık ve milliyetçilik görüşleri içerisinde kuvvetli damarlar halinde bulunmaktadır. Fakat Muhafazakârlık bu akımların herhangi birine atfedilemez¹⁵.

Özetle ifade edecek olursak, Sultan III. Selim ve II. Mahmut ile başlayan yenileşme çabaları, Tanzimat döneminde Osmanlıcılık, Batıcılık ve İslamcılığa dönüşmüştür. Siyasal Muhafazakârlık ve İslamcılık birbirine diğerlerinden daha yakın görülmektedir¹⁶. Ancak her şeye rağmen siyasal muhafazakârlığı bu temel siyasal düşünce akımları içinde, müstakil bir akımdan ziyade, bu akımların içerisinde, değişik oranlarda görmekteyiz.

¹³ Burada hemen şu husus akla gelebilir: Avrupa kendi öz gücüyle “aydınlanırken” Osmanlı onları taklit etmekteydi. Oysa bu, gerçeğin sadece bir kısmı olarak görülebilir. Çünkü Avrupa bilimsel aydınlanmasının büyük kısmını Endülüs, Sicilya ve Osmanlı üzerinden Müslümanlara borçludur. Dolayısıyla her zaman karşılıklı bir örnek alma etkileşim süreci olmuştur. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız. Sigrig HUNKE, **Allah’ın Güneşi Avrupa’nın Üzerinde**, Altın Kitapları, İstanbul, 2001.), Taha AKYOL, *Bilim ve Yanılgı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2010, s. 15-20.

¹⁴ ZÜRCHER, 2009, s.187; Gökhan ÇETİNSAYA, “Kalemiye’den Mülkiye’ye Tanzimat Zihniyeti”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce-Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, (Der. Mehmet Ö. Alkan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 55-56.

¹⁵ Ahmet ÇİĞDEM, “Muhafazakârlık Üzerine”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, İstanbul, s. 71, Güz 1997, s. 45.

¹⁶ Erol GÖKA, “Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakârı ve Kaygan Siyasal Tercih”, **Avrasya Dosyası**, <http://www.erolgoka.com/yayin.html> (22.12.2010).

2.2. Sultan II. Abdülhamid Dönemi (1876–1908): İslamcılık ve Siyasal Muhafazakârlık

Hiç şüphesiz Sultan II. Abdülhamid (1876–1908) döneminin resmi ideolojisi İslamcılık ve İttihad-ı İslam'dır. Sultan, bunun hem kolay, tarihî, sosyal ve dini gücünden hem de Batı'ya karşı en etkin silah olmasından dolayı, kullanmış ve başarılı da olmuştur¹⁷. Sultan, bu siyasetini de etkin bir istihbarat, merkezîyetçilik ve başta Almanya olmak üzere dengelelere dayanan bir dış politika anlayışıyla sürdürmüştür.

Batılılaşmanın istenen neticeyi vermemesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun artan bir hızla, Avrupa ülkelerinin baskısı ve işgali altına girmesi, Balkanlarda artan bağımsızlık taleplerinin Avrupa ülkeleri ve Rusya tarafından desteklenmesi, başta Genç Osmanlıların önemli bir kısmı tarafından olmak üzere, halkın büyük kısmının ve devletin de resmi dini olan İslamiyet'in de liberalizm, sosyalizm, milliyetçilik gibi siyasal bir ideoloji olarak kullanılması ihtiyacı doğmuştur¹⁸. Bu Avrupa'ya karşı bir çeşit Şarkın kullanabildiği en güçlü ve son silahı olmuştur.

Özellikle Balkanlardaki bağımsızlık hareketlerinin güçlenmesi, Osmanlılık fikrine büyük darbe indirirken; aynı zamanda Batılılaşma ideolojisine de bir alternatif aranmıştır. Bu nedenle daha yarım yüzyıl bile geçmeden, Tanzimat'ın üç ideolojisinden ikisi (Osmanlılık ve Batıcılık), terk edilmek zorunda kalınmıştır. 1860'tan itibaren güçlenmeye başlayan İslamcılık 1870'lere gelindiğinde büyük bir kaos içinde olan İmparatorluğun varlığına karşı, Müslümanlar arasında heyecan yaratan ve aynı zamanda gerçekleştirilemeyen İttihad-ı anasır (Osmanlılık) fikrine de alternatif olmuştur¹⁹. Sultan Abdülaziz'in padişahlığının (1861–1876) son dönemlerinde iyice güçlenen İslamcılık, Sultan Abdülaziz'den sonra tahta geçen Sultan II. Abdülhamid tarafından I.Meşrutiyeti ilanından sonra, Osmanlı tarihinde ilk defa 1876'da hazırlanan Kanun-u Esasi (Anayasa) yoluyla resmi bir politika haline gelmiştir. Kanun-u Esasi'nin, 11. maddesine göre, İslam, devletin resmi

¹⁷ Hindistan, halifeliğin gücünden dolayı kuvvetle Osmanlıya bağlı bir Müslüman nüfus bannırmış ve İngiltere'nin de en büyük sömürgesiydi. İngiltere bu nedenle Osmanlı-Hindistan ilişkilerine çok dikkat eder ve 1900 yılının başlarına kadar da Osmanlı'nın en büyük dostuydu. (Azmi ÖZCAN, *Pan-İslamizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere*, Türkiye Diyanet Vakfı Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 1992.)

¹⁸ Sultan, dış tehdidin yanı sıra Müslümanların da ayrılma eğilimine itilmesini gördüğü için başta Hamidiye Alayları'nı ve Aşiret Mekteplerini kurmuştur. Bu politikalar I. Dünya Savaşı sırasında ve Kurtuluş Savaşı'nın Kürt halkının Rus ve Ermenilere karşı kendini korumasını ve Türkiye'nin kurtulmasını kolaylaştırmıştır. Sultana bu nedenle Kürtlerin Babası (Bave Kürdan) ünvanı verilir

¹⁹ KARAL, s. 540.

dini olarak tanımlanmış, Osmanlı padişahı tüm Müslümanların halifesi ve İslam'ın koruyucusu olarak tanımlanmıştır.

Batının sadece bilgi ve teknolojisinin alınması gerektiğini savunan İslamcılık, bunun için İslam ahlâk ve kültürünün esas alınarak ama asrın şartlarına göre yeniden değerlendirilmesini, İttihad-ı İslam ise Müslümanların Osmanlı hilafet sancağı altında toplanmasını savunmuştur. Tüm Müslümanların ortak düşmanı olan Batı (İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya) karşısında Müslümanların kaynaklı İttihad-ı İslam düşüncesi, Osmanlının içinde gelişen İslamcılık düşüncesi ile iç içe geçtiği, hatta II. Abdülhamid'i deviren İTİF tarafından kerhen de olsa stratejik öneminden dolayı kabul edilmiştir²⁰.

Bir lakabı da "Maarifperver" olan Sultan II. Abdülhamid, İslamcılık politikasını modern okullarda da müfredat programlarına "Din ve Ahlâk" derslerini bile eklemiştir. Alkan'a göre bu durum "gelenekçi modernizm"dir ve bu politika hem Rusya ve Avrupa'da uygulanmaktaydı. Çünkü Sultan şuna inanıyordu: Medeniyet-i İslamiye terrakiyat-ı maddiyeye (gelişmeye) engel değil, belki en ziyade müsaide (olandır) bu nedenle de bu i'tikadi yerleştirecek asarın etfali tebaaya ta'lim (kitapların yayımı ve okutulması gerekir)²¹.

Meşrutiyetin en etkin ve öteki cereyanlara oranla en fazla yandaş bulan fikir cereyanı edilen İslamcılığı, toplumun inançlarına ve devletin teokratik rejimine dayandığı için, etkin ve yetkin bulan Tank Zafer Tunaya, İslamcılık ideolojisinin (cereyan) ortaya çıkış sürecini, taraftarlarını ve özelliklerini şöyle izah eder:²²

"Fetva" kurumu bu durumun bir simgesidir. İslamcılarının fikirleri dini "akidelere" dayandığı için daha sistematize edilmiş sayılabilir. İslamiyet'in "mani-i terakki" (ilerlemeye engel) olmadığı ana ilkesinden hareket ederek partiler ve kesimler içinde yaygın bir şekilde, Sultanahmet Camii minberinden en uzak köşelerdeki mescitlerde bile, fikirlerini açıklama olanaklarına sahip olan bu cereyan mensupları arasında tanınmış insanlar vardı. Prens Mehmet Sait Halim (Paşa), ünlü şair Mehmet Akif, Ahmet Naim (Babanzade), M. Şemseddin (Günaltay) gibi. İslamcılar belirttiğimiz gibi her partide -üye olarak- vardılar ve hiçbir parti programı bu fikir cereyanından vaz-

²⁰ Mim Kemal ÖKE, *Hilafet Hareketleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991, s.10-11.

²¹ Mehmet Ö. ALKAN, *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*, (Der. Kemal H. KARPAT), İstanbul, 2005, s.119.

²² Tank Zafer TUNAYA, *Türkiye'de Siyasi Partiler "İkinci Meşrutiyet Dönemi"* (I. Cilt), İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 42

geçememiştir. Cereyan 31 Mart'çılık gibi uçlara da çekilmiştir. İslamcılar birçok gazete ve dergide yazmışlardır. Özellikle *Sırat-ı Müstakim*, *Sebilürreşad*, *Ceride-i Sufiye*, *Ceride-i İlmiye*, *Beyan-ül Hak*, *Hikmet* gibi dergiler bu cereyanın siyasal hayat içindeki sesini duyurmuşlardır.

Aynı şekilde dünyanın diğer yerlerindeki Müslümanların da (Türkiye, Hindistan, Uzakdoğu'da Endonezya gibi) Osmanlı Devleti gibi Batı'nın işgallerine maruz kalması üzerine, tüm Müslümanların birlikte hareket etmesini savunan İttihad-ı İslam düşüncesi doğmuştur. İttihad-ı İslam ile ilgili bilgiye, Osmanlı kamuoyunda ilk defa 9 Nisan 1872 tarihli Basiret Gazetesi'nde yayımlanmıştır.

Gazetede yayınlanan bir makaleye göre, İttihad-ı İslam fikri söz konusu olursa "Karadeniz'in sahil-i şarkiyesinden bir ciheti ta Kazan'a ve diğer ciheti Asya-i Vusta'da kaim Kulca Hanlığına kadar kabail-i İslamiyenin derhal ittihat edebilecekleri ret ve inkâr olunamaz" deniliyordu. Makaleye göre şartlar çok müsaittir. İttihadın gerçekleşmesi halinde hiç bir ittifak İttihad-ı İslam'a mukavemet edemez.

Gazete'nin 14 Nisan 1872 tarihli nüshasında da İslam âleminde bir kamuoyunun oluşturulmasının önemi üzerinde durularak birçok broşürün hazırlanıp yayınlanması teklif edilmiştir²³. Böylece Yeni Osmanlılardan Namık Kemal'in daha evvel savunduğu düşünce, Osmanlı'nın dışındaki Müslümanların talepleriyle de desteklenmiş oluyordu.

Türkönü'ye göre de 1871 yılına kadar İslam dayanışması fikri tam billurlaşmamıştır. Bu tarihe kadar dünya Müslümanlarına karşı ilgi "cihet-i camia-i İslamiye"den ibarettir²⁴. Böylece, dâhili ve harici olarak İslamcılık siyasetinin mesajı tüm dünyaya verilmek istenmiştir. Kodaman'a göre hilafet kurumu, "hilafetin Osmanlıya geçtiği Yavuz Sultan Selim zamanından (1517) beri ilk defa, Sultan II. Abdülhamid devrinde etkili bir siyasî araç olarak kullanılmıştır"²⁵.

II. Abdülhamid, iç politikada olduğu gibi dış politikada da İslamcılığı, devletin ana siyaseti haline getirmiştir. Sultanın, iç politika kadar dış politikada da İslamcılık akımıyla ulaşmak istediği yakın ve uzak olmak üzere iki amacı bulunmaktaydı: Yakın amaç, Osmanlı İmparatorluğunun varlığını korumak; uzak amaç ise hilafet etrafında İttihad-ı

²³ ÖZCAN, 1992. s. 52.

²⁴ Mümtaz'er TÜRKÖNE, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu (1867-1873)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara, Nisan 1990.

²⁵ Bayram KODAMAN, *1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Cilt. 12, İstanbul, 1989, s. 60.

İslâm'ı kurmaktı²⁶. İslamiyet bu politika anlayışında emperyal Avrupa ülkelerine karşı (İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya...) ihya edici birleştirici bir güç olarak görülüyordu ki; 33 yılda da başarılı olacaktı.

Tüm Müslümanların kurumsallaşmış manevî temsilciliği olarak görülen hilafet kurumunun, İttihad-ı İslam için siyasî bir araç olarak kullanılması ise Akçura'ya göre şöyle olmuştur²⁷:

İslamcılık siyaset ve düşüncesinin en güçlü olduğu dönem, 1876–1909 arası Sultan II. Abdülhamid dönemidir. II. Abdülhamid, padişah, sultan lakapları yerine emirü'l-müminin (halife) unvanını kullandı. Eğitim-öğretimde dinin müfredat içindeki saatlerini arttırdı. Dindarlık, müttakilik, padişahın teveccühünü kazanan durumlar oldu. Elçilerle, murahhaslarla, komisyonlarla, mebuslarla, imkân dâhilinde dış basınla, İslami muhabbeti celbe, kalpleri hilafet makamına ısındırmaya çaba gösterdi. (Sultan) Bölgesinde sevilen ve sayılan İslam âlimlerini yanına davet ederek ağırlarken, Hicaz'ın muhafazasına özel önem veriyordu.

Burada şu noktanın vurgulanmasında yarar görülmektedir: İslamcılığın doğuş gerekçesini sadece Hristiyanların İslam ülkelerinin işgaline karşı verilen bir tepki olmayıp aynı zamanda Müslümanların, geleneksel yapılarıyla da bir hesaplaşmayı içermektedir. Diğer bir ifadeyle İslamcılık, bir yandan Batı'ya karşı dini değerleri savunurken diğer yandan Batı'nun akılcılığından etkilenmiş olarak Batılı bir üslup tarz ve biçimde şekillenmiştir. Erol Göka'nın ifadesiyle İslamcılık, Türk muhafazakârlığının ana damarını oluşturmaktadır²⁸.

Geleneksel İslam düşüncesinin, yeni oluşmaya başlayan ulema dışında yer alan mektepli İslamcı aydın sınıfı tarafından geliştirilmiş bir ideoloji olan İslamcı "mekteplilere" göre Müslümanların durumu iç açıcı değildir. Cehalet ve tembellik İslamiyet'i tanınmayacak bir hale sokmuştur. İslam dünyasındaki ayrılık, İslam dini hakkındaki cahillik, Müslümanların kavimler halinde, ırkçılık ve milliyet davasıyla parçalanmış olmaları, hastalığın aslını teşkil eder. Bunun için de köklü bir eğitim ıslahatına ihtiyaç vardır²⁹.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında, İslamcılık ideolojisinin önde gelen temsilcileri şunlardır: Cemaleddin Efgani, Muhammed Abduh, Hindistanlı Müslüman kardeşler Seyyid Ahmet Han, Seyyid

²⁶ KARAL, s.541.

²⁷ Yusuf AKÇURA, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 22–23.

²⁸ Erol GÖKA, *Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakân ve Kaygan Siyasal Tercihü*, <http://www.erolgoka.com/yayin.html> (22.12.2010).

²⁹ ÖZCAN, 1992, s. 46–47.

Emir Ali, Sadrazam Said Halim Paşa, Mehmet (Küçük) Said Paşa, Mehmet Akif, Filibeli Ahmet Hilmi, İsmail Fenni Ertuğrul, Bediüzzaman Said-i Nursi, Mizancı Murad, Şemsettin Günaltay (CHP'nin 1950 öncesi son başbakanı), Mahmud Esad Efendi'dir.

İslamcılığın temel kavramları ise şunlardır³⁰: Meşveret, şura, Batıya ve ırkçılığa karşı mesafeli duruş, halk egemenliği-ilahî egemenlik paylaşımı, Şeriat'a uygun örfi hukukun savunulması ve modern eğitim ile Müslümanların ıslah edilmesi; Türköne'ye göre ise İslamcılık şu ilkelere dayanmaktadır: Demokrasi yerine Meşveret, Parlamento yerine şura, halk egemenliği ve biat. İslamcıların Batı'ya yaklaşımı, bir çeşit seçici Avrupacılık olarak da tanımlanabilir. Yani onların ilmini alıp, kültürlerini (örf, adet, ahlâk) almamayı öngören bir yaklaşımı benimsek. Örneğin, Ahmet Mithat Efendi'ye göre Müslümanların Batıyla ilişkileri şöyle olmalıdır³¹:

Köklü değişiklik ve ıslahatların yapılmasına ihtiyaç vardır. Ancak alınacak şeylerin ahlâkî faziletimizi, sosyal hayatımızı ve dinimizi muhafaza etmesi şartıyla uygulanmalıdır. Batıdan, sadece teknik almak gerek. Takip edilecek yol, yeniyi iyiliğinden, hususiyle lüzumundan dolayı almak, eskiyi de fenalığı sabit olduğu için atmaktır.

Dar-ül fûnun hocalarından ve millî şairimiz olan Mehmet Akif de aynı şekilde bu yöndeki görüşlerini "Safahat"ında şöyle ifade etmiştir: Alınız garbın ilmini, alınız sanatını/ Veriniz hem de mesainize son süratini/ Doğrudan doğruya Kuran'dan alıp ilhamı/ Asrın idrakine söyletmeyiz İslam'ı³².

İslamcılardan, geleneksel ile yeni arasındaki geçişlerin en önemli basamağını oluşturan kişi Mısırlı Said Halim Paşa'dır. Arapça, Farsça, Fransızca ve İtalyancaya anadili kadar hâkim olan Paşa, hem bir düşünür hem de sadrazamlık (Başbakanlık) yapan (1913–1917) ünlü bir devlet adamıdır. Paşa'nın düşüncesi şöyledir: Dini olmayan referanslara karşı reddiyeci tutumu, dini cemaat anlamında millî varlığın esası olan ara kurumları vurgulaması, sabit ve müşterek bir hisse dayanmayan, bir maziden veya ananeden doğmuş olmayan, sadece akıl-düşünce gibi zayıf ve değişken bir zeminde duran emel ve gayelerin hakikî bir ideal meydana getiremez³³.

³⁰ Abdünnasır YİNER, "Meşrutiyetten Cumhuriyete İslamcılık Düşüncesi," *Köprü Dergisi*, Yaz-Güz 1997, s. 59–60, s. 89–92; ÖZCAN, 1992; Mümtaz'er TÜRKÖNE, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.71–91.

³¹ Tank Zafer TUNAYA, *İslamcılık Akumu*, Simavi Yayınları, İstanbul, 1991, s. 326–327.

³² Mehmet Akif ERSOY, *Safahat*, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2003, s. 170.

³³ Said Halim PAŞA, *Buhranlarımız*, İz Yayınları, İstanbul, 1993, s.163.

Paşa, Osmanlı'nın son dönemini anlattığı, "Buhranlarımız" isimli eserinde muhafazakâr modernleşmeci bir kişilik ortaya koyar, çünkü Paşa'nın İttihatçılarla hiçbir ortak noktası yoktur ve Paşa, bir Sultan Abdülhamid hayranı ve kuvvetli bir dindar bile sayılabilir. Ona göre, fikri buhranlarımızın temelinde edep ve ahlâktan yoksun bir siyasî heyet tarafından yönetilmemiz yatmaktadır. Din, gelişmeye engelse Japonlar nasıl geliştiler; kendi ülkesinin ahlâkını öğrenmeye tenezzül etmeyen Osmanlı aydınının farkında olmadığı şey, her milletin manevî vatanının onun ananesi olduğu gerçeğidir³⁴. İlginçtir ki, Paşa tıpkı Burke gibi hem demokrasi hem de sosyal yapıda hiyerarşiyi bile gerekli ve doğal görmüştür. Paşa, her devrin kendi ihtiyacı olan seçkin sınıfı, kendi içinden çıkaracağını, genel olarak sosyo-ekonomik düzeyi yüksek sınıfların demokrasiye, avamın ise aristokrasiye eğilimli olduğu kanısındadır. Sınıflardan biri üstünlüğü temsil ederken, diğerleri namzet ve müştaktır³⁵.

İslami düşünceyi savunan en önemli düşünürlerden biri de Mutlakîyet, Meşrutîyet ve Cumhuriyet dönemlerinin üçünde ama özellikle DP'nin muhalefet ve iktidar döneminde de (1946–1960) etkili olan Bediüzzaman lakaplı, Said-i Nursî'dir.

Nursi, 1911 yılında Şam Emevi Camii'nde 10 bin kişilik bir topluluğa verdiği hutbesinde Müslümanların geri kalmasını şu sebeplere bağlar³⁶: *"Ye'sin, ümitsizliğin içimizde hayat bulup dirilmesi. Sıdkın, doğruluğun sosyal ve siyasal hayatımızda ölmesi; adavet, yani düşmanlık-(iç) çatışma- kutuplaşmaya muhabbet (Sağ-sol, Kürt-Türk, Laik-antilaik gibi)- imanlı insanları birbirine bağlayan rabitaların (bağ) bilinmemesi, istibdat ve şahsi menfaatlerin her şeyin üstünde tutulması..."*

Nursi, Meşrutîyet döneminin de aktif şahsiyetlerinden olduğu gibi, Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarında, İslami söylemleri nedeniyle kamuoyunun da yakından tanıdığı biri olmuştur. Nursi'nin hayatının en büyük amacı, Kafkaslar, Ortadoğu ve Doğu-Batı arasında bir koridor olan, Doğu Anadolu'da (Van) bir Üniversite'nin (Medresetül Zehra) kurulması olmuştur³⁷.

³⁴ Rıdvan AKIN, *İkinci Meşrutîyet'in Sadrazamları ve Temel Rejim Sorunları*, (Der. Mehmet Ö. ALKAN), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.73.

³⁵ AKIN, s.74.

³⁶ Bediüzzaman Said-i NURSİ, *Tarihçe-i Hayat*, mık Yayınları, İstanbul, 2010, s.79

³⁷ NURSİ ayrıca 1940'lı yıllardan itibaren, "Nurcular" olarak bilinen taraftarlarını, DP'yi muhalefet ve iktidar dönemi boyunca, desteklemeleri için teşvik etmiştir. Celal Bayar'a cumhurbaşkanlığına seçilmesi üzerine tebrik mektubu gönderen Nursi, DP lideri ve Başbakan Adnan Menderes'i şahsen destekleyerek ve Nurculuk hareketine karşı olmayan Adalet Bakanı Hüseyin Avni Bey, Dr. Tahsin Tola ve Gıyasettin Emre gibi sempati-

Özetle Batılı anlamda kısmen de olsa “Romantizm” dönemini çağrıştıran İslamcılık ve İttihad-ı İslam düşüncesi, Türk siyasal muhafazakârlığının ilk versiyonu olarak, iç ve dış Türk siyasal hayatında yaklaşık yarım yüz yıl etkili olmuştur. Kemal Karpat bu dönem İslamcılarını, “Muhafazakâr İslamcılar” olarak tanımlamıştır³⁸. İslamcılar, kaynağını dinden, geleneklerden ve tarihten alırken; İttihat ve Terakki Fırkası (İTF), Aydınlanma ve Fransız Devrimi geleneklerine sıkı sıkıya bağlanarak, pozitivizmden ve Büchnerci bir maddecilikle karışık, popüler bir düşünceden ilham almışlardı³⁹. Zürcher de aynı kanaate sahipti: İTF’nin kurucuları olan Jön Türkler; modern eğitim görmüş bürokrat ve subaylardan oluşan bir topluluk (olup) devlet ve toplumu pozitivist ve gittikçe artan milliyetçi düşüncelere göre modernleştirmek (istiyorlardı) ve güçlendirmek için (de) 1908 Meşrutiyet Devrimi’ni düzenlemişlerdi⁴⁰. Özetle, bu dönemin Osmanlıcılarını nasıl ki, merkezinde Türk olan Milliyetçiliği; Batıcılarda merkezinde sadece Avrupa Medeniyetini savunuyorlarsa da, muhafazakârlar da merkezinde İslam bulunan bir düşünce sistemini savunmuşlardır.

zanlarıyla da siyasette din adına katılmıştır. Örneğin, DP’nin Genel Başkanı olan Adnan Menderes’e gönderdiği bir mektupta onu “İslam Kahramanı” ilan ettiklerini belirtmiş ve mektubun devamında ise düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: “Cenab-ı Hak sizleri İslâmiyet lehindeki hizmetlerinizde muvaffak ve mezkûr tehlikelerden muhafaza eylesin” diye ben ve Nurcu kardeşlerimiz, yapacağınız hizmete ve mezkûr hakikati kabul etmenize mukabil dua etmeye karar vereceğiz. Eskilerin, lüzumsuz keyfi kanunları ve sû’i istimleri neticesinde, belki de tahrikleriyle zuhur eden Ticanî meselesini dindar Demokratlara yüklemek ve âlem-i İslâm’ın nazarında Demokratları düşürmemenin çare-i yegânesi kendimce böyle düşünüyorum. Ezan-ı Muhammedî’nin (A.S.M.) neşriyle Demokratlar on derece kuvvet bulduğu gibi; Ayasofya’yı, beş yüz sene devam eden vaziyet-i kudsiyesine çevirmek ve halen İslâm’da çok hüsn-ü tesir yapan ve bu vatan ahalisine âlem-i İslâm’ın hüsn-ü teveccühünü kazandıran, yirmi sekiz sene mahkemelerin muzır cihetini bulamadıkları ve beş mahkeme de beraatına karar verdikleri Risale-i Nur’un resmen serbestisini dindar Demokratlar ilân etmeli ve bu yaraya bir nevi merhem vurmalıdır. O vakit âlem-i İslâm’ın teveccühünü kazandıran gibi, başkalarının zalimane kabahatleri onlara yüklenmez fikrindeyim. (Bediüzzaman Said-i NURSİ, *Emirdağ Lahikası*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, Şubat 2008, s. 829.)

³⁸ Kemal KARPAT, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, Afa Yayınları, İstanbul, 2010, s.106–107.

³⁹ Erik Jan ZÜRCHER, *Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924–1925)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.303.

⁴⁰ ZÜRCHER, 2009, s.17.

2.3. I. Meşrutiyet Dönemi (1878–1908) Pozitivist Jön Türkler ve Prens Sabahaddin Grubu⁴¹

Bir önceki konuda vurguladığımız gibi Tanzimat Fermanı, Osmanlı için eskiden kopuşun ve yeniye başlangıcın sıfır noktasını oluşturmaktadır. Kanun-u Esasi'nin ilanıyla (1876) başlayan I. Meşrutiyet'te, adı artık Jön'e (Genç) çıkmış olan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda asrı ihtiyaçlara göre değişiklik yapmak isteyen inkılâpçı", Osmanlılar ve bunların içinden de birbirlerine rakip iki farklı grup oluşmaya başlamıştır. Hizbi cedit adı altında sağ, Hizb-i Terraki adı altında sol kanatlara sahip olan bu grupları da ikiye bölebiliriz. I. Dönem: 1789–1877, II Dönem: 1877–1908 Jön Türkleri diye. Bu dönem Jön Türkleri de evrimci ve devrimci olarak iki gruba ayrılmaktadır.

1902 yılında Yeni Osmanlılar, II. Abdülhamit yönetimine karşı yürütülecek ve sonrasında uygulanacak politika konusunda Paris'te bir kongre toplamıştır. Kongre, Ahmet Rıza Bey'in liderliğindeki "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti" ve Prens Sabahattin'in liderliğindeki "Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti" grupları arasında ikiye bölünmüştür. Çünkü kongreye katılanların tek ortak noktaları, Sultan II. Abdülhamid'in devrilmesiydi. Aslında Sultan, Paris'in ve bütün Avrupa'nın tam desteğini arkasına alan Jön Türk kompolarını defalarca yenilgiye uğratmış ve onları Avrupa sokaklarından kurtarıp onları mevkii sahip yapmıştı. Ancak Sultan'a en ağır darbe içerden gelecekti.

Bu gruplar, merkezîyetçi ve âdem-i merkezîyetçi ittifaklarını dağıtmak için toplandıkları 1902 Paris Kongresinde: pozitivist, devrimci, laik olan ve sonradan Terraki ve İttihat Cemiyeti'nin lideri Ahmet Rıza ve muhafazakârlığı kadar liberalliği de ağır basan âdem-i merkezîyetçi ve özel girişimciliği savunan, Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin lideri Prens Sabahaddin arasında kesin bir bölünme meydana gelmiştir.

⁴¹ Prens Sabahaddin düşüncelerini, "Görüşlerim" adlı eserinde dile getirmiştir. Prens'e göre Osmanlının kurtuluşu, kamu yerine şahsi girişim; merkezîyet yerine yerelliğe o da iktisadi bağımsızlığa bağlıdır. Prens, buna kanıt olarak Anglo-Saksonların başansını gösterir. Örneğin, Eğer, Akdeniz adalarında Yunan avucuna düşmek için bir hazırlık varsa, onu engelleyecek Merkezîyet değil, askeri kuvvettir. Askeri kuvvet ise millî servetle artar.

Millî serveti artıracak şey?

"Teşebbüs-ü şahsi!"

"Teşebbüs-ü şahsi" i kolaylaştıracak idare tarzı?

"Âdem-i merkezîyet!" (Görüşlerim, s.78)

Teşebbüs-i Şahsi Ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin Programı⁴²

Madde 1. Memalik-i Osmaniye'de tatbik edilecek ıslahat-ı siyasiye, sunuf ve tebaanın bila istisna Kaffesine Şümülû olmak üzere vilayet-i mevcudenin adem-i merkeziyet ve tevs-i mezuniyet usul ve kaide-siyle idaresi esasına müstenit olacaktır. Âdem-i merkeziyet ve tevs-i mezuniyet usulü 1876 senesinde neşrolunan Kanun-ı Esasi'nin 108. maddesinde münderiç bulunan kaide-i intihap üzerine müesses olacak ve bu Kanun-ı Esasi dahi ahval ve vakayi-i muhtelifede lüzumu hissedildikçe tadilata uğrayacaktır.

Madde 2. İntihap ile teşkil edilen Belediyeler, Nahiye Meclisi, Mecalis-i İdare-i Belediye, Nahiye ve vilayet umur ve mesalihinin tesviye ve rüyetine iştirak ve müdahale edebilecektir. Ara-yı hafi ile müntehip aza ile bunlara terfik edilecek aza-yı daime (adedi erkân-ı meclisin beşte birini tecavüz edemeyecektir)'den mürekkep bir meclis-i umumî, vilayetin umur-ı maliyesiyle kavanin ve nizamatına ait mesail ve muamelatta salahiyet-i tamme ve vasiaya malik bulunacaktır. Bu heyetin müzakeratı aleni olacaktır. Meclis mesail-i müteaddide meyanında vergilerin tarh ve tevzii ve tahsil ve cibayeti hakkında ita-yı rey edebilecek ve vergi hâsılâtının vilayet ve hükümet-i merkeziye arasında kararlaştırılacak olan ihtiyacat-ı mahalliye sarfedilmek üzere lüzumu olan miktarı vilayete terk olunacaktır.

Madde 3. Bir taraftan vilayetler arasında münasebat temin ve tevs ve diğer taraftan vilayet-ı mevcude ile hükümet-i merkeziye arasında itihap ve irtibatı takviye etmek için 1876 senesinde ilan edilen İdare-i Meşruta yukarıda söylenilen şerait dâhilinde teessüs edilecek ve pa-yitahtta meclis-i umumiye-i vilayet azası meyanında bilintihap gönderilen murahhaslardan mürekkep bir Mebusan Meclisi küşad olunacaktır.

Madde 4. Akvam-ı muhtelifeyi yekdiğerinden tefrik eden münazaat ve mücadelata çaresaz olmak ve mecalis-i muhtelif-i vilayatta her kavim kendi adetleriyle mütenasip aza veya murahhas temin etmek üzere tedabir-i lazimeye tevessül edecektir.

Madde 5. Herhangi kavme mensup olursa olsunlar bilumum aynı hukuk ve imtiyaza mazhar olacak ve binaenaleyh aynı şerait ile mükellef bulunacaklardır. Mekatib-i âliye, hükümetin her tebaasına küşad bulundurulacaktır.

Madde 6. Memleketin asayiş ve inzibatı bir jandarma heyeti marife-tiyle temin olunacak ve jandarma efradı sekeneyi teşkil eden akvam-ı muhtelifeden işbu akvamın nüfus-ı mevcudesiyle mütenasiben

⁴² KURAN, s.234–235'den aktaran, TUNAYA, 2009, s.116–117

intihab olunacak ve jandarmaların tahsil ve talimi emrinde muvakkat bir zaman ecnebi muallim ve zabitanı istihdam edilecektir.

Madde 7. Valilerle mutasarrıflar, defterdarlar, Defter-i Hakani müdürleri, Bidayet ve İstinaf mahkemeleri reis ve müddeiumumileri, hükümet-i merkeziye tarafından nasp ve tayin edilecek ve memurin-i saire-i mülkiye ve adliyeyi valiler teşkil ettikleri ekseriyete nispetle akvam-ı muhtelif meyanından intihap ve tayin eyleyeceklerdir.

Madde 8. Kuvve-i zabıta memurin-i mülkiyenin emrine tabi olacaktır.

Madde 9. Alelumum vergiler tadil ve basit ve makul bir tarzda tahsil ve cibayet tesis edilecek ve emval-i gayr-i menkuleyi itimat ve emniyetten mütevellit menafi ve muhasenattan istifade ettirilecek surette emlak hakkında cari ve mer'i olan kavanin ve nizamat tebdil alınacak ve hükümdarın son otuz sene zarfında gayri meşru olarak zaptettiği emsal ve emlakın hükümet veya eshabına iade ve tesliminden sonra hazine-i hassa'ya bir had temin edilecektir.

Madde 10. Muaheadat-ı düveliye ahkâmı her türlü tecavüzden masun olacaktır.

Yukarıdaki programa bakılarak, yerel yönetimlere ve geleneklerine verilen önemle, din, kamu yerine özel girişim, özel mülkiyet ve serbest piyasa⁴³, halka dayalı bir meclis, İttihad-ı İslam ve Halife-Sultan'ı isteyen, Prens Sabahaddin Grubu'nun Abdülhamid düşmanlığı ve Anayasa ilanı isteği dışında Fransız İhtilali'ni aynen kopyalayan Ahmet Rıza Grubu'yla, ortak hiçbir yanı bulunmamakta ve siyasal muhafaza-kârlığa çok daha yakın durmaktadır.

Prens Sabahattin ve arkadaşları, özellikle İngiltere devlet ve düşünce hayatını yanlış ve eksik de olsa kopyalayarak, liberal siyaset felsefesinin temel öğelerinden olan, "Teşebbüs-ü şahsî ve âdem-i merkeziyet yaklaşımlarıyla özgür iradeli, girişimci insanlara ve yerinden yönetime dayalı bir yapılanmanın önemini" vurgulamıştır⁴⁴.

Prens, Frederich Le Play'in eserlerini okumuş ondan aile, din ve özel mülkiyet konularında etkilenmişti ve Prens koyu bir Anglo-Saksoncuydu. Prens'in de bir diğer ilham kaynağı ise Edmond Demonlis idi⁴⁵. Le Play'in talebelerinde olan Demonlis, girişimci fertleri ve ağır bir bürokrasi yerine rahat bir devlet ve toplumsal yığınları sa-

⁴³ 80 yıl sonra muhafazakâr ANAP ve AK Parti'nin de temel ilkeleri neredeyse aynı olacaktır.

⁴⁴ SABAHATTİN, s. 40; Atilla YAYLA ve Mehmet SEYİTDANLIOĞLU, "Türkiye'de Liberalizm", *Liberal Düşünce*, Yıl:3, Sayı: 10-11, Bahar-Yaz, Ankara. 1998, s.52-63.

⁴⁵ Ernest E. RAMSAUR, *Jöntürkler 1908 İhtilalinin Doğuşu*, (Çev. Muhsin Önal Mengüşoğlu) Pınar Yayınları, İstanbul, 2004, s.114

vunmaktaydı. Ancak, Demonlis bu örnekleri sadece Avrupa, ABD ve Rusya için verebilirdi. Çünkü bunlar yükselmiş veya yükselen güçler iken Osmanlı'nın bu politikayı savunması onun çöküşü olacaktı ve nihayetinde Prens'in fikirlerinin de etkisiyle yeniden açılan Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na gelen vekiller, kısa bir süre sonra ülkelerinin kurtuluş hareketini yürüten birer ihtilal lideri olacaktıdır.

1906 yılında Eylül'ünde Selanik'te kurulan "Osmanlı Hürriyet Cephesi (OHC)", Makedonya ve Trakya'daki Üçüncü ve İkinci ordularının subayları arasında yayılmıştı. Bu "ilk on kişi" de çoğunluk 3. Ordu subaylarındandır. Bu küçük grubun en ilginç özelliği -bir iki kişi- herkesin aynı zamanda mason olmalarıydı⁴⁶. Bu küçük iç örgüt, Paris merkezli İTC'yle birleştirilince 23 Temmuz kaçınılmaz olmuştur. Söz konusu ittifakın metni aşağıdaki şekildedir. 1908 darbesi meydana gelmiştir.

"Osmanlı Hürriyet" ve "Terakki ve İttihad" Cemiyetlerinin Birleşmelerini Saptayan Metin'

1907 senesinin Eylül ayında "Osmanlı Hürriyet" ve "Terakki ve İttihad" cemiyetleri arasında bir anlaşma olmuş ve bu iki cemiyet birleşmişlerdir. Buna ait mukavele, gizli muhabere dosyasının 386 numaralı yazısında aynen mevcuttur: Merkezi Paris olan "Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti" 19 Şubat 1325 ve 14 Eylül 1322 ve 27 Eylül 1907 tarihinden itibaren "Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti" namı altında atiyüzzikr şeraiti ile ittihad etmiştir.

Madde 1- Cemiyet biri dâhili diğeri harici olmak üzere iki merkez-i umumisi olacak ve bunlardan harici merkez-i umumî Paris'te ve dâhili merkez-i umumî de şimdilik Selanik'te bulunacak ve her iki merkezin ayrı ayrı amirleri olacaktır.

Madde 2- Maksad-ı esasisi 1293 tarihinde neşrolunan Mithat Paşa Kanun-i Esasisinin tatbik ve devam-ı mer'iyetini teminden ibaret olan Cemiyetin bu maksada vusul için istidad ve icabat-ı mahalliyeye nazar-ı dikkate alarak teşkilat ve vezaif-i efradı tayin eden dâhili ve harici ayrı ayrı iki nizamnamesi bulunacaktır.

Madde 3- Umur-u daire-i maliyede merkez-i umumiler her ne kadar müstakil iseler de icabında yekdiğerine muavenete mecburdurlar.

⁴⁶ Erik J. ZÜRCHER, *Jön Türkler, Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları (1908-1938)* (Der. Kemal KARPAT), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.263. TUNAYA1998, s.54

^{*} Bu belge için bkz. Ahmet Bedevi KURAN, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki*, s. 238'den Akt. Tank Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler "İkinci Meşrutiyet Dönemi"* (I. Cilt), İletişim Yayınları, İstanbul, 1998. s. 81

Madde 4- Dâhil-i merkez-i umumiye doğrudan doğruya irtibatında mahzur görülen dâhildeki şubât ve efrat (şubeler ve kişiler) Paris merkez-i umumisi vasıtasıyla muhabere etmek üzere dâhildeki merkez-i umumiye tabi olacaktır.

Madde 5- Harici merkezi-i umumî şubât-ı hariciyenin (dış şube-Pa-ris) merciliğinden başka cemiyetin harice karşı murahhaslığı vazifesini ifa eyliyecektir. Hükümet ve matbuat-ı ecnebiye (yabancı basın) ile olan münasebatın mes'uliyeti de harici merkez-i umumiye ve dâhildeki teşebbüsât ve icraatın mes'uliyeti de kâmilan dâhili merkez-i umumiye aittir.

Madde 6- Merkez-i umumiler yalnız ikna ile yekdiğerinin harekâtını tadile salâhiyettedirler (yetkilidirler).

Madde 7- Cemiyetin vasıta-i neşr-i efkârı şimdilik Türkçe Şura-yı Ümmet, Fransızca Meşveret gazeteleridir. Dâhili merkez-i umuminin muavenet ve iştirakiyle harici merkez-i umuminin taht-ı nezaretinde tab ve neşredilecek Şura-yı Ümmet ile Türkçe bilcümle neşriyatta harici merkez-i umuminin tekalifini nazar-ı dikkate almağa mecbur olduğundan mes'uliyetine dahili merkez-i umumî de iştirak edecektir.

13 Eylül 1323 (1907) saat 1 ezanı

Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Umur-u
Dahiliye ve Hariciyesine memur

Dr. Bahaddin.

1912 Ekim'inde başlayan I. Balkan Harbi'nde siyasetin içinde kök saldı, İngiltere'nin bile kazanacağını düşündüğü, yüz bin kişilik koca ordu tek kurşun atmadan Bulgar ve Yunanlılara hem toprakları hem de halkı terk-i silah etmiştir. Böylece pozitivist aydınlarımız Fransa'nın kucağında onun ideoloji mamasını içrelerken; Fransa örneğinde görüldüğü gibi önce Mısır, Tunus, Cezayir olmak üzere topraklarımız elimizden alınmış, ardından da Balkanlar bir gecede gitmişti. Yani artık bir İncil'imiz vardı ama topraklarımız gidiyordu⁴⁷.

İttihatçıların zafer kazandıkları gün, (23 Temmuz 1908) 500 yıllık evladı fatihan ve toprakları olan Balkanların bir gecede⁴⁸ gitmesi olacaktı.

⁴⁷ Beyazlar Afrika'ya geldiklerinde bizim topraklarımız, onların İncilleri vardı. Bize gözle-rimizi kapatarak dua etmeyi öğrettiler. (Bize de laik duayı) Uyandırmızda gördük ki on-ların toprakları, bizim İncillerimiz vardı. (Ayrıntılı bilgi için bakınız. Raimondo LURAGHİ, *Sömürgecilik Tarihi*, e Yayınları, İstanbul, 2000.)

⁴⁸ Ekim 1912'de I. Balkan Savaşı'nın kısa zamanda hezime dönmüş ve Edirne dâhil Midye-Enez hattının batısı kaybedilecektir. Ancak Balkan ülkelerinin ve büyük devletlerin

Bunu da 1960'larda *İhtilal illa da İhtilal* diyenler gibi, "Hürriyet, Hürriyet" diyerek o Koca Sultan'ı, XVI. Louis'e benzeterek başarmışlardı. İhtilal yaptırarak evlatları da İmparatorluğu batırdıkları gibi kendileri de sadece on dört yıl sonra Berlin, Tiflis ve Orta Asya steplerinde vurulacaklardı. Vatana ve milletine ihanetle eşdeğer olan gafletlerinin sonucu böyle olacaktı başka da beklenemezdi zaten.

İttihatçılar, Fransız İhtilali Sloganlarını kullandılar: Özgürlük, Adalet, Eşitlik ve Kardeşlik

2.4. İttihat ve Terraki İktidarı Döneminde Siyasal Muhafazakârlık (1908–1918)

Osmanlının ilk siyasî hareketi olan Yeni Osmanlılar, liberalizme ve İslamcılığa kaynaklık ettiği gibi İttihat Terakki Cemiyeti'nin doğmasına da kaynaklık etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de kökleri Yeni Osmanlılar hareketine dayanır. Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti, Yeni Osmanlılar hareketine dâhil olmuş kimselerden yararlanmış ve onların sosyal desteğini bir kuşak önce belirmiş olan sosyal kıpırdanmalardan

en çok toprağı Bulgarlara bırakmak istememeleri üzerine II. Balkan savaşı çıkmış ve Bulgarların elindeki Edirne, tek kurşun atılmadan geri alınmıştır. Fakat burada basınun etkisiyle atını hızlı süren Enver Bey'in adı artık "Edirne Fatih'i" dir. 6 yıl sonra ise bütün ülkeyi kaybedip kaçacak, Orta Asya steplerinde hayata veda edecekti.

almıştır⁴⁹. Bu durum tıpkı Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran kadroların da Osmanlı’dan devralınması gibi bir süreklilik gösterir.

23 Temmuz 1908 tarihinden itibaren, önce Sultan II. Abdülhamid’in tahtını kontrol altına alan, ardından da onu 31 Mart komplosuyla ele geçiren İttihat ve Terraki Cemiyeti 23 Ocak 1913 yılında ise yönetime bir baskınla tamamen hâkim olmuştur⁵⁰. Bu dönemde ilk başlarda kamu özgürlükleri artırılmış, toplanma ve dernek kurma hürriyeti görülmemiş boyutlarda patlama derecesinde artmıştır⁵¹. Ancak ilginçtir İTC, tahtan indirmek için hayatını ortaya koyduğu “Müstebit, Kızıl, Jurnalci” lakaplı Sultan’ı yargılayamayacak ve onun jurnallerini okumaktan bile korkacaktı. Çünkü kendilerini perde arkasından kontrol eden gücü Sultan çözmüştü, bu nedenle de 330 sandık dolusu evrakı maalesef bugünkü İstanbul Üniversitesi’nin avlusunda yakacaklardı.

İTF tüm iktidarı boyunca Orta Asya’da İttihad-ı İslam siyaseti yerine Pan-Türkizm; Ortadoğu’da ise Türkçülük yerine ise İslamcılık siyasetini devlet politikası olarak benimsemiştir. Örneğin muhafazakâr Mısırlı Said Halim Paşa’yı Ocak 1917’ye kadar sadrazamlıkta tutmuştur.

İTF ırkçı, pozitivist, laik ve devrimci düşüncesini, Güney Asya ve Türk olmayan Müslümanlar arasında belli etmemeye dikkat etmiş ve hatta kimi zaman da içerde düşmanı olduğu ve Sultan Ahmet Meydanı’nda kurduğu darağacında sallandığı “sen de Abdülhamid’i ve İslam’ı istemişsin” in arkasına saklanmıştır. İTF’nin Fransız İhtilali orijini politikası⁵² izlemesi, Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması üzere Müs-

⁴⁹ Şerif MARDİN, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.31.

⁵⁰ İTC (1913’ten sonra İTF), bu ismini Brezilya Hristiyanlık propagandası yapan bir Kilise kurduran pozitivist bir cemiyetin dövizinden almıştır (TUNAYA, s.104). 23 Ocak 1913 günü çok ilginç bir hükümet darbesi yapılır. Yarbay Enver Bey bir kır ata biner, yanında bulunan 15–20 kişiyle Babıâli’deki Bakanlar Kurulu’nun toplantı halinde olduğu binayı basar. Enver ve İTF’nin eli silahlı dört silahşörü toplantı odasına dalarlar. Harbiye Nazırı (Millî Savunma Bakanı) ve Başkomutan Vekili Nazım Paşayı (ahından tek mermiyle) öldürürler. Alptekin MÜDERRİSOĞLU, *Sarkamış Dramı*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1988, s. 58

⁵¹ Tank Zafer TUNAYA, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, I. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, s.35; Bu hürriyet ortamını artık vergi vermemek şeklinde anlayanlar olduğu gibi bir ayağı sokakta bir ayağı kaldırımda yerde uzanmış halde, elinde havaya kaldırılmış şarap şişesiyle “ister kaldırımda uzanır ister sokakta yatanım, hürriyet gelmiş ne istersem yaparım olmuştur” şeklinde bağırırlar da olmuştur. Bkz. Feroz Ahunad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.62.

⁵² Ülkemizde Türkçülüğün temellerini atanlar başlıcaları şunlardır: İttihatçıları savaşa sürükleyen Alman Prof. Dr. Ernst Jackh (Bkz. MÜDERRİSOĞLU, s.33) Kazanlı Yusuf Akçura, Azerbaycanlı Hüseyinzade Ali ve Ahnet Ağaoğlu, Yahudi asıllı olduğu da iddia edilen önce Kürtçülüğün Esaslarını yazıp sonra onu Türkçülüğün Esaslarına çeviren (Soner Yalçın, Kim daha iyi Türk, gelin kafatasınızı ölçelim Hürriyet Gazetesi, 01.10.2007) Diyarbakırlı Ziya Gökalp ve dönme de olsa gerçek Yahudi Moiz Kohen (Munis Tekinalp),

lûman Arnavut ve Araplardan başlayarak tüm gayr-ı Müslimler dahi İngilizlerin de etkisiyle Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ettirilmişlerdir. Örneğin ufak bir Arnavut kalkışmasına bir ordu gönderen İTF, Lübnan'daki Fransız Konsolosluğunda adları gizli bir sandığa Fransız istihbaratınca konulan Osmanlıya son derece bağlı Arap aydınlarını, Şam meydanında yok yere idam eder.

II. Meşrutiyet döneminde (1908–1918) Osmanlı İmparatorluğuna egemen olan İttihat ve Terakki Cemiyeti de homojen olmayıp İslâmcılık, Türkçülük, Osmanlılık ve Batıcılık gibi birçok farklı grubu ve görüşü bünyesinde barındıran geniş bir muhalif örgüt idi. Fakat İTF'deki asıl merkezi güç, Fransız İhtilali'ni örnek alan Batıcı Türkçülerin elindeydi. 1908 yılına kadar etkinliğini içerde ve dışarıda artıran İTF⁵³, II. Meşrutiyetin ilanında başrolü oynamıştır.

İTF'nin görünen liderlerinden (perde arkasında onları kontrol eden görünmeyen rical-ı gayb vardı) olan Binbaşı Enver⁵⁴ ve Rezneli Niyazi,

(Kemal H. KARPAT, Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.s.31). Bugün aradan yaklaşık yüzyıl geçmesine rağmen bu ırkçı politikanın olumsuz etkileri ülkemiz üzerinde halen giderebilmiş değildir. Örneğin, Arap ülkelerine gittiğinizde bizi biraz Hristiyan gibi görüyorlardı. Biraz kendi dinlerine adeta hakaret eden bir millet olarak görüyorlardı. Şimdi Arapça kanallımızda cuma günü herhangi bir camimizden hutbe yayınlıyoruz. Şaşınıyorlar. Kravatlı insanlar cumada saf tutmuşlar. Allah Allah! Bize öğretilen Türkler böyle değildi. Onlar aslında bizi kiliseyi terk etmiş bir millet olarak görüyorlardı." ('Allah Allah! Türkler böyle değildi.' Medya Çalıştay'ında konuşan TRT Genel Müdürü İbrahim Şahin'den çarpıcı açıklamalar...TRT Genel Müdürü İbrahim ŞAHİN <http://www.moralhaber.net/> 05.12.2010)

⁵³ İTC'nin ilk tohumları 1889'da Askeri Tıbbiye Mektebi'nde kurulan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti (Osmanlı Birliği) adlı gizli örgüt ile atılır. Kurucuları ise İshak Sükûti (1868–1902), İbrahim Temo (1865–1939), Abdullah Cevdet (1869–1932), Mehmed Reşid ve Hikmet Emin adlı kişilerdir. Bu ilk kuruluş ortamının mı yoksa zihniyetinden mi veya ikisinden mi olsa bilinmez ama aradan yüzyıl geçmesine rağmen bu düşüncenin devamı olarak kendilerini görenler bugün bile toplumu hasta ve yönetilmeye mahkûm er veya erbaş olarak toplumu "Hassolar ve Mamolar" olarak görmektedir. Paris'te üslenen örgüt İngiliz Ali'nin ve Avusturyalı bir annenin oğlu olan A.Rıza'nın önderliğinde zafere gidecektir. 1895'ten itibaren Osmanlıca ve Fransızca yayımlanan Meşveret adlı gazeteyi çıkaran Jön Türkler, 1896'da yapılan kongrede, İngiliz yanlı görüşleriyle tanınan Mizan gazetesinin editörü Mizancı Murat Beyi cemiyet başkanlığına getirmişse, Abdülhamit'in inkasıyla Murat Bey "evlad-ü iyal" memur olarak İstanbul'a dönmüştür. Bkz. TUNAYA, 1998, s.51.

⁵⁴ Enver (Paşa), hiç bir ordunun tarihinde görülmediği bir hızla rütbe atlamıştır. 1881 yılında İstanbul doğan Paşa'nın (!) okul hayatına dair kayda değer bir başansı yoktur. Harp Akademisi'nden ikincilikle mezuniyetten sonra Makedonya dağlarında (1902) Rum ve Bulgar çeteleriyle Yüzbaşı rütbesiyle savaşmıştır. Enver'in bu tarihte Selanik'te İTC'ye katılır. Hayali ve hakikati pek ayıramayan Enver'in, artık Küçük Napolyon'dur. Çünkü onun da Napolyon gibi kaşında beyazlan vardı (Bkz. Müderissoğlu, s. 52) ve o da Hürriyet Kahramanı'dır. Ülkesini batırıp sığındığı Moskova'da 1 Mayıs 1920 günü Misafirler Konağı'nın penceresinden İşçi Bayramı nedeniyle Kızıl Meydan'a akan yüz binleri seyrederken, elindeki Napolyon Albümünün üzerine şunları yazacaktır: "Beni de Napolyon'a benzetmiş-

3 Temmuz 1908 yılında devlete isyan ederek birlikleriyle birlikte dağa çıkmış ve isyanı bastırmak için gönderilen, Ferik (Korgeneral) Şemsi Paşa da bir İttihatçı fedai tarafından öldürülmüştür. 20 Temmuz'da Arnavutların da Meşrutiyet istemesi üzerine Sultan II. Abdülhamid, 23 Temmuz 1908 yılında "Kanun-i Esasi"yi (Anayasa) ilan etmek zorunda kalmıştır⁵⁵. Bundan sonra ülke Enver, Cemal ve Talat üçlüsü, elinde kalacak ve başta kendileri olmak üzere Padişah dâhil herkes görüntüden ibaret kalacaktır.

Hürriyetin ilanı olarak da nitelendirilen, II. Meşrutiyetin ilanından sonra seçim kararı alınır. Ağustos 1908'de Prens Sabahattin'in örgütü olan Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti, İttihat ve Terakki Fırkası ile birleşmiş ve böylece İttihat ve Terakki Fırkası mensupları, seçimlerde büyük üstünlük sağlayarak, 17 Aralık 1908'de açılan Meclis-i Mebusan'da kontrolü ele geçirmiştir.

Ancak kısa bir süre sonra Prens Sabahattin ve takipçileri İTC'den ayrılarak Osmanlı Ahrar Fırkasını kurmuştur⁵⁶. Prens, Fırka'nın başına geçmediyse de onu her şekilde desteklemiştir. Fırkanın kurucularının bir kısmı da Prens Sabahaddin'in Paris'te iken fikirlerini benimsemiş yakın arkadaşları idi⁵⁷. Fırkanın kuruluş nedeni İttihat ve Terakki tekeliği ve gizliliğinin ikinci bir "istibdad"a yol açabileceği kaygısıydı. Bu kaygı Birinci Mecliste muhafazakâr İkinci Grubun endişesiyle aynıydı. Ahrar Fırkası ayrıca İttihat ve Terakki'nin Türk olmayanlara eşitlik tanımaya istekli görünmemesini de Osmanlı Devleti için zararlı görmüştü.

İTF'nin "otoriter ve gelenek dışı" politikalar izlemesi sonucunda, Ahrar'dan sonra karşısında en büyük kuvvet olarak basın ve yeni muhalefet partileri de ortaya çıkmıştır. 1908 Ağustos'unda Fedakaran-i Millet Cemiyeti, Eylül'de Osmanlı Ahrar Fırkası ve İttihad-ı Muhammedi Fırkası, Ahali Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi muhalif Partiler kurularak karşı cephede yer almışlardır⁵⁸. 31 Mart olayından 8 gün

lerdi. Kabul etmem. Çünkü ben ikinci adam olamam". (MÜDERRİSOĞLU, s. 63) Ancak en başarılı olduğu zaman bile onun adı "Napolyoncuk"tan öte gidemeyecekti. Akibeti maalesef Orta Asya bozkırlarında bir Ermeni tarafından vurularak sonlanacaktır.

⁵⁵ Böylece II. Abdülhamid, Anayasa'nın kendisine verdiği yetkiyle kaldırdığı (I. Meşrutiyet 1876) Anayasayı, yine aynı yetkiyle yürürlüğe koymuştur. Fakat bu kez koşullar, 32 yıl öncesine göre çok değişmişti. Çünkü Sultan'ın kendi kurduğu okullarda yetişen ama Fransız İhtilali savunuculuğunu yapan İTC karşısında, konumu özellikle dışarıda zayıflamıştı. 24 Temmuz'da yürürlüğe giren, Anayasa'nın ilan tarihi Türkiye'de 1935 yılına kadar Hürriyet Bayramı olarak kutlanmıştır.

⁵⁶ Hürler demektir. Bununla da siyasi yelpazede liberaller demektir. (TUNAYA, 1998, s.175)

⁵⁷ Ahmet Bedevi KURAN, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 251.

⁵⁸ KURAN, s. 371; TUNAYA, 1998.

önce yani 5 Nisan 1909'da İslamcı bir politikaya sahip, İttihad-ı Muhammedi Fırkası da kurulmuştur. Derviş Vahdeti liderliğinde kurulan bu fırka, gelişmenin Batılılaşma ile değil sadece İslam'a önem verilerek tüm Müslümanların birleşmesiyle mümkün olabileceğini savunur.

14 Nisan'ı 15 Nisan'a bağlayan gecede meydana gelen (Rumi 31 Mart) 31 Mart olayları nedeniyle kapanan Ahrar Fırkası'nın yerine iki fırka kurulmuştur: Mutedil Hürriyetperverân ve Ahali Fırkası. Mutedil Hürriyetperverân Fırkası, İttihat ve Terakki ile Ahali Fırkası arasında ise de bazı konularda İttihat ve Terakki'ye daha yakındır. Ahali Fırkası ise bütün etkenleri ve programı itibarıyla "Muhafazakâr" ulemeden oluşmaktaydı⁵⁹.

31 Mart olayın patlak vermesine yol açan gelişmelerin başlangıcını, Kâmil Paşa kabinesinin, mecliste yapılan bir oylama sonucunda düşürülmesi teşkil eder. Cemiyet'e yakın olan Hilmi Paşa'nın Sadrazamlığında kurulan yeni kabine 17 Şubat 1909'da programını okuyarak Meclisten güvenoyu aldı ve göreve başladı. Hilmi Paşa kabinesi, göreve başladığı andan itibaren, Derviş Vahdeti'nin sahibi olduğu "Volkan" gazetesi başta olmak üzere İttihat ve Terakki karşıtlarının şiddetli muhalefeti ile karşı karşıya kalmıştır.

Alaylı subaylardan 1400 kadarının ordudan tasfiye edilmeleri girişi⁶⁰, bunların "mektepli subaylara" karşı harekete geçmesine yol açtı. Aydınlanmanın sebebi olarak mektepli subayların İttihat ve Terakki Cemiyeti ile özdeşleştirilmesi, alaylıların aynı zamanda cemiyete de düşman olmalarına sebep teşkil ediyordu. 6 Nisan'da İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtı olan Serbesti Gazetesinin başyazarı olan Hasan Fehmi'nin⁶¹ öldürülmesi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan gelişmeler sonucunda 13 Nisan 1909 günü Avcı Taburları, Üniversite (Dârülfünun) öğrencilerinin de katılmasıyla meşrutiyete karşı bir ayaklanma başlatır.

⁵⁹ Ahmet HİLMİ, s. 32

⁶⁰ 27 Mayıs 1960 sonrası sadece DP hükümetinin yıkılmasıyla sonuçlanmamıştı. Orduda, ABD-NATO ekseninin planlama ve finansmanı ile büyük bir tasfiye işlemi başlatılmıştı. 27 Mayıs darbesinden sonra 275 general ve amiralle, 7.000 albay, yarbay ve binbaşı rütbesindeki subay ordudan tasfiye edilmişti. ABD Büyükelçisi Warren'in 11 Ağustos 1960 tarihli raporuna göre, emekliye sevk edilen subaylar, generallerin % 90'ı, albayların % 55'i, yarbayların % 40'ı, binbaşılardan da % 5'iydi. Emekli İnkılâp Subayları (EMİNSU) olarak bilinen bu tasfiye hareketinin finansmanı tamamen ABD'den temin edilmişti. (Sinan TAVUKÇU, **27 Mayıs'tan Günümüze Ordunun Dönüşümü ve Profesyonel Askerlik**, [http://www.haber10.com/makale/21513/\(05.01.2011\)](http://www.haber10.com/makale/21513/(05.01.2011))).

⁶¹ Dikkatle incelendiğinde Türk siyasal hayatında gazetecilerin öldürülmesi ve darbeler arasından ilginç bir paralellik göze çarpar. Örneğin, Hasan Fehmi'nin öldürülmesi 31 Mart, Abdi İpekçi'nin öldürülmesi ve 12 Eylül; Uğur Mumcu, Muammer Aksoy, 28 Şubat 1997... gibi

Olayların sonunda Divan-ı Harb kurulur ve yüzlerce kişi idam edilir İTF muhalifleri temizlenir.

Bugüne kadar ayaklanmayı desteklediği düşünülen ancak ispatlanamayan II. Abdülhamid tahttan indirildi ve yerine V. Mehmet Reşat tahta geçirildi. Kısa ömürlü kabineler geldi, gitti ve sonunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karşısında 11 muhalefet partisinin birleşmesiyle 1911 yılında Hürriyet ve İtilâf Fırkası doğdu. İki siyasî parti arasındaki cepheleşme, orduya da sığıracak İttihatçılara karşı muhalefet eden "Halaskâr Zabitan" grubunun ortaya çıkmasına yol açtı. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa da bu sırada bir suikast sonucunda öldürüldü.

Kısa zamanda Meclis içinde, Osmanlı milleti kavramına inanan ve Osmanlı Devleti'ni meydana getiren etnik unsurlar arasında eşitliğin olmasını isteyen Mutedil Hürriyetperverân Fırkası, Hürriyet ve İtilâf'a katılmıştır. Aynı şekilde Genç Osmanlılar hareketi içinde önemli rol oynayan Dr. İbrahim Temo ve Dr. Abdullah Cevdet tarafından kurulan Osmanlı Demokrat Fırkası da, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na katılmıştır. Böylece 21 Kasım 1911 yılında ortaya çıkan HİF, kısa sürede İTF karşısında mevzilenen 11 Fırkanın ana karargâhına dönmüştür. Fırkanın kuruluşuna Mebusan Meclisi'ndeki Arap kökenli mebuslar ve İttihat ve Terakki'nin uygulamalarından hoşnut olmayan Rum, Ermeni ve Arnavut asıllı mebuslar da büyük ilgi göstermişlerdir.

İttihatçıların komiteciliğini kırmak isteyenler ve aslen İTF karşıtı tüm ırmağın döküldüğü bir göle dönüşen HİF'in 68 maddeden oluşan programının aşağıda aktardığımız maddeleri onun siyasal anlamda muhafazakârlığa yakın bir parti olduğu izlenimi vermektedir⁶²:

Madde 1: Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın esas kuruluş amacı her türlü kanun aracılığıyla Osmanlı ülkesinde, gerçek meşrutiyetin temininin sağlanması, birbirine zıt Osmanlı unsurları arasında -her unsurun sosyal hayatı ve olağan hareketi gözetilerek- gerçek bir siyasî birlik tesis edilmesi ve Osmanlı vatanının yakalandığı felâketlerin ve bu felâketlerin sebeplerinin yok edilmesi ile Osmanlı saltanatının geleceğini sağlama almaya çalışmaktır.

Madde 14: Osmanlı Devleti'nin dini İslâm'dır. Bununla birlikte esasların korunmasıyla birlikte zaten İslâm Şeriatı ile kuvvetlendirilmiş hilafet ve Osmanlı Devleti'nde eskiden beri kabul edilmiş ve dev-

⁶² TUNAYA, 1998, s.317-325 ve Gülşah AL, II. Meşrutiyet Dönemindeki En Büyük Muhalefet Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2006.

letçe resmen tanınmış olan mezheplere mensup gayr-i Müslim topluluklara ayin serbestliği tanınacak ve sahip oldukları bütün haklar ve ayrıcalıklar eskisi gibi korunacaktır.

Madde 15: Asrın tabiatı ve şimdiki medeniyet ile halkın ihtiyacını ulaştırarak devlet yapısında birkaç asırdan beri süregelen gerilemeyi gidermek ve ilerlemeyi sağlamak için Osmanlı memleketlerinde gerekli olan vasıtalar meydana getirilecektir.

Madde 16: Fırkamızca unsur birliği gayesi ancak çeşitli milletlerin gerçek çıkarlarının birbiriyle ve Osmanlı Devleti ile uzlaştırılmasında aranacaktır.

Madde 17: Osmanlı Devleti'ni oluşturan başka dinlere mensup milletlerden her biri yalnızca Osmanlı birliğini bozmamak şartıyla dinî, edebî, ilmî ve iktisadî çalışmalarını birlikte veya ayrı ayrı gerçekleştirebilirler. Bundan dolayı, kendi mezhep ve topluluklarına özgü ilmî ve iktisadî kurumları oluşturmaları serbesttir. Her topluluk, mensup olduğu dinin yararına, dinin getirdiği eşit hakları bozmamak şartıyla engelsiz hizmet edebilir. Osmanlı Devleti'nin bu türlü girişimleri kabul etmesi, hiçbir topluluk ve unsurun diğerinin haklarına tecavüz etmemesine ve Osmanlı birliğinin amacını bozarak hareketlerde bulunmamasına dikkat etmekle birlikte unsurların bütünü ayırmaksızın kanunların eşitliğinin yerine getirilmesinden kaynaklanmaktadır.

Madde 20: Köy okullarında ve genel olarak ilkokullarda öğretim yerli dili ile yapılacaktır.

Madde 27: ...[Fırkamız] cins ve mezhep ayırt etmeden her unsurun ilmi ilerlemesini Osmanlı vatanı için daima büyük bir fayda olarak kabul eder. Bundan dolayı ilmî, edebî ve dinî her türlü mektepleri kurma hakkı fırkamızca kabul edilen bir esastır. Bu türlü müesseseler için yalnız ilgili kurumdan ruhsat almak ve programlarını bildirmekle beraber, öğretilen ve öğretilecek olan kitapların birer nüshasını ilgili kuruma bırakmaktan başka bir kural yoktur. Gayr-i Müslim topluluklara ait mektepler papaz, piskopos, tarafından serbest bir şekilde idare edilecektir. Gerek bu mektepler gerek özel okullar tarafından verilen diplomalar denk tutulacaktır. Devletin resmi ve özel okullar üzerinde bütün vilayetlerdeki denetim hakları belli olup bunlara mahsus biçim ve esaslara uygun olarak teftişleri yapılacaktır.

Madde 31: Osmanlı memleketinin bölümlerinin siyasî idaresi merkeze bağlıdır ve memleket birliğini bozulmaktan korumakla birlikte bazı Osmanlı vilayetlerinin özel durumları nedeniyle ayrı tutulması için geçici kanunlarla idaresi gereklidir. Çeşitli memleketlerin halkları arasında kültür ve siyasî görgü itibarıyla bulunan farklılıklar nedeniyle her bölgenin tabiatına uyacak ve çeşitli memleketlerin eşit durumlarını meydana getirecek yöntem ve kurallar oluşturulacaktır.

Madde 32: Vilayetlerin idaresi “yetki genişliği” ve “görev ayrılığı” ilkelere göre yerine getirilecektir. Eğitim gibi bayındırlık, ziraat, ticaret ve sanayi ile ilgili işler, devletin esas menfaatlerine ve Osmanlı vatanının korunmasına ilişkin fayda ve zararları bir vilayete veremeyerek, bütün milleti ve bir kısmını kapsayan kanunlardan başka bütün idare, yerlerine terk edilecek ve kanunları gerekli usullere göre oluşturulacaktır. Merkezi idareden dahi çeşitli resmi daire başkanlıklarının hak ve vazifelerinin genişletilmesi ve buna karşılık sorumlulukları tayin edilecektir.

Madde 56: Yabancı sermayenin memlekete girmesini sağlamakla birlikte, halkın yabancı rekabetle zarar görmemesini sağlamak için esaslı bir iktisadî politika meydana getirilecektir.

Madde 57: Devlete bağlı boş arazilerin uygun şartlarda fakir ve göçebe halka dağıtılması konusunda özel bir kanun çıkarılması firkamızca gereklidir⁶³.

Madde 64: Firkamızca kabul edilen esasa göre Osmanlı Hükümetinin hak ve vazifeleri; Osmanlı sıfatına sahip olan bütün fertler, unsurlar, Gayr-i Müslim topluluklar öteden beri kendilerine ait özel işleri toplumdan yönetme ve yürütmede bulunduklarından ötürü Osmanlılar arasında tam eşitliğin ortaya çıkması ve manevî şahsiyeti hükümetin siyasî anlayışı içinde kaybolarak gereksiz emirler altında teşebbüs duygusundan yoksun kalmış olan İslâm toplumuna özel bir önem verilecek bunun için gerekli kanunlar bir an önce yapılacak ve uygulamaya geçirilecektir.

Madde 69: Özel İslâm okullarının kurulması ve düzenlenmesi görevi İslâm toplumuna bırakılacak, ilerlemiş toplumlardaki gibi İslâm toplumunda da dinî, edebî, ilmî ilerlemenin sağlanmasına ve kuvvetlendirilmesine çalışılacaktır.

Madde 71: Camiler ve mescitler gibi medreselerin idareleri, gelir ve giderleri düzenlenecek ve öğrencilerin huzur içinde yaşamasını, öğrenim görmelerini sağlamak, ihtiyaçlarını zaman göre düzenlemek vazifesi İslâm toplumunun kanunî denetimi altında bulunmak üzere Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne verilecektir.

HİF'in maddelerine bakıldığı zaman liberalizmin ve siyasal muhafazakârlığın da benimsediği ortak yönetim düşüncelerinden olan, yerellik ve âdem-i merkeziyet düşüncelerini benimsediği görülmektedir.

Örneğin 4, 17 ve 69. maddelere bakıldığında hem çoğunluğun dini olan İslam hem de azınlıkların dinlerine saygı gösterileceği ifadesini görmekteyiz. Buradan HİF'in özellikle 14. maddede vurguladığı dü-

⁶³ Bu madde, DP'nin doğuşunda da görülecektir.

şüncesinin muhafazakârlığın düşüncesiyle uyuştığı görülmektedir. 31 ve 32, maddelere bakılacak olursa, bu maddelerde HİF'in yönetimde âdem-i merkeziyet prensibini benimsediği görülmektedir. Bu prensip aynı zamanda liberalizm ile muhafazakârlığın ortaklaşa savundukları bir ilke olarak görülmektedir.

56, 57. ve 64. maddelere göre, HİF'in serbest piyasa ekonomisini benimsemekle birlikte faydacı bir orta yol sergilediği görülmektedir. Burada HİF'in liberalizmin "bırakınız yapsınlar" anlayışı yerine muhafazakâr ekonomi anlayışına daha yakın durduğu ve kamu yerine özel mülkiyeti savunduğu görülmektedir.

HİF'in programının 69. ve 71. son maddesine bakıldığında ise, siyasal muhafazakârlığın çok değer verdiği, birey ile devlet arasında tampon görevi gören ve daha çok bireyi devlete karşı koruyan ara kurumlara önem verdiği görülmektedir. Fırka programına bakıldığında savunduğu düşünceler arasında önemli çelişkilerin de olduğu görülmektedir.

Programdaki tüm maddeleri kısaca toparlayacak olursak HİF'in siyasal düşünce yapısının şu eksenlere dayandığı görülmektedir:

Osmanlıcılık⁶⁴: Bu ideolojide din, dil, ırk ayrımı gözetmeden herkesin eşit haklara sahip olması, herkesin Osmanlı vatandaşı sayılması esas alınmıştır.

Âdem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi: 1906 yılından beri İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı olanların ideolojik fikir temeli olan bu anlayış Ahrar Fırkası kanalıyla Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na taşınmıştır⁶⁵.

Bu kavram özünde, kapitalist ekonomik sistemin insan biçimini tanımlamaktadır. Bir başka deyişle, kişinin aileyi, devleti ve herhangi birini dayanak olarak kullanmaksızın özel girişimde bulunabilmesi ve dolayısıyla kendine güvenen bir toplumun ortaya çıkmasıdır.

Meşrutiyetçilik: Hürriyet ve İtilâf Fırkası, İttihat ve Terakki Fırkası gibi siyasî düzen olarak meşrutiyeti savunmuştur. Fakat fırka, İttihat ve Terakki'nin bunu yanlış şekilde kullandığını, bu rejimi asıl yapısına döndürme gereğini belirtmiştir.

⁶⁴ Osmanlıcılık, çeşitli toplulukların etnik ve dini yapısını muhafaza ederek bir üst kimlik oluşturma çabasıdır. Bu ideoloji, 1830 yılında Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasıyla devletin birliğini sağlama siyaseti olarak uygulanmaya başlanmışsa da, Balkan savaşlarından sonra tamamen terk edilmiştir.

⁶⁵ TUNAYA, 1991, s. 299.

Liberal Ekonomi: Hürriyet ve İtilâf Fırkası, ekonomide liberal bir program izlemiştir. Şahsi teşebbüsün desteklenmesi ve dış sermayede kolaylıkların sağlanması gerekliliğini savunmuştur.

HİF, 1911 ara seçimlerini hem de İstanbul'da büyük bir farkla kazanarak⁶⁶, çok büyük bir başarı elde etmiştir. Bundan sonraki siyasî yaşamı da İttihat ve Terakki Fırkası ile mücadele etmekle geçmiştir. Tarihe "Sopalı Seçimler" olarak geçen 1912 seçimlerini kazanabilmek için bu iki fırka büyük çaba sarf etmiştir. Bu yüzden İTF, HİF karşı sert tavırlar sergilemiştir. Sonuçta şaibe iddialarına rağmen İTF seçimleri büyük bir farkla kazanarak muhalefetin gücünü büyük ölçüde yok etmiştir ve bu da yetmeyince "rical-i gaybın" (Görünmez El) desteğiyle İTF 1913 Bab-ı Ali baskını ile iktidarı tamamen ele geçirmiştir.

HİF'in temel prensibi II. Meşrutiyet döneminde meclis içinde ve dışında, İTF'nin tek güç olması ve uyguladığı politikalar sonucunda İttihat ve Terakki'yi yıkmak olmuştur. Bu nedenle Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihat ve Terakki karşıtlarının ortak koalisyonu olarak tanımlanmaktadır⁶⁷.

Özetle, Mardin'e göre 1908'den itibaren merkezi ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karşısında muhalefete düşen kişiler, İttihat ve Terakki'nin baskıcı yönetimi karşısında, Osmanlı'nın son döneminde "muhafazakâr" grupların temsilcileri olmuştur⁶⁸. İslamcılığın temel ilkeleri asr-ı saadete dönüş olup, İslamiyet'ten önce vahşet ve ilkel koşullar içinde yaşayan bir kavmin, geçmişteki İslam uygarlığı ile dünyanın en büyük İmparatorluklarından birisi haline gelmesi düşüncesi, bu tezin ana felsefesini oluşturmaktadır⁶⁹.

II. Meşrutiyet döneminde de, İTF karşısında Ahrar, Ahali, İttihad-ı Muhammedi ve HİF hem İTF'nin pozitivist kadrosu ve politikası karşısında yer almak hem de Osmanlı'nın muhafazakâr sosyal yapısı kadar ülkeyi toparlamak ve bir arada tutmak savunduğu politika bakımından ideolojiden çok uygulamalarıyla muhafazakâr sayılabilir.

⁶⁶ Aynı durum 1946 yılında Demokrat Parti ve İTF'nin devamı CHP arasında yaşanacaktır.

⁶⁷ KARAL s. 150.

⁶⁸ Ömür SEZGİN, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984, s.15.

⁶⁹ TUNAYA, 1991, s.16; Niyazi BERKES, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Yön Yayınları, İstanbul, 1965, s.71

2.5. Kurtuluş Savaşı Döneminde Siyasal Muhafazakârlık: İkinci Grup (1918–1923)

İttihat ve Terakki Fırkası'nın siyasî kontrolü altında, Birinci Dünya Savaşı'na giren Osmanlı İmparatorluğu, 1918 yılında yıkılırken; İTF'nin liderleri olan Enver, Cemal ve Talat Üçlüsü bir Alman denizaltısı ile yurt dışına kaçarlar, Osmanlı Devletini tarihe gömmüşlerdi.

Batılı akademisyenler bu süreci şöyle tarif ederler. Jön Türkler, üç beş kişi, devletlerini kaçınabilecekleri bir savaşın içine sokup onun tarihten silinmesine sebep oldular⁷⁰. Biz bu görüşü çok büyük oranda doğru bulmaktayız çünkü aynı süreci tekrar İkinci Dünya Savaşı'nda (1939–1945) yaşayan Türkiye bundan kaçınmaya başarmıştır. Ancak İttihatçılar ülkeyi bırakıp kaçarken bile, arkalarında bir enkazın yanı sıra bir de ondan da kötüsü ideolojilerini ve arkadaşlarını, bırakmışlardı.

İzmir'in işgalinden sonra on yıllardır aralıksız savaşan perişan halk, tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi tekrar bir kurtuluş reçetesi bulma derdine düşmüştür. Fakat bu kez ölümden kurtuluş içindi çünkü küçülmüş son kara parçası da işgal altındaydı. Yani önceleri halkın acil ekonomik ve bazı siyasal talepler varken bu kez, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde en dipteki basamağa ve hayat memmat mücadelesine düşmüştü. Bunun üzerine 1919 yılında kendisi de eski aktif bir İTF'ci olan Mustafa Kemal'e⁷¹, muhafazakâr Kazım Karabekir'in kelepçe yerine el uzatmasıyla Anadolu'da Kurtuluş Savaşı başlamıştı⁷².

⁷⁰ Feroz AHMAD, *1914–1918 Savaşı Sırasında Jön Türk Politikasının İkilemleri*, (Der. Mehmet Ö. ALKAN), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.37.

⁷¹ Şevket Süreyya AYDEMİR, *Tek ADAM*, Remzi Kitapevi, 1971, s.104–108'aktaran, Taha AKYOL, *Ama Hangi Atatürk*, DK yayınları, İstanbul, 2010. Bütün bu olaylar gelişirken Kolağası bir başka deyişle emir subayı konumunda bulunan Mustafa Kemal, bir söylentiye göre Vatan grubunun yönlendirmesiyle, (Şam- Vatan ve Hürriyet Cemiyeti) diğer bir söylentiye göre ise kendi arzusu ile doğduğu yer olan Selanik'e gitmişti. Selanik'e gidebilmek için önce Mısır'a uğramış buradan da Yunanistan'a ulaşmıştı. Selanik'e vardığında Üçüncü Ordu'ya mensup yüksek rütbeli çeşitli memurlar arasında Vatan hareketine yönelik ciddi bir sempatinin oluştuğunu görmesi onu bir hayli memnun etmişti. Öte yandan Başkumandanın emir subayı olan Cemil Bey, (sonradan İçişleri Bakanı olacak Cemil UBAYDIN) Mustafa Kemal'in izin almaksızın Yafa'daki görevinden ayrılışından doğan münasebetsiz durumu teskin etmeyi başarmıştı. Mustafa Kemal sanki önceden izin istemiş gibi davranmış ve bu olmayan izin isteğinin münasip kanallar yoluyla değerlendirilmeye alınması Cemil Bey tarafından sağlanmıştı. Kısa bir süre sonra Mustafa Kemal'e kendisini toplayabilmesi için dört aylık izin kullanma yetkisi verilmişti. Bu dört ay boyunca Mustafa Kemal, Şam'daki Vatan cemiyetinin bir şubesini oluşturabilmek için çalışmalar yaptı. Yavaş ve ihtiyatlı adımlarla ilerledikten sonra cemiyetin oluşum sürecini tamamlamayı başarmıştı. Vatan adıyla anılan cemiyetin ismini Vatan ve Hürriyet şeklinde genişletmesi de bu döneme denk gelmekteydi. Üyeler gerekirse silaha başvuracakları ve gayelerinden asla taviz vermeyecekleri yönünde ant içmişlerdi. Mustafa Kemal Selanik'teki

Kazım Karabekir, Samsun'dan Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal'in tutuklanmasını isteyen İstanbul'a karşı çıkmış ve üstelik Paşa'nın emrine girmişti. Ancak ne hikmetse Karabekir Paşa'nın 1924 yılında partisi(TpCF) kapatılacak ve şaibeli İzmir suikastı dolayısıyla da idamdan son anda kurtulacaktı.

Savaş sırasında, İslam dini ortak paydalı başta Kürtler olmak üzere farklı ırkların kardeşlik öğeleri çok sık kullanılmış, ülke başta halife ve saltanat olmak üzere camii cemaatinden ve minberinden verilen vaazlarla kurtarılmaya davet edilmiştir. TBMM, Halife (Padişah) adına hutbe okunarak açılır ve Atatürk Balıkesir Zağnoz Paşa Camiiindeki konuşması da (7 Şubat 1923) tamamen dini odaklıdır.

Ey millet, Allah birdir. Şanı büyüktür. Allah'ın selameti, sevgi ve hayrı üzerinize olsun. Peygamberimiz efendimiz hazretleri, Cenabı Hak tarafından insanlara dini gerçekleri tebliğe memur ve resul olmuştur. Anayasası, cümlemize malumdur ki, Kur'an-ı azimüşandaki husustur. İnsanlara aydınlanma vermiş olan dinimiz, son dindir. Ekmel (eksiksiz) dindir. Çünkü dinimiz akla, mantığa ve gerçeklere tamamen uygunluk arz etmektedir. Eğer akla, mantığa ve gerçeklere

komiteyi yoluna koyduktan sonra vaziyetini kurtarabilmek için Yafa'ya geri döndü. Aynı esnada Sultan'ın hafiyelerinin nefesini de ensesinde hissetmekteydi. Fakat Yafa'daki arkadaşları onu saklamayı başarmışlardı. Mustafa Kemal'in nerelerde olduğunu ve neler yaptığını anlayabilmek için resmi bir araştırmaya girilince emir subayı onun Sina Yanmadası'ndaki Türk-Mısır sınıf ihtilafını çözebilmek için Akabe yakınlarında işbaşında olduğunu İstanbul'a iletirler. RAMSAUR, s.139-140.

⁷² Bu durumu Taha AKYOL şöyle karikatürize eder: İstanbul Hükümeti, Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya Mustafa Kemal Paşa'nın vazifesine son verildiğini tebliğ eder. Kazım Karabekir Paşa'nın kalabalık maiyeti ve arkasında bir süvari bölüğü olduğu halde Mustafa Kemal'e doğru gelmekte olduğunu haber veriyorlar. Heyecanla bekliyor. Karabekir Paşa'nın niçin geldiğini bilmediğinden şüpheli ve kuşkulu bir haldedir fakat bu hali maiyetindekilere hissettirmemeye çalışıyor o sırada maiyetindekilere karanlık bir hava hâkim olduğu anlatırken, Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu odaya giriyor, onu askerce selamladıktan sonra, kendisinin Kolordusuyla beraber emrinde olduğunu, vereceği bütün emirlerin yapılacağını bildiriyor. Mustafa Kemal'in Anadolu'da hatırında kalan en heyecanlı hadise budur. (Taha AKYOL, **Ama Hangi Atatürk**, DK yayınları, İstanbul, 2010, s. 53)

Şevket Süreyya AYDEMİR ise, bu şöyle anlatır: Saatler ilerlemektedir, sınırlar gergindir: Kolordu'dan gelecek haber ne olacak? Bu uğursuz hava uzayıp gidecek mi? Yoksa bir tutuklama emri?... Tam o sırada Yaver Cevat Abbas, Mustafa Kemal'in odasına yıldırım hızıyla dalar:

— Kumandan (Karabekir Paşa) geliyorlar. Arkalarından bir bölük süvari askeri var!

Mustafa Kemal, Rauf Bey'e bakar, kulağına eğilir, yavaşça mınlandırı:

— Gördün mü Rauf? Dediklerim doğru değilmiymiş? Sararmıştır. Bunalım zirve noktasındadır. Yerinden kalkar. Odanın ortasında ilerler. Ayaktadır. Gözleri kapıya dikilmiştir... Karabekir Paşa, Mustafa Kemal'e selam durur.

uygun olmasaydı, bununla diğer ilahî doğal kanunlar arasında çelişki olması icap ederdi. Çünkü bilcümle varoluş kanunlarını yapan Cenabı Hak'tır.

Arkadaşlar; Cenabı Peygamber mesaisinde iki karargâha, iki yere malik bulunuyordu. Biri, kendi evi, diğeri Allah'ın evi idi. Millet işlerini, Allah'ın evinde yapardı. Hazreti Peygamberin mübarek yolundan giderek bu dakikada milletimize; milletimizin hal ve istikbaline ait hususları görüşmek maksadıyla bu kutsal mekânda Allah'ın huzurunda bulunuyoruz. Beni buna mazhar eden, Balıkesir'in dindar ve kahraman insanlarıdır. Bundan dolayı çok memnunum. Bu vesile ile bir sevaba nail olacağımı ümit ediyorum.

Efendiler, camiler birbirimizin yüzüne bakmaksızın yatıp kalkmak için yapılmamıştır. Camiler itaat ve ibadet ile beraber din ve dünya için neler yapılmak lazım geldiğini düşünmek, yani meşveret (görüşme ve danışma) için yapılmıştır. Millet işlerinde her ferдин zihninin başlı başına faaliyette bulunması önemlidir. İşte biz de burada din ve dünya için, istikbal ve istiklalimiz için; bilhassa hâkimiyetimiz için neler düşündüğümüzü meydana koyalım. Ben sadece kendi düşüncemi söylemek istemiyorum. Hepinizin düşündüklerini anlamak istiyorum. Millî gaye ve millî irade sadece bir şahsın düşünmesinden değil; tüm halkın arzularının, emellerinin toplamından ibarettir. Binaenaleyh, benden ne öğrenmek, ne sormak istiyorsanız serbestçe sormanızı rica ederim" diyerek minberden aşağı inmiştir.

Aynı şekilde Birinci TBMM'de de içinde yüze yakın din adamının bulunduğu dualarla açılır. Örneğin, 1924 Anayasası'nın üçüncü maddesine göre de "Devletin dini, dini İslam'dır"⁷³. Mustafa Kemal Paşa "Heyet-i Temsiliye namına" 21 Nisan'da bütün kolordulara, tümenlere, vilayetlere ve Müdafaa-i Hukuk merkezlerine telgrafla bir genelge yayınlarak, "Allah'ın yardımıyla Nisan'ın 23. Cuma günü, Cuma namazını müteakip Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılacağını" bildiriyor. Genelge, Arapça dua terimleriyle yüklüdür⁷⁴:

1. Vatanın bağımsızlığı, yüce Hilafet ve saltanat makamlarının kurtarılması gibi hayatî bir vazifeyi yapacak olan Türkiye Büyük Millet Meclisi, mübarek Cuma günü açılacak, bütün mebuslarla Hacı Bayram Camii'nde Cuma namazı kılınacak, Kuran ve namazın nurlarından feyz alınacaktır. Namazdan sonra lihye-i saadet ve sancak-ı şerif taşınarak Meclis binasına gidilecektir. İçeri girmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecek, bu törenler için kolordu özel tertibat alacaktır.

⁷³ 10 Nisan 1928'de, 3. maddedeki "Devletin dini Din-i İslam'dır" maddesi Anayasadan çıkarılacaktır.

⁷⁴ AKYOL, s. 138-139

2. Anılan günün kudsiyetini teyit etmek için, bugünden itibaren Kuran hatimleri ve Buhari-i Şerif okunmaya başlanacak ve daha bereketli olması için, hatim-i şerifin son kısımları Meclis binasının önündeki törende tamamlanacaktır.
3. Mukaddes ve yaralanmış vatanımızın her köşesinde aynı suretle bugünden itibaren Kuran hatimleri ve Buhari-i Şerif'ler okunmasına başlanacaktır. Cuma günü namazdan evvel minarelerden salâvat-ı şerife ve hutbe esnasında Hilafetmeabımız Padişahımız Efendimiz Hazretleri'nin yüce ism-i hümayunları zikredilecek; Padişah Efendimizin yüce varlıklarının, şanlı ülkesinin ve bütün tebaasının bir an önce kurtulmaları ve saadete kavuşmaları için ayrıca dua edilecek, mevlitler okutulacaktır.
4. Cuma namazı kılındıktan sonra da hatim tamamlanarak yüce Hilafet ve saltanat makamlarının ve bütün vatanın kurtuluşu için girilen Millî Mücadele'nin önemi ve kutsallığı ve Büyük Millet Meclisi'nin vereceği vatani vazifeleri yapmaya herkesin mecbur olduğunu anlatan vaazlar verilecektir... Camiden çıktıktan sonra hükümet konağına gelinerek Meclis'in açılmasından dolayı resmi kutlamalar yapılacaktır. Genelge, "Cenab-ı Hakk'tan tam muvaffakiyet" niyaz ederek sona eriyor.

Mustafa Kemal Atatürk, Birinci Meclis'in açılışında mebuslarla beraber dua ederken... Beraberinde 70'ten fazla din adamı bulunaktaydı.

Özgürel'e göre, Türk Muhafazakârlığının varlığının önemli bir diğer kanıtı ise "Meclis-i Mebusanların ve Ayan Meclislerinin hiçbir devresinde Birinci TBMM'deki kadar din adamı vekillik yapmadı ve Birinci Meclis'in yaklaşık beşte üçü din adamıydı..."⁷⁵. Zürcher'e göre bu durum dinin köylüleri ikna(Allah ile aldatma olarak da görülebilir) aracı

⁷⁵ Avni ÖZGÜREL -Radikal Gazetesi, 22.09.2002 Din ve Siyaset Hep İç İç

olarak kullanmasıdır. Çünkü İttihatçıların devamı olan başta Mustafa Kemal olmak üzere savaş bazı savaş liderlerinin, İslamcı nutukları "ulus-millet" gibi soyut kavramlar yerine köylü nüfusa tercüme edilmişti⁷⁶.

1 Kasım 1922'de, Nisâb-ı Müzakere Kanunu'nda "kurtarılması" hedeflenen kurumlardan biri olan Saltanatın, bir kanunla bile değil, sadece bir Heyet-i Umumiye Kararı ile kaldırılmasından sonra olaylar hızla gelişti ve 6 Aralık 1922'de Halk Fırkası adı altında bir parti kuracağını açıklayan Mustafa Kemal, Meclis'te kendisini sıkıştıran muhafazakâr İkinci Grup muhaliflerinden kurtulmak için, "gayenin husule geldiğini" ilan ederek başında bulunduğu Birinci Grubun oyları ile 1 Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesi kararını aldırdı. Üstelik bu karar, anayasanın emrettiği gibi üçte iki çoğunluk dahi aranmadan, salt çoğunluk ile alınmıştı⁷⁷.

İlk gruplaşmaların, 1920 yılının ortalarında başladığını ve bu grupların amacının Meclis görüşmelerinde düzeni sağlamak ve oyların dağılmasını önlemek olduğunu, ancak tersine bir sonuç verdiğini belirtmektedir. Bu nedenle güçlü bir grup kurmak suretiyle Meclis'ten istediğini elde etmeyi hedefleyen Mustafa Kemal Paşa, 10 Mayıs 1921 tarihinde daha sonra kısaca Birinci Grup olarak anılacak olan, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurmuştur.

Grubun kurulmasına ilk tepki, çok sonraları kurulacak olan İkinci Grup'un lideri konumundaki Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey'den gelmiştir. Hüseyin Avni Bey, kurulan grubun programının esas maddesinde Meclis'in tümünün birlik olduğunu, oysa şimdi bir grubun bunu sahiplenmesiyle, bu gruba dâhil olmayanların söz konusu amaca muhalif bir duruma düşürüldüğünü belirtmiştir.

⁷⁶ ZÜRCHER, s.275 (Der. KARPAT)

⁷⁷Ayşe HÜR, 1876, 1921 ve 1924 anayasaları üzerine <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=228953>, Radikal, 4 Ağustos 2007

Mustafa Kemal ve Dersim Mebusu Dişap Ağa. 1937 Dersim isyanında (!), Ağa'nın damadı Seyid Rıza ve beyaz donlu diye aşağılanan binlerce Dersimli katledilecektir. 70 yıl sonra CHP Genel Başkan Yardımcısı diplomat kökenli Onur Öymen "Şeyh Sait isyanında analar ağlamadı mı? Dersim isyanında analar ağlamadı mı?" veya (ağlatılmadı mı?) diye TBMM TV canlı yayında halka bu olayı örnek bir onurla anlatacaktır.

Savaş'ın en kötü zamarında, Yunanlılar Polatlı'ya kadar gelmişlerdi, Dişap Ağa, 3 Kasım 1922 tarihinde mecliste şu konuşmayı yapmıştır:

Efendiler, kusura bakmayınız, ben ihtiyarım. Hepimiz biliyor ve söylüyoruz ki; dinimiz ve diyanetimiz, aslımız, neslimiz hep birdir. Bizim içimizde ayrılık, gayrılık yoktur. İsmimiz de, dinimiz de Allah'ımız da birdir. Başka ne diyeyim. Hepinize söz yetiştirmeye ben takat getiremem. Hepimizin halimize göre söyleyeceğimiz sözlerimiz vardır. Hele bu haller bir düzelsin de ondan sonra daha çok konuşuruz. Bendeniz ihtiyarım, kusura bakmayınız. Murahhaslarımız haklarımızı kurtarmaya Avrupa'ya gidiyorlar Allah yardımcıları olsun. Hamd olsun gidenler dinini diyanetini bilen adamlardır. Zaten hepimiz biriz ve kardeşiz. Ama düşmanlar bizi birbirimize saldırtmak için tuzaklar yapıyorlar. Sen şöyle, ben böyleyim diye. Ne yaparlarsa nafile, biz hep kardeşiz. Birisinin beş, bir diğersinin on oğlu olur. Biri Hasan, biri Mehmet, biri Ahmet, bir Abdullah'tır. Fakat hepsi insandırlar. La İlahe İllallah, Muhammedün Resulullah... İşte bu... Hepsi bu..."

1922 yılının Temmuz'unda İkinci Grup'un kurulmasına neden olmuştur. Aradaki bir yılı aşkın sürede de İkinci Grup mensupları örgütsüz bir şekilde muhalefetlerini sürdürmüşlerdir. Kemal Karpat'a göre, Birinci Büyük Millet Meclis'inde, muhalefet; ikinci veya halk grubu olarak doğmuştur ve onun istekleri demokratik olduğu kadar ileriye dö-

nük iktisadî ve sosyal programlara sahipti fakat bu muhafazakârlık; tarih, kültür, kimlik gibi bir toplumun temellerine saygı isteyen ve bunları çağdaş şekilde yorumlayan bir muhafazakârlıktı⁷⁸. Savaştan hemen sonra Birinci Grup, Mustafa Kemal'in liderliği altında, başta ordu ve bürokrasi olmak üzere devleti kontrol altına alırken; İkinci Grup da Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) çatısı altında kurumsallaşarak, belli bir zümrenin içinde baş olan "Tek Adam"ın otoriterliğine karşı "Millet Hâkimiyeti"ni talep etmeye başlamışlardı. Bu talep daha on beş yıl önceki muhalefettin, İTF'den talebini hatırlatıyordu.

Birinci Grup, "Kemalizm" olarak da adlandırılan devrimci, devletçi, otoriter ve merkezîyetçi bir yönetim anlayışı olarak benimserken; bunun hız ve kapsamına yönelik itirazları bulunan İkinci Grup, güçler dağılımını savunan, saltanat gibi kişi egemenliğine de karşı çıkan, evrimci, yerelci ve gelenekçi bir politika anlayışını savunmuştur.

Ancak 11 Haziran 1923'de göreve başlayan yeni Meclis'te artık Hacı, Hoca, Şeyh, Müftü, Vaiz gibi sıfatları taşıyan milletvekilleri yoktu çünkü savaşın sonucu belli olmuş ve artık bunlara ihtiyaç kalmamıştı. Şükür Karatepe'ye göre ise, İkinci Meclis'e geçilme sebebi olarak, devrimlere karşı olan bu güçlü muhafazakâr tepkiyi kırmaktır⁷⁹.

Hüseyin Avni Bey'in daha Birinci Grup'un kuruluşunun hemen eresinde başlattığı muhalefet yayılmış ve mecliste önemli bir destek de bulmuştur. Örneğin, 3 Nisan 1923 günlü oturumda Japonya'dan Mustafa Kemal'e çekilen takdir telgraflarını gerçek olmadığı konusunda eleştirilerde bulunan Hüseyin Avni Bey'e Siverek Mebusu Mustafa Lütfi Bey ve Erzincan Mebusu "sipariş ve "ısmarlama" olduklarını belirtmişlerdir. Hâkim düşünce olarak Aydınlanma'nın ve Fransız İhtilali'nin etkisinde kalan Kemalistler'in, Cumhuriyet öncesindeki gelenek, tecrübe ve yapılarla ilişkiyi kesmek için özel bir çaba içerisinde bulundukları, yürürlüğe konulan devrimlerin toplumsal inşa ile bir siyasal mühendislik projelerine giriştikleri görülmüştür⁸⁰.

Özetle bu dönemin muhafazakârları olan İkinci Grup, Meclis'in üstünde olabilecek bir "Tek Adam"a, ne olduğu anlaşılamayan ve sonu belirsiz inkılâplara sessiz ama tepkili ihtiyatlı bir karşı duruş sergilemişlerdir.

⁷⁸ Kemal H. KARPAT, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s.10.

⁷⁹ Şükür KARATEPE, *Tek Parti Dönemi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.29.

⁸⁰ Davut DURSUN, "Muhafazakârlık ve Türk Muhafazakârlığının Sorun Alanları", *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu*, AK Parti Yayınları, 10-11 Ocak, Ankara, 2004, s. 186.

2.6. Cumhuriyet Döneminde Siyasal Muhafazakârlık (1923–1946)

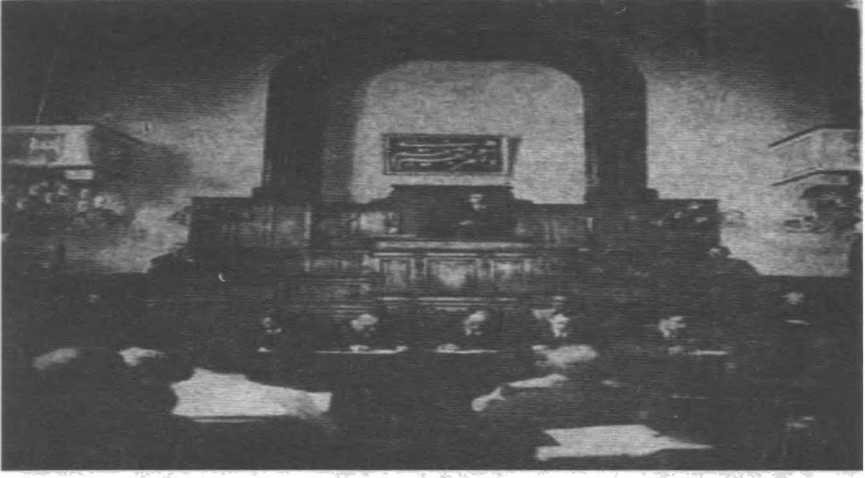
1923 yılında ilan edilen Cumhuriyet’le, devlet rejiminin değiştirilmesi, hilafetin kaldırılması (1924), ‘devletin dini İslam’dır’ hükmünün anayasadan çıkartılması (1928) ve kamusal ve mümkün olduğu kadar toplumsal alanda dinin kontrol altına alınması, Türkiye’deki yeni devletin, eskiyle yeni arasında ‘ontolojik (bir) kırılmaya’⁸¹ yol açacaktır. Ahmad’a göre, dinin devletten ayrılmasını değil de devletçe denetlenen İslam’ı getirdiler⁸².

Zürcher’e göre genelde Kemalistler’in, Fransız İhtilali’den aldıkları en temel düşünce, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundaki temel felsefe olan “Hâkimiyetin gökten yere indirilmesi” düşüncesidir. Oysa “Hâkimiyet bila kayd ü şart milletindir” 1789 tarihli Fransız İnsan Hakları Beyannamesi’den aşınılmıştı⁸³. Bundan yirmi üç yıl sonra da Demokrat Parti (DP) halka sadece söz hakkı isteyecekti. Yeter! Söz Milletindir. Çünkü o zamana kadar bırakın hâkimiyeti, halkın söz hakkı bile yoktu.

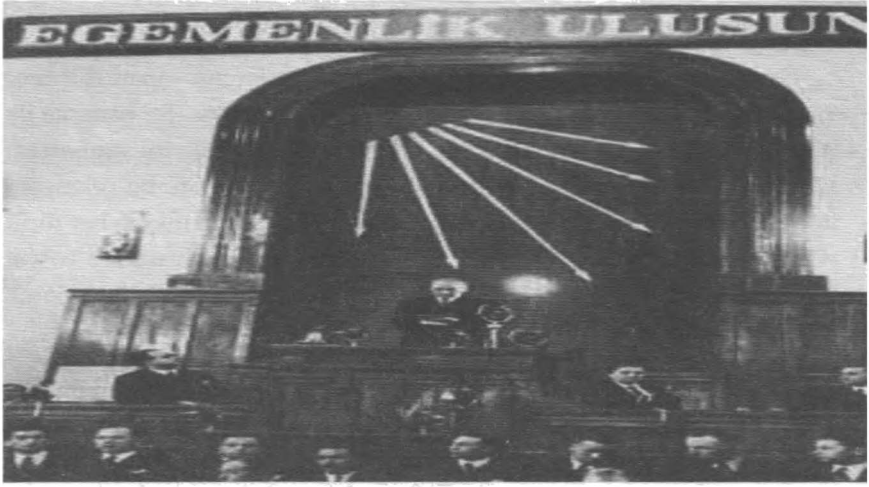
⁸¹ TEZEL, “Ontolojik Kırılma”ya, Osmanlı sonrası Türkiye’nün yaşadığı devrim sürecini, İspanyolların işgali altına girerek yeni bir medeniyetle aşılanan Aztekleri; Müslümanların kontrolüne giren Mısır ve Persleri örnek göstermektedir. Tezel’e göre, “devamlılığı kırılmış eski bütünlüğün parçaları, yeni eklemeler ile eskisine benzemeyen, yeni bütünlükler oluşturarak yaşamına devam eder. Ama bu yapı, eskisinden farklıdır. (Bkz. Yahya Sezai TEZEL, 20–24.

⁸² AHMAD, 2010, s.104.

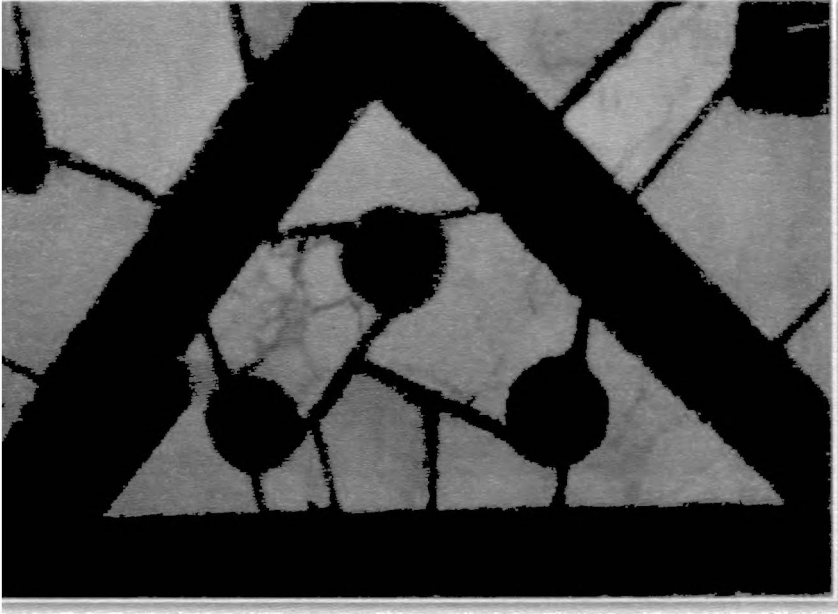
⁸³ ZÜRCHER, 2002, s.42.

Birinci Mecliste konuşan İsmet İnönü'nün arkasındaki eski yazı, Şura Suresi, 38. Ayet⁸⁴: "işleri, aralarında şûrâ (istişare, danışma) ile olanlar ..." ancak daha yukarıdaki aynı yere CHP'nin altı oku saplanacaktır.

⁸⁴ Ayetin tamamı şöyledir: "Rablerine icabet edenler, namazı dosdoğru kılanlar, işleri kendi aralarında şura ile olanlar ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infak edenler ve haklarına tecavüz edildiği zaman, birlik olup karşı koyanlardır." (Şura Suresi, 38–39)

Ardında da tıpkı Fransa'da olduğu gibi yukardan aşağıya indirilen hâkimiyet, masonik sembollerle yerlere serilecektir ⁸⁵.

Osmanlının din odaklı yönetim geçmişini referans yapan düşünce ve hareketlere Kemalist yönetim olumsuz yaklaşmıştır. Bu nedenle ilk dönem Cumhuriyet muhafazakâr düşünürleri, kendilerini muhafazakâr diye adlandırmaktan bile çekinmişlerdir. İrem'e göre bu çekingenliğe yol açan nedenlerin başında, Kemalist yönetici seçkinlerin her türlü muhafazakâr talebin, geleneksel Osmanlı sisteminin siyasal ve sosyal kurumlarını koruma ve canlandırmaya yönelik irticai talepler olarak görme eğilimleri olarak görüp şiddetle bastırmalarından kaynaklan-

⁸⁵ Mustafa YILMAZ, *Dul Kadının Oğulları*, Kişisel Yayınları, İstanbul, 2010. Yazar kitabında, 1938 yılında bizzat Mustafa Kemal tarafından, projesi kabul edilen Avusturyalı mimar Clemens Holzmeister tarafından TBMM'ye çok sayıda masonik işaret yerleştirilmiştir. Yılmaz kitabında konuyu şöyle açıklar: TBMM'de dikkatimi çeken bu işaretlerin izini sürdürdüm. "üçgen", "üçgen içinde göz", "piramit", "Kutsal Kadeh" gibi masonik sembollerden çok sayıda sembol bulunuyor. Üçgen içinde üç nokta; en önemli masonik sembollerdendir. "M" harfi de yine en önemli masonik işaretlerden. Yine kulis girişinde yer alan esrareniz işaretler arasında yer alan "M" harfi masonların "kutsal kadın" kabul ettiği Magdalenalı Maria'yı simgeliyor. Zeminde yine masonların kutsal kabul ettiği kadeh ve Davut'un "D" harfi de "M"nin hemen yanında yer alıyor.

maktadır⁸⁶. 1923 yılından sonra tüm şiddetiyle süren Kemalizm Projesi sunu ifade etmektedir⁸⁷:

Hem Osmanlı Devleti'nin son döneminin medeniyetçi reformculuğunun bir devamcısıdır, hem de önemli bir kopuşun simgesidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, diğer rakip reformist yaklaşımlardan çok daha radikal bir dikey müdahale taraftarıdır. Bu müdahalede, muasır medeniyet seviyesini yakalamak, bunun için her şeyden önce medeni görünmek önemli ve gerçekten inanılan bir saiktir. Toplumun yaşam tarzını, dış görünümünü, dilini, alfabesini, dinlediği müziği değiştirmeye yönelik bu dikey müdahaleye ilaveten, dinin bütünüyle devlet denetimine alınarak dini kurumların özerkliğine son verilmesi ve adı konmamış bir 'millî din' yaratılması idealidir.

İşte tam bu sürecin sonunda İkinci Grubun liderleri olan Refet Bele, Kazım Karabekir, Fevzi Çakmak ve Ali Fuat Paşa gibi Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen şahsiyetlerinin bir muhalefet partisi kurarak, "jako-ben imperium"u (tepeden inme otorite'yi) sınırlama girişimlerinde bulundukları görülmektedir.

Kurtuluş Savaşının beşte dördünü oluşturan bu kişiler siyasi hayatlarına Mustafa Kemal'in partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) yerine, onun karşısında yer alan TpCF, SCF, DP ve MP'de sürdürmüşlerdir. İbrahim Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy ve Kazım Karabekir, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır. Refet Bele, Ali Fuat Paşa ve Fevzi Çakmak ise 1946 seçimlerinde Demokrat Parti milletvekili olmuşlardır.

1908–1913 ve 1913–1918 yılları paralelinde bir süreç burada da yaşanır. Artık 1913–1918'i yaşıyoruz ve ipler tekrar Fransız İhtilali ilkelerine bağlı kişilerin eline geçer. 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılırken 3 Mart 1924'te Halifelik kaldırılırken; aynı zamanda altı asırlık Hanedan-ı Ali Osman-ı da bir gecede ülkeden çıkarmıştır. Karpat'a göre, Bu, 19. yüzyılın başlarından beri sürüp gelen mücadelede laik-yenilikçi (Jön Türkler) grubun muhafazakârlara karşı zaferini ifade etmektedir. Devrimciler göre, halifeliğin kaldırılmasıyla, laiklik ve dolayısıyla yenileşme önündeki baş engel ortadan kalkmış oluyordu⁸⁸. 8 Nisan 1924 yılında Şeriat Mahkemelerinin kaldırılmasıyla başlayan devrim furyası şöyle devam eder:

⁸⁶ Nazım İREM, "Kemalist Modernizm ve Türk Gelenekçi-Muhafazakârlığın Kökenleri", *Toplum ve Bilim*, Cilt 74, 1997, s. 56.

⁸⁷ Ahmet İNSEL, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 22.

⁸⁸ KARPAT, 2010, s.130.

1. Saltanatın kaldırılması. (1 Kasım 1922)
 2. Cumhuriyetin ilanı. (25 Ekim 1923)
 3. Halifeliğin kaldırılması. (3 Mart 1924)
 4. Medenî kanunun kabulü. (17 Şubat 1926 – 6 Ekim 1926)
 5. Ceza kanununun kabulü. (1 Mart 1926)
 6. Ticaret kanununun kabulü. (29 Mayıs 1926)
 7. Latin harflerinin kabulü. (1 Kasım 1928)
 8. Kılık-kıyafette değişiklik.
 9. Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması.
 10. Takvim, saat, ölçüler ve rakamlarda değişiklik.
 11. Soyadı kanunun kabulü. (21 Haziran 1934)
 12. Millî bayramlar ve tatil günlerinin belirlenmesi.
- Kadın haklarının kabulü. (5 Aralık 1934)

Medeni Hukuk, İsviçre’den alınırken; Ceza Hukuka İtalya, Ticaret Hukuku Almanya’dan, İdare Hukuku da Fransa’da kopyalanmıştır.

1990’lı yıllara kadar kullanılan Diyarbakır Ceza ve Tutuk Evi. 18 rakamından sonra binanın Osmanlıca kitabesi görülmektedir. Cumhuriyet devrimlerinden sonra tarihin üzeri bu şekilde kapatılmaya çalışılmıştır.

Burke'e göre⁸⁹, 1791 yılından itibaren aile, din ve mülkiyet yapısı yok edilen Fransız halkına karşı, bir işgal ordusunun yapamadığını, jakobenler yasalarla yapmış ve bunlar, eşitlik, özgürlük, nihilizm ve halk iktidarı adına yapılmıştır⁹⁰ ki Türkiye'de 130 yıl sonra yaşanan süreç bunun kötü bir kopyasıydı. Böylece muhafazakârlar adeta ülkelerinde şair Necip Fazıl Kısakürek'in dediği gibi "Öz yurdunda garipsin öz vatanında parya" konumuna düşürülmüşlerdi.

Gerek bu devrimlerden ve gerekse 13400 kişinin okuduğu misyoner okullarından büyük beklentiler oluştuktan sonra bazı çevrelerde eskiden Muhammed'in ordusu olan Türkler, "Artık, Hristiyanlaşıp İsa'ya kulak vereceklerdi"⁹¹ Bu beklentinin boşuna olmadığı ise, Bursa'da 1928 yılında Amerikalı misyonerlerce yönetilen bir okulda üç kız öğrencinin topluca din değiştirerek Hristiyanlaşması oluşturur. Buna tepki gösteren Müslüman halktan, beş kişi de "devleti devirmeye yönelik faaliyetler içinde olmaktan dolayı idam edilirler"⁹². Aynı şekilde, 1925 Şubat ayında isyan eden Şeyh Said içerde Kürtçülük yapıyor dışarıda şeriat istiyor diye suçlanmış, Kemalist iktidar bu fırsattan istifade ile önce TpCF'yi kapatmış ve sonra da Şapka kanunu, Medeni ve Ceza kanunlarını da yürürlüğe koymuştur⁹³.

Devrimciler, İslamiyet'i geri kalmak başta olmak üzere adeta bütün kötülüklerin sebebi olarak görürlerken⁹⁴, muhafazakârlar bunun tersini düşünüyor, şahit olarak Avrupa'nın ortaçağ karanlığının karşısındaki Muhteşem Süleyman devrini örnek gösteriyor ve başarının da İslamiyete bağlılıkla paralel olduğu ileri sürüyorlardı⁹⁵.

Özetle 1922 yılında başlayan ve 1938 yılında sona eren devrimler furyası sona erdiğinde ortaya siyasî bakımdan devrimci sosyal bakımda da muhafazakâr ucube bir devlet çıkmıştı. * Örneğin Özipek'e göre "dil devrimi"yle, bir muhafazakâr için temel bir duyarlılık noktası olan tari-

⁸⁹ "Burke, kendini korumak isteyen bir dünyanın peygamberi idi. Yaşayan ve yaşayacak olan bir dünyanın". Cemil MERİÇ, *Kültürden İrfana*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1986, s.281

⁹⁰ NİSBET, 2007, s. 55.

⁹¹ KARPAT, 2010, s.146

⁹² KARPAT, 2010, s.147

⁹³ AHMAD, 1994, s.106.

⁹⁴ KARPAT, 2010, s. 136

⁹⁵ Adnan Adıvar'a göre, "son yirmi yıl içerisinde Türk gençliğinin büyük çoğunluğu, herhangi bir resmi din öğretimine tabi tutulmadan yetiştirildi, eskiden gençliğe nasıl İslam dogması aşılandı ise bu devrede de Batı pozitivizmi öğretilirdi." *Interaction*, s.128; DP iktidarının basireti sayılan akıl adamı Ord. Prof. Dr. Ali Fuat BAŞGİL, "Son otuz yıl içerisinde din aleyhtan politika, bir takım küçük farkları bir tarafa bırakılırsa, Bolşevik Rusya'nınkiyle aynıdır." *Din ve Laiklik-4*, not.3 aktaran KARPAT, s. 142.

⁹⁶ KARPAT, s. 138.

hin ve onun sürekliliğinin kesintiye uğratılması sağlanmıştır ki böyle bir durum Batılı herhangi bir muhafazakârın dehşete düşeceği derecede korkunçtur⁹⁷. Ancak ilerleyen zamanlarda devrimcilik öyle bir hale gelir ki, 1935 yılında Mustafa Kemal, “Kemal” adını dahi değiştirecektir⁹⁸.

2.6.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924)

Bir önceki bölümde kısaca değinildiği gibi, 23 Nisan 1920 yılında I. TBMM açıldıktan sonra, vatanın bağımsızlığı ve ülkenin işgalden kurtarılması her şeyin üstünde görüldüğünden dolayı, buradaki gruplaşmalar henüz karşılıklı cepheye dönüşmemiştir.

Birinci TBMM dönemine baktığımızda, Kurtuluş Savaşı’nı yapanların, bir ‘millî temsil’ (TBMM, Başkomutanlık, Mustafa Kemal) üzerinde uzlaşmışsalar da, savaş sonrası Türkiye’sinin, toplumsal ve özellikle kamusal alan düzenlenmesinde ve özellikle dinin yeri ve geleneklerin önemi konusunda iki zıt kutba bölündüğü görülmektedir.

Birinci Grup’un temel düşüncesi; devrimci, radikal, rasyonalist ve seçkin bir zümre anlayışına dayanırken; İkinci Grup, liberal eğilime sahip, hâkimiyet-i millîye ilkesinin tam olarak öne çıkmasını, Osmanlı’nın tadili ile devamının da mümkün olabileceğini savunmuş⁹⁹, Tek Adam’ın (Mustafa Kemal) yetkilerinin kapsamını sınırlandırmaya yö-

⁹⁷ Bekir Berat ÖZİPEK, “Muhafazakârlık, Devrim ve Türkiye” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce -Muhafazakârlık**, Cilt: 5, (Der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.79-80.

⁹⁸ Mustafa Kemal, İlkokul öğretmeninin kendisini taltif ettiği Kemal ismini, 1935 yılında Kamal olarak değiştirecektir. Siyaset tarihçisi Doç. Dr. Mehmet Ömer Alkan bu durumu şöyle açıklar: Şubat ayında seçimlerin olduğu sırada gazetelerde tebliğ yayınlanıyor. Kamal ismi görülüyor. Haberler, Anadolu Ajansı ve cumhurbaşkanlığından geldiğinden, kimse noktasına virgülüne dokunmuyor ama ne hata var diye ajansa sormuşlar. Sonra başka bir tebliğ yayınlanıyor; artık Atatürk’ün adı Arapça Kemal değil, Türkçe Kamâl diye. Ordu, kale anlamına gelmektedir.” Tarihçi Alkan’a göre Atatürk’e iki defa nüfus kâğıdı çıkarıldı. İlk nüfus kâğıdında isim hanesine “Kemal”, ikincisinde ise “Kamâl” yazıldı. Alkan, “Kamâl, Kemal oluyor tekrar. Resmî olarak değil ama fiili olarak Kamâl, Kemal’e döner. Ama son nüfusta Kamâl yazdığına göre bu isimle vefat etti” der. (<http://www.ntvmsnbc.com/id/25157279/>, (06.12.2010).

⁹⁹ Örneğin İkinci Grubun lideri konumunda bulunan Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey, “Meclis isterse padişahı da getirir” ifadesini kullanmış ki; bununla hem meclisin her şeye muktedir olduğunu hem de Birinci Gruba göre “İkinci Grup gerçek niyetini sergilemiştir”. İkinci Grubun devamı olarak görülen Demokrat Parti’nin de millî hâkimiyete olan sınırsız inancı nedeniyle 1955 yılında başbakan Adnan menderes vekillere dönerek “sizler isterseniz hilafeti bile getirebilirsiniz” demiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet DEMİREL, **Birinci Meclis’te Muhalefet**, İletişim Yayınları İstanbul, 1995, s. 499; Süleyman Seyfi ÖĞÜN, “Türk Muhafazakârlığının Kültürel Politik Kökleri”, **Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık**, Cilt5, (Der. Ahmet ÇİĞDEM), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 539.)

nelmiş ve zümre seçkinciliğe karşı bir politik anlayış ortaya koymuştur¹⁰⁰.

İkinci Grup, I. TBMM’de de hâkimiyet-i milliye fikri doğrultusunda muhalefet yaptığını, saltanata olduğu kadar, kişi egemenliğine de karşı olduğunu ileri sürmüştür. İkinci Grup mensupları TBMM’nin gerçek şurevi (görüşme, tartışma) fonksiyonu bulunmazsa, siyasî saltanatın şekil değiştirmekle beraber bu kez şahıs veya parti diktatörlükleri ile devam edeceğini savunmuşlardır¹⁰¹. Dolayısıyla İkinci Grup’un muhalefeti aslında Mustafa Kemal Paşa’ya yöneldiğini de iddia edilmiştir¹⁰². İkinci Grup bu düşüncesini, Birinci BMM’nin yenilenmesi için yapılması planlanan seçim yasasında da Mustafa Kemal’i saf dışı etmeye çalışmıştır. 2 Aralık 1922 günü, Erzurum mebusu Süleyman Necati Bey, Mersin mebusu Selahattin Bey ve Canik mebusu Emin Bey’in verdiği “Milletvekili Seçim Yasası”nın değiştirilmesi yönündeki önergeleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde sert tartışmalara yol açmıştır. Önerge üzerine söz alan Mustafa Kemal Paşa, söz konusu değişiklik önergesinin 14. maddesinin¹⁰³ doğrudan kendisini hedef aldığını belirtmiştir¹⁰⁴.

Kurtuluş Savaşı’nın bitmesi, Meclis’in yıpranması, yorgunluğu ve yer yer İkinci Grubun, Birinci Grubu zorlayacak kadar güçlenmesi üzerine, Mustafa Kemal liderliğindeki TBMM seçim kararı almıştır. Haziran 1923’teki genel seçimlere girecek milletvekili adaylarının, bizzat Mustafa Kemal’in onayından geçerek belirlenmesi, İkinci Grup’un temsilcilerinin önemli ölçüde tasfiye edilmesini sağlamıştır¹⁰⁵. Bu nedenle, tamamına yakını Birinci Grup’a mensup olan, Birinci Meclis üyelerinin sadece % 28’inin tekrar seçilmesi mümkün olmuştur.

Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasından hemen sonra başlayan iktidar paylaşım sürecinde Birinci Grup, Mustafa Kemal’in önderliğinde toplanıp Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) çatısı altında kurumsallaşırken (11

¹⁰⁰ Faruk ALPKAYA, “Kazım Karabekir”, *Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık*, Cilt5, (Der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003b, s. 49.

¹⁰¹ Emin KARACA, *Birinci Meclis’te Muhalifler*, Alın Kitapları, İstanbul, 2007, s.222.

¹⁰² Osman DEMİRBAŞ, Birinci TBMM’de İkinci Grup’un “Milletvekili Seçim Yasası’nın değiştirilmesine İlişkin Önergesi ve Mustafa Kemal Paşa’nın Yurttaşlık Hakları, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ekim 2000-Mart 2001, s. 23–24.

¹⁰³ Değiştirilmesi teklif edilen 14. madde şöyledir: “Millet Meclisi’ne aza intihab (seçim) olunabilmek için Türkiye’nin bugünkü hudutları dâhilindeki mahaller ahalisinden olmak veya mebus intihab olunacağı daire-i iltihabiye dâhilinde mütemekkin bulunmak meşruttur. Muhaceretten gelenlerden Türk ve Kürtler tarihi iskânlarından itibaren beş sene mürrur etmiş ise intihab olunabilirler. Diğer bilumum anasının Türkiye’de doğmuş evlatları bu haktan müstefid olurlar (Hâkimiyet-i Milliye, 3 Aralık 1922).

¹⁰⁴ DEMİRBAŞ, a.g.m.

¹⁰⁵ KARATEPE, 1993, s.22.

Eylül 1923); İkinci Grup ise, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele'nin öncülüğünde toplanmış ve Kazım Karabekir başkanlığında 17 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı (TpCF) kurmuşlardır. 1924 Kasım'ında Mustafa Kemal, Halk Fırkası'na rakip olarak kurulan TpCF'nin karşısına partisinin, Halk Fırkası, başına Cumhuriyet kelimesini ekler. Rauf Orbay da TpCF'nin kurulmasından hemen sonra TpCF'ye geçmiş, ardından hemen sonra TpCF'nin başkan yardımcılığına seçilmiştir¹⁰⁶. TpCF'nin siyasal kimliğini tanıttak mad-delerine bakılacak olunursa, konumuz itibariyle şu maddeler dikkat çekmektedir:

1. Devletin şekli "halkın hâkimiyetine müstenit bir cumhuriyet" olarak tanımlanmıştır (madde 1).
2. Partinin "meslek-i esasisi, hürriyetperverlik ve halkın hâkimiyetidir" (madde 2).
3. Yasaların çıkarılmasında "halkın temayülâtının" gözetilmesi (madde 3).

Milletin açık vekâleti alınmadıkça anayasanın değiştirilmemesi "(madde 5).

Fırka, "efkâr ve itikadat-ı diniyyeye hürmetkârdır" (madde 6).

Mebusan seçimlerinde bir dereceli halkoyu usulü kabul edilecektir. (madde 8).

7. Devletin vazifeleri asgari hadde indirilecektir (madde 9).
8. Millî hars (kültür) ve seciyemizi (kimlik) takviye etmekle beraber ilim ve fen, sanat ve hizmet nokta-i nazarından memleketi ileri götürecektir, vesailin sür'atini iltizam edeceğiz (madde 10).
9. Fuhşun, Küül ve kumarın intişar ve taammümüne mani olacak tiyatro ve sinemalarda ve neşriyat vesairede ahlâk ve adab-ı umumiye-yi vazolunacaktır" (madde 27).
10. İdari âdem-i merkeziyet esası kabul edilecektir" (madde 14) ve bu çerçevede "ilk mekteplerin idareleri, mahallerine ait olacaktır" (madde 52)

¹⁰⁶ Hüseyin Rauf ORBAY, bizzat Atatürk tarafından "açıktan İkinci Gruba geçmeyerek, bizim içimizde kalmak vaziyetini ihtiyar ediyor. Bu hal üç sene devam etti (...) Rauf Bey ve arkadaşlarına, (böylece) bir müddet daha fırkanın içinde (CHF) fırkayı yıkmak için çalışmak fırsatı vermiş oldu." şeklinde itham edilmiştir. Mustafa Kemal ATATÜRK, **Nutuk**, Cilt 2, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982, s. 845. Rauf ORBAY, 9 Kasım 1924'te Halk Fırkası'ndan ayrıldıktan hemen sonra TpCF'nin kurucuları arasında yer alarak, fırkanın ikinci başkanı olmuştur.

Yukarıdaki maddeleri incelediğimizde TpCF'nin siyasal duruşu olarak, devrimlerden hiç bahsetmediği ve bu nedenle bunları tasvip etmediği, dine saygı gösterdiği, yerelliği savunduğu, toplumu devletin önüne aldığı, ahlâk, kültür ve geleneklere önem verdiği görülmektedir ki TpCF, bununla rahatlıkla muhafazakâr bir parti olarak görülebilir. Bu nedenle de, herhangi bir Avrupa muhafazakârlığına istinat etmeden, "Tek Adam"ın "otoriter, seçkinci ve merkezîyetçi" şahsi iktidarına ve devrimlere karşı mesafeli duruşu ve Türkiye'ye özgü muhafazakâr bir pozisyonunda olması nedeniyle, TpCF muhafazakâr bir parti olarak görülebilir¹⁰⁷.

Ancak mutedil ve demokratik olma çabalarına ve İstiklal Mahkemeleri'nin TpCF'nin isyanla ilişkisini kanutlayamamasına rağmen, kapatmasında hükümetin (CHF) aldığı tutum etkili olmuş ve TpCF, Bakanlar Kurulu kararı ile 3 Haziran 1925 tarihinde kapatılmıştır¹⁰⁸.

İnönü de 1963 yılında yazdığı "Siyasî hayatımın 40. yılı ve CHP" başlıklı makalesinde, "TpCF'nin o dönemde muhafazakâr bir zihniyetin ifadesi olarak telakki edildiğini" belirtmiştir¹⁰⁹.

TpCF, Atatürk devrimlerin hız ve kapsamına mesafeli duruşuyla, başta Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa, Refet Bele, Rauf Orbay gibi kurucularının ve taraftarlarının muhafazakâr kimliğinin başında gelen din, halifeye bağlılık, gelenek, ahlâk gibi değerleri önemsemesiyle; teorik olarak Avrupa ölçeğinde olmazsa bile, pratikte geleneksel muhafazakâr siyaset izleyen; gerek Osmanlı gerekse de Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Türkiye'ye özgü ilk muhafazakâr parti olarak tanımlanabilir.

2.6.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası (12 Ağustos 1930)

Yaklaşık 5 yıl süren muhalefetsizlikten sonra Mustafa Kemal, yeni bir parti kurulması için İstiklal Savaşı'nda önemli görevler almış, 1922 ve 1924 tarihlerinde iki kez başbakanlık görevinde bulunmuş ve partinin kurulacağı tarihlerde, Paris'te elçilik yapmakta olan Ali Fethi Okyar'a,

¹⁰⁷ Murat YILMAZ, "Rauf Orbay", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık*, Cilt 5, (Der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 b, s. 58.

¹⁰⁸ Tam yüz yıldır yapılan köklü tasfiyelere rağmen (1826 Yeniçerilerin tasfiyesi) hala muhafazakâr bir kuvveti bünyesinde barındıran, Ordu'nun tepkisinden çekinen Mustafa Kemal Terrakiperver Paşalarına karşı ılımlı davranarak onları ne idam ettirmiş ne de hapse attırmıştı. Ancak bir yıl sonraki şaibeli İzmir Suikastında bu kadar merhametli olmayacak ve hepsini pasifize edecekti (1926 Haziran) AHMAD, 2010, s.107.

¹⁰⁹ Fethi TEVETOĞLU, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetleri (1910-1960)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1985, s. 286; Ahmad'a göre, İnönü Atatürk'ün yapamadığını başarmıştır. (AHMAD, 2010, s.124)

12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı (SCF) kurmuştur.

SCF'yi kurma görevinin bizzat Atatürk tarafından Fethi Bey'e verilmesinde, her şeyden önce Fethi Bey'in, ılımlı ve liberal düşüncelere sahip bir kişi olması rol oynamıştı. Aynı şekilde M. Kemal'in SCF'ye katılmalarını istediği kız kardeşi Makbule ve Nuri Conker gibi mebuslar da onun ya yakın dostu, silah arkadaşı ya da güvenini kazanmış kişilerdi¹¹⁰.

Serbest Fırka'nın programı iki aşamada tamamlanmıştı: Birinci aşamada, on bir maddelik program bizzat Fethi Bey tarafından hazırlanmış ve Mustafa Kemal'e sunulmuştu. Mustafa Kemal ise bu programın özüne dokunmadan, bir iki yüzeysel değişiklik ile programı olduğu kabul etmişti¹¹¹. Programın ikinci kısmı ise 27 Ağustos 1930'da yayımlanmıştı. Buna göre, CHP ile Anayasa'ya dayanan temel ilkelerin dışında sadece ekonomik yaklaşımlarda farklılıklar bulunmaktaydı. Bunlar ise özel girişimciliğe önem verilmesi ve devletin sadece özel girişimin yapmadığı işlerde ekonomiye müdahalede bulunması ve yabancı sermayenin teşvik edilmesi idi.

Çavdar'a göre vergilerin ağırlığı, toplanmasındaki sert yöntemler ve bunların kamuoyunda bıraktığı olumsuz etkiler, Parti programının halk tarafından en fazla benimsenen yanını meydana getirmiştir¹¹². SCF muvazaalı (anlaşmalı) olarak kurulduğundan zaten bunun dışında SCF'nin programından, siyasal ve sosyal ilkeler veya ideolojik bir açılım beklemek hatalı olacaktır¹¹³.

Atatürk'ün iktidara geçecek bir parti değil de iktidarın yanlışlarını gösterecek muvazaalı bir parti olmasını istediği SCF, kurulduğu andan itibaren geniş halk kitleleri tarafından gerçek bir muhalefet partisi gibi algılanmış ve CHP karşıtı muhaliflerin toplandığı bir savunma menziline dönüşmüştü. Sitembölükbaşı'ya göre SCF'ye yönelen destek şu kesimlerden oluşmaktaydı¹¹⁴:

¹¹⁰ Çetin YETKİN, **Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Toplumsal Dönüşüm Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 71-72.

¹¹¹ Tevfik ÇAVDAR, "Serbest Fırka", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 2059.

¹¹² ÇAVDAR, s. 2052.

¹¹³ SCF'nin bu danışıklı kuruluşu dolayısıyla bir sonraki konuda görüleceği gibi halk, siyasete ve partilere uzun süre mesafeli durmuştur. Bu durum DP'nin ilk zamanlarında çok hissedilmiştir.

¹¹⁴ Şaban SİTEMBÖLÜKBAŞI, **Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyoekonomik Faktörler**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001, s.114.

TpCF'de olduğu gibi SCF'nin yöneticileri liberal görüşlü, CHP içinden çıkan ve devletle bağlantılı kimseler olmasına karşılık partiye destek verenler çoğunlukla geleneksel görüşlü, Mustafa Kemal'in yaptığı reformlardan hoşlanmayan ve CHP'nin politikalarından olumsuz etkilenen halk yığınlarıydı.

Kuruluşundan çok kısa bir süre içinde geniş halk ve aydın desteğine kavuşan SCF'ye yönelen desteğin gerekçesini Ağaoğlu şöyle değerlendirmiştir¹¹⁵:

Yoksulluk ve ağır bürokratik baskıdan bunalan insanların SCF'ye olan teveccühü 1930 yılının Ekim ayında yapılan belediye seçimlerinde meyve vermiştir. Bazı yörelerde SCF adaylarının seçimi kazanması CHP'lileri endişelendirmiştir. SCF'nin başarıları karşısında gerek mecliste gerek basında SCF'liler aleyhine eleştirilerin ve ithamların dozu artmaya başlamış, zaman zaman iftiralara kadar uzanmıştır. Tabiri caizse CHP'li bürokratlar, milletvekilleri ve gazeteciler belden aşağı vurma siyasetini tercih etmişler, siyasetin gerginleşmesine neden olmuşlardır. SCF'nin gelmiş olduğu nokta CHP'liler tarafından yalnızca kendi parti iktidarlarına yönelik bir tehdit olarak değil, doğrudan doğruya rejime yönelik bir tehlike olarak yorumlanmıştır. Bu algılama nedeniyle SCF ve taraftarları resmi ağızlarca "mürteci", "serseri", "saltanatçı", "rejim düşmanı", "vatan haini" gibi kavramlarla tanımlanmasına neden olmuştur.

Buna rağmen Fethi Bey Aydın, Manisa ve İzmir'i kapsayan Batı Anadolu seçim çalışmalarında halktan büyük destek görmüştür. Özellikle İzmir'de bir kişinin öldüğü ve CHP'lilerle çatışmaların yaşandığı ve İzmir Valisi'nin itirazına rağmen yaklaşık 50.000 kişinin katıldığı büyük bir miting yapılmıştır¹¹⁶.

Muvazaalı bir parti olan, SCF'ye yönelen geniş halk ve Tpcf'nin kapatılmasıyla açıkta kalan siyasetçi desteği arasında muhafazakârlar ağırlıktaydı. Ancak daha teşkilatlanmasını bile tamamlayamayan, kontrol altında bile olsa "muhafazakâr söylemi ağır bastığı" iddia edilen SCF de "halkın henüz Demokratik bir olgunluğa sahip olmadığı" gerekçesiyle 17 Kasım 1930 tarihinde "Atatürk'ün isteği üzerine" kendi kendini feshetmiştir. 17 Kasım 1930 tarihli Vakıf Gazetesi SCF'nin kapanışını şu şekilde haber yapmıştır:

"Serbest Cumhuriyet Fırkası kendi kendini lağvetti, Bu karara Atatürk devrimlerine karşı olanların, başta Ali Fethi'nin bir İzmir gezisinde Serbest Fırka hareketinden yararlanmaya kalkışmaları neden olmuştu.

¹¹⁵ Ahmet AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 226.

¹¹⁶ KARATEPE, s. 40.

Örneğin, kıyafet devrimi kötülenmiş, laikliğe karşı çıkılmış, CHP binası taşlanmış daha da ileri gidilerek Atatürk aleyhinde gösteriler yapılmıştı. İzmir’den dönen Ali Fethi, TBMM’de ağır saldırılara uğramış uzun tartışmalardan sonra da -Atatürk’ün de partisine karşı çıkmasını dikkatte alarak- Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın siyasî faaliyetine devam etmesinin imkânsız olduğunu açıklamıştır” ¹¹⁷.

Gazetenin başyazarı Hakkı Tarık Us, bir gün sonraki “Dağılan Fırka” başlıklı yazısında “Siyasî hayatımızda tam yüz gün yaşamış ve bu müddet zarfında memleket içinde yaşayan gizli maksatları yarultıp meydana vurdurmak suretiyle vatana cidden hizmet etmiştir” diyecektir ¹¹⁸. Tunçay’a göre ise;

Bu kısa dönemi, Çok Partili Hayat denemesi saymak veya demokrasi yolunda atılmış bir adım olarak kabul etmek gerekip-gerekmediği konusunda fikir birliği yoktur. Öteden beri, M. Kemal’in Fethi Beyi bir parti kurmaya ikna etmesi, onun gerçekten de çoğulcu bir siyasal hayata geçirilmesini istediği biçiminde yorumlanmıştır. Ne var ki, konu hakkında yapılan yeni bir inceleme aynı yönde bu girişimin aslında, çeşitli nedenlerle Kemalist yönetime karşı ortaya çıkan toplumsal muhalefetin yaygınlığını ve gücünü ölçmek amacı güttüğünü ve Fethi Bey’in iyi niyeti sonucu, bunu samimi birçok-partili hayat denemesi olarak algıladığını oldukça ikna edici bir biçimde göstermektedir.

Nitekim Serbest Fırka’nın kapatılmasını haklı göstermeye çalışan bazı Kemalist yazarlar, bu parti ile Menemen Olayı arasında doğrudan bir bağ kuramamakta ancak partinin bu yüzden kapatıldığını ima etmektedirler. Oysa Menemen Olayı (24 Aralık 1930), Serbest Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasından altı hafta sonra meydana gelmiştir. Kaldı ki, Serbest Fırka’nın ardından diğer muhalefet partilerinin de kapatılmış olması, çoğulcu demokrasiye geçilmesinin gerçekte istenmiş olmadığını göstermektedir¹¹⁹.

Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın da muhalefet anlayışını tam olarak gerçekleştirilmeden siyaset sahnesinden çekilmesi Cumhuriyet Halk Partisi’nin on beş yıl sürecek olan “II. Tek Parti Dönemi” yönetimi başlamış oluyordu. Bu arada liberal havaslı ama muhafazakâr tabanlı Ser-

¹¹⁷ İbrahim Örs, *Gazeteciler Cemiyeti, Türk Basınında Cumhuriyetin 60 Yılı*, Karacan yayınları, İstanbul, 1984, s. 68

¹¹⁸ A.g.e., s. 68

¹¹⁹ Mustafa ERDOĞAN, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitapevi, 1992 (1. Baskı), Ankara, ss. 265–284.

best Fırka'nın kalıntılarını temizlemek için de, Marksizm, milliyetçilik ve korporatizmi savunan Kadrocular da serbest atışta bulunmuşlardı¹²⁰.

Başbakan İsmet İnönü'nün 1 Haziran 1936 günlü genelgesiyle İçişleri Bakanı parti genel sekreteri, illerin valileri de parti il başkanı yapılmıştı¹²¹. Bu genelgeyle parti ve devlet iç içe geçmiş, siyasî iktidar aynı şeyi ifade eden parti-devletin tekeline tabi kılınıyordu. 13 Şubat 1937 tarihinde CHP ilkelerinin anayasaya girmesiyle birlikte de parti-devlet bütünleşmesi en yüksek seviyeye çıkarılmıştır¹²². Ancak ilginçtir ki; 1937 Dersim olayında herhangi bir parti kapatılmamıştır. Cevabı çok basit çünkü kapatılacak parti yoktur. Ancak daha ilginç bugünkü CHP'nin başında bir Dersimli oturmaktadır¹²³.

¹²⁰ KARPAT, 2010, s. 157; Kadro Dergisi (1932–1934), Şevket Süreyya Aydemir, İsmail Hüsrev Tökin, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'ndan oluşan bir grup İttihat ve Terraki yolundan gelen, ne Batı ne Rusya diyen nev'i şahsına münhasır bir Türkiye (Kemalizm İdeolojisi, ekonomisi) idealini taşıyan daha çok pozitivist, sol, laik ve ulusalcı damarlara sahip kişilerden oluşmuştur.

¹²¹ KARPAT, 2010, s. 68

¹²² CHP tüzüğü (9 Mayıs 1935), m. 95

¹²³ Çağlayangil: (Hukuken idam için tatil gecesi yasak olmasına rağmen, Dersim sokaklarında gecenin sessizliğinde ilerleyen Cemse'den) Seyit Rıza'yı Meydana çıkardı. Hava soğuktu ve etrafta kimseler yoktu. Ama Seyit Rıza meydan insan doluymuş gibi sessizliğe ve boşluğa Kürtçe hitabetti. —Evladı Kerbela me, Be guna me, Ayvo Zulumo, Cinayeto. (Evlad-i Kerbelayız (Ehl-i Beyt), günahsız, ayıptır, zulümdür, cinayettir.) dedi. Benim tüylerim diken diken oldu. Bu yaşlı adam rap - rap yürüdü. Çingene'yi itti. İpi boynuna geçirdi. Sandalyeye tekme vurdu. İnfazını yaptı. "Çağlayangil, anılandan idam olacak bir insanın bu son sözlerini hayatı boyunca unutamadığını söyler. Seyyid Rıza'nın son isteği olan oğlundan önce idamını bile kabul etmemişti. Bu vicdanla elbette bir ömür boyu yaşanamayacaktı ama Fransız İhtilal'nın düşüncesinden beslenenler için bu doğal bir süreçti. (Bkz. İhsan Sabri ÇAĞLAYANGİL, Kader Bizi Una Değil Üne İtti,) Oysa Seyit Rıza, Ruslara karşı savaştığından ödüllendirilerek Erzincan "İl İdaresi Üyeliği"ne atanmıştır. Nitekim dönemin Erzincan valilerinden **Sabit Bey** yazdığı bir mektupta -Seyit Rıza ile ilgili olarak- "şimdiye kadar bize din ve namusuyla hizmet etti" der. Necip Fazıl Kısakürek'e göre Dersim hadisesi, "Şarkın bir türlü sulandırılmayan İslami rengini değiştirmekti. Üstad'a göre, 50.000 Müslüman mahv-u perişan edildiği bu facianın, tarihte bir benzeri gösterilemez. Babalarını arayan ve yanına gitmek istediklerini söyleyen iki masum çocuğun Hozat Kaymakamı tarafından süngüleriyle babalarının yanına gönderilmesi... Kendisinin öğretmen ve köy halkıyla alâkasız bir şahıs olduğunu iddia ederek alevler içinden fırlamak isteyen bir gencin, kalasla itilip alevler içine atılması ve karşısında sigara içilmesi... Buğday sapları üstünde yakılan, daha evvel kurşunlanmış bütün bir köy halkı... Annesinin karnından sivri uçlu aletle çıkartıldıktan sonra yaşamakta devam eden ve hala topuğunda bu sivri uçlu aletin izini taşıyan çocuk... Bir dere içinde boğazlanan ve bu fiili yene getiren cellâdın bulunması bir hayli zorluğa yol açan yirmi masum... Elâzığ Ortaokulunda okuyan iki çocuk... Tatili geçirmek üzere memleketleri olan Hozat'a geliyorlar ve facianın tam üstüne düşüyorlar. Hozat yakınlarındaki köylerine geldikleri zaman babaları Yusuf Cemil'in öldürülmüş olduğunu öğreniyorlar ve ağlama ya başlıyorlar. Onlara şu karşılık veriliyor: "Sizi de onun yanına götüreceğiz!" Çocuklar odadan sürükletilerek çıkartılıyor ve jandarma muhafazasında gittikleri yolda süngütiliyorlar. Böylece

Böylece SCF'nin de kapanması üzerine CHP, 1925 yılında kazandığı Tek Parti kimliğine tekrar dönüşmüş ve bu niteliğini çok partili hayatın serbest bırakıldığı 1945 ortalarına kadar sürdürmüştür¹²⁴. SCF'nin kapatılmasından sonra, 16 yıl boyunca Türkiye'de CHP'nin tek parti iktidarı başlamıştır. Böylece Türk siyasal muhafazakârlığı, DP'nin 1946 yılındaki kuruluşuna kadar siyasal alanda bir etkinlikte bulunamadığı görülmektedir.

babaların yanına gönderilmişlerdir. (Ayrıntılı Bilgi için Bkz. *Son Devrin Din Mazlumları*, Büyük Doğu Yayınları, Nisan 1999).

¹²⁴ Mete TUNÇAY, "*Cumhuriyet Halk Partisi (1923–1950)*", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 2021

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DEMOKRAT PARTİ'NİN DOĞUŞ SÜRECİ

Bugün Demokrat Parti resmen kuruldu. Şimdi Türk siyasî hayatında yepyeni bir sahife açılıyor. Bu tarih, gelecek kuşaklar için asla unutulmayacak bir kilometre taşı olacak. Artık tek parti-tek şef sisteminin egemenliği, yalnız devlet hayatımızın dar kalıpları arasından çıkmakla kalmayacak; aynı zamanda, milletimiz yıllarca özlemini çektiği demokrasinin en ufuklarından özgürce nasibini alacak. Ülkemizin kalkınmaya ekonomik açıdan gelişmeye ihtiyacı var. Demokrasi ve kalkınma hamleleri Demokrat Parti'nin iki temel felsefesi olacak. Kurucusu olduğum bu partinin, politik hayatımızda sonsuza kadar devam edeceğini ümit etmek istiyorum. Bizden sonra bu partinin başına geçecek yöneticilerin, 1946 ruhunu daima hafızalarda canlı ve uyanık tutmaları en samimi dileğimdir. (Adnan MENDERES, 7 Ocak 1946)

Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerek tek partili antidemokratik siyasal yapının sürdürülemezliği; gerekse Sovyetler Birliği'nden gelen dış tehdidin, ciddi ve baş edilemez büyüklüğü ve son olarak da Demokratik Batı ülkeleriyle yakınlaşmanın da ön koşulu olarak ülke içinde demokratik açılımda bulunmak zorunda kalmıştır. Bunun siyasal karşılığı ise daha önce iki kez başarısız olan çok partili siyasal hayata geçiştir. Bu süreci birleştiren olaylar, 1945 yılında TBMM'ye sunulan Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nun, görüşülmesi süreciyle baş-

lamış ve yasanın kabulü sonrasında da Cumhuriyet Halk Partisi¹(CHP) içindeki ciddi farklılıkları gün yüzüne çıkarmıştır.

3.1. II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'nin Siyasî Durumu

TpCF'nin ve SCF'nin kapatılması üzerine siyasal muhafazakâr değerleri açıkça veya zımnen de olsa savunan partiler, Türk siyasî hayatında son bulmuştu. 1938 yılında Atatürk'ün ölümünden sonra cumhurbaşkanlığı makamına geçen İsmet İnönü ve onun kontrolündeki CHP, Türkiye'yi otoriter bir yönetim anlayışıyla kontrol altına almış ve bu süreç İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürmüştü. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, dünya siyasî dengeleri, ABD önderliğinde Batı Blok'u ve SSCB önderliğinde Doğu Blok'u arasında, iki kutuplu dünya düzeni şeklinde ikiye bölündüğünden, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Batı Blok'una dâhil olmak için içerde siyasal açılımlarda bulunmak zorunda kalmıştır.

Şeflik sistemlerinin hâkim olduğu İtalya ve Almanya, demokratik ülkeler tarafından yenilgiye uğratılmış olduğundan Türkiye'nin de şeflik sistemiyle, en azından Batılı kamuoyları ve ülkeleri tarafından kabulü mümkün değildi. Aynı şekilde SSCB 7 Kasım 1945 yılında süresi bitecek olan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşmasını, “savaş sonrasında ortaya çıkan köklü değişiklikler nedeniyle feshedeceğini” bir notayla Türkiye'ye bildirmiştir. Türkiye bunu reddetmişse de Türkiye'nin SSCB karşısında askerî olarak çok zayıf kalmasından dolayı, Sovyetler isteklerinde daha da ileri giderek, Boğazlarda üs ve Doğu Anadolu'dan toprak talep ederek Türkiye'ye, 24 Eylül 1946 tarihinde ikinci bir nota daha vermiştir. Türkiye, nota'nın tehdit algısını SSCB'nin İran'dan da henüz çekilmemesinden dolayı çok ciddiye almıştı².

Bu durum Türkiye'nin, demokratik ülkeler safına geçmekten başka şansının kalmadığını da göstermiştir. Bu nedenle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, ülkenin selameti için, tek partili düzene son verirken, “memleket

¹[Cumhuriyet Halk Fırkası, Mayıs 1935'te toplanan 4. Kurultayda, “Fırka” kelimesini “Parti” olarak değiştirmiştir.] 1870 yılında dahi dağılmış bir Çin vazosu gibi 370 parça olan Alman Roma Germen İmparatorluğu için tarihçiler arasında şöyle bir benzetme yapılır: Romalılığı biteli yüzyıllar olmuştu; İmparatorluğu zaten hiç yoktu ve Almanlığından da şüphe ediliyordu. Bunun CHP'ye tıpa tıp uyduğu zamanla anlaşılacaktır (1923–2011). Paris'in mason localarından yönetilen laik Jönler, Selanik'in bodrumlarında talimatlarını tamamlayıp Makedonya dağlarında karaya çıkarıldıktan sonra, koca bir imparatorluğu yok ettiler.

² Taner TİMUR, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 42–47. Tayyar ARI, *Yükselen Güç Türkiye-ABD İlişkileri ve Ortadoğu*, MKM Yayınları, İstanbul, 2010, s.25

güvenliğinin ancak demokratik devletler topluluğu içerisinde sağlanabileceğini"³ ifade etmiş ve böylece Türkiye, hem çok partili siyasal hayata ve hem de demokratik ülkeler safına geçmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren ekonomik, siyasî ve sosyal nedenlerle bozulan yönetici elit ve halk arasındaki bölünmenin giderilmesi, TPCF ve SCF sonrası tek partili yılların sorunları altında bunalar ve İkinci Dünya Savaşı'nın ülke içinde oluşturduğu yeni toplumsal talep ve düzen arayışı, "toplumun sıkıntılarını ifade edeceği bir kanal arayışı"⁴, Türkiye'nin çok partili siyasal hayata geçişini zorunlu kılan sebeplerdendir.

ABD ve İngiltere başta olmak üzere, Batılı ülkelerin askerî ve ekonomik yardımlarını sağlamanın, iç siyasî açılımlara bağlı olduğunu iyi bilen İnönü, bunun için savaştan hemen sonra Batılı ülkelerin önderliğinde toplanan San Francisco Konferansı'na Hasan Saka liderliğinde bir Türk heyetini gönderir. İnönü, Saka'ya ABD'li yetkililerin sorması halinde "Türkiye'nin çok partili siyasal rejime en kısa zamanda geçeceği" konusunda bilgi vermesini istemiştir. İnönü, çok partili siyasal hayata geçiş konusunda düşüncelerini ilk kez 19 Mayıs 1945 tarihinde, 19 Mayıs kutlamalarında yaptığı konuşmayla pratiğe dökmüştü⁵:

Memleketimizin siyasî idaresi cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri şartlarıyla devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. Büyük Meclis, az zaman içinde büyük inkılaplar geçirmiş bir memleketin, sarsıntılara uğramadan, daha ziyade ilerlemesini temin edecektir. Büyük Millet Meclisi'nin kudretli elinde olan millet iradesi, demokrasi yolunda gelişmesine devam edecektir"

İnönü konuşmasının devamında, geçmiş dönemdeki çok partili siyasal hayata geçiş denemelerini özetlemiş, bunların başarılı olmasını arzuladığını ancak koşulların şu anda uygun olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra İnönü gibi, çok partili siyasal hayata geçişi isteyen bir diğer kesim ise İkinci Dünya Savaşı'nın ulusal ve uluslararası koşullarından yararlanan, karaborsacı yeni bir zenginler zümresi, aşırı yoksullaşan kesim ve geleneksel sosyal değerlerinin ezildiğini düşünen ke-

³ Rıfıkı Salim BURÇAK, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*, Olgaç Yayınevi, İstanbul, 1979, s.41.

⁴ SİTEMBÖLÜKBAŞI, s.114.

⁵ ALBAYRAK, s.30-31.

simler iktidara gelme arzusuna düşmüşlerdi. Bu durum ilerde DP'nin iktidara gelme sürecine, itici bir güç olarak katkı sağlayacaktır.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945 tarihli konuşması daha fazla demokratikleşme için kesin olarak yeşil ışık yaktığı görülmektedir. İnönü'nün konuşması şöyleydi⁶:

Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İlk defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketlerin ihtiyaçları sevgiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka siyasî partilerin de kurulması mümkün olacaktır. (...) Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir. O zamana kadar bir karşı partinin kurulabilip kurulamayacağını ve kurulursa bunun meclis içinde mi dışında mı ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bu siyasî kurul içinde prensipte ve yürütmeye arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları, siyasî hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol, milletin menfaati ve siyasî olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur.

İnönü, konuşmasının devamında Cumhuriyet'in diktatörlüğü, ilke olarak reddettiğini belirterek; Türkiye'deki demokrasi geçmişinin hesapları yapılırken, tüm büyük devrimlerin 1923 – 1939 tarihleri arasında ortaya konduğunu ve altı seneden beri, savaş hali içinde olduğunun da unutulmaması gerektiğini dile getirmiştir. Prof. Dr. Nihat Erim, İsmet İnönü'nün çok partili siyasal hayata geçiş konusunda kendisine şu sözleri söylediğini belirtir⁷:

Bizim şimdiki sistemimiz baştaki sahsa dayanmaktadır. Bu türlü idareler ekseriyetle pek parlak başlar, hatta bir müddet parlak devam eder. Fakat bunun sonu yoktur. Baştaki şahıs sahneden çekildiği zaman nasıl bir akıbetle karşılaşılacağı bilinmez. Tek parti rejimleri normal demokrasi usulleri ile idare şekline intikal edemedikleri, hiç değilse bu zaruri olan intikali tam zamanında yapamadıkları için yıkılmışlardır. Yıkıntının arkasından da birçok zahmetlerle meydana getirilen eserlerin hepsi heba olmuştur. Memleketimizi böyle bir akıbetten korumalıyız. Ciddi ve esaslı murakabe (seçim) sistemine süratle geçmeliyiz. Ben ömrümü tek parti rejimiyle geçirebilirim. Ama sonunu düşünüyorum, benden sonrasını düşünüyorum. Bu sebepten vakit geçirilmeksizin işe girişilmelidir.

⁶ TC. Resmi Gazete, Sayı:6147 (2 Kasım 1945), s.9567

⁷ BURÇAK, s. 52.

Özetle artık çok partili siyasal hayata geçiş için tüm koşullar olgunlaşmış ve artık bir kıvılcım bekleyecektir. Burada 18 yıllık Milli Şef'in şu anda büyük bir gümbürtüyle yıkılan Ortadoğu'nun diktatörlerinden daha basiretli olduğu görülmektedir. Tunus Bin Ali, Mısır Hüsnü Mübarek, Yemen Ali Abdullah Salih ve bugün Libya'yı yakmakla tehdit eden 42 yıllık diktatör Muammer Kaddafi gibi.

3.2. Toprak Reformu Kanunu (17 Ocak 1945) ve Dörtlü Takrir (7 Haziran 1945)

Toprak reformu kanunu aslında 1923 yılında Cumhuriyet'in kurulmasından hemen sonra düşünülmesine rağmen Atatürk'ün son zamanlarında gündeme gelmişti. Ancak Atatürk'ün ani ölümü üzerine ve İkinci Dünya Savaşı'nın da araya girmesi nedeniyle konu, bir daha gündeme gelmemişti. Tam adı "Topraksız Köylüye Toprak Dağıtılmasına ve Çiftçi Ocaklarının Kurulmasına Dair Kanun Tasarısı" olan çalışma, 17 Ocak 1945 tarihinde TBMM'ye sunulmuştur.

Tasarı, Karma Komisyon'da yaklaşık beş ay görüşüldükten sonra 14 Mayıs 1945'de TBMM'ye sunulmuştur. Tasarı'yı bizim için önemli kılan bu tasarrın görüşülmesi sırasında DP'nin doğuş sürecinin net olarak gözlemlenebiliyor olmasıdır. Tasarı, hakkında meclisteki görüşmeler sırasında, CHP içinde önemli bir muhalefet gücünün var olduğu görülmüştür. Bu muhalefetin başını ise kısa bir sonra DP'yi kuran kadrolar olacak olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü, Refik Koraltan, Emin Sazak, Cavit Oral ve Damar Ankoğlu gibi kişiler çektiği görülecektir⁸.

Tasarının kabulü için oylama yapılmadan önce; Celâl Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün yer aldığı dört milletvekili tarafından kendi partileri olan CHP'de ıslahat yapılmasını isteyen ve tarihimizde "Dörtlü Takrir" diye bilinen önergeyi, 7 Haziran 1945 tarihinde, TBMM Başkanlığına sundular⁹. Bu kişiler aynı zamanda tasarıya en sert tepkide bulunan kişiler olarak sivrilmekteydi ki, bu durum özellikle CHP'li muhalifler tarafından sonradan onların toprak ağıllıklarıyla izah edilecekti ki, gerçek sadece bu değildi. Örneğin, Sonradan DP'nin tüm iktidarı boyunca TBMM başkanlığını yapacak olan Koraltan'a göre bu tasarı, özel mülkiyeti ihlal ettiği gerekçesiyle asla kabul edilemezdi. O dönem İçel Milletvekili Refik Koraltan, bu tasarrın olumsuzluklarını şöyle ifade eder¹⁰:

⁸ Cem EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990, s.22.

⁹ Dörtlü Takrir, EKLER bölümünde EK:1'de sunulmuştur.

¹⁰ ALBAYRAK, s. 22.

Arkadaşlar kim ne dese desin bu kanun, Ali'nin malını Veli'ye ver-
mektir. Bir vatandaş, babasından ve ecdadından kalan bir mülkünü
şahsi emekleriyle de arttırdıktan sonra büyük bir gayret ve fedakâr-
lıkla ve yıllar boyunca işlemiş, ilerlemiş ve böylece çocuklarına ve
yuvasına faydalı olmuş, günün birinde bu adamın mülkünün bir
kısımını elinden alıyorsunuz.

Tasarıya karşı en sert ve ikna edici tepkiyi dile getiren bir diğer kişi
ise, eski SCF'li ve Aydın'da kırk-elli bin dönüm araziye sahip olduğu
iddia edilen¹¹ güçlü bir çiftçi ailesine mensup Adnan Menderes'in ka-
nun tasarısıyla ilgili eleştirisi olur, Menderes şöyle der¹²:

Ziraattaki geri durumumuz toprak mülkiyeti rejiminin elverişsizli-
ğinden değildir. Büyük toprak mülkiyetlerinin hâkim ve çiftçinin
topraksız oluşundan derin ıstıraplar çeken milletler çok görülmüştür.
Fakat Türkiye'de manzara bu değildir. Hükümetin bugün kendi
mülkiyeti altında on üç milyon dönüm arazisi vardır. Ucuza kolay
toprak tedarik olunabilen bir memlekette devletin takip edeceği mü-
sait bir politika ile bu mesele şimdiye kadar halledilmiş bile olurdu.
Fakat bu yurdun iktisadî kalkınmasına da destek olacak bir zirai kal-
kınma planı şimdiye kadar ele alınmamıştır. Eldeki tasarı Nasyonal-
Sosyalist rejiminin Toprak Kanunu'nun tamamı ile aynıdır.

Menderes, sözlerinin devamında da, Türkiye'de tüm arazilerin zaten
%70'ten fazlasının devletin mülkiyetinde olduğunu ve İsmet Paşa'nın
azınlıktaki özel mülkleri de devletleştirerek Sovyetler Birliği'ndeki gibi
tarımı kolhozlaştırarak devletin kontrolünde dev çiftlikler kurmak iste-
diğini iddia etmiştir. Bu iddialara göre, devlet öncelikle elinde atıl bulu-
nan arazileri halka dağıtmalıydı ki, buna katılmamak mümkün değildir.
Zaten kanunun uygulanması Menderes'i haklı çıkaracaktır çünkü Toprak

¹¹ Adnan Menderes, I. Dünya Savaşı'nın bitmesi üzerine önce İzmir, İzmir'inde Yunan-
lılar tarafından işgali üzerine Aydın Çakırbeyli çiftliğine çekilir ve burada 8 yıl kalır.
Menderes buradaki çiftliği şöyle anlatır: Ben, Çiftliğin başına geldiğimde; anam, babam
çok evvel ölmüş bulunuyorlardı. Aradan çok zaman geçmiş bulunuyordu. Sahipsiz
kalmış arazinin şurasında burasında fuzuli tasarruflar işgaller olmuştu. Zeytin yetiştir-
mek, ağaç yetiştirmek teşebbüslerine girişilmişti. Ayrıca, köylüler için mühim olarak
kullanılabilecek dağ parçaları da vardı. Arazim, tapum altında olduğu halde bu teşeb-
büslerin, hiçbirine müdahale etmedim. Komşularımla ve köylülerle bir tek davam ol-
madı. Tasarrufum altında bulunan ve fakat istifadelerine bıraktığım araziye tapu terki
suretiyle ve 1932 senesinde tamamıyla onların tasarruflarına terk ettim. Toprak kanunu
korkusuyla arazi sattığım doğru değildir. 3-4 köyün arazisi yoktu, civarımdaki komşu-
lanma, yok denecek bir bedelle ne zaman olursa ödenmek üzere, arazimin büyük bir
kısımını devrettim. Bu topraklara şehirden, kasabadan, daha çok verecek para verecek
insanlar (da) vardı... Şimdi arazim, 3 000 küsur dönümdür. Menderes ileri bir za-
manda, adeta kendisini tamamlayan, "ilk ve son arkadaşı" soyadını alacak kadar sev-
diği Ethem Menderes'e de 500 dönüm arazi hibe eder. (AYDEMİR, s.123)

¹² KANDEMİR, s.4.

reformu kanununa bağlı olarak dağıtılan arazinin yüzde 96,6'sı hazine arazisi, sadece yüzde 0,5'i şahıslardan kamulaştırılan araziydi¹³.

Bu konuşmayla Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 1980'lerde dahi uygulanmaya çalışılan toprak reformuna gerek kalmamış ve araziler, bugün miras yoluyla doğal olarak daha da küçülmüştür ki, zaman Menderes'i haklı çıkaracaktır. Bu nedenle şu anda (2010) bölgede her biri küçük parçalara bölünen beş-on dönümlük toprak parçacıklarını etkin ve verimli kullanabilmek için Toplulaştırma yapılmaktadır. Menderes başka açıdan analiz eder¹⁴ :

Kabul etmek gerekir ki, şiddetli tedbirlere ve aşırı hadlere kadar gitmek tarafıslı olanların durumları kolaydır ve ne derlerse desinler birçoklarına karşı büyük kütlenin çıkarlarını koruyor görünmek mazhariyetindedirler. Asıl zor olan, toprakla ilgili zümrelerin çıkarları bakımından değil, meselenin gerçeklere dayanılarak, ülkenin genel düzen ve kalkınması bakımından değerlendirilenlerin durumudur. Bu yoldaki değerlendirmeler, derhal, topraksızlara toprak verilmesini istemek, birkaç bin mülk sahibinin çıkarı için milyonlarca serfi (topraksız işçiyi) topraktan mahrum bırakmakta devamla taraftar olmak anlamına alınarak karşılanmaya çok uygundur.

Dörtlü Takrir'in altında imzası bulunanlar önergelerinin genelinde şu iddialarda bulunmuşlardı: II. Dünya Savaşı'nın koşulları ve ekonomik nedenlerle halk nezdinde iyice sıkışan mevcut siyasî durumu daha fazla sürdürmenin doğru olmayacağını, demokratik ülkelerin egemen olduğu yeni bir dünya düzeni başladığı için, çok partili siyasî hayata geçilmesi gerektiği ve hükümetin de TBMM tarafından denetlenebilmesini, bunun için tüm ülkede siyasal liberalleşme ihtiyacının gerekliliği, bütün dünyanın demokrasi yolunda hızla ilerlediği ve Türkiye'nin de bu akımdan geri kalamayacağı vurgulanmış daha çok parti içinde serbest ve özgür tartışma olanağı istemişlerdi¹⁵.

Dolayısıyla Dörtlü Takrir'i bu açıdan siyaset için küçük fakat ülkemiz için büyük bir adım olarak bir çeşit Manga Carta olarak da görebilir. Çünkü sürecin sonucu da bizim için gerçekten en az Manga Carta kadar önemli olacaktı. Örneğin, Eroğul'a göre Takrir, millî hâkimiyetin tek tecelli yeri olan Büyük Millet Meclisi'nde hakikî bir murakabenin

¹³ Saim Kendir, **Toprak Reformu Kongresi**, 2005, TMMOB (http://www.hkmo.org.tr/etkinlikler/etkinlik_detay.php?kod=214, 12.01.2011)

¹⁴ Süleyman İnan, **Muhalefette Adnan Menderes (1945–1950)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2002, s. 59

¹⁵ Cemil KOÇAK, **Siyasal Tarih (1923–1950), Yakınçağ Türkiye Tarihi, Cilt. I**, (Der. Sina Akşin) İstanbul, 2005, s. 177.

sağlanmasını, demokratik müesseselerin serbestçe doğup yasamasına engel olan ve anayasanın halkçı ruhunu takyit eden (sınırlayan) bazı kanunlarda değişiklik yapılmasını ve parti tüzüğünde de yine bu maksatların icrasını¹⁶ öngörmekteydi.

Ancak Dörtlü Takrir'e karşı CHP'nin tepkisi çok sert olmuştur. Fakat CHP'nin tepkisi ne kadar sert olmuşsa, Takrir sahiplerinin de Toprak Tasarısına karşı tepkisi aynı sertlikte olmuştur. Bayar, olanları ve sonrasını şu şekilde özetlemiştir:

Takrir, partide fırtına kopardı. Çankaya'da Sayın İnönü'nün başkanlığında toplantılar yapıldığını işitiyorduk. Bu toplantılarda takririn reddedilmesi ve imza sahiplerinin grupta hırpalanmaları uygun görülmüştü. Bu kararlar kulağımıza geliyordu. Takriri reddetmek vazifesini alanlar bizi şiddetle tenkit ediyor, hakaret ediyor, horluyor, hırpalıyordu. Biz bunlara karşı düşüncelerimizi metanetle savunduk. Fakat fikirlerimiz ne kadar doğru olursa olsun biz bu fikirleri ne kadar samimiyetle ve ehliyetle savunursak savunalım, bu müzakereler mizansen olmaktan ileri geçmiyordu. Takrir ret edilecekti. Çünkü Çankaya'da takririn reddedilmesi, karara bağlanmıştı.

Takrir, beklendiği gibi CHP grubunca reddedilmiştir. Ancak, Fuad Köprülü ve Adnan Menderes ise Parti içinde dile getiremedikleri isteklerini gazeteler aracılığıyla halka duyurmaya başlamışlardı. Aslında CHP'nin içinde asıl fırtınaya sebep olan "Dörtler" den ziyade 100 milletvekilinin CHP'ye karşı mesafeli bir duruş sergilemesi daha önemliydi. Çünkü o güne kadar, CHP içinde hiçbir konuda bu kadar "aykırı ses" birlikte hareket etmemişti. Toprak reformu ulaşamadığı gibi CHP bünyesindeki muhalif seslerin partiden ayrılmasına kadar varacak olan sürecin başlangıcı olarak tarihe geçmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde tasarı amaç itibarıyla çiftçiye toprak dağıtımının yanı sıra onlara tesis, onarma ve donatma kredilerinin de verileceği geniş kapsamlı bir "toprak reformu" görünümünde iken, tasarı, Takrir ile siyasal talebe dönüşmüştür. Ve Takrir'in tetikleyicisi Tasarı ise de aracı dış baskılardır. CHP'nin içindeki muhalefeti de bununla tutuşmuştur.

Toprak Kanunu ise TBMM'de 11 Haziran 1945 tarihinde oylamaya katılan 351 milletvekilinin oybirliğiyle kabul edilirken, oylamaya 104 milletvekili de katılmamıştır. Bunların başını ise Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Emin Sazak, Cemal Tunca, Hikmet Bayur gibi DP'nin ilk kurucuları çekmiştir. Aslında CHP'nin içinde asıl fırtınaya

¹⁶ EROĞUL, s.10.

sebepler olan “Dörtler” den ziyade bu çoğu son seçimlerden gelen 100 milletvekilinin de CHP’ye mesafeli bir duruş sergilemesi olmuştur.

Dörtlülük Takrir ise beklendiği gibi CHP grubunca reddedilmiştir. Böylece CHP içinde İnönü’nün 19 Mayıs 1945 Gençlik törenleri ve 1 Kasım’da meclisin açılışında verdiği söze rağmen kolay kolay muhalefete izin vermeyeceği anlaşılmış oluyordu. Bunun üzerine Fuad Köprülü ve Adnan Menderes, parti içinde dile getiremedikleri isteklerini gazeteler aracılığıyla halka duyurmaya başlamışlardı. Bu durumu CHP’nin içinde ama karşısında bir çeşit “Sivil İtaatsizlik” olarak da görebiliriz.

7 Haziran 1945’te Meclis Grup Başkan Vekilliği’ne verilen ve 12 Haziran’da tartışmaya açılan önergeyi verenler, Takrir’in CHP içinde kabul edileceğine inanmıyorlardı. Öyle ki önergeyi verenler arasında en dikkat çekici isim olan Bayar’a göre bu takririn CHP grubunda kabul edilmesi “eşyanın tabiatına aykırı” idi. Sonuçta Toprak Kanunu kabul edildiği ve Dörtlülük Takrir ret edildiği halde, Kanun ve Takrir CHP bünyesindeki muhalif seslerin partiden ayrılmasını başlatan süreç olarak tarihe geçmiştir. Oysa işin gerçeğine bakılırsa Tanpınar’a göre, Takriiri verenler, Halk Partisi’nden ayrılıp başka bir parti kurmak yerine Halk Partisi’nde ıslahat yaptırmak ve partiye hâkim olmak niyetindeydiler¹⁷.

3.3. Demokrat Parti’nin Kurulma Süreci (7 Haziran 1945 – 7 Ocak 1946)

Dörtlülük Takrir sahiplerinin CHP ile iplerinin kopması üzerine, merkez yönetim tarafından Köprülü ve Menderes’in¹⁸ parti ile ilişkilerinin kesil-

¹⁷ Ahmet Hamdi Başar, *Yine Hayal Âleminde Uçuyorum* II. Cilt, (Haz. Murat Koraltürk) İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 50.

¹⁸ Celal BAYAR, *Demokrat Parti’nin Kuruluşundan İktidara Kadar Politik Konuşmaları (1946–1950)* (Der. Özel ŞAHİNGİRAY), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999c, s.27–29

Adnan MENDERES’in cevabı: 13.09.1945

06.09.1945 tarih ve 80511 sayılı yazınızda, Meclis toplantılarındaki hareket tarzımın, Parti Genel Kurulunca, tüzük hükümlerine bağlılık yönünde, derin bir zaaf sayılacak mahiyette görüldüğü belirtilerek; maksadının ne olduğunun bildirilmesi istenilmektedir.

Meclis toplantılarındaki hareket tarzımda, ne parti tüzüğü hükümlerine, ne de parti programına aykırı olmadığı ve bilakis milletvekili olarak hareket tarzımın, memleket ve partinin yüksek menfaatlerine tamamiyle uygun olduğu kani bulunduğum gibi, bu hareket tarzımla, parti adamı olarak seçilmiş olmam, durumu ilgilendirecek bir cihet de görmüyorum.

Nitekim bu görüş zaviyesinden hareket ederek, 12/Haziran/1945 tarihinde, diğer üç arkadaşım ile birlikte, Meclis Parti Grubuna sunmuş olduğumuz takrirden de, bu hususlar etrafıyla izah olunmuştur.

diklerine dair, 21 Eylül 1945'te karar alınmıştır. Koraltan ise 27 Kasım'da arkadaşlarını savunduğu gerekçesiyle partiden atılmıştır¹⁹.

İçel milletvekili Refik Koraltan'ın cevabı şöyledi:

"- Bilindiği gibi Celal Bayar, Fuad Köprülü, Adnan Menderes'le birlikte, haziran ortalarında Meclis Grubu Reisliğine, müşterek bir takrir verdik. Bunun, Parti Meclis Grubunda görüşülüp, bir prensip kara-

Güttüğüm maksat ise, yine bahsi geçen takirde ve bu takirin tahrik ettiği parti grubu münakaşalarında, açıkça belirmiş olduğu kanaatini taşımaktayım. Saygılarımla arz ederim. ADNAN MENDERES-Aydın Milletvekili

¹⁹ Parti disiplin kurulu tarafından ifadesi istenen Kars Milletvekili Fuad Köprülü'nün 13 Eylül 1945 tarihli cevabı:

11/IX/1945 tarihli ve 8512 numaralı müzekkerenizin cevabıdır:

"1- Partiye mensup bir milletvekili olarak, son zamanlarda, Meclis konuşmalarında aldığım tavır ve hareketin, parti Genel İdare Kurulunca, tüzük hükümlerine uygun görülmediği beyan ediliyor. Gerek Meclis Parti Grubu ve gerek Meclis içtimalarındaki tavır ve hareketimin ve ifadelerimin partinin ana prensiplerine tamamıyla uygun, yani memleketin ve partinin yüksek menfaatlerine her bakımdan hizmet edici mahiyette olduğuna, kati surette kana bulunuyorum.

2- Parti ve parti prensipleri ve parti hükümeti aleyhinde cephe aldığı iddia edilen Vatan gazetesine, yazı yazmak meselesine gelince, bunun aleyhte bir hareket gibi telakki edilmesine asla doğru olamayacağı kanaatindeyim. Çünkü:

A) Cumhuriyet Halk Partisi'nin ana prensipleriyle, Vatan gazetesinin müdafaa ettiği demokrasi prensipleri arasında, bir aykırılık görmediğim için, bu gazeteye kendi imzam ve mesuliyetimin altında, fikirlerimi yazmakta hiçbir mahzur tasavvur etmiyorum.

B) Bu yazılar, parti idare heyetinin, mesuliyeti altında çıkan Ulus gazetesinde, şahsıma yapılan, çok adi ve başlı başına yalan ve iftiradan ibaret hücumlara karşı yazılmıştır. Böyle bir vaziyet karşısında, sakit kalamayacağım ve bu adi yalanları efkân umumiye muvacehesinde izah etmem de tabiidir.

C) Parti ve Meclis toplantılarındaki sözlerim gibi, yazılarımda da, partinin ana prensiplerine ve memleketin yüksek menfaatlerine, tamamıyla uygun olduğundan asla şüphem yoktur.

3- Bütün sözlerimde ve yazılarımda takip edilen maksat, bir milletvekili sıfatıyla, yapmaya mecbur olduğum vazifemin ifadesinden ibarettir. Memleketin selametini, Anayasa'nın metnine ve ruhuna tamamıyla sadık kalmakta gören, dürüst bir insan olarak, samimi kanaatlerimi, önce parti Meclis Grubunda, sonra Mecliste ve nihayet efkân umumiye karşısında imza ve müdafaa ettim.

3/Nisan/1945'te, parti grubundaki beyanatum, hiçbir tefsire ihtiyaç göstermeyecek kadar açıktır; orada yalnız hükümeti değil, partinin idare şeklini de tenkid etmiş ve bunun demokratik bir ruhla ıslahı icabettiğini, aksi takdirde zaafa uğrayacağını ve bunun da memleket için zararlı olacağını söylemiştim. Diğer üç arkadaşım ile birlikte verdiğimiz ve 12/Haziran/1945'te parti grubunun, yedi saatlik bir münakaşa mevzuu teşkil eden takrir ve o günkü münakaşalar esnasındaki sözlerimde de aynı fikirler, uzun uzadıya izah ve müdafaa edilmiştir.

Son sualinize cevap olarak, yıllardan beri İstanbul Alemdar Ocağında kayıtlı bulunduğumu da bildirir, saygılarımla sunarım.

rına varılmasını istiyorduk. Takririmiz de bir ıslahat raporu şeklinde bulunuyordu.

Bu takririmizde, millî hâkimiyetin tek tecelli yeri olan, Büyük Milletler Meclisi'nde, hakikî bir murakabenin sağlanması, demokratik müesseselerin serbestçe doğup yaşamasına engel olan ve Anayasa'nın halkçı ruhunu takyit eden bazı kanunlarda değişiklik yapılmasını ve parti tüzüğünde de yine bu maksatların icabettirdiği tadillerin hemen icrasını teklif etmiştik.

Anayasa'mızın metin ve ruhunda; hâkimiyetin kayıtsız, şartsız millete ait olduğu açıkça belirtilmiştir. İnkılâbımızın manası, millete gerçek bir demokrasi hakkında yaşayan derin hasreti, şuur ve hakikat haline getirmekten ibarettir.

1927'den sonra, irticai önlemek ve dünya buhranı sarsıntılarından korunmak için, geçici zamanlara mahsus olarak alınmış, takyit edici tedbirleri rejimimizin esasları olarak alıp kökleştirmeye hiçbirimizin hakkı yoktur.

İkinci Büyük Dünya Harbi sırasında, her şeyden üstün olan millî birliğimizi korumak zarureti, Atatürk inkılâbının ana prensiplerinden, zaruretler dolayısıyla ve muvakkat zamanlar için yapılan ayrılıkları, bir müddet sükût ile karşılamağa bizi mecbur ediyordu.

Nihayet dünya buhranı, demokrasinin zaferiyle bitince, 23 yıl evvel, millî devletimizi kurarken açtığımız feyizli ve nurlu yolun pürüzsüz şekilde önümüzde yeniden açılacağını tabii bulduk ve Meclis'teki bütün arkadaşlarımızın görüşlerine tercüman olacağımız kanaatiyle takririmizi verdik.

Netice bildiğimiz gibi, ümitlerimizi kınacı mahiyette çıktı. Grup, teklifimizi reddetti ve son günlerde de, takrirden imzası bulunan iki arkadaşımızı gruptan ve partiden çıkardı.

İnkılâpçılık, partimizin ve ondan üstün olarak Anayasa'mızın baş vasıflarından biridir. Biz inkılâpçı bir partinin disiplin, endişe ve iddialarına kendini kaptırarak, prensiplerini feda etmesini ve inkılâpçılık lazım gelen yerde "Duralım" demesini asla beklemezdik.

Bir takım memleketlerin ancak şimdi gitmeye çalıştığı hakikî demokrasi yolunu 23 yıl evvel, inkılâbımızla kendi yurdumuzda açtığımıza inanmış, buna gönül vermiş insanlarız. Bizi en çok sarsan nokta işte bu oluyor. İstedikimiz şey, hakikî manasıyla, millî murakabenin sağlanmasından ve bunun tek kuvvet kaynağı olan millete açık kalble gidilmesinden, her türlü seçimlerin serbestçe yapılmasından ibaretti. İki değerli arkadaşın çıkarılması, şüphesiz ki diğer iki arkadaşları olan bizleri teessüre sevk etti. Çünkü bu arkadaşlarla aramızdaki fark, beraberce açtığımız münakaşaya, onların gazetelerde devam

etmelerinden ibarettir. Fakat hücumla maruz kalanlar bu arkadaşlardı. Her gün Ulus'ta çıkan ve Falih Rıfkı Atay imzasını taşıyan ve her tarafa tehdit, ateş ve gülle savuran yazıların hedefi bu arkadaşlarımız değil mi idi? Tamamıyla lüzumsuz gördüğüm bu savaş karşısında müdafaa için yazı yazan kabahatli ise, ilk hücumu yapan niçin kabahatsiz sayılıyor?

Nihayet vatandaşlara karşı, mevkinin verdiği kuvveti, yumuşak ölçülerle kullanması gereken Sayın Başbakan Şükrü Saraçoğlu (Bir çatlak ses) tabiri ile kendi grup arkadaşı Adnan'ı nasıl hırpalayabiliyor?

İki arkadaşımızın partiden çıkarılması, bizi büsbütün hayrete düşürdü. O günden beri, parti tüzüğünü uzun uzadıya inceledim. Görüşlerine inandığım arkadaşların fikirlerini sordum. Hiçbirimiz, bu kararın parti tüzüğünün hükümlerine uygun bulmadık.

İşte tüzüğün bu gibi ahvalde tatbik edilmesi gereken 112'nci maddesi:

"Yukarıdaki maddelere riayet etmeyen grup azasına, birinci defasında grup idare heyetince rica edilir. İkinci defasında ihtar cezası verilir. Üçüncü defasında ise, mensup oldukları grup kararı ve genel başkanlık divanının tasdiki ile parti grubundan çıkarma cezası tatbik olunur. Bununla beraber, cezayı istilzam eden fiil, hemen çıkarılmayı icabedecek derecede ağır görülürse, mensup oldukları grup umumî heyetinin, mutlak ekseriyetle vereceği karar ve genel başkanlık divanının tasdiki üzerine, o aza gruptan çıkarılır."

İhraç kararında, sarıh bir madde zikredilmediği için kararın neye dayandığı anlaşılmamaktadır.

Tüzükte ise, yukarıda kaydettiğim maddeden başka, ihraca ait sarıh bir hüküm yoktur. Şu halde ihraç kararı tüzüğe uygun değildir.

Bu duruma göre; parti esaslarından ayrılanlar, çıkarılan arkadaşlarımız ve kendimiz değil, böyle bir kararı vermiş olanlardır.

Vaziyeti hülâsa için şunu diyeceğim: bir siyasî parti, millet hâkimiyetinin gayesi değil bir vasıtasıdır. Partinin varlığının hikmeti de, ortaya koyduğu ve tatbik mesuliyetini halka karşı üzerine aldığı prensiplerden ibarettir. Ben ve arkadaşları, prensipleri bozacak yerde, tamamıyla tatbikinden başka bir şey istemedik. Bunu isteyen iki arkadaş, partiden ihraç yolunda verilen bir karar, parti prensiplerine aykırı bir karardır. Bunun partide disiplini muhafaza maksadıyla, verildiği söyleniyor. Hâlbuki bir parti için disiplin kantarı, kendi nizamnamesidir. İhraç kararı, Parti nizamnamesinin sarıh maddelerinin hükümlerine aykırı olarak verildiğine göre, parti prensipleriyle beraber disipline de uygun hareket edilmediği kanaatindeyim."

Celal Bayar ise 26 Eylül 1945'te önce milletvekilliğinden ardından da, 3 Aralık'ta CHP Genel Sekreterliği Bayar'ın Parti'den bir mektup yazarak ayrıldığını bildirmiştir²⁰. Fakat CHP'liler özellikle çifte darbe yedikleri Celal Bayar'dan böyle bir şey beklemiyorlardı. Bayar'ın ayrılmasının şöyle değerlendirilir²¹:

Mesela; biz de Celal Bayar'ın olsa olsa hükümetin bazı icraatına karşı, tatbiki bakımdan tenkid ve muhalefeti bahis mevzuu olabilir. Yoksa yeni bir parti kurması değil, yeni partiler şahıslar arasındaki karşılıklı münasebetlere değil, temel fikir ve mezhep binalarına dayanılarak kurulur. Ve hele Celal Bayar gibi millî tarihe karışmış şahsiyetler için, siyasî kanaat ve inanç değiştirmek, gömlek değiştirmek kabilinden olan işler değildir. Celal Bayar, parti kurmak arzusundan ziyade, Atatürk demokrasisine zıt bir parti kurmamak bağından ve son büyük divan kararı karşısında da, partili mebus sıfatı ile istediği ölçüde tenkid ve muhalefet yapamayacağını sanmak yüzünden, milletvekilliğinden çekilmiş olmalıdır.

DP'nin siyasal kimliğini esas alan çalışmamız hakkında ilk bulgular da bu süreçte oluşmaya başlamıştır. Örneğin, partinin kuruluş çalışmalarında yer alan Zekeriya Sertel, Menderes'in kendisine komünist diye saldırılarda bulunması nedeniyle "onlarla aynı kapta kaynayamayacağını anladığından" onlardan ayrıldığını²² ve Tevfik Rüşdü Aras da, Koraltan'ın "Sizin akideniz bizlerden farklı... Siz, sosyal demokrat bir parti kurmak istiyorsanız bizim aramızda ne işiniz var? Çıkn gidin, Sizin komünist olduğunuzu söylüyorlar... Ama her halde bizden değilsiniz, Lütfen bir daha gelmeyiniz"²³ dediğini belirtmiştir. Bu ilk çalışmalarda DP'nin siyasal yeri belli oluyordu.

Yapılan görüşmeler sonucunda 3 Aralık 1945 tarihli Vatan Gazetesindeki köşesinde A.Emin Yalman, "Yeni Bir Parti Kurulurken" başlıklı yazısında, "Amerika'da 1825 yılında liberal görüş yanlılarının kurdukları Demokrat Parti'den ilham alınarak, yeni partinin adının "Demokrat Parti" olmasını önerdiğini ve Bayar'la beraber bu isim üzerinde durduklarını" açıklamıştır. Daha sonra parti için bu isim kabul edilmiştir. Böylece DP'nin siyasal kimliğinin ilk işaretleri alınmaya başlanmıştı. Yeni parti statükocu CHP'yi çözecek liberalizme yakın görülüyordu.

Vatan gazetesinin sahibi Ahmet Emin Yalman temeli yeni atılan partinin kötü bir suikasta kurban olabileceğini düşünmüş ve dergiyle ilgi-

²⁰ Son Telgraf, 4 Aralık 1945

²¹ BAYAR, 1999c, s. 19

²² Zekeriya SERTEL, *Habırladıklarım (1905-1950)*, Yayıncı Matbaası, İstanbul, 1968, s. 265.

²³ Metin TOKER, *Tek Parti'den Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s. 108.

lerinin olmadığını hemen ilan etmeleri hakkında Menderes'e ikazda bulunmuştur. Nitekim Menderes ve diğer arkadaşları, 5 Aralık günü solcu *Görüşler Dergisi* ile hiçbir ilgileri olmadıklarını gazetelere ilan etmişlerdir. Böylece DP asla solcu değildi.

İsim bulma sürecinin tamamlanmasından sonra da, Celal Bayar, 1 Aralık'ta basına verdiği demeçte, yeni bir parti kuracaklarını açıklamış ve üç gün sonra da İsmet İnönü, Celal Bayar'ı yemeğe davet edip konu hakkında konuşmuştur²⁴. Bu süreç ilk başlarda DP'nin de SCF gibi güdümlü (muvazaalı) bir parti olduğu ithamlarına yol açacaktı. İnönü'nün aynı zamanda damadı olan dönemin meşhur gazetecilerinden Metin Toker'in yazdıklarına göre Bayar, DP'nin programını resmi makamlara vermeden önce Çankaya'ya giderek, İnönü'ye sunmuş, onun "OK"ını almış ve Cumhurbaşkanı ile aralarında şu konuşmalar geçmişti:

İnönü "-Terakkiperverlerle olduğu gibi, itikad-i diniyeye riayetkârız" diye bir madde var mı?"

Bayar "-Hayır Paşam. Laikliğin dinsizlik olmadığı var."

İnönü "-Zıyanı yok. Köy Enstitüleriyle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?"

Bayar "-Hayır"

İnönü "-Dış politikada ayrılık var mı?"

Bayar "-Yok!"

İnönü"-O halde, tamam..."²⁵ demiştir.

İnönü'nün de desteği alındıktan sonra DP'nin resmi alt yapısı tamamlanmış oluyordu. Karpat'a göre, "Demokrat Parti her ne kadar İnönü'nün teşviki sayesinde kurulmuşsa da, bunu bir "danışıklı-dövuş" ve "muvazaa" olarak görmek doğru değildir. Çünkü İnönü ve CHP liderliği, bir muhalif partinin kısa zamanda güçlenip iktidara gelebileceğine ihtimal vermemişlerdi; belki de istenen kontrollü birçok-partili siyaset, yani "sınırlı bir demokrasi idi"²⁶. Çünkü İnönü, Mayıs ayında (1945) parti kurma tekliflerini, TBMM Başkanı Kazım Karabekir, Rauf Orbay'a da aynı teklifleri yapmış ve bu kişiler Fethi Okyar'ın akıbetine uğramaktan çekindikleri için bu teklifi kabul etmemişlerdi. Dolayısıyla bu iç ve dış süreç artık İnönü'nün kontrolü altında değildi.

²⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 5 Aralık 1945

²⁵ TOKER, 1970, s. 108.

²⁶ KARPAT, 2009, s.131.

3.3.1. Demokrat Parti'nin Kuruluşu (7 Ocak 1946)

Aralık 1945 yılına geldiğimizde artık DP kurulabilirdi. İçeride Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan üzerinde dört temel direği bulunan, İpCF ve SCF'nin CHP'den nefret eden ve "Artık Yeter Söz Milletindir" diyen muhafazakâr bir halk tabanı, kalbi tek parti döneminin ebedi ve değişmez genel başkan ruhunda olsa da akli bu menhus ruha karşı (Hitler ve Mussolini) zafer kazanmış demokratik Batılı ülkelerin hâkimiyetindeki bir "Yeni Dünya Düzeni" vardı artık. Dolayısıyla iç ve dış tüm yollar DP'nin önüne kırmızı halılar seriyordu.

7 Ocak 1946 tarihinde "Dörtler" den Refik Koraltan'ın kuruluş dilekçesini İçişleri Bakanlığına sunmasıyla DP, resmen kurulmuştur²⁷. Adnan Menderes, aynı gün DP'nin kuruluşu dolayısıyla tarihe geçen aşağıdaki açıklamayı yapmıştır²⁸:

Bugün Demokrat Parti resmen kuruldu. Şimdi Türk siyasî hayatında yepyeni bir sahife açılıyor. Bu tarih, gelecek kuşaklar için asla unutulmayacak bir kilometre taşı olacak. Artık tek parti-tek şef sisteminin egemenliği, yalnız devlet hayatımızın dar kalıpları arasından çıkmakla kalmayacak; aynı zamanda, milletimiz yıllarca özlemini çektiği demokrasinin en ufuklarından özgürce nasibini alacak. Ülkemizin kalkınmaya ekonomik açıdan gelişmeye ihtiyacı var. Demokrasi ve kalkınma hamleleri Demokrat Parti'nin iki temel felsefesi olacak. Kurucusu olduğum bu partinin, politik hayatımızda sonsuza kadar devam edeceğini ümit etmek istiyorum. Bizden sonra bu partinin başına geçecek yöneticilerin, 1946 ruhunu daima hafızalarda canlı ve uyanık tutmaları en samimi dileğimdir.(ARKA KAPAK)

Demokrat Parti ile ilgili Prof. Dr. Yavuz Abadan, "Yeni Parti Kurulurken" adı ile Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan makalesinde, Celal Bayar ve arkadaşlarının siyasî hayatımızdaki hizmet ve tecrübeleri, Cumhuriyet Halk Partisi karşısında en kuvvetli muvazene unsuru olacak bir siyasî teşkilatı kurup yaşatma imkânına kavuşacakları ümidini vermektedir. Demokrat Partisi'nin daha kurulurken, Büyük Millet Mec-

²⁷ Çok partili siyasal hayata geçildikten sonra kurulan ilk parti, 18 Temmuz 1945 tarihinde kurulan Millî Kalkınma Partisi'dir. İstanbullu zengin iş adamlarından liberal muhafazakâr Nuri Demirağ tarafından kurulmuştur. Amaçları: "Gelenek ve göreneklere sadık kalarak asrın icaplarına uygun bir şekilde Türk Milletini kaldırmak, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini sağlamak; Sanayi ve ticarete serbestilik sağlamak; İdare usulünde geniş yetki ve adalet teşkilatında istinaf mahkemeleri kurmak; Sosyal hayatımızı içki ve kumardan uzak, ahlaki temellere dayandırmak; Vergilerde ıslahat ve gençliğin motorize edilmesi ön plana almak ve liberal muhafazakâr bir sistem takip etmek" olarak belirlenmiştir.

²⁸ Taşkın TUNA, Adnan Menderes'in Günlüğü, Şule Yayınları, İstanbul, 2002, s.15.

lisinde temsilcilere malik bulunması yeri siyâsî teşekkül için iyi bir başlangıç”²⁹ olduğunu belirtmiştir.

Cumhuriyet gazetesinden Nadir Nadi tarafından kaleme alınan makalede, genel olarak Demokrat Parti’nin programı üzerine durulmuştur. Nadi, Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi programı arasında çok büyük farklar olmadığını, bu benzerliğini Celal Bayar’ın Atatürk’ün yanında CHP’yi kuran ve teşkilatlandıran devlet adamlarından biri olmasından kaynaklandığını belirterek bu benzerliğini Celal Bayar’ın samimiyetinin göstergesi olduğunu yazmıştır³⁰. Bayar, DP’nin amaçlarını şu şekilde açıklamıştır³¹:

Türkiye Cumhuriyeti’nde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesini; genel siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesini, bütün devlet faaliyetlerinde millî iradeyi ve halkın yararını hâkim kılmayı, yurttaşlar arasında hukuk eşitliğini, iktisadî yarlarda uyum sağlamayı, aile ve mülkiyet esaslarına dayanan Türk toplumunda, toplumsal adalet ve insanî denklik prensiplerinin millî vîcdanda gerçekleşmesi ve tatbikatta geniş yer bulması için çalışmayı vazife biliyoruz.

Aynı gün DP Genel Başkanı Celal Bayar, Ankara’da gazetecilerle şu konuşmayı yapar³²:

“- Derhal işaret etmek isterim ki, partimiz Anayasa’da bir değişiklik yapılması lüzumunu düşünmüş dahi değildir. Anayasa’da yer almış esaslar, milletimizin yüksek menfaatlerine uygun, onun yükselmesini ve ilerlemesini sağlamakla kâfidir. Bütün davamız bunların tatbikatını temindir. Zira milletimiz bu olgunluğa erişmiş bulunmaktadır. Anayasa ikinci bir partinin kurulmasına da mani değildir. Biz tek parti ile demokrasinin kabil-i telif olmadığına, (bağdaşmadığına) inanıyoruz. Bundan başka bir bayan gazeteci arkadaş bana partimizin kadınlar için daha ileri bir görüşe sahip olup olmadığını sordu.

Bugünkü kanunlarımız, kadınlara her ileri hakkı tanımıştır. Daha fazla bir hak diye bir şey tasavvur edemiyoruz.”

Bu arada Celal Bayar’a söyle bir sual soruldu:

- Partinizin danışıklı döğüş (SCF gibi muvazaalı) olduğu hakkında bazı dedikodular var, ne diyorsunuz?

Celal Bayar şöyle cevap verdi:

²⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 08 Ocak 1946

³⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 9 Ocak 1946

³¹ Yeni Asır, 30 Nisan 1946.

³² Son Posta, 8 Ocak 1946

“- Bu söylentileri ahlâk kaideleri ile telife (uygun görmeye) imkân yoktur. Ortada ne böyle bir muvazaayı (danışıklığı) kabul edecek ne de teklif edecek kimse yoktur.

Böyle ciddi bir meselenin hafifliklere tahammülü yoktur. Biz, memleket menfaatine büyük bir hamle yaptığımıza kani bulunuyoruz. Samimi arzumuz şudur:

Memlekette millî iradenin, millî hâkimiyetin tahakkuku (gerçekleşmesi) ve bunların kanuna uygun olarak tecellisi (gerekmektedir) “- Biz memleketin bütün icapları hakkında münakaşa etmek, memleket menfaatlerine göre hareket etmek davasıındayız.”

Bir gazeteci sordu:

- Bugün ileri memleketlerde faaliyet halinde bulunan muhafazakârlar, liberal, sosyalizm ve komünist partileri hakim bulunmaktadır. Partiniz bunlardan hangisine daha yakındır?

Bayar Cevap verdi:

“- Demokrasi Partisine.”

Gazeteci ısrarla sordu:

“- Siz Halk Partisine nazaran sağ mısınız sol mu?”

Adnan Menderes söze karıştı:

“- Halk Partisine nazaran iki parmak daha soldayız, bazı hallerde iki parmak sağda.”

Fuad Köprülü hemen ilave etti:

“- Programımız okununca bu tahlilin manası daha iyi anlaşılır.”

Bundan sonra Bayar sorulan diğer soruları cevaplandırdı.

- Yeni partiye sempati gösteren olmuş mudur?

- Şimdi bunun için bir şey söylemek kabil değildir. Dedikodu yapmak için şimdilik bir şey söylemek istemiyoruz.”

- Partiyi yürütmek için nereden para bulacaksınız?

“- 19 milyon içinde bize taraftar olan, maddi fedakârlıkta bulunabilecek bir kaç yüz kişi bulacağımızı tahmin ediyoruz. Bunların yardımıyla işi yürütebileceğiz. Mesela gazete sahiplerinden beşer yüz lira istesek vermezler mi?”

Böylece Bayar, DP’nin temel yapısını ortaya koymuş oluyordu. Yıllardır doğumu beklenen hatta gecikmiş bir bebek gibi DP, artık kucak-

taydı ve bundan böyle düşe kalka iktidara yürüyecekti. Bayar liderliğindeki DP, Ankara'dan sonra İstanbul'da ve yabancı basına da görüşmeye çıkar³³:

Sual (1) – Siyasî felsefeniz, yani kanaatiniz nedir?

— Siyasî felsefe ve kanaatimizin tam manasıyla anlaşılabilmesi için siyasî program ve nizamnamemizin baştan aşağıya kadar tetkik edilmesi icap eder. Bizim birinci derecede maksat ve gaye olarak ele aldığımız ve yürütmek istediğimiz başlıca prensip ve esasları şu suretle hülasa etmek (özetlemek) mümkündür:

Türkiye Cumhuriyetinde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesini; umumî siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesini, bütün devlet faaliyetlerinde millî iradeyi ve halkın menfaatine hâkim kılmayı, yurttaşlar arasında hukuk eşitliği, iktisadî menfaatlerde ahengi sağlamayı, aile ve mülkiyet esaslarına dayanan Türk cemiyetinde içtimai (toplumsal) adalet ve insanî müsavat (eşitlik) prensiplerinin millî vicedanda kökleşmesi ve tatbikatta geniş yer bulması için çalışmayı, vazife biliyoruz. Partimiz insanlık haysiyetinin ve haysiyetin ancak insanlık ana hatlarının teminat altında bulunmasıyla kurtulabileceğine inanmaktadır. Bütün devlet mevzuatında bu prensiplere aykırı hükümler bulunmamasına dikkat edeceğiz. Yurttaşlar arasında müşterek bir tarihin yarattığı kültür ve ülkü birliğine dayanan ve her türlü ayırıcı temayülleri (eğilimleri) reddeden bir milliyetçilik telakkisine bağlıyız. Partimiz bütün vatandaşları din ve ırk farkı gözetmeksizin Türk sayar ve Türk olmanın bütün haklarına sahip tanır. Kanunî vazifelerini yerine getiren her ferde iyi bir yurttaş gözüyle bakar ve bu ana görüşlerin tatbikatta da yer bulmasına dikkat eder ve ehemmiyet verir.”

— Kendinizi hükümete karşı şiddetli bir muhalefet yapacak kadar hür telakki ediyor musunuz?

— Şiddetten ziyade şuurlu bir muhalefetin Türkiye menfaatlerine daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Kendimizi hür telakki ediyoruz. Fevkalade zamanların mahsulü olarak konulan bazı kanunlarımız, normal icaplara göre tadil edilmek yolundadır. Bunlar tamamlandığı takdirde bizim telakkimiz de kuvvetlenecek, tam kâmil şeklini alacaktır.”

— Hangi noktada Halk Partisi'nden ayrılıyorsunuz?

³³ Tasvir Gazetesi 29 Nisan 1946 Celal Bayar'ın İstanbul'da Bir Amerikalı Gazeteci İle Görüşmesi

— Farklarımız iki partinin nizamnamelerinde ve işleyiş tarzlarında kendini gösterir. Adli, malî ve iktisadî prensiplerimizde umumiyetle tatbikat şekillerinde farklılıklar vardır. Bunlar her iki partinin siyasî program ve nizamnamelerini yan yana koyup gözden geçirildiği zaman açıkça anlaşılır. Bizimkiler daha demokratik esaslara dayanmaktadır. Bizce amme (kamu) menfaati hududu içinde hususi teşebbüs ve sermaye esas diye kabul edilmiştir.”

- Dış siyasetiniz nedir?

- Dış politikamız milletlerin hukuk eşitliğine, milletlerarası siyasî, iktisadî ve kültürel işbirliğine, kolektif güven ve iyi komşuluk esasına dayanmaktadır. Millî varlığında bugünkü dünya şartları altında ancak millî kuvvetle korunabileceği kanaatine bağlı kalmakla beraber, milletler birliği gayesini hedef tutacak barışçı ve açık bir siyasetin memleket menfaatlerine uygun ve realist bir yol olduğunu kabul ediyorum. Atatürk'ün Türkiye istiklalini, dünya barışını hedef tutan siyasetini partimiz de sadakatle takip edecektir.

Rivayet edilen Rus isteklerinin hakikatle bir alakası yoktur. Milletlerin haklarına riayet edilmesi esas prensibinin hüküm sürdüğü böyle bir zamanda evimize, haklarımıza göz dikebileceğini kabul etmek istemiyoruz. Bugünkü Sovyet Rusya ile ben inkılâp Türkiye'si, Çarlık Rusya'sı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun bıraktıkları bütün pürüzleri karşılıklı dostluk havası içinde tamamıyla ortadan kaldırmışlardır. Aramızda bir dava mevzuu kalmamıştır. Ben böyle bir neticeye varan bütün müzakere ve anlaşma safhalarını (evrelerini) resmi şekilde takip etmek fırsatını bulmuşumdur. Hususi eşhasın dedikodu mahiyetinde olarak yaptıkları hareketler kendi kabuğu içinde boğulup kalmaya mahkûmdur. Rus-Türk münasebetlerinin ahenkli işbirliği devrini yakından takip etmiş bir insan sıfatıyla bunun aksini farz ve kabul etmek benim için pek zordur.”

— Partinizi şimdiki rejimin sağ cenahında mı, yoksa sol cenahında mı telakki ediyorsunuz?

— Sağ ve sol çok nispi (göreceli) bir ölçüdür. Eğer soldan maksat ammenin menfaatini (kamu çıkarını) azami derecede korumak, hiçbir sınıf ve zümreye imtiyaz vermemekse, partimiz tamamıyla soldur.

— Celal Bayar “Size niçin kızıl diyorlar?” diye soran bir partiliye ise şu cevabı vermiştir:³⁴

“— Nizamnamemiz sarıhtır. Partiye kızılları, komünistleri almıyoruz. Birleşmiş Milletler Anayasasına uygun bir siyasî programımız var. Bütün devletlerle iyi komşuluğu esas tutuyoruz. Söylenenler iftiradır.

³⁴ Celal BAYAR, *Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri*, (Der. Özel ŞAHİNGİRAY) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s. 17–18

Biz, politikayı Büyük Ata'dan öğrendik. Bu coğrafî vaziyetimizi göz önünde bulunduran bir politikada, devletleri bünyelerine göre tetkik etmek gerekir. Milletlerin rejimleri kendisine ait bir iştir. Biz, ne Meşrutiyet'in Sait Molla'sı, ne de son senelerin komünist kırıntılarıyız. Biz, millete hizmet için ortaya atılmış, Türk evlatlarıyız. Memleketin selametini hangi politikada görürsek, o politikanın taraftarıyız. Biz ancak memleketimizin menfaatine tapan insanlarız."

Görüldüğü gibi DP içinde ve dışarıda pragmatist bir siyasî anlayışa sahip olacak, bürokrasi ve elit bir siyasî anlayış yerine halk esaslı, serbest piyasa ekonomisi ve özel mülkiyet yanlısı olarak adı konulmamış liberal muhafazakâr tonajlı bir görünüm vermektedir.

Tıpkı ilk insanın henüz kurumuş sert bir toprak olarak ortada durduğu ve kimsenin henüz tanımlayamadığı gibi DP'ye, bir anlam vermeyen CHP, suskun ve mesafeli bir duruş ortaya koyar. Bu durum basına da yansır. Örneğin, Tanin Gazetesi, DP'nin kuruluşunu altlarda, küçücük tek bir sütunun sadece bir paragrafında "Demokrat Parti'nin faaliyetine müsaade edildi" başlığı altında verir. DP'yi uyarıcı ve onun da muvazaalı bir parti olduğunu ima etmeye yönelik ifadelerin kullanıldığı haber şöyleydi³⁵:

Partimiz, anayasada bir değişiklik yapılması lüzumunu düşünmüş bile değildir. Anayasa'da yer alan esaslar milletimizin yüksek menfaatlerine uygun, onun yükselmesine ve ilerlemesine sağlamaya kâfidir. Bütün davamız da bunun tatbikini temindir. Bir tek parti ile demokrasinin kabili telif olmadığına inanıyoruz .

DP'nin siyasal kimliğini öğrenmek için, günümüzde yaşayan en yakın kişiden öğrenmek için görüştüğümüz Adnan Menderes'in oğlu Aydın Menderes bu konuda şunları söylemiştir³⁶:

DP'nin kimliğini tanımlayabilmek için hareket noktamız önemlidir. Çünkü (DP) özel bir ideolojinin, özel ve dar bir şekilde tanımlanmış siyasal bir ideolojiye dayanarak ortaya çıkmamıştır. DP'nin, 14 yıl içerisinde belirginleşmiş icraatlarından ve değişmemiş tercihlerinden hareket ederek DP'ye bir kimlik çıkartabiliriz. Ancak bu kimlik, siyasal bilimlerde siyasî partileri tanımlamak için kullanılan genel geçer kavramlarla ifade edilecek bir durumda değildir. Ancak bu kavramlardan birisiyle hareket ederek DP'ye bir kimlik biçmek zorlama olur. Çünkü (DP) kendine özgü bir olaydır. Toplumla etkileşim içerisinde oluşmuş bir siyasî partidir. Yani o günün koşullarına özgüdür. Ancak DP, liberalizmden çok daha fazla muhafazakâr bir parti olarak ta-

³⁵ Tanin Gazetesi, 08.01.1946

³⁶ Aydın MENDERES, **DP ve Siyasal Muhafazakârlık**, Konulu Sözlü Görüşme, Ümitköy, Çakurbeyli Villaları, Ankara, 7 Ocak 2009 (Bant Kaydı).

nımlanabilir. Mülkiyet hakkına bakış ve diğer kavramlar itibarıyla muhafazakârlığa yakın duran bir partidir. Ama bütün yönleriyle muhafazakâr bir parti değildir.

Babası, DP'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi kurucu ve ilk vekillerinden Ömer Cevheri³⁷ kendisi de DP'nin varisi olan partilerin (AP ve DYP) ağır toptanlarından ve bakanlarından olan Necmettin Cevheri DP'nin kuruluş süreci, kimliği ve kurucuları hakkında şu tanımlamada bulunmuştur³⁸:

DP'yi kuranlar CHP'den ayrılmış, dörtlülük takrir denen o zaman dört milletvekilinin verdiği önerge. Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü. Bu (DP'nin danışıklı olduğu) tabi çok söylendi. O zaman ki iktidar partisi olan CHP de kendi siyasî taktiği olarak bunu kullandı. Yani bu bir muvazaa partisidir. Ama DP, bir muvazaa partisi değildi. Yani gerçekten her ne kadar DP'yi kuranlar CHP'nin üyeleriydiler ve CHP içerisindeki huzursuzlukların, rahatsızlıkların etkisi olmadığı söylenemez. Orada mühim olan onu kuran kişilerin kişisel endişeleri veya kişisel kırgınlıkları, kızgınlıkları değil

³⁷ Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası ödüllü Hacı Ömer Cevheri, DP'nin 1950-53 arası ilk vekillerinden ve aynı aşağıdaki telgraf metninden de (Telgraf, Tarih: 29 Şubat 1920, Çıkış yeri: Siverek, Numara: 432 BOA. HR. SYS. 2544-7/33-34) görüldüğü aktif olarak Şanlıurfa'nın kurtuluş savaşına da katılmıştır. Aşağıda imzaları yazılı olan biz Kuvâ-yı Milliye reisleri yanımızda bulunan efradla bu defa Urfa şehrine geldik. Burada bulunan Kuvâ-yı Milliye ile birleştik. Asıl maksadımız vaktiyle buralara misafir olarak kabul edilen Fransız işgal kuvvetlerinin bugüne kadar buraları terk etmemesidir. Hakikat şudur ki bütün Osmanlı milleti Fransızların artık bu bölgede daha fazla kalmalarına ve ülkemizi işgal etmelerine kesinlikle razı olmayacaktır. Şimdiye kadar boş yere kan dökmemesi için kendilerine yaptığımız tavsiyelerimizi kabul etmeye kesinlikle rıza göstermemişlerdir. Son defa olarak dün tarafımızdan Urfa'daki Fransız kumandanına iyi niyetle yapılan ihtianımız üzerine makamlarından emir almadıkça buralarını terk etmeyeceklerini bildirmişlerdir. Artık sevgili ülkemizi her şeyi göze alarak işgal güçlerinden tahliye ettirmeye kesin olarak karar verdiğimizden gereksiz yere kan dökmemesini istiyoruz. Bu bakımdan ülkemizi hemen tahliye etmeleri gerekliliğine dair kendilerine İstanbul'daki Fransız temsilciliği aracılığıyla emir verdirilmiştir. Durumun tarafımıza da bildirilmesi istirham olunur."

Kuvâ-yı Milliye Kumandanı ve Aneze Aşireti Reisi ve Urban Kaymakamı Hâcım	Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Badıllı Kürd Aşireti Reisi Said
Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Döğerli Aşireti Reisi Hamza	Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Şeyhan Aşireti Reisi Hacı Ömer

³⁸ Necmettin Cevheri, "DP'nin Türk Siyasal Hayatındaki Yeri" konulu görüşme kaydı, 13 Temmuz 2010, Akay Kavşağı, Çakmak Apt., Kızılay, Ankara

halkın bu olaya nasıl baktığıydı. Yani halkın hareketi olup olmadığını tartışmak eğer gerekirse bunun büyük bir halk hareketi olduğunu kabul etmek gerekir. “Yeter Söz Milletin” söylemi Türkiye Cumhuriyeti’nin yerine geldiği eski deyimle istihfaf ettiği toplum, devlet Osmanlı Devletiydi. Osmanlı tarihî çok parlak bir mirası bize devretmişti. Ama bunun içerisinde demokrasi yoktu. Devleti idare edenler çok dar bir kadroydu. Yani divan dediğimiz bu günün hükümetine tekabül eden ki orada da her şeye rağmen çok demokratik tartışmaların olduğu tarih şahittir. Ama ne olursa olsun yani divanın içerisinde demokratik tartışmalar yahut bir takım ihtilal hareketleri ile oluşan bir takım iktidar zorlamalarına rağmen halk yoktur. Bu altı yüz yıllık Osmanlı tarihine baktığımız da padişah var, sadrazam var, divan var, yeniçeri ağası var, divanda olsun olmasın etnik kimseler var, yine baktığımız zaman hanım üyelerin de işin içerisine girdiği dönemler var. Her zaman padişah çevresi, divanı ve vezirleri etkili kimseleri o yirmi-otuz kişi koca devletin yönetiminde. İşte o yirmi-otuz kişi dışında 1950’lerde bir insan Sayın (Süleyman) Demirel’in bir deyimidir bu “kara kuru bir adam şu yirmi-otuz kişilik o iktidar sofrasının bir kenarına geliyor ilişiyor, ben de varım diyor. Demokrat Parti budur, bütün özüyle.

Cevheri sözlerinin devamında DP’nin önemini şöyle tamamlar:

DP’nin oluşumu ve iktidara gelişi siyaset sosyolojisine uygun bir hareket değildir. DP kendi yöneticilerinin düşünceleri itibariyle liberal ekonomi taraftarı olmuştur. Buna mukabil taban, liberal ekonominin değil de sosyal ekonominin hatta sosyalist ekonominin taraftarı olması gereken insanlardı. Yani yoksul kimselerdi, çıplak insanlardı ve DP bu şekilde aşağılarırdı. Aç ve çıplak insanların partisiydi. Yani solda olması gereken insanlar, peşine düştükleri insanların kafalarındaki düşünceler itibariyle sağda sağ düşüncelerin, sağ ekonomilerin ve sağ sosyal modellerin içerisinde olmuşlardır. Hâlbuki taban tamamıyla sol harekete uygun, solda olması gereken bir tabandı. DP böyle bir kontrastın (zıtlık) içerisinde ve bu hala da yaşamaktadır.

Turan Güneş, DP hareketini, “kitlelerin isyanı” hareketi olarak tanımlanırken; DP’nin kurucularından Samet Ağaoğlu ise, DP’yi halkın kurduğunu ve kurucularının bu hareketi sadece organize ettiğini belirtmiştir. Ağaoğlu’na göre, yönetici kadroyu her sahada yepyeni fikirlerin kabulüne zorlayan sadece halktan gelen baskıdır. Bu baskının ana temeli ise halkın hürriyet özlemidir. Parti kurulduktan birkaç ay sonra, ortada artık yeni bir parti değil tam bir halk hareketi vardı ve partinin liderleri de bu halk hareketini başarıyla yönetmişlerdir³⁹.

³⁹ AĞAOĞLU, s. 12.

CHP yanlısı Cem Eroğul'a göre DP'nin siyasal kimliği o günlerde torba slogan olan "demokrasi"dir. Bu kavramı herkes kendine göre yorumlamıştır. Demokrasi, tüccar için serbestçe para kazanma; aydınlar için serbestçe konuşma ve yazma; dindarlar için, ibadet özgürlüğü demektir. Mert'e göre, DP cumhuriyet devrimlerinin muhafazakâr yorumu ve bunun siyasal karşılığıdır⁴⁰.

Sonuç olarak, ulusal ve uluslararası koşulların uyuşmasıyla kurulan DP'nin kuruluşuyla, Türk siyasal hayatında dördüncü (ilki 1908 sonrası) kez değil gerçek anlamda ikinci kez çok partili siyasî hayat başlamış oluyordu. Ancak gerek TPCF'nin ve gerekse SCF'nin beklenmeyen kapatılmaları nedeniyle, hem DP yöneticileri hem de halk bu sürece karşı ihtiyatlı durmuştur. II. Dünya Savaşı'nın ekonomik sıkıntıları ise, CHP'nin mağlubiyetinin tuzu biberi olmuştur⁴¹. Çünkü halk artık adeta "ontolojik kırılmaya" uğramıştı. Bu nedenle ilk başlarda DP'li yöneticiler bu tehlikeyi göz önünde bulundurmuş ve bazıları da DP'yi SCF gibi "muvazaalı" olarak görmüştür. DP liderleri bu süreci kontrol altına almayı ve iktidara yönelmeyi başarmıştır.

3.3.2. DP Kurucularının Siyasal Kimliği

DP, CHP'nin içinden çıkan "Dörtler" tarafından kurulmuştur. Ancak bu kişilerden Adnan Menderes SCF'nin kapanması üzerine CHF'ye geçmişti. Celal Bayar Atatürk sonrası CHF ve İnönü ile anlaşamamış ve siyasal hayatta adeta inzivaya çekilmişti. DP'yi kuranlardan Osmanlı tarihçisi, Prof. Dr. Fuat Köprülü resmi tarih tezine karşıtlığı⁴² ve tarihçi kimliğiyle tanınmaktaydı. Refik Koraltan ise valilik ve hâkimlikten gelme bürokrat bir kişiydi.

⁴⁰ Cem EROĞUL, *DP'nin Siyasal Kimliği*, Konulu Sözlü Görüşme, AÜSBF Cebeci Yerleşkesi, 15.04.2009 (Bant Kaydı); MERT, 2002, 72-77.

⁴¹ CHP'nin ceberut iktidarının en azgın olduğu 1940'larda Çorum, Çankırı Yozgat taraflarında şöyle bir fıkra anlatılır: Adamın biri kıyıda köşede zar zor bulduğu, çünkü hepsi idam edilmişlerdi, Hoca Efendiye gider. Adam, Aman hocam! Bizim tarlaları fareler bastı, bir kilo mahsul alamıyoruz, ne olur bana bir dua yaz da, tarla farelerinden kurtulayım" diyerek ricada bulunur. (o zamanlar DDT ilacı olmadığı için köylerde en büyük sorunlardan biriydi). Hoca, bir kâğıda Arapça bir şeyler yazarak kâğıdı tarlasındaki bir fare deliğine koymasını" söyler. Adam, koşarak hocanın dediği gibi katlanmış dua kâğıdını bir farenin deliğine koyar. Adam ertesi hafta tarlasını kontrole gittiğinde, bir tek farenin dahi kalmadığı hayretle görür. Derhal hocaya koşar, "Aman hocam Allah razı olsun, bir tek fare dahi kalmamış ne yaptın da bizi kurtardın bu farelerden" deyince, Hoca gülerken şöyle der. "farelere bu tarlayı derhal terk etmelerini, çünkü bu tarla bir CHP'linindir yazmıştım" der. Çünkü Adam CHP ilçe başkanının torunuymuş.

⁴² Büşra Ersanlı BEHAR, *İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)* Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 135.

DP, kuruluşundan kısa bir süre sonra basın, iş dünyası ve halk arasında, CHP'nin alternatifi, Demirkırat'ın süvarisi, demokrasi, "Yeter Söz Milletindir" sloganıyla halkın sembolü ve ülkenin son ve tek kuruluş ümidi olarak görülmüştür. 1946 yılındaki baskın hileli seçimlere rağmen, kurulduktan sadece dört yıl sonra iktidara gelmeyi başarmış ve 27 Mayıs 1960 tarihine kadar da tek başına iktidarda kalmayı başarmıştır. DP'nin on dört yıllık siyasal hayatı boyunca Adnan Menderes, muhalefet yılları hariç ismi günümüze kadar DP'yle özdeşleşen en önemli kişidir. Adnan Menderes zaman içinde, DP içindeki tartışmalarda, kongrelerde ve meydanlarda mutedil, kanunlara bağlı, halkçı, vatanperver, hatip ve idealist kişiliğiyle hem halkın hem de DP'nin lideri olmayı başarmıştır.

Ancak DP gerek muhalefet döneminde gerekse de iktidar döneminde Celal Bayar ve Adnan Menderes'in doğrudan yönetimi altında kalmıştır. 1950–60 arası DP iktidarının on yılında başbakanlığı Adnan Menderes yaparken; Celal Bayar aynı dönemde DP'nin Cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır.

27 Mayıs darbesinin siyasî hedefi olan ve bu nedenle idam edilen, Adnan Menderes'in adı DP ile adeta özdeşleşmiştir. Bu nedenle DP'nin kurucularından olmasına rağmen, 1957 yılında DP'den ayrılarak başka bir parti kuran Fuat Köprülü ve DP iktidarının 10 yılında TBMM başkanlığını yapan Dörtler'in en az tanınanı yeterince Refik Koraltan üzerinde yeterince durulmayacaktır.

3.3.2.1. Mahmut Celal Bayar (1883–1986)

Balkan göçmenlerinden bir ailenin ikinci çocuğu olan Mahmut Celal Bayar, babasının Kur'an-ı Kerim'in bir köşesinde yazdığına göre 16 Mayıs 1883 yılında Bursa'nın Gemlik ilçesinin Umurbey köyünde doğmuştur⁴³. Celal Bayar'ın babası, tarihe de meraklı, iyi bir İslam âlimi "Muallim ve Müftü" olan Abdullah Fehmi Efendi'dir. Bayar, Bursa İpek Meslek Yüksek Okulu ve College Francais de l'Assomption'da eğitim gördükten sonra, önce Ziraat Bankası ardından da Alman Deutsche Orient Bankasında çalışmaya başlamıştır. Burada çalışan ama ikinci sınıf insan muamelesi gören iki Türk'ten bir olarak, Ali Süavi'nin arkadaşlarından olan Hâkim Dayısı'nın etkisiyle 1907 yılında İttihat ve Terakki'nin Bursa'daki gizli kolu olan "Küme"ye girmiş⁴⁴ ve İTC onu görevli olarak İzmir'e göndermiştir. Burada bir süre sonra İTC'nin "Katibi Mesulü" seçilmiştir. Gözlerini harap edinceye kadar kendi kendini ye-

⁴³ Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı?*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1993, s.127.

⁴⁴ AHMAD, s.149.

tiştiren Bayar, böylece çok genç yaşta memleketi kurtarmak için siyasi hayata atılmıştır.

İzmir'in işgal altına girmesinden sonra 1918 yılından itibaren, İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti'ne giren Bayar, Yunan işgaline karşı Ege Bölgesi Kuvay-ı Milliye organizasyonuna katılmıştır.

Bayar, İzmir'in işgal edilmesi ve hakkında tutuklama kararı alınması üzerine, burayı terk ederek "Galip Hoca" takma adıyla bölgede işgale karşı, dağınık olan efeleri ve askerî birlikleri düzenli bir direniş gücüne dönüştürmeye çalışmıştır. Bayar, bağımsız hareket eden Demirci Mehmet Efe'yi, direnişe katılmak için ikna ederek onun danışmanlığını da yapmıştır⁴⁵.

İzmir ve Aydın'ın geri alınması mücadelesine katılan Bayar, 16 Eylül 1919 tarihinde toplanan Balıkesir Kongresinde alınan kararla, Akhisar Cephesi Komutanlığına getirilmiştir. Bayar, 12 Ocak 1920'de toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Saruhan milletvekili olarak katılmıştır.

Celal Bayar, Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması ve Millî Mücadele'nin başlaması ile birlikte Anadolu'ya geçmiştir. Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Bursa milletvekili olarak görev alan Celal Bayar 1921'de İktisat Bakanlığına getirilmiştir.

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması üzerine, Lozan Barış Konferansı'na da danışman göreviyle katılan Bayar, 1923 seçimlerinden sonra II. Büyük Millet Meclisi'ne İzmir'den milletvekili olarak seçilmiştir. Atatürk'ün en yakınındaki isimlerden biri olan Bayar için, Atatürk'ün "Bu memlekette bir gün, kansız bir ihtilal olacaksa ve bu ihtilale biri de liderlik edecekse, o adam Celal Bayar olacaktır" ⁴⁶ ifadesi, Bayar'ın önemi ve kişiliğinin tanımlaması bakımından önemli görülmektedir.

Mart 1924 yılında; Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığına atanan Bayar, bu görevinden Temmuz 1924 yılında istifa ettikten sonra, Türkiye İş Bankası'nın, kuruluşunda (1924) görev almış ve 1932'ye kadar başkanın genel müdürlüğünü yapmıştır.

Daha çok politika becerisi ve iktisatçı kimliği ile tanınan Bayar, 1932 yılında, İktisat Bakanlığı'na tekrar getirilmiş ve 1937 yılına kadar bu gö-

⁴⁵ BAYAR, 1967, s. 70; EROĞUL, Görüşme Kaydı. Bu sırada Adnan Menderes'in kuruluşunda rol aldığı Yörük Ali Efe Çetesi Menderes nehrinin güneyine; Demirci Mehmet Efe'nin çetesi de kuzeyine hâkim durumdaydı. AYDEMİR, 1993, s. 53. Bu süreçte, ilerde uzun yıllar ortak bir kaderi paylaşacak olan Bayar ve Menderes'in birbirlerini tanıdıklarına dair her hangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁴⁶ Niyazi Ahmet BANOĞLU, *Nükte ve Fıkra ve Çizgilerle Atatürk*, Gül Matbaası, İstanbul, 1981, s.483.

revde kalmıştır. Aydemir'e göre, Bayar'ın İktisat Vekilliği sırasında, devletçilik temel uygulamaları olan birinci beş yıllık program, ikinci beş yıllık program (uygulanmadı), üçüncü dört yıllık program, bunların mütemmimi olan devletçi program tadilleri, onun tarafından Başvekâlete sevk olundu. Devlet Zirai Donatım Kurumu, Devlet Toprak Ofisi, Devlet İşletme ve Finansman bankaları olan Sümerbank, Etibank ve diğerleri, onun iktisat vekilliği zamanında kurulmuştur⁴⁷.

1937–1939 yılları arasında, Atatürk'ün son başbakanlığını yapan Bayar, 1938'da Atatürk'ün ölümü üzerine; Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü, Bayar'ı tekrar başbakanlığa atamışsa da, Bayar üç aylık bir başbakanlık döneminden sonra istifa etmiştir (25 Ocak 1939)⁴⁸. Bayar istifa gerekçesini şöyle açıklamıştır⁴⁹:

Türkiye Büyük Millet Meclisi intihabının (seçim) yenilenmesine, Parti Divanınca karar verilmiştir. Partimizin intihaba yeni ve taze bir kuvvetle çıkmasını, maksada ve esasa daha uygun ve faydalı mülahaza ettim. Bu imkânı zatı devletlerine vermiş olmak için Başvekâletten istifamı arz ve takdim ediyorum.

Aslında Bayar, bu istifasıyla CHP'ye hem seçim imkânı tanımakta hem de İnönü ile birlikte çalışamayacaklarını nazikçe ifade etmiştir. İnönü'yle anlaşamayan ve ona karşı adeta "pasif direniş" sergileyen Bayar, İzmir milletvekili kalarak 1945 yılına kadar inzivaya çekilmiştir⁵⁰.

1945 yılında, çok partili siyasî hayatın başlaması üzerine Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan ile birlikte Demokrat Parti'yi kurmuş ve 1950 yılına kadar partinin başkanlığını yapmıştır. DP'nin 1950 seçimlerini kazanmasından sonra da 22 Mayıs 1950'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce Türkiye'nin üçüncü cumhurbaşkanı olmuş on yıl süreyle bu görevi yürütmüştür.

Celal Bayar, liberal iktisat ve siyasal felsefeye sahip kişiliğiyle, hislerine çabuk mağlup olmayan, temkinli, soğukkanlı, devletçi ve cesur bir

⁴⁷ AYDEMİR, 1993, s.161.

⁴⁸ KOÇAK, s.346–347.

⁴⁹ BAYAR, 1999c; s.17.

⁵⁰ Bayar'ın İnönü'ye olan husumetinin altında, Bayar'ın oğlu Refii'nin, 1942 yılında çalıştığı Fransız Sigorta Şirketi'nde yaşanan bir yolsuzluk nedeniyle yargılanması ve ardından kalp krizinden ölmesi gösterilmektedir. Bayar'ın İnönü'ye kızgınlığını şöyle dile getirdiği belirtilmiştir: " Evladımızın hayatıyla oynadı, affettik... Benimle oynadı, kusuruna bakmadık... Şimdi memleketle oynuyor... Bu kadan fazla... Aklını başına alsın, çünkü ben kızsam onu evvela asarım, sonra muhakeme ederim". Fehmi AKIN, *Türkiye'de Çok Partili Dizgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri (1946–1947)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, Ankara, 2004, s. 59.

politikacı⁵¹ olarak tanınmış ve kendini, ömrünün sonuna kadar İttihat ve Terakki geleneğine bağlı “komitacı” olarak tanıtmıştır. Türkiye’nin çok partili siyasal hayatta başarılı olmasını sağlayan, halkın reyinin korunmasını sağlayan Bayar’a göre rey’in önemi şöyledir⁵²:

Elimizde atom silahı var. Bu silah bir zarf parçası içine sıkışmış bir rey pusulasıdır. Bunu kullandığımız zaman, silahlı kuvvetlere, hazineye ve idare amirlerine dayanan Halk Partisi ve zümre zihniyeti bir anda tarihe ve maziye karışacak, gelecek genel seçim, Yakın Doğuda sürprizlerle dolu yeni bir devrin açılmasına sahne olacaktır. Bizi hiçbir tehdit yıldıramaz. Dumlupınar’da, istiklalimizi nasıl müdafaa ettikse; rey haklarımızı da aynı katıyetle, azimle ve imanla koruyacağız.

Eroğul’a göre Bayar’ın kişiliği şöyledir⁵³:

(Bayar) ideolojik olarak milliyetçidir. Kurtuluş Savaşı’nın Galip Hoca’sı olarak dine karşı siyaseti bakımından Menderes’ten farklılaşmakta, ezan meselesinde ve günlük hayatında bir Amerikan politikacısı gibi yaşamıştır ve Atatürk “ne derdi” düşüncesine sahiptir. İktisadi politikası bakımından liberal (İş Bankasını kurmuştur), halkın duyarlılıklarına karşı hassas ve laikliğe yaklaşımından Atatürk’ten de farklı olarak masa başı laikliğe karşı halka yakın ve daha yumuşak batıcı durmuştur. Otoriter bir kişiliğe sahiptir.

Ağaoğlu ise Bayar’ın Türkiye için önemini şöyle vurgulamıştır⁵⁴:

Bayar ileri sağdan ve ileri soldan gelen kışkırtmalarla daha da heyecanlanmış bir halkı, yine çeşitli sebeplerle yarılış kararlar verebilecek arkadaşlarını kanun sınırları içinde tutmayı başarmıştır.

DP’liler açısından Bayar “Atatürk döneminde ekonomi bakanlığını yapan, İş Bankası gibi bir kuruluşu kuran, başbakanlığında izlediği politikayı Atatürk’ün de onayladığı bir insandı⁵⁵. Bu nedenle Bayar, DP’nin devleti yönetebileceğine dair halkın devlet nezdinde meşruiyet veya yasallık kaynağı olarak görülürken; CHP’liler için de DP’nin aşırılıklarını istenen sınırlar içinde tutabilen iki yönlü bir kişi olarak, adeta bir sigorta olarak görülmüştür.

Bu Celal Bayar’a, Meşrutiyet’i 31 Mart gibi bir hareketle baltalamaya kalkışan irticai bir hadiseye karşı, hürriyeti müdafaa etmekle başlayan politik hayatının, Millî Mücadele ve Cumhuriyet devrinde yapıcı ve

⁵¹ Mükerrerem SAROL, *Bilinmeyen Menderes*, C.I, Kervan Yay., İstanbul, 1983, s. 62.

⁵² YURDOĞLU, 23.

⁵³ EROĞUL, Görüşme Kaydı.

⁵⁴ AĞAOĞLU, s.143.

⁵⁵ ARCA YÜREK, s. 177.

muvaaffakiyetli safhalarının sonunda kendisine Atatürk tarafından verilen en büyük mükâfatıdır. Bu mükâfatlar şunlardır⁵⁶:

1. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti azası,
2. C.H. Partisi kurucu azası,
3. Ekonomi Bakanı,
4. İş Bankası kurucusu,
5. Başbakan olarak, Atatürk devrinde görmüş olduğu vazifelerin beratıdır.

DP'nin muhalefet döneminde DP liderliğini; iktidar döneminde ise on yıl aralıksız Cumhurbaşkanlığı görevinde bulunan Bayar'ın en büyük başarılarından biri Adnan Menderes'i keşfi olmuştur⁵⁷ ki kendisi, hakkında Atatürk'ün görüşü şöyledir. " Bu memlekette, bir gün, kansız bir ihtilal olarsa ve bu ihtilale biri de liderlik edecekse, o adam Celal Bayar olacaktır."

1960 askerî darbesinden sonra Bayar, Yassıada Mahkemesi tarafından 15 Eylül 1961 tarihinde idama mahkûm edilmişse de ilerlemiş yaşı ve toplumsal tepkiler nedeniyle Bayar'ın idam cezası daha sonra müebbet hapse çevrilmiştir. Yassıada'dan Kayseri bölge cezaevine nakledilen Bayar, 7 Kasım 1964 tarihinde rahatsızlığı nedeniyle serbest bırakıldıktan sonra, 7 Temmuz 1966'da da dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafında, affedilmiş ve 22 Ağustos 1986 tarihinde 103 yaşında İstanbul'da vefat etmiştir.

3.3.2.2. Adnan Menderes (1899–1961)⁵⁸

1899'da Aydın'ın Koçarlı ilçesinin Çakırbeyli köyünde, varlıklı bir çiftçi ailesinin oğlu olarak dünyaya gelen Adnan Menderes, baba tarafından 93 harbinde Dobruca bölgesinden göç eden (1877-1878) Kırım Tatarlarından olup anne tarafı ise Konya'dan İzmir Tire taraflarına göç eden Hacı Ali Paşazadelerdir. Ancak baba tarafının Kerkük-Süleymaniye taraflarından Halep-Konya üzerinden Aydın-İzmir'e geldiği ve bu nedenle de aileye Haleplizade ve Katipzadeler de denildiği iddia edilmektedir.. Ailenin bilinen en eski şeceresine göre de ilk büyükbabanın ismi Elhac (Hacı) Mehmed Efendi'dir(1724)⁵⁹.

⁵⁶ BAYAR, 1999c, s.34

⁵⁷ Serhan YÜCEL, <<http://www.serhanyucel.com/program/ozet.pdf>> (19.05.2009).

⁵⁸ Adnan Menderes'e daha fazla yer vermemizin iki nedeni bulunmaktadır: Adnan Menderes hem DP'yi kuran başbakan, iktidar döneminde onu bir arada tutan kişi hem de halk nezdinde ismi DP'yle günümüze kadar abideleşmiş bir şahsiyettir.

⁵⁹ AYDEMİR, 1993; s.12, 18, 508

Adnan Menderes'in⁶⁰ on dört yıllık arkadaşı ve iktidar zamanında Menderes'in en yakınında bulunan kişilerden biri olan Dr. Sarol, Adnan Menderes'in içinden çıktığı aileyi şöyle anlatır⁶¹:

Adnan'ı ana rahmine sevk eden ilahî tecelli başından itibaren normal seyir izlememiş. Adnan'ın babası, hukuk tahsili yapmış o yılların sosyal şartlarına göre iyi yetişmiş, kültürlü güzel konuşan, iyi yazan, çevresinde saygı toplayan bir insan (İzmirli Katipzadelerden) İbrahim Ethem Bey'dir. Annesi; Sultan Abdülhamid devrinin (miri-mirran)⁶² paşalarından büyük toprak sahibi, zengin Hacı Ali Paşa'nın kızı "Tevfika" hanımıdır. Hacı Ali Paşa sert, mütehakkim mizaçlı bir aile reisidir. Paşanın sürdürdüğü aile düzeni pedersahi aile düzenidir.

Henüz üç yaşına basmadan hem annesini hem de babasını kaybeden Hacı Ali Paşazade Adnan, birkaç yıl sonra da anne ve babası gibi çok sevdiği tek kardeşi ve ablası Melike'yi de veremden kaybettikten⁶³ sonra, kendisi de bu hastalığa yakalanmış ancak babaanne Fitnat Hanım'ın özel çabalarıyla kurtarılabilmıştır. Verem hastalığı sebebiyle annesini, babasını, ablasını ve babaannesini de kaybeden Menderes'i büyüten babaanne Fitnat Hanım'ın gözü gibi koruduğu torunu Adnan'a tek vasiyeti şudur⁶⁴:

Oğlum! Çiftçilik peygamberler sanatıdır. Bak, Hz. Muhammed'le, Hz. İsa'dan başka bütün peygamberler çiftçidirler. Hem de ta Hz. Âdem'den başlayarak Hz. İsa'nın işi gezip vazetmektir. Peygamberimize gelince ona saban değil kılıç kullanmak emrolundu. İnsanları doğru yola getirmek için! Ama artık peygamber gelmeyecek... Hangi tahsili yaparsan yap, ne olursan ol, nerede bulunursan bulun, mutlaka; ecdadından sana kalan toprakların kucağına dön. Toprakla uğraşmak peygamberlerin en aziz hatırasıdır. Hele senin gibi on binlerce dönüm araziye sahip olan bir insanın çiftliğini yüz üstü bırakması affedilmez bir günah olur.

⁶⁰ Adnan Menderes, 1934 yılında soyadı kanunu çıktıktan sonra Ertekin soyadını almış, ancak milletvekili olduktan sonra da hayatının sonuna kadar en yakın arkadaşı Ethem Menderes'in soyadını almıştır.

⁶¹ SAROL, s. 7.

⁶² Geniş toprak sahibi olan ilişkilerini Vali Kumandan hatta doğrudan saray üzerinden yürüten kişilere verilen unvan.

⁶³ SÜKAN, s. x.

⁶⁴ AYDEMİR, S.67, SAROL, s. 16. Başbakanlığı döneminde dahi duygusal davranışları çok bariz gösteren Menderes'in çok küçük yaşlarda yaşadığı ölümlerin onun kişiliği üzerinde etkili olduğu muhakkaktır. Örneğin, Ramazan ayına yetişmesi için DP iktidarının daha ilk günlerinde Cumhurbaşkanlığına gönderilen Arapça ezan yasasının, Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından ağırdan alınarak onaylanmak istenmemesi üzerine Menderes istifa edeceğini bildirerek Başkenti terk eder. Bazı yerlerde anormal derecede güldüğü ve ağladığı hayatında bilinen özel ayrıntılardır.

İzmir İttihat ve Terraki İlk Mektebi'nden sonra, İzmir Amerikan Kızılçullu Koleji'nde okuyan Menderes, öğretmenlerinin okulda misyonerlik faaliyetlerinde bulunması üzerine onları, resmi kurumlara şikâyet eder. Liderlik yönü ve kültürüne bağlı özellikleri daha o yıllarda ortaya çıkan Menderes'in, bu sırada İzmir İttihat ve Terraki sorumlusu olan Celal Bayar ile yolları kesiştiği görülmektedir. Bayar, yaşananları ve Adnan Menderes hakkındaki görüşlerini şöyle anlatır⁶⁵:

Bir gün, Kızılçullu Amerikan Koleji'nden üç gencin benimle görüşmek istediklerini haber verdiler. O zaman İttihat ve Terakki Partisi'nin İzmir sorumlusuydum. Gençleri kabul ettim. Hemen hemen aynı yaşlarda üç gençti. Temiz giyinmişlerdi. 15-16 yaşlarında görünüyordular. İçlerinden biri konuşmaya başladı. Okudukları Amerikan Koleji'nde, eğitim kadrosu içinde misyoner rahipleri varmış. Bunlar Müslüman öğrenciler üzerinde duruyorlar ve Hristiyan yapmaya çalışıyorlarmış. Gençlerin şikâyeti buydu. Yürekten konuşuyorlardı. Gördüklerini vatansever bir duyguyla dile getiriyorlardı. O, üç öğrenciden bir Adnan Menderes'ti. Menderes'in bu milliyetçilik anlayışı, dinine karşı duyduğu saygı, ömrünün sonuna kadar değişmeden devam etmiştir.

Burada okulunu tamamladıktan sonra Birinci Dünya Savaşı'nda yedek subay eğitimi görür, çeşitli hastalıklar ve yokluklar sebebiyle aşırı kilo kaybeden Adnan Menderes, hastalığı ve İstanbul'dan gönderildiği Suriye cephesinde I Dünya Savaşı'nın bitmesi üzerine (1918) Pozanti yolunda, İzmir'e geri gönderilir.

Adnan Menderes Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ege Bölgesi'nin Yunan işgaline girmesi üzerine Aydın'da bazı arkadaşlarıyla birlikte Ayyıldız Çetesi'ni kurmuştur. İzmir'in işgalinden sonra, Menderes de Bayar gibi, direniş cephesine katılarak, Aydın, Ödemiş ve Akhisar cephelelerinde görev almıştır. Bayar'ın Demirci Mehmet Efe çetesi ile birlikte direnişe geçtiği bir sırada, Menderes de Yörük Ali Efe çetesi ile direnişe katılmıştır. Daha sonra Söke'de piyade alay yaveri olarak savaşa katılarak, savaştan sonra da İstiklal Madalyası kazanmıştır. Menderes'in eşi Berrin Hanım ise, İzmirli Evliyazadelerden Tevfik Rüştü Aras, Fatin Rüştü Zorlu ve İTC'nin lider takımından olan Dr. Nazım'ın da dâhil olduğu siyasî tabanı olan bir aileydi. Bu hayat ve aile ortamı, Menderes'e siyasete önemli bir kalkış tabanı oluşturmuştur.

12 Ağustos 1930'da İstanbul'da Ali Fethi Bey'in başkanlığında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda (SCF) politikaya girerek partinin Aydın örgütünü kuran Adnan Menderes, SCF Aydın İl Başkanı olur. Kutay'a

⁶⁵ Recep Şükrü APUHAN, *Öteki Menderes*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1996, s. 82.

göre "idealist ve inançlarına bağlı bir kişi olan Menderes, SCF'nin Aydın teşkilatı (Denizli, Nazilli, Muğla ve civarı dâhil) 31 yaşında kurar⁶⁶. Menderes SCF'nin kuruluşuna katılışını ve SCF'nin kapanması üzerine Cumhuriyet Halk Fırkası'na (CHF) geçişi şöyle anlatır⁶⁷:

Atatürk zamanında ben, Aydın'da Serbest Fırka'nın reisiydim. Fethi Bey bizzat Aydın'a gelerek, Serbest Fırka ile meşgul oldu. Aydın'daki Belediye seçimlerini kazandım. Gayet dürüst bir mücadeleye giriştim. Halk Fırkası ileri gelenleri ile tanıştıyordum. Ama Halk Partisi'ne, onların rica ve ısrarına rağmen girmemiştim. Fethi Bey'in partisi, mahlum şartlar altında feshedildi. Memlekete derin bir teessür hâkim oldu. Halk Partisi kendisini toparlamak istedi. Vilayetlere heyetler gönderildi. Bu arada İzmir ve Aydın'a da, Celal Bayar riyasetinde bir heyet geldi. Ben gelen heyetle bir hafta temas etmedim. Nihayet, Celal Bayar tanıdığım ve hürmet ettiğim bir zattı. Vasıf Çınar, İttihat ve Terakki mektebinden hocamdı. Ve temas temin edildi. Bu muhterem zatların ibram ve ısrarı üzerine, Halk Partisine girerek, fikirlerimizi parti içinde müdafaa etmek muvafık olacaktı. O zamana kadar ve benimle beraber Halk Partisi'ne karşı çekingen tanınan arkadaşlarla, Halk Partisi'ne girdik.

SCF'nin kapanmasından sonra CHF'ye geçen ve bu sırada Aydın'ı ziyaret eden Atatürk'le, SCF'nden CHF'ye karşı Belediye başkanlığı kazandıklarından dolayı, kızgınlığı olan Atatürk "beş dakika olması planlanan" kahve içimi davetinde Atatürk'le tanıştırılan Menderes, dört saat süren bir görüşme yapar. Görüşmenin ardından Atatürk'ün Menderes'le ilgili izlenimi ise "şayanı dikkat bir genç"⁶⁸ olmuş ve Menderes de kendisini keşfeden kişinin Atatürk olduğunu belirtmekle ömrü boyunca gurur duyar. Böylece çok genç yaşta siyasetin içine giren Menderes'in kişiliği, on yıllık Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a göre şöyledir⁶⁹:

Zeki bir adamdı. Kafası ve yüreği dengeli idi. Denilebilir ki, fikirlerini, vicdanının adaletine uğratmadan tatbikata götürmezdi. Doğru düşünmesini bilirdi. Onun için, bir fikrin güzelliği değil, doğruluğu önemliydi. Bir fikrin doğruluğuna saygısı, uygulanabilirliği, insanı ve toplumu daha ileriye götürdüğü ölçüde olurdu. "Büyük ve Kuvvetli Türkiye" idealine bağlıydı.

⁶⁶ SÜKAN, s. XVII.

⁶⁷ Bilgin ÇELİK, "Aydın'da Serbest Fırka ve Belediye Seçimleri", *Toplumsal Tarih*, S. 80, Aralık 2000, s.78-80.

⁶⁸ AYDEMİR, 1993, 89

⁶⁹ SÜKAN, s. XIX.

Kısa sürede CHF Aydın İl Başkanlığı'na seçildikten sonra da 9. dönem seçimlerinde Aydın milletvekilliğine seçilir. Bu arada Ankara Hukuk Fakültesi'ne kayıt olan Menderes, 1935 yılında buradan mezun olmuştur. Çünkü ona büyüklerin ve hayatın tavsiyesi eğitimi tamamlaması ve olgunlaşması olur.

10. 11. ve 12. dönemlerde CHP adayı olarak Aydın'dan milletvekili seçilen Menderes, siyasî yaşamında yeterince piştiğine inandıktan sonra "bir defasında, CHP'nin önde gelen isimlerinden Alâeddin Tiritioğlu, aracılığıyla Şükrü Saraçoğlu kabinesine Tarım Bakanı olarak alınmasını rica etmişse de bu isteği; O, hele şimdi kalsın" denilerek kabul edilmemiştir⁷⁰. Menderes bu üç dönemde, TBMM'de pek öne çıkmayan sakin ve beyefendi kişiliğiyle tanınmıştı. Özetle Menderes'in siyasî hayatı, SCF'de tek partili sisteme karşı bayrak açmakla başlamış ve çıraklığını bu partide, kalfalığını CHP'de ve ustalık devresini de DP içinde tamamlayacaktır.

Edmund Burke'ün "kendisini değişme, yenileme yeteneğinden yoksun olan insanların silinmeye mahkûm" olduklarına dair düşüncesiyle paralel bir düşünceye sahip olduğu görülen Menderes'in şu düşünceleri konumuz açısından önemli görülmektedir⁷¹:

İnsanlar ne derece değerli ne derece idealist olurlarsa olsunlar, eğer içine girdikleri kanunî ve sosyal şartlara uymazlarsa tıpkı tedavülden kaldırılmış paraya dönerler. Politikada değer, efektif güce bağlıdır. Politika (geride kalan) için ne kadar merhametsizse, (ileride olana), karşı da o kadar nankördür! Politika, aksiyon ama gerçek aksiyon demektir. Politikacı aksiyon gerçekliğinden uzak düştü mü, geçerliliğinden de uzak düşer. Artık o ya bir teoridir, ya da bir kitap sayfası!

Aydın yöresine ilk defa pamuk ekilmesini öğreten ve traktörle tarım işlenmesini sağlayan ve topraklarını yöre halkına tapusunu da vererek dağıtan Menderes, yakın arkadaşı Sarol'a göre şöyle bir kişiliğe sahiptir⁷²:

Adnan Bey, yenilikçidir, nitekim eşrafın karşı koymasına rağmen, bölgede ilk defa, pamuk eker ve para kazanmaya başlar. "Beyaz Altın" (pamuk), civar ovalara yayılır, çırçır fabrikaları mantar gibi patlar. O bölgede traktör denen şeyi keşfeden, getiren, kullanan yine Adnan Bey olur ve bölge tarihinde bir çığır açar. 40-50 bin dönümlük arazisinin, civar halkın arazisinin olmaması nedeniyle Menderes, "bunları helal ederek tapu terki şeklinde 1932 yılında (bir kolu Çine çayı ile Menderes nehri arasındaki yekpare 3 500 dönüm hariç), halka devreder.

⁷⁰ Cahit BABAN, *Politika Galerisi, Büstler, Galeriler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s.130. Aydemir, s.

⁷¹ SAROL, s. 169.

⁷² SAROL, s. 20.

Menderes'in İhtilal'den bir gün önce (26 Mayıs 1960) söylediği, hayatının son nutku olan sözleri, Burke'un Fransız jakobenlere söylediği "özgürlük, eşitlik ve mutlak adaletin fantezileriyle adalet, adalet diye bu şerre sahip oldular"⁷³ sözleriyle paralellik arz ettiği görülmektedir⁷⁴:

Memlekette hürriyet olmadığından bahsediyorlar. Bizim hürriyeti yok ettiğimizi söylüyorlar. Hâlbuki bütün hürriyetler, o derece suiistimal ediliyor ki, sokaklarda kabadayılar, en açık tahribatı yapmakta kendileri için en küçük bir tehlike görmüyorlar. Bu kahraman profesörler⁷⁵, 1950'den evvel neredeydiler? Bir zümre tarafından kiralananmış bir takım kara cübbe giymiş kuklaların, aldatılmış iğfal edilmiş masum vatandaşların milletin iradesine rağmen harekete geçmeye teşebbüs etmelerinin akıbeti tüm millet tarafından tayin edilecektir.

Halka mesafeli duran bürokratlardan ve kendini halktan üstün gören siyasetçilerden nefret eden, millî hâkimiyeti her şeyin üstünde tutarak sadece toplumu esas alan Adnan Menderes'i, oğlu Aydın Menderes vefatından 48 yıl sonra şöyle değerlendirir⁷⁶:

Babam Adnan Menderes, dindar bir insandı. Sadece bir takım dini ibadetlerini yerine getirmekle dindarlık ölçülmez. Babam varlığını, her şeyini Allah'a teslim etmiş bir insandı. Allah karşısında sorumluluğunun farkında olan bir devlet adamıydı. (...) DP her şeyden önce bir kitle partisidir. Her kesim burada yer almıştır. Bu nedenle parti tam olarak homojen değildir. Her uçta yer alan kesim vardır. Ancak 10 yıllık icraatında Menderes'in ağırlığı ve bunların ortalaması söz konusudur.

Adnan Menderes'in bu dindar ve mutedil siyaset anlayışının en büyük ispatı, onun darbeyle devrilmesinden sonra ve idam edilmeden önceki son mektubunda gösterdiği soğukkanlılıktır⁷⁷.

⁷³ NİSBET, s. 58.

⁷⁴ AYDEMİR, 1993 s.417.

⁷⁵ 27 Mayıs darbesinin liderlerinden Cemal Madanoğlu, İstanbul Üniversitesi'nden, Prof. Dr. Sıddık Sami Onar, Prof. Dr. Naci Sensoy, Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı, Prof. Dr. Ragıp Sarıca, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya ve Doç. Dr. İsmet Girtli'den oluşan heyete geçici bir anayasa hazırlatmıştır. Komisyonun başkanlığını Sıddık Sami Onar yapmıştır. Madanoğlu, odasında toplanan hukukçu profesörlere hitaben, "bundan sonra ne yapacağız, nasıl bir anayasa yapalım?" sözlerine karşılık, hep bir ağızdan hazır kıta vaziyetinde gibi "nasıl emredersiniz"... Şeklinde cevap vermişlerdir. (Burada Menderes'in kara cübbeli papazlar sözünü hatırlamamak mümkün değildir.) Mehmet Ali BİRAND; Can DÜNDAR ve Bülent ÇAPLI, **Demirkırat Belgeseli**, TRT & Milliyet Gazetesi İşbirliği, 1991; Tevfik ÇAVDAR "Demokrat Parti", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.95; Rıfka Salim BURÇAK **İdamların İçyüzü**, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1997, s.9.

⁷⁶ Aydın MENDERES, Görüşme Kaydı.

⁷⁷ Sizlere dargın değilim. Sizin ve diğer zevatın iplerinin hangi efendiler tarafından idare edildiğini biliyorum. Onlara da dargın değilim. Kellemi onlara götürdüğünüzde de-

Adnan Menderes hayatının en mutlu anlarını kalabalıklar arasında yaşarken; yüz binlerce candan “Hassolar ve Mamolar” aynı şekilde onu yalnız bırakmayacaklar ve basiretli halk onun anısını günümüze kadar hayatın her alanında canlı tutacaklardır.

Otorite ve düzene kanunlar çerçevesinde ve özellikle biraz da pragmatik yaklaşan Menderes, muhalefette olduğu yıllarda kanunlara bağlı ve çatışmalardan uzak bir tavır sergilemiştir. Bozdağ’a göre Menderes’in siyasî davranışları şöyledir⁷⁸:

Şiddete itibar etmemek, kanun çizgisi içinde kalmak, iktidarları, parlamento oyunları ve parti baskıları altında tutmaya taraftar olmamak, onda tam manasıyla bir siyasî karakterdir... 12 Temmuz Beyannamesi’nin en hareketli taraftarı Adnan Menderes’tir. Onun değişmeyen siyasî kanaati, şekil ve muhteva olarak daima kanun içinde kalmak, fakat en çetin mücadelelere cesaretle devam etmektir... Zor kul-

yunuz ki, Adnan Menderes hürriyet uğruna koyduğu başını 17 sene evvel almadığınız için sizlere müteşekkirdir. İdam edilmek için ortada hiçbir sebep yok. Ölüme kadar metanetle gittiğimi, silahların gölgesinde yaşayan kahraman efendilerinize acaba söyleyebilecek misiniz? Şunu da söyleyeyim ki, milletçe kazanılacak hürriyet mücadelesinde sizi ve efendinizi yine de 1950’de olduğu gibi kurtarabilirdim. Dirimden korkmayacaktınız. Ama şimdi millette el ele vererek Adnan Menderes’in ölüsü ebediyete kadar sizi takipedecek ve bir gün sizi silip süpürecektir. Ama buna rağmen merhametimin sizlerle beraberdir. İdam sehpasındaki son sözleri ise, idam kararı veren “Başsavcı Ömer Altay Egesel’e bile hiç kimseye küskün olmadığını, vazifemizi yaptınız, hakkınızı helal edin” sözleri olmuştur. (İdamdan hemen önce Menderes’in yazdığı ve bir görevli (Hüseyin YÜCEL) vasıtasıyla DP milletvekili Gıyasettin EMRE’ye ilettiği mektubun aslı hatasız bir Osmanlıca yazılmıştır. İmralı Cezaevi Müdürü, Ahmet Ziyaettin ACAROĞLU, <http://www.belgeseli.org/adnan-menderes-belgeseli>; <http://www.girift.com/adnan-menderesin-asilmasi-imrali-belgeseli/13.01.2011>.) Menderes’in ailesine verilen eşyaların ilk sırasında KUR’AN-I KERİM vardı. Daha sonra günlük kullanım eşyaları yer alıyordu. Tercüman, 22 Eylül 1987.

⁷⁸ İsmet BOZDAĞ, **Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1986, s.195.

lanmaktan nefret eden bir insandı. Politikada ‘söz’den ve ‘masumiyet’ten büyük silah olmadığına inanırdı... Hemen bütün mitinglere katılıyor, Millet Partisi’nin hücumlarına karşı koyuyor, iktidara kuvvetli polemiklerle ağır darbeler vuruyordu. İzmir’de, Büyük Millet Meclisi’nin meşruluğundan şüpheyle bahseden konuşması hariç, ben Adnan Menderes’i bir gün bile kanun çizgisi dışında görmedim.

Menderes 1950–60 arasında Başbakan olarak yapmış olduğu siyasî, ekonomik ve sosyal reformlarla (seçim yasası, siyasilerin halkın ayağına giderek hesap vermesi, barajlar, boğaz köprüsü düşüncesi, fabrikalar, motorlu araçlar, otoyollar...), İngiliz muhafazakâr politikacı Disraeli’yi hatırlatırken; darbecilere ve onlara yardımcı olan bürokratlara bakışıyla (kara cübbeliler, papazlar, Haşim İşcan, Naci Rolls, Nevzat Tandoğan, tiptemesi suçlamaları ile) Burke’ün jakobenlere bakışını hatırlatır. Tarihe ve geleneklere olan bağlılığı (İstanbul ve Osmanlı eserlerini imar), özel mülkiyete, demokrasiye ve serbest piyasaya olan inancı, dine olan saygısı, toplumu her şeyin üstünde görmesi ve ona güveni ile jakoben uygulamalara karşıtlığıyla dönemine göre son derece liberal, reformcu ve gerçek bir devrimcidir.

Celal Bayar, Adnan Menderes karşılaştırmasını yapan Eroğul’a göre, “Bayar daha seçkinci, soğukkanlı, kalabalıklara kolayca kapılmayan ve hesabını kitabını bilen bir kişi iken; Menderes, kitleler arasında kendini kaybeden, yığınsalcı bir kişiliğe sahiptir”⁷⁹. Başbakan Adnan Menderes, 27 Mayıs 1960 askerî darbesinden sonra, MBK güdümlü Yassıada mahkemelerinde (!) yargılanan Adnan Menderes idam cezasına çarptırılmış ve cezası, Fatih Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan’dan bir gün sonra 17 Eylül 1961 tarihinde infaz edilmiştir.

⁷⁹ EROĞUL, Görüşme Kaydı.

Bizzat Adnan Menderes'in desteğiyle Ali Naci Karacan tarafından kurulan Milliyet Gazetesi, halkın hükümetinin devrilmesine, liderlerinin idamına karşı duracağına, Başbakan Menderes'in kaçan bir suçlu gibi Kütahya yolunda yakalandığını ve darbecilere hoş geldin derken.

Üç ebedi dost yıllarca İmralı Adasında yan yana yattılar⁸⁰.

⁸⁰ Şehidim

Nice karlar yağdı ... Nice rüzgârlar esti
Nice kışlar nice yıllar geçti üzerinden
Bestelerini tek tek yazdığın eserlerin
Bak... Zafer şarkılarına çevirmiş milletin
Davanı haklı rehberin hak
Revamıydı sana kara toprak
Şehidim ne olur dön de bir kalk
Dön de coştüğün meydanlara bir daha bak
Şarktan garba Sana kucağını açmış milyonlarca halk

11 Nisan 1990 yılında TBMM tarafından kabul edilen 3623 sayılı kanunla Adnan Menderes ve ondan bir gün önce idam edilen arkadaşlarına itibarları iade edilmiştir. Bu kişilerin naaşı, 17 Eylül 1990 tarihinde İmralı adasından dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve yüz binlerce vatandaşın katıldığı bir törenle İstanbul'da Vatan Caddesi'nde kendileri için yapılan arutkabir'e konulmuştur ki, Özal da tam üç yıl sonra onlara komşu olmuştur.

3.3.2.3. Mehmet Fuad Köprülü (1890–1966)

Köklü bir Osmanlı ailesi olan Köprülü Ailesi'ne mensup olan Fuad Köprülü, Ayasofya Rüştîyesi ve Mercan İdadisi'nden sonra İstanbul Hukuk Fakültesi'nde okuduktan sonra 1909'da burayı yarıda bırakarak edebiyat, felsefe ve tarih alanlarında özel olarak yaptığı çalışmalarıyla tanınmıştır. Fuad Köprülü tıpkı ailesinin Osmanlı Tarihî yaptığı gibi o da Osmanlı Tarihî yazarak dünyaca meşhur olur.

Kemal Karpat'a göre, ileri gelen Türk tarihçisi Fuat Köprülü yenileşme hareketinin aşırılıklarına şiddetle hücum eden bir yazısında caddeleri genişletmek için atalardan kalma sanat eserlerinin yıkıldığından, millî tarihin vesikalarını içinde bulunduran kütüphanelerin küçümsendiğini ve ana babaların çocuklarını yabancı çevrelerde yetiştirmek istemelerinde şikâyet ediyordu. Köprülü'ye göre yenilik maskesi altında oraya dökülen ve gericilikle suçlanma korkusu yüzünden kimsenin kınamaya cesaret edemediği bu fikirler devlet okullarında bile gençliğin ruhunu zehirleyen bir hava yaratmaktaydı ki, alfabenin değiştirilmesini de şekli reforma tapınmaktı.⁸¹

⁸¹ KARPAT, 2010, s. 144–145

İstanbul'da çeşitli okullarda öğretmenlik yaptıktan sonra, 1925 yılında Türk Tarih Encümeni başkanlığına seçilen Köprülü, 1929'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı olduktan sonra da 1934'de politikaya girer ve Kars milletvekili seçilir. Fuat Köprülü, Birinci Türk Tarih Kongresinde önemli bir muhalif olmuş ve tek parti iktidarının kurbanı olmuştur.⁸² Behar'a göre Osmanlının siyasal kuvvetini ve etkisini reddetmek isteyen "(Türk) Tarih Tez"inin kuvvetli olduğu bir dönemde (1930-1938) Fuat Köprülü'nün, bu alandaki önemli bir eserinin (Osmanlı Devletinin Kuruluşu) Türkçeye çevrilmemişti. Sebep, Köprülü bu uydurma teze karşıydı.

Köprülü politikada değil ama bilim hayatında beynelmilel bir isimdi. İttihat ve Terraki döneminde partiye girmişti. Ziya Gökalp'ın yetiştirdiği gençlerin en başarılısı idi. Yabancı ülkelerde kürsüsü olan bir ordinarıus profesördü. Atatürk, kendisini halk partisi listesinden meclise sokmuştu. O gün bugün milletvekilliği yapıyordu. Bu kişi DP iktidarında başbakanlığa en yakın kişi olarak görülmesine rağmen Celal Bayar Adnan Menderes'i⁸³ seçmişti.

Çok partili döneme geçiş sırasında CHP'den ayrılıp "Dörtler"den biri olarak Demokrat Parti'nin (DP) ilk kurucuları arasında yer alır. 14 Mayıs 1950'de Birinci Adnan Menderes hükümetinde Dışişleri Bakanı olur. 1956'da Devlet Bakanlığı görevine atandıktan bir yıl sonra DP'den istifa edip Menderes'in karşısında Hürriyet Partisi'ni kurar. 27 Mayıs 1960'tan sonra Yeni Demokrat Partiyi kurdu. Ancak parti pek ilgi görmedi. Amblem olarak seçtiği "Kırat" Adalet Partisi'ne bırakarak siyasî yaşamdan ayrıldı. 28 Haziran 1966 yılında İstanbul'da vefat eder.

3.3.2.4. Refik Koraltan (1890-1974)

Demokrat Parti'nin en suskun "Dörtler"inden olan Refik Koraltan (1890 Sivas -Divriği) İstanbul Hukuk Fakültesi mezunu olup Bürokrat kökenli (Savcı, Emniyet Müdürü, Vali) biri kişidir. Birinci TBMM'ye Konya Milletvekili seçildikten sonra 1935 yılına kadar kesintisiz olarak bu görevinde bulunur. Bu görevinden ayrılmasından sonra da sırasıyla Çorum (1935), Trabzon (1937), Bursa (1939-1942) valiliklerinde bulunur.

1946 yılında kurulan Demokrat Parti'nin dört kurucusundan biridir. DP'nin ve Türk siyasal hayatının en önemli belgelerinden olan Dörtlül

⁸² BEHAR, s. 135

⁸³ SAROL, s.120

Takrir fikrinin babası olan Refik Koraltan istikrarlı ve sakin kişiliğiyle DP'ye önemli güç sağlar ve şu başarısıyla tarih geçer⁸⁴:

Toprak kanunu görüşülürken Menderes'in yaptığı güzel konuşmalar ve tenkitler, beni ona bağlamıştı. Öte yandan, demokrasi ilan edildiği halde, Halk Partisi şef partisi olarak kalmıştı. Demokrasiye bünyesini uydurmak için de bir gayret görülmemişti. Menderes'le konuştum Parti Meclis grubuna müşterek bir takrir vererek, bir reform isteyelim, dedim. Dörtlü takrir fikri benden doğdu. İlkten beş kişiydik. Hikmet Bayur da bizimle beraberdi. Tam takrir imzalanacağı sırada, imza koymaktan caydı. Hikmet Bayur, takririn, dört imza ile değil, yalnız benim imzamla verilmesini de teklif etmişti. Takririn esasını Fuat Köprülü yazdı. Gruptaki müzakerede çok hücumla uğradık. Bilhassa Bayar'a ve Menderes'e hücum ediliyordu. Aramızda sözcü olarak, yalnız benim konuşmamda mutabık kalmıştık. Fakat Bayar, kendini savunmak için konuştu. Grupta o kadar hücumlara uğramıştık ki, benim mutedil konuşmam bile havayı yumuşatamadı. Takririn grupta konuşulmaması ve bir komisyona havalesi teklifim de dikkate alınmadı. Şükrü Saraçoğlu, takririn geri alınmasında ısrar ediyordu. Geri alırsak, mesele kapanacaktı. Köprülü, takririn geri alınmasını istedi. Adnan da yumuşar gibi oldu. Bu hadiseyi daima hatırladı ve Bayar'ın da yanında: Koraltan, sen olmasaydın, ne bu parti kuruldu, ne de biz iktidara geçebilirdik, sen bizim, her yerde kurtarıncımız oldun, diye konuşmuştur. Bayar bu sözler karşısında yutkunur, dururdu. O, beni kendisine rakip sanırdı. Oysaki ben, davanın yürütülmesinden başka bir şey düşünmezdim.

Refik Koraltan DP'nin 14 Mayıs 1950 seçim zaferinden sonra, 22 Mayıs 1950'de TBMM başkanlığına seçilir ve 27 Mayıs 1960 yılına kadar bu görevinde kalır. 27 Mayıs 1960 cunta darbesinden mahkûm olan Refik Koraltan, bir süre geçince aftan yararlanmış, ancak siyaset hayatından çekilir ve 17 Haziran 1974'te vefat eder.

3.3.3. Demokrat Parti Program ve Tüzüğü⁸⁵

Demokrat Parti'nin siyasal faaliyetleri hakkında bilgi veren programı seksen sekiz maddeden; Parti'nin disiplin, idare kurulları, Kongreler, malî konular gibi daha çok teknik yapısı hakkında bilgi veren tüzüğü de kırk sekiz maddeden oluşmaktadır. Seksen sekiz maddelik DP Programı, Genel Hükümler ve Hükümet İşleri başlıklı iki ana bölüme ayrıl-

⁸⁴ BAYAR, 1999c; s.167

⁸⁵ DP Program ve Tüzüğü, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1946 tarihli orijinal ilk baskısından alınmıştır. İkinci Büyük Kongre'de değiştirilen ve ilave edilen maddeler (*) işareti ile gösterilmiştir.

mıştır. İlk yirmi beş maddeden oluşan genel hükümler başlıklı bölüm, konumuz açısından daha aydınlatıcı iken; hükümet işleri daha çok teknik hükümler içermekte (Adalet, Sanayi, Millî Eğitim, Tarım, Tekel, Ticaret, Orman, Maliye, Bayındırlık ve Ulaştırma, Sağlık ve Sosyal başlıklı konular) olduğu görülmektedir.

DP Programı ve Tüzüğü

Genel Hükümler

Madde 1- Siyasî hayatımızın, birbirine karşılıklı saygı gösteren partilerle idaresi lüzumuna inanan Demokrat Parti, Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umumî siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle hizmet etmesine hizmet maksadile kurulmuştur.

Madde 2- Partimiz, demokrasi esaslarına en uygun devlet şeklinin Cumhuriyet olduğuna kanidir.

Madde 3- Partimiz, demokrasiyi millî menfaate ve insanlık haysiyetine en uygun bir prensip olarak tanır ve Türk milletinin siyasî olgunluğuna inanır.

Madde 4- Geniş ve ileri manasıyla demokrasi, bütün devlet faaliyetlerinde millî iradeyi ve halkın menfaatini hâkim kılmak, yurddaşın ferdi ve içtimai bütün hak ve hürriyetlerine sahip olmasını gerçekleştirmek, yurddaşlar arasında hukuk eşitliğini, karşılıklı sevgi ve saygıyı ve iktisadî menfaatlerde ahengi sağlamaktır.

Madde 5- Aile ve mülkiyet esaslarına dayanan Türk cemiyetinde, içtimai adalet ve insanî tesanüd prensiplerinin millî vicdanda kökleşmesi ve tatbikatta geniş yer bulması için çalışmayı vazife biliriz. İnsanlık haysiyetinin korunması için, çalışmak isteyen her işsiz yurddaşa iş bulunmasını, ihtiyarlık, hastalık ve sakatlık gibi hallerde yurddaşların yardım görmelerini, demokrat bir cemiyetin başlıca hedeflerinden sayarız.

Madde 6- İçtimai iş bölümünün tabii neticesi olarak, çiftçilik, işçilik, tüccarlık, sanayicilik, avukatlık ve memurluk gibi, yurddaşların teşkil ettikleri iş ve çalışma zümrelerinin karşılıklı münasebet ve menfaatlere, umumî menfaat çerçevesi içinde, içtimai adalet ve insanî tesanüd prensiplerine uygun olarak ahenkleştirilmesi lüzumuna ve imkânına inanıyoruz.

Madde 7- Umumî hayata her bakımdan muvazeneli ve ahenkli bir gelişmenin sağlanması için, yalnız siyasî partiler kurulmasını, yani, sadece siyasî sahada teşkilatlanmış olmayı kâfi görmüyoruz; milletimizin iktisadî ve içtimai sahalarda da süratle teşkilatlanması ve daha şuurlu bir birliğin tecellisi için, işçilerin, çiftçilerin, tüccar ve sanayi-

cilerin, serbest meslek mensuplarının, memur ve muallimlerin, yüksek öğretim talebesinin mesleki içtimai ve iktisadî maksatlarla cemiyetler, kooperatifler ve sendikalar kurmalarını gerekli buluyoruz.

*Bütün bu meslek ve tesianüd teşekküllerinin manevî şahsiyet olarak her türlü siyasî tesir ve maksatlar dışında kalmaları şartıyla, işçi sendikalarının grev hakkının tanınması fikrindeyiz.

Madde 8- Partimiz, insanlık haysiyetine ve bu haysiyetin ancak insanlık ana haklarının teminat altında bulunması ile korunabileceğine inanır ve bütün devlet mevzuatında bu prensibe aykırı hükümler bulunmamasına dikkat etmeği başlıca vazife sayar.

Madde 9- Millî iradenin tam tecellisi, seçimlerin her türlü müdahaleden uzak ve serbest olarak gizli rey ile yapılmasına ve siyasî partilerin eşit haklara sahip bulunmalarına bağlıdır. Seçimlerin serbestliğini bozacak hareketleri, millî hâkimiyete karşı işlenmiş bir suç adederiz.

Madde 10- Milletvekilliği seçimlerinin tek dereceli olmasını, seçim kanunumuzda, bu esasa göre ve yurttaşın seçme ve seçilme haklarını daha geniş emniyet altına almak maksadile, değişiklikler yapılmasını lüzumlu görmekteyiz.

Madde 11- Devlet memurlarının, seçimlere iştirak dışında, hiçbir siyasî faaliyette bulunmamaları ve siyasî partilere girmemeleri lüzumuna kaniiz. Yalnız, yüksek öğretim mensupları, mesleklerinin mahiyeti itibarile, bundan müstesnadırlar.

Madde 12- Memleketimizin istiklalini veya toprak bütünlüğünü bozmayı, yurttaş ana haklarını kayıtlamayı gaye edinen veya memleket dışındaki siyasî teşekküllere bağlı olan, siyasî cemiyet ve partilerin kanun dışı sayılmasını isteriz.

Madde 13- Yurttaşlar arasında müşterek bir tarihin yarattığı kültür ve ülkü birliğine dayanan ve her türlü ayırıcı temayülleri reddeden bir milliyetçilik telakkisine bağlıyız. Partimiz, bütün yurddaşları din ve ırk farkı gözetmeksizin, Türk sayar ve Türk olmanın bütün haklarına sahip tanır. Kanunî vazifelerini yerine getiren her ferde iyi bir yurddaş gözüyle bakarız. Bu ana görüşlerin tatbikatta yer bulmasına dikkatle çalışacağız. Eğitim ve öğretim müesseselerimizi, böyle bir milliyetçilik idealinin tahakkukunda vazifeli saymaktayız.

(*)**Madde 14-** Partimiz laikliği devletin siyasette, dinle hiç bir ilgisi bulunmaması ve hiç bir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar ve laikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır.

Gerek dini tedrisat meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması hususunda mütehassıslar tarafından esaslı bir program hazırlanması zaruridir. Üniversite içinde yer alacak İlahiyat Fakültesi ve ilmi mahiyette mümasil müesseseler, Millî Eğitim Bakanlığı'nın bu kabil müesseseleri gibi muhtar olmalıdır. Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına, yurttaşlar arasında sevgi ve tesanüdü bozacak şekilde propaganda vasıtası yapılmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine müsamaha olunmalıdır.

Madde 15- Partimiz, inkılâpçılığı, daima değişen dünya ve memleket şartları karşısında hayatın dinamizmine sür'atle uymak, Türk milletini her bakımdan ileri bir seviyeye erdirmek ve geçmişten kalan geri ve zararlı gelenekleri her sahada kökünden tasfiye etmek için, gereken bütün hamlelerin hemen tatbiki konulması manasında anlar.

Madde 16- Halkçılığı, hiçbir şahsa veya zümreye imtiyaz tanıtmamak, kanunlarda ve memleket idaresinde halkın menfaatlerini korumak manasında anlıyoruz. Hükümet ve idare, halktan, halkla beraber ve halk için olmalıdır.

Madde 17- Devletçiliği, iktisadî alanda uzun zamandan beri devam eden boşluğu bir an evvel doldurmak, iş hacmini genişleterek yurddaşların geçim refah seviyesini yükseltmek için, devletin, gerek doğrudan doğruya iktisadî faaliyetlere girişmesi, gerekse nizamlama, teşvik ve yardım yollarıyla hususi teşebbüs ve sermayenin umumî menfaate en uygun şekilde ve sür'atle gelişmesinde vazife alması şeklinde anlıyoruz. Özel teşebbüs ve sermaye faaliyet ve tasarruflarının devlet tarafından nizamlanması, özel teşebbüs menfaatleriyle genel menfaatin telifi ve korunması zaruretiden ileri gelmektedir. Bizim devletçiliğimiz, iktisadî şartlarımızın ve ihtiyaçlarımızın çizdiği yoldur.

Madde 18- Dış politikamız, milletlerin hukuk eşitliğine, milletlerarası siyasî, iktisadî ve kültürel işbirliğine, kolektif güvene, iyi komşuluk münasebetleri esasına dayanmalıdır. Millî varlığın ancak millî kuvvetle korunabileceği kanaatine bağlı kalmakla beraber; milletler birliği gayesini hedef tutacak barışçı ve açık bir dış siyasetin, memleket menfaatlerine en uygun ve realist yol olduğuna inanıyoruz.

Madde 19- İç işlerimizde, hükümeti ve teşkilatını, halkın dışında ve üstünde bir varlık değil, sadece halk tarafından amme vazife ve hizmetlerini görmek üzere kurulmuş bir idare cihazı saymak, esaslı bir prensibimizdir. İyi bir idarenin gayesi, devletle bütün muamele ve münasebetlerinde, yurttaşın tam bir emniyet verebilmektir. Memurlara verilen kanunî salahiyetlerin, idarî otorite temini bahanesiyle, keyfi olarak kullanılması temayüllerini önlemeyi vazife edineceğiz. İyi bir idare cihazı kurabilmek için, vazifenin icap ettirdiği salahiyetle mesuliyet hudutlarını kesin olarak tayin eylemek şarttır. Bütün salahiyetlerin

mahdud ellerde toplanması ve mesuliyetin zaafa uğraması neticelerini doğuran bürokratik zihniyet ve usullerin terki lüzumuna kaniiz.

Madde 20- İllerin özel ihtiyaçlarını yerinde görüp karşılamak ve halkın idareye iştirak ettirilmesi prensibini tahakkuk ettirmek maksatlar ile kurulmuş olan İl Genel Kurullar ile özel idare ve belediyeler, bütçelerini tanzim ve tatbik hususlarında ve diğer bütün vazifelerinin ifasında, gereken genişlikte yetkilerle teçhiz olunmalıdır. İlerde idare amirlerine ve memurlarına verilen yetkilerin de genişletilmesini, yine işlerin yerinde görülmesi ve süratle yürütülmesi bakımından, lüzumlu görmekteyiz.

Madde 21- İl Genel Kurulları ve Belediyeler; beşer senelik çalışma planları tanzimine sevk edilmeli ve bu planlar merkezde mahalli idarelere yol göstermek vazifesiyle kurulacak bir teknik büronun evvelden tetkikine tabi tutulmalıdır. Şehir sınırları içindeki kara ve deniz taşıt vasıtalarının ve diğer ticarî mahiyette umumî hizmet işletmelerinin, belediyelere devrini tabii buluyoruz.

Madde 22 - Devlet hayatında, bütün idare şubelerimiz için, siyasî tesirler dışında ihtisas heyetlerince, umumî plan ve programlar hazırlanmasını ve bunların usul dairesinde kanunlaştırılmasını lüzumlu görmekteyiz.

Madde 23 - Devlet vazifelerinin günden güne artması ve devletin siyasî ve idarî bünyesinde iktisadî karakterin daha belirgin hale gelmesi yönündeki gelişme, memur meselesini umumî hayatın çetin bir meselesi haline koymuştur.

Memurların, her şeyden evvel, halka hizmet duygusu taşımaları, vazife ve mesuliyet hislerine bağlı ve ehliyet ve ihtisas sahibi olmaları şarttır. Bu hususların sağlanması için bilhassa şu esaslar üzerinde önemle durulmasını gerekli buluyoruz:

a) Memurların hal ve atilerinin emniyet altına alınması, aylıkların, memur ve emeklileri geçim kaygısından kurtaracak dereceye getirilmesi,

b) Memurların tayin, terfi, cezalandırılmaları hususlarının, takdirden ziyade objektif usullere bağlanması.

(*)c) İhtisas ve diploma hakları mahfuz kalmak şartıyla meslekî kabiliyet ve ehliyetleri olduğu takdirde tahsil durumları nazara alınmaksızın bilumum amme hizmetlerinde çalışan vatandaşlara derecelerini tamamlamak suretiyle yükselme imkânlarının sağlanması.

ç)Çocuklarının okutulmasında memurlara kolaylıklar gösterilmesinin usulleştirilmesi.

Madde 24- Bütçemizin büyük bir kısmını memur emekli ve aylıkları teşkil ettiğinden, memurlarımızın terfi meselesi, sayıca az ve fakat

yüksek vasıflı ve verimli memurla iş görme prensibinin tatbikine bağlı bulunuyor. Bu, idare cihazının daha rasyonel bir görüşle tanzimi ve memur sayısını arttırma yönündeki temayüllerin kesin olarak önüne geçilmesini zaruri kılmaktadır.

(*) **Madde 25-** Amme hizmetlerinin ifası sırasında doğrudan doğruya veya vasıtalı olarak yapılan her türlü suiistimalleri ehemmiyetle takip ederek, süratle intaç etmeği vazife biliriz.

Yönetim Anlayışımız

Adalet

Madde 26- Bir memlekette adalet işlerinin görülmesi, millî iradenin ifadesi olan kanun hükümlerinin yerine getirilmesi demek olduğundan, bu işin, aynı mercie bağlı bir tek yargı cihazı ile yani kaza birliği usulüne göre sağlanması lüzumuna inanıyoruz.

Madde 27- Yargı işini görmekte olan elemanların, yaşama şartları bakımından, uygun bir refah seviyesi içerisinde bulunmaları esastır. Bu itibarla, yargıçlarımıza ve mahkemelerimizin memur ve kâtiplerine kolayca yaşamalarını sağlayacak imkân ve vasıtalar bulunmalıdır. Anayasanın 56. maddesinde gösterildiği üzere, özel ödenek kanunları yapılarak, kendilerine refah ve güvenlik getirecek çare ve tedbirler alınmalıdır.

Madde 28- İlk mahkemelerde tek hâkim sistemi asıldır. İlk mahkemelerle Yargıtay arasında ikinci bir kaza kademesinin kurulmasını, partimiz, adalet için yeni bir teminat sayar.

Madde 29- Adaletin sağlanması, ucuz, kolay ve aynı zamanda süratli olmalıdır. Bu gayeleri, zamanımız icaplarına ve memleketimizin sosyal ve ekonomik şartlarına uygun olarak gerçekleştirmek emelindeyiz. Bunun için de, usul kanunlarımızda değişiklikler yapılmalıdır.

Madde 30- Adalet cihazlarımızı meydana getiren mahkemelerimizin derli toplu bir kuruluş sistemine bağlanması lazımdır. Mahkemelerimiz, dereceler, görevler ve yetkiler itibariyle, muntazam bir düzene göre kurulmalıdır.

Madde 31- Suçtan sanık olanlarla, suçlu oldukları için ceza çekmekte olanlar aynı yerde tutulamazlar. Bu sebeple tevkif evlerinin ceza evlerinden ayrı kurulması zaruridir. Ceza evlerinin, insanlığa yakışır şartlara uygun olarak düzenlenmesi icap eder. Sağlık, sosyal ve medeni şartlar bakımından, ceza evlerinin, ceza çekenleri manen yok etmemesi ve cemiyette akıllanmış, yükselmiş birer vatandaş olarak iade etmesi için, gerekli tedbirler alınmalıdır.

Madde 32- Çocuk suçlularının özel bir ihtimam (ilgi) ve bakım ile yargılanmaları için, büyük şehirlerden başlayarak, özel mahkemeler

kurulmasını ve cezalarını çekecekleri ayrı ıslah evleri açılmasını lüzumlu görmekteyiz.

Madde 33- Hakkın fiili olarak yerine getirilmesi, mahkemece verilen kararın çıkması için geçen zamandan çok daha kısa bir zamanda, gerçekleştirilmelidir. Bunu temin için de, icra usullerinde lüzumsuz sürüncemeleri önleme ve hakka en kısa yoldan varma imkânlarını sağlamak lazımdır. Partimiz, bu maksatları elde etmeğe elverişli bulunan tek mil kanun tedbirlerinin alınmasına çalışacaktır.

Millî Eğitim

Madde 34- Maarif sistemimizde, millî eğitim ve öğretim vahdeti (birliği) prensibinin taraftarıyız.

Madde 35 - Umumî ve mesleki eğitim ve öğretim yurt ihtiyaçlarını karşılayacak umumî bir plana göre tanzim edilmeli ve gelecek nesillerin yalnız ilim ve teknik bilgi ile değil, millî ve insanî bütün manevî kıymetlerle de teçhizine çalışılmalıdır.

Madde 36- İlköğretim, maarif sistemimizin temelini teşkil etmektedir. Bütün ilkokul öğretmenlerinin aynı ruha ve aynı seviyede bilgiye sahip olmaları esasının göz önünde tutulmasını, bunlar arasında farklı zümrelerin teşekkülüne meydan verilemesi bakımından, lüzumlu görmekteyiz.

Madde 37- Orta tahsil kurumlarını, gerek program ve talimatname, gerek laboratuvar ve kütüphane gibi öğretim vasıtaları bakımından, ıslah ve takviyeye muhtaç görmekteyiz. Yüksek öğretime basamak olan liselerin, bu maksadı sağlayacak duruma getirilmeleri lazımdır.

Madde 38- Muhtelif derecelerdeki teknik öğretim kurumlarının yurdun her tarafına yaymak yönündeki çalışmaları, eğitim ve öğretim cihazımızın ekonomik kalkınmamızda da vazife alması bakımından yerinde bulmaktayız. Bu çalışmaların iktisadî ihtiyaçlarımızla ayarlanmasını lüzumlu görüyoruz.

Madde 39- Yüksek öğretim meselesinde keyfiyete önem verilmesi lüzumuna kaniiz. Bütün yüksek öğretim kurumlarımızın bu esasa göre takviyesini ve Garp'taki benzerleri seviyesine eriştirilmelerini istiyoruz. Üniversiteler, ilmi ve idarî bakımdan muhtariyete sahip olmalıdırlar. Muhtelif ilim şubelerinde çalışmak üzere, Üniversite içinde, Araştırma Enstitüleri kurulmasını ve memlekete ait araştırmalara bilhassa önem verilmesini istiyoruz.

(*) **Madde 40-** İlmin, tekniğin, güzel sanatların süratle gelişmesini sağlamak için bütün vasıta ve tedbirlere başvurmak, bu cümleden olarak ehliyet ve istidatları teşvik etmek, kütüphaneler, müzeler, tiyatrolar, konservatuvarlar kurmak, ciddi neşriyata yardımda bulun-

mak, Türk dilinin, millî bünyesine uygun olarak süratle gelişmesi yolundaki ilmi çalışmalara yardım etmek, kısaca, yurdumuzda millî ve insanî kültür seviyesinin yükselmesini sağlayacak her faaliyeti desteklemek, kanaatimizce, devletin başlıca vazifeleri arasındadır. Ancak, dilin, ilmin, sanatın ve her türlü fikir faaliyetlerinin siyâsî ve idarî müdahalelerden uzak kalmasını, Demokrasi'nin değişmez bir esası olarak kabul ediyoruz.

Madde 41- Kabiliyeti ve kudreti müsait olduğu takdirde, bir ilkokul öğretmenin, öğretim derecelerini tamamlayarak, Üniversite profesörlüğüne kadar yükselmesine kanunî imkân sağlanmalıdır.

Madde 42- Doğru bölgelerinde, her derece ve şubede okulları ve nihayet Fakülte ve Enstitüleri ile bir kültür merkezi yaratmak lüzumuna inanıyoruz.

Sanayi

Madde 43- İktisadi hayatta özel teşebbüs ve sermayenin faaliyeti esastır. Onun için, hususi sermayeye serbestlik ve güvenle çalışmak şartları ve yeni iş sahaları sağlanmalıdır. Faaliyet sahaları iyice hudutlanmak şartıyla, özel teşebbüslerle devlet teşebbüslerinin, yekdiğerine engel olmadan ve karşılıklı yardım suretiyle birbirini tamamlayıcı bir ahenk içinde çalışmalarının hem mümkün ve hem de faydalı olduğuna inanıyoruz.

Madde 44- Özel teşebbüs ve sermayenin istikrar ve güvenle çalışması bakımından, devlet iktisadî faaliyetlerinin hudutları kesin olarak belirtilmelidir.

Bunun için:

- a. Devletin ele alacağı işlerin uzun vadeli umumî bir plana bağlanmak suretiyle önceden herkesçe bilinmesi imkânının temini,
- b. Devletin iktisadî hayatı tanzim yolunda alacağı tedbirler ile Gümrük, Tekel ve Para Politikası gibi iktisadî hayatla sıkı sıkıya ilgili konularda takip edilecek ana istikametlerin, yine herkesçe bilinmek üzere, önceden tayin ve ifadesini lüzumlu görmekteyiz.

Madde 45- Devletin doğrudan doğruya girişeceği iktisadî teşebbüsler şu mahiyette olmalıdır:

- a. Özel teşebbüs ve sermayenin yetip erişemeyeceği yahut yeter ve yakın kar görmediği için girişmeyeceği, fakat bütün ekonomik faaliyetlere müessir olacak ve memleket müdafaasını sağlayacak, mahiyetteki teşebbüslere girişmek; bilhassa ana sanayii ve büyük enerji santrallerini kurmak; bugün olduğu gibi, demiryolu, liman, su işleri yapmak; büyük taşıt vasıtaları inşa etmek ve işletmek;

- b. Milletın, gelecek nesillere de şamil, daimi menfaatleri bakımından devlet elinde bulunması daha faydalı olan büyük maden ve orman işletmeleri kurmak. Devlet, girişeceği iktisadî işlerde, kazanç maksadından ziyade, benzeri özel işletmeleri sarsmamak kaydıyla, millî ekonominin gelişmesi ve halk ihtiyaçlarının karşılanması gayretleriyle hareket eder.
- c. (*) Devlet işletmeleri ile benzerleri özel işletmeler hiçbir suretle birbirinden farklı muamele ve şartlar altında bulundurulmamalıdır.

Madde 46- Devlet, iktisadî faaliyetleri düzenleme yolunda alacağı tedbirlerde, iktisadî hürriyeti ortadan kaldıran fi'ili inhisarları, millî emek ve sermayenin israfını, umumî menfaate ve içtimai adalete aykırı istismarları önlemek gibi maksatlarla hareket eder.

Madde 47- Memleketin ham maddesini kullanan, halkın zaruri ihtiyaçlarını karşılayan, geniş işçi zümrelerine geçim sahaları sağlayan, dünya piyasalarına göre de rantabl (verimli) olan sanayi ile umumiyetle ziraat sanayi ve küçük sanayiden millî ekonomi bakımından himayeye muhtaç görülenler ve halkın, bilhassa köylümüzün boş zamanlarını kıymetlendiren el sanatları, devletçe himaye ve teşvik olunmalıdır. Bu esaslara göre tanzim edilecek bir "sanayi teşvik kanunu" projesini yüksek meclise sunmak kararındayız. Sanayimizin kuruluş ve işleyişinde, "en iyiyi en ucuza mal etmek" hedefini daima göz önünde bulundurmak icabeder.

(*) **Madde 48-** Devlet tarafından kurulan ve programın 45.maddesinde yazılı vasıfları haiz olarak tesis edilmiş bulunan devlet iktisadî teşebbüsleri ve işletmelerinin dışında kalan devlet işletmeleri elverişli şartlarla özel teşebbüslere devredilmelidir.

(*) **Madde 49-** Millî servetimiz olan ve memleket için büyük faydalar vadeden balıkçılığı ve her çeşit balık sanayi ve ticaretinin inkişafını sağlamak ele alacağımız mevzulardandır.

Madde 50- İktisadi devlet teşekküllerinde verimlerin geniş ölçüde artırılmasını ve masrafların mühim nispetlerde azaltılmasını mümkün görmekteyiz. Bu teşekküllerin idaresinde randıman ve rantabilite hesap ve esaslarına ve basiretli bir tüccar gibi hareket prensibine sıkı sıkıya bağlanmakla, bu hedefe varabileceğine inanıyoruz. Bu maksatla, iktisadî devlet teşekkülleri idare ve murakabesinin, daha ileri ve bu müesseselerin özelliklerine uygun bir şekilde tanzimi ve kanununda değişiklikler yapılmasını zaruri görmekteyiz.

Tekel

(*) **Madde 51-** Varidat (Gelir) temini gayesiyle tesis edilerek bizzat devlet tarafından işletilmek suretiyle memlekette iş hacmini daraltan,

hayatı pahalılaştıran tekel fabrikalarının elverişli şartlarla hususi teşebbüs ve sermayeye devrine taraftanız.

Madde 52- Devletçilik politikasının devlete yüklediği türlü ekonomik vazifelerin layıkıyla başarılabilmesini, iktisadî idare cihazının iktisadî ve ticarî zihniyet ve esaslara göre işlemesine bağlı görmekteyiz.

Ticaret

Madde 53- Piyasalarda emniyet ve istikrarın sağlanması şarttır. Kat'i zaruret olmadıkça piyasalara karışılmamalıdır. Bu alanda devlete düşen en önemli vazife, rekabetin ortadan kalkmasını veya daralmasını önlemeğe çalışmak olmalıdır.

Madde 54- Türlü sebeplerden ileri gelen hayat pahalılığı, yalnız dar ve sabit gelirli zara zarar veren bir dert olmakla kalmamış, bütün istihsal maliyetlerini arttırmış ve milletlerarası piyasaya uymak zorunda kalan dış ticaretimizi güçleştirmiştir. Devletin ilgili cihazları, çalışmalarını bu mesele üzerinde toplayarak, iktisadî ve malî hayatın türlü safhalarında gereken tedbirleri almak suretiyle, yaşama standardını tabiileştirmeğe çalışmalıdırlar.

Madde 55- Paramızın kıymetini, serbest piyasa döviz kıymetleri ile memleketimizin iktisadî ve malî durumuna en uygun şekilde, ayarlamak ve bu esas üzerinde tam bir istikrar sağlamak zarureti karşındayız. Bu yolda gereken tedbirler bir an evvel alınmalıdır.

Tarım

Madde 56- Ziraat, millî gelirin en geniş kaynağını teşkil ettiğine ve nüfusumuzun yüzde sekseni ziraatla geçindiğine göre, zirai kalkınmanın memleket kalkınmasının temeli olacağına şüphe yoktur. Bu sebeple, devlet gayretlerinin, "topraktan bol, iyi ve ucuz mahsul almak" hedefinde toplanmasını zaruri görmekteyiz.

Madde 57- Memleketimizde ziraat, diğer istihsal şubelerine nisbetle, emek ve masrafa en az karşılık getiren iştir. Ziraatta maliyet ve satış fiyatları arasındaki fark, asgari derecededir. Çiftçinin sattığı, satın aldığı maddelere nisbetle ucuzdur. Maliyetlerin yüksekliği, mahsullerin dış piyasaya arzını da zorlaştırmakta ve istihsal baskı altında bulundurmaktadır. Bu sebeplerle, bir taraftan zirai maliyetlerin yükselmesinde tesiri olan millerle mücadele etmek, diğer taraftan, zirai mahsullerimizin iç ve dış pazar şartlarını iyileştirme çarelerini aramak yollar ile çiftçiyi bugünkünden daha çok kazandır ve daha fazla istihsal yapar bir hale getirmek, en esaslı gayelerimizdendir.

Madde 58- Ziraatımız alet, çift hayvan, makine vesair vasıta bakımlarından yoksul olduğu gibi, iyi tohum, ilaç vesair ihtiyaçları da karşılanmış olmaktan uzaktır. Çiftçimizin donatımı işi, zirai kalkınmamı-

zın başlıca konusudur. Bundan başka çiftçimizi, işine yarayacak teknik bilgi ile teçhiz etmeğe ve istihsal (üretim) metotlarımızı ıslaha, daha verimli hale getirmeğe mecburuz. Bütün bu ihtiyaçları memleket ölçüsünde karşılayacak tedbirlerin süratle alınmasına çalışacağız.

Madde 59- Zirai kredi, istihsal hacmiyle mütenasip ve istihsali sür'atle arttırmada esaslı amil olabilecek miktar ve mahiyette olmalıdır. Bu bakımdan Ziraat Bankası'nun faaliyeti ve sermayesinin artırılması meselesi üzerinde önemle durulmak lazımdır. Ayrıca, kooperatifleşme yolu ile de kredi darlığına çareler bulunabileceği kanaatindeyiz. Bunun için, kooperatif hareketini hızlandıрмаğa ve genişletmeğe ve bundan başka da, yer yer çiftçiye kredi yapacak mahalli bankalar kurulmasına çalışacağız.

Madde 60- Çiftçimizin, kredi kooperatifleriyle olduğu gibi, istihsal ve satış kooperatifleri kurmak ve bunları çoğaltmak yolu ile de takviyesini lüzumlu görmekteyiz.

Madde 61- Zirai kalkınmamızda büyük ehemmiyeti aşikâr olan kuraklıkla mücadelenin ve su işlerinin hızlandırılmasını ve genişletilmesini çok lüzumlu görüyoruz.

Madde 62 - Hayvancılık, millî gelirden geniş yer tuttuğu gibi, çiftçimizin yardımcısı, büyük bir yurddaş kütlesinin başlıca geçim vasıtası ve en esaslı besin maddelerimizin kaynağı olmak itibarıyla de, çok önemlidir. Memleketimiz, hayvancılık bakımından, geniş imkânlar göstermektedir. Hayvan mevcudunu arttırmak ve cinslerini ıslah etmek yolundaki gayretlerin artırılmasında maddi fedakârlıklardan kaçınılmaması zaruridir.

Madde 63- Zirai sanatlara kredi vermek ve gelişmelerine yardım etmek yönünde Ziraat Bankası'nun esaslı gayretler sarf etmesine ve özel teşebbüs ve sermayeyi de bu sahaya çevirmek için her türlü teşvik ve yardımda bulunmasına ihtiyaç görmekteyiz.

Madde 64- Devlet elindeki mahdut imkânları ziraat işletmeciliğine hasretmektense, bundan sonra, bu imkânları çiftçi kütlesinin iyi, bol ve ucuz istihsal yapmasına yardım yoluna kullanmalıdır. Bu maksatla her bölgede yeni yeni örnek çiftlikler, fidanlıklar, hayvan ıslah merkezleri, tohum üretme ve araştırma istasyonları kurmak yolunda çalışmalıdır.

Madde 65- Devlet, ucuz ve her bölgenin tabiat şartlarına uygun aletleri ve ucuz yedek parçaları çiftçinin ayağına götürmeli ve bu maksatla memlekette çok geniş sarf yeri olan basit ziraat aletleri sanayinin süratle kurulmasını sağlamalıdır.

Madde 66- Zirai kalkınmamızda devletin ağır ve geniş vazifeleri bulunduğuna inanıyoruz. Bu vazifelerin yapılması için, meseleyi bütün

genişliği ile toptan ele almak ve işleri, sarfedilecek emek ve paraya nisbetle verimi en çok ve tesiri millî ekonomi bakımından en geniş olanlardan başlamak üzere, tertiplemek ve planlaştırmak lazımdır.

Madde 67- Bilgi ile çalışma emek, sermaye ve teşebbüsün ziraat sahasına dökülmesini, zirai istihsal ve millî gelirin arttırılmasında önemli bir konu olarak görmekteyiz. Bu maksadın temini için gerekli tedbirlerin alınmasına, çalışacağız.

Orman

Madde 68- Millî servetimizin büyük ve önemli bir parçasını teşkil eden ormanlarımızın muhafaza ve geliştirilmesi, devletin daima büyük titizlikle üzerinde duracağı bir konudur.

Madde 69- Köylünün kereste, odun ve kömür ihtiyacını, zamanında ve yeter miktarlarda ve ucuz olarak vermek ve bu işlerde köylünün emek ve vasıtalarından da faydalanmak, köylüyü ferahlatacak ve devlet orman işletmelerinin işlerini ve masraflarını hafifletecek tedbir(ler)dendir.

Madde 70- Devlet orman işletmelerinin tevzii masrafları ile istihsal masrafları fasıllarında mühim nisbetlerde tasarruflar yapılabileceğine inanıyoruz.

Madde 71- Devlet orman işletmeleri fiyatlarındaki yüksekliğin, umumî hayat ve ekonomik gelişmemiz üzerindeki tesirleri göz önünde tutularak, bu fiyatlarda indirimler yapılmasını zaruri ve mümkün görüyoruz.

Madde 72- Ehemmiyetli tesislerin kurulması ve toplu istihsal yapılmasını gerektiren büyük orman işletmelerinin devlet elinde bulunmasını faydalı ve zaruri görmekteyiz. Kurulacak önemli tesisleri karşılayacak büyüklükte olmayan küçük ormanlar, devletin sıkı muhakemesi altında, özel teşebbüs eliyle de işletilebilmelidir.

Maliye

Madde 73- Samimilik ve açıklıkla ve çok sıkı bir tasarruf zihniyetiyle tanzim edilmiş denk bütçe, malî siyasetimizin esasıdır. İç emniyeti korumak için sağlam bir idare cihazının işlemesine, dış emniyeti korumak için de millî savunma ihtiyaçlarını karşılamaya yeter bütün masrafları sağlamak bütçenin başlıca hedefidir. Bütçenin adi masrafları için açık veya kapalı istikraz yoluna gidilmemeli ve yeni emisyonlardan (karşılıksız para basma) kaçınılmalıdır.

Madde 74- İstihsalin ve millî gelirin süratle artmasını sağlayacak işlere münhasır kalmak üzere, dâhili istikrazları ve iktisadî istiklali-mize uzaktan yakından dokunmayacak normal şartlarla, uzun vadeli dış istikrazlar yapılmasını, çok faydalı ve lüzumlu görmekteyiz. Bü-

tün devlet iktisadî teşebbüsleri için, asıl sermayenin yanında obligasyon (hisse senedi) çıkarmak usulünden de faydalanılması devlet bütçesinin yükünü hafifletmek bakımından, lüzumlu sayarız.

Madde 75- Vergilerin, içtimai adalet kaidelerine ve yurddaşların ödeme kabiliyetleriyle mütenasip olmasını ve vergi sistemimizde, vasıtalı vergilerden ziyade vasitasız vergilere daha geniş yer verilmesini, gerekli buluyoruz. Şahsi takdire dayanan vergi usullerinden, vergi mahiyeti alan iane ve bağış yollarından kaçınılmasını, vergi borcundan dolayı hapis cezasının kaldırılmasını istiyoruz.

Madde 76- Vergi sistemimizin ıslahı, cibayet (toplama) usullerinin sadeleştirilmesi ve daha emniyetli ve az masraflı hale getirilmesi suretiyle, yeni vergiler konulmadan dahi, devlet gelirinin arttırılabileceği kanaatindeyiz.

Madde 77- Memlekette iş hacmini daraltan, istihsal maliyetlerine doğrudan doğruya tesir yaparak dış piyasalarla mübadeleyi güçleştiren veyahut hayat pahalılığının amillerinden olan vergi ve resimlerde değiştirmeler ve indirmeler yapılmasını ve hayvan vergisinin birden veya tedrici surette kaldırılmasına taraflarız.

Madde 78- Partimiz, maliye işlerinin, hazine menfaatini halkın menfaatinden ayrı ve üstün görmeyen, iktisadî ve içtimai prensiplerimize uygun bulunan bir anlayışla yürütülmesi lüzumuna kanidir. Bu esasın gerçekleşmesi yönünde, kazaî ve idarî müeyyideler konulmasına çalışacağız.

Bayındırlık ve Ulaştırma

Madde 79- Millî ekonominin gelişmesini geciktiren sebeplerden birisi de ulaştırma ekonomimizin yetersizliği ve pahalılığıdır. Ulaştırma işlerimizi, bu görüşün gerekli kıldığı önemle ele almak fikrindeyiz.

Madde 80- Modern yol yapımı tekniği, büyük vasıtalar ve makinelere ihtiyaç göstermektedir. Köy, bucak yolları dışındaki yapımın merkezden idaresini, esaslı bir plan içinde büyük yol şebekeleri kurulmasını zaruri görüyoruz. Bu bakımdan, kanunlarımızda değişiklikler yapılmalıdır. Özel kanuna göre köy ve bucak yollarının süratle yapılması da göz önünde tutulmalıdır.

Madde 81- Demiryollarımızın inşasına devam olunmalıdır. Deniz yollarımızı besleyecek kara yolları ile limanlar, depolar ve antrepoların birbirlerini tamamlayıcı surette yapılmasını, ulaştırma sistemimizin içinde görüyoruz.

Madde 82- Ulaştırmada ucuzluğu sağlamak için her türlü taşıt vasıtalarının ve yedek parçalarının memlekete getirilmesinde kolaylıklar

gösterilmesini, akaryakıt fiyatlarının ucuzlatılmasına çalışılmasını zaruri bulmaktayız.

Madde 83- Umumiyetle ulaştırma, depo ve antrepo ücret ve tarifele-
rinin millî ekonomiye uygun olarak tespiti, "Warrant" usulünün tat-
biki, gözettiğimiz hedeflerdendir.

Madde 84- İstikbal, hava nakliyatındadır. Bu konu üzerinde önemle
duracağız.

(*) **Madde 85-**Devlet denizyollarının yük ve yolcu nakit inhisarı kal-
dırılarak, kabotaj hakkı seyyan (mutlaka) bir surette Türk Bayrağı'na
ait olacaktır. Türk ticaret mallarını millî vasıtalarımızla dış pazarlara
götürmek gayemiz olmalıdır. Dış sularda nakliyat yapan armatörle-
rin ecnebi şirketlere rekabet etmesini temin edecek himaye tedbirleri
alınmalıdır. Devlet deniz işletmeciliği ile ilgili bütün vasıta, tesis ve
teşekkülleri bir idare altında toplamayı gerekli bulmaktayız. Memle-
ketimizin üç tarafı denizlerle çevrilidir. Coğrafi durumumuz endüst-
risi, ticareti ve sporu ile bize en ileri denizci millet olarak yetişmek
fırsat ve kabiliyetini vermektedir. Denizciliği Türkün büyük millî ül-
küsü olarak kabul ediyoruz.

Madde 86- Çiftçimiz, bir taraftan sel ve taşkınların tahripleri, diğer
taraftan kuraklığın acı neticeleri ile daima karşı karşıyadır. Yurtta su
meselesi, sağlık bakımından da çok büyük bir önem göstermektedir.
Bu sebeplerle, su işlerimize daima artan bir hızla, devam olunmasına
çalışmak hedefimizdir. Bu konuda başlamış işler bitirilmeden yenile-
rine başlamak halin icabıdır. Küçük su işleri üzerinde de ayrıca
önemle durulmalı, bu işlerden halkın ve ilgililerin de iştirakini sağla-
yacak tedbirler ve müeyyideler aranmalıdır.

Umumî Sağlık

Madde 87- Nüfusumuzun ve istihsal (üretim) kudretimizin çoğal-
ması davasında büyük bir amil olan sağlık işlerimiz, artan bir hızla
ve planla yürütülmek ihtiyacındadır. Bunun için, bütçeden yeter tah-
sisat ayrılmasını, sıtma başta olmak üzere millî bünneyi kemiren bü-
tün hastalıklarla esaslı surette mücadele imkân ve vasıtalarının sağ-
lanması ve bu maksatla, ilgili bakanlıklar ile de işbirliği yapılmasını,
Partimiz, memleketin en büyük ihtiyaçlarından sayar.

Sosyal Meseleler

(*)Madde 88-

a) İçtimai adalet ve insanî tesanüt prensiplerinin tabii neticeleri olan
içtimai sigortalar ve işçinin ve ailesinin maddi ve manevî refahını te-
min edecek bütün iktisadî ve teknik tedbirlerin alınmasına taraftarız.

Memurlar hakkında da bu mahiyette tedbirler düşünülmesini lüzumlu addediyoruz.

b) Yurttaşların kemiyet ve keyfiyet bakımından gelişmesine ait tedbirleri içine alacak geniş bir nüfuz siyasetinin tespit ve takibini lüzumlu görüyoruz.

c) Geliri az olan yurttaşların gıda, giyim ve iskân şartlarını ıslah etmek için esaslı tedbirler almağa çalışacağız.

ç) Partimiz memleket iş gücünün değerlendirilmesi ve kemiyet ve keyfiyet bakımından yükselmesi çarelerinin düşünülmesi zarureti kanidir.

d) Cemiyetin yardımına muhtaç hale gelmiş vatandaşlarla öksüz ve bakımsız çocuklar hakkında himaye edici tedbirler alınması lüzumuna kaniyiz.

e) İşçiler için ücretli tatiller ve mezuniyetler sağlamanın imkânlarını arayacağız.

Görüldüğü gibi DP programının, 1, 2, 3. ve 4. maddelerde DP'nin kuruluş amacının, demokrasinin uygulanması olduğu belirtilmiştir. Beşinci maddede, aile-mülkiyet ilişkisinin vurgulanmış ve sosyal refah devleti vurgulanması yapılmıştır. Bu, o güne kadar her şey devlet için düşüncesine karşı; devlet dâhil her şey halk için düşüncesiyle, bir kırılma noktası olarak görülmektedir.

Altıncı maddede farklı iş kolları arasında işbirliğinin önemi vurgulanırken; yedinci ve on ikinci maddede siyasal muhafazakârlığın temel ilkelerinden olan STK'ların, yani ara kurumların kurulması ve önemi öngörülmüştür. Ancak on ikinci maddede, bölücü kuruluşlara karşı olduğu vurgulanırken; sekizinci madde Batı saflarında yer alan ülkelerin temel insan hakları ölçüsü olarak kabul edilen ve 1945 yılında henüz ilan edilen Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirgesi'nin esas alındığı vurgulanmıştır.

9., 10. ve 11. maddelerde "Millî İrade"nin en önemli aracı olarak görülen seçim sistemi üzerinde durulmuştur. Daha önceki konularda da vurgulandığı gibi, DP'nin gizli oy, açık sayım ve yargı denetimi getirdiği seçim sistemi, Eroğul'a göre DP'nin Türk siyasal hayatına kazandırdığı en büyük başarılarından biri bu olmuştur⁸⁶. On üçüncü maddede, kültür ve ülkü birliğini hedefleyen vatandaşları birleştiren pozitif milliyetçilik ve muhafazakârlığın temel ilkelerinden olan DP'nin düzen ve

⁸⁶ EROĞUL, Görüşme Kaydı.

otorite anlayışının kanun ve geleneksel değerlere itaat olarak belirtilirken görülmektedir.

On dördüncü maddede DP, din üzerindeki baskıları kaldırılmasını, dini denetleyen ve düzenleyen CHP'nin "militan laiklik" anlayışına karşı, din hürriyetini diğer hürriyetler gibi bir hürriyet olduğunu savunan, pozitif laikliği savunduğu ve bu düşünceyle modern dini eğitim kurumlarının kurulmasını savunduğu görülmektedir. Ancak dinin siyaset aracı olarak kullanılmasını reddettiğini belirtmiştir⁸⁷. Bu madde- nin, siyasal muhafazakârlığın önem verdiği ilkelerden olan din ile uyumlu olduğu görülmektedir.

On beşinci maddedeki, DP'nin devrime ve değişime bakışı anlatılmıştır. Hızlı bir toplumsal devrimler sürecinin yaşandığı tek parti döneminin ardından, yeni süreci tanımlamak bakımından bu madde çok önemlidir. Maddede iki nokta dikkat çekmektedir: DP inkılâpçılığı, sol kesimlerin algıladığı gibi devrimcilik şeklinde değil de; sağ kesimlerin kullandığı, ileri memleketlerin seviyesine ulaşmak için hayatta dinamizm katan bir rekabet ruhu ve seçici gelenekçilik olarak gördüğünü ifade etmektedir.

Hiç şüphesiz bu ifadeler, Edmund Burke'ün muhafazakârlığın değişime bakışıyla paralel olduğu görülmektedir. Burke'e göre, değişim dinamiklerinden yoksun olan bir toplumun kendini yenileyemeyeceği ve bu nedenle de geri kalacağı ifade edilmiştir. Ancak Burke'e göre bu değişim ne devrimler şeklinde ne de geçmişe saplanıp kalma şeklindedir, değişim pragmatist ve yavaş yavaş olmalıdır. Yine aynı şekilde muhafazakârlığın da geçmişten gelen tüm geleneklerin alınması şeklinde değil de seçici gelenekçilik olduğu, ikinci bölümdeki gelenek ve tarih konusunda açıklanmıştır. Bu açıdan DP programının on beşinci maddesi DP'nin muhafazakâr kimliğinin tanımlanması açısından önemli görülmektedir.

On altıncı maddeye bakılacak olursa toplumun, sınıf ve şahıslardan üstün tutulduğu görülmektedir. Cumhuriyetin temel ilkelerinden olan "Halkçılık" ilkesine getirilen bu yorum, hem DP'nin siyasal tabanını hem de düşünce boyutunu göstermesi açısından önemli görülmektedir. Bu maddeye istinaden DP, iktidar döneminde halkın çoğunluğunun dışında bürokrasi, ordu ve CHP'yi hesaba katmıştır.

On yedinci maddede ise, DP'nin ekonomi politikasında devletçiliğe karşı yeni bir açılım getirdiği görülmektedir. Akın'a göre CHP ile

⁸⁷ Hatırlanacağı gibi MP 1954 yılında "dini siyasete alet ettiği ve laikliği aykırı davranışları" gerekçesiyle" kapatılmıştı.

DP'nin en temel farklarından birisi ekonomi politikasıdır⁸⁸. CHP devletçiliği savunurken; DP serbest piyasa ve özel sektörü savunmaktaydı. Bunun için DP iktidarında, özel sektör ve serbest piyasaya alt yapı kurulması amacıyla iktisadî ihtiyaçlar dolayısıyla KİT'lere ağırlık verilmiştir.

DP'nin iç ve dış politikasını anlamamıza yardımcı olan 18. ve 19. maddeleri bu siyasetin genel ilkeleri içerisinde yorumlamakla beraber, özellikle 19. maddede halkın, devlet ile ilişkilerinde öne alınacağı vurgulanmıştır. Ancak 23. maddede memur haklarının da ihlal edilmeyeceği belirtilmiştir. 20. maddede ise, katı bir merkezîyetçiliğin egemen olduğu bir tek parti sisteminde, yerelliğe ağırlık verileceği ve yetki genişliğine gidileceği vurgulanmıştır. Siyasal muhafazakârlığın önemli düşüncelerinden olan, yerelliğe önem verilmesi DP'nin kimliğini tanımlamamız bakımından önemli görülmektedir. 21. maddede ise bu maddeyi desteklediği görülmektedir.

23. maddede ise, devlet memurlarının haklarının korunması ve liyakata verilen önem vurgulanmıştır.

Hükümet işlerinin ilk bölümünde (26–33. maddeler) adalet sisteminde görülen aksaklıklarla ilgili çözüm önerilerinde bulunduğu; (34–42. maddeler) ikinci bölümün Millî Eğitim işlerine ayrıldığı ve burada da liyakatin ve millî kültürün üzerinde durulduğu; cumhuriyetin önemli devrimlerinden olan Tevhid-i Terdrisat'ın (1925) savunulduğu ve eğitim sisteminde dikey geçiş kanallarının açık tutulduğu görülmektedir.

Sanayi İşleri konulu üçüncü bölümü (43–50), DP'nin özel sektör ve serbest piyasası esas aldığı görülmektedir. Devletçiliğin, sonradan terk edilmek koşuluyla sadece ihtiyaç halinde uygulanacağı vurgulanmış ve devlet elindeki tekel kurumlarının da özel sektöre devri öngörülmüş (51–52) ve tekel maddelerinin bile özel ticarî kurallara göre işletileceği vurgulanırken; Ticaret İşleri bölümünde (52–55), serbest piyasaya asla karışılmaması gerektiği vurgulanmıştır.

Tarım konusuna geniş bir bölüm (56–67) ayrıldığı görülmektedir. Harırlanacağı gibi DP'nin de ayrı zamanda kuruluş sürecinin başlangıcı sayılan Toprak Kanunu olmuştur. Bu maddelere DP'nin Türk toplumunun nüfusunun çok büyük kısmının uğraştığı alan olan tarıma verilen önemi göstermektedir. Örneğin, Sarol'a göre Erzurum'a bile şeker fabrikasının kurulması, Karadeniz'e çayın getirilmesi bu dönemin ilkelerindendir.

Orman İşleri bölümünde, (68–72) ormanların ülke için önemi vurgulanmış ve devletin sıkı kontrolü altında özel sektör ile birlikte işletil-

⁸⁸ AKIN, s.80

mesi öngörülmüştür. Maliye (73–78) konusunda daha çok, vergilerin toplanma usulleri üzerinde durulurken, “kötü şöhretli” Varlık Vergisi gibi, hapis cezalarının engellenmesi öngörülmüştür.

Bayındırlık ve Ulaştırma kısmında (79–86) ise, kara, deniz ve hava yolları vurgulanmış ise de, günümüzde bile DP denilince akla ilk gelen uygulamalardan olan, DP’nin karayolları konusu ağırlıklı görülmektedir. Ancak 86. madde de DP ile birlikte anılan, Devlet Su İşleri’nin kurulması ve bu konuda başka Keban ve Seyhan Barajları olmak üzere DP’nin su politikasına verilen önemi göstermektedir⁸⁹.

DP’nin son maddeleri Sağlık (87) ve Sosyal Meselelere (88) ayırdığı görülmektedir. Sağlık kısmında söz konusu dönemin temel sorunların olan sıtma ile mücadele başta olmak üzere temel sağlık sorunlarının çözümü vurgulanırken; programın son maddesinde sosyal ve refah devleti vurgusu öne çıkmaktadır.

Özetle toparlayacak olursak DP programının yönetim anlayışının belirten ikinci bölümünde DP’nin adalet, eğitim, sanayi sıralamasına uygun olarak bunları ön plana aldığı izlenimini vermeye çalıştığı; serbest piyasa ve özel sektörü esas aldığı; toplumu her şeyin üstünde gördüğü; cumhuriyetin temel ilkelerine yeni bir yorum getirdiği düşünülmektedir.

DP Programı, TpCF’nin hemen aynısı idi. Programın 20 ve 21. maddelerinde, yerel yönetimlere yetki devri, 24. maddesi devletin küçültülmesi, 43. maddede liberalizm, 48. maddede KİT satışları, 51. maddede devlet tekellerinin özelleştirilmesi, 74. maddede kalkınma için ise iç ve dış borçlanma gerekliliği vurgulanıyordu. Program, CHP’nin laiklik, ekonomi ve dış politika anlayışını yumuşatırken ülkeye bu alanlarda ufuk açmıştır.

Sonuç olarak Programın tamamı bir bütün halinde analiz edildiğinde; programın İkinci Dünya Savaşı sonra dünya konjonktüründe Batı muhafazakâr değerleriyle, (komünizm karşıtlığı, özel mülkiyet ve serbest piyasa tarafgirliği, din, millî ve manevî değerleri savunma, totaliter yönetim yerine demokrasiyi savunma... gibi) Türkiye’nin tek parti sonrası Yeni Dünya Düzeni süreciyle uyumlu olduğu, Cumhuriyet ilkelerine ve özellikle laikliğe yeni bir yorum getirdiği görülmektedir. Eroğul’a göre ise bu haliyle parti programına, “hürriyetler ve ekonomik

⁸⁹ DP’nin Devlet Su İşleri Genel Müdürü olan ve sonradan “Barajlar Kralı” ve Güneydoğu Anadolu Projesi’nin mimarı olarak anılan Süleyman Demirel, DP’nin devamı olan Adalet Partisi ve Doğru Yol Partisi’nin (1962–1993) liderliğini yapmıştır.

politikalar bakımından, liberalizm ve demokrasi egemen ilkeler’’⁹⁰ olmuştur. Programın, CHP programına dahi benzediği ancak yorum ve uygulamada farklı olduğu görülecektir.

DP Tüzüğü

İsim ve Maksat

Madde 1- Demokrat Parti, Cemiyetler kanununa göre kurulmuş siyasî bir cemiyettir. Merkezi Ankara’dadır.

Madde 2- Partinin maksadı, programında yazılı esasları gerçekleştirmek için, kanunun verdiği haklar ve tüzüğü hükümleri dairesinde çalışmaktır.

Üyeler

Madde 3 - Demokrat Partiyeye:

- a - Millî Mücadele’ye aykırı harekette bulunmamış,
- b- Türk milletin birlik ve istiklalini parçalamayı hedef tutan ideolojilere saplanmamış,
- c - Ağır hapis veya şeref ve haysiyet kırıcı bir suç yüzünden hapis cezası ile mahkûm olmamış, hacır (kısıt) altına alınmamış, ve halkça kötü tanınmamış,
- ç - Türk kültürünü ve Parti’nin prensiplerini kabul etmiş olan kadın ve erkek yirmi iki yaşını bitiren, her Türk girebilir.

Madde 4 - Üçüncü maddedeki vasıf ve şartları haiz olup da partiye girmek isteyen her vatandaş, partide kayıtlı iki arkadaş tarafından gireceği yerin ocağına tanıtılır. Ve kendisi de parti program ve tüzüğünü kabul ettiğine dair bir taahhüname verir. Bu istek kabul olunmazsa, istekli, bir derece üst idare kuruluna müracaatla itiraz edebilir; bunun üzerine verilecek karar kat’idir.

Parti Teşkilatı

Madde 5 - Parti teşkilatı şunlardır:

- a — Büyük Kongre,
- b — Merkez Genel İdare Kurulu,
- c — Merkez Haysiyet Divanı ve İl Haysiyet Divanları,
- ç — Köy, mahalle, bucak, ilçe ve il kongreleri,

⁹⁰ EROĞUL, s.33.

d — Köy, mahalle, bucak, ilçe ve il idare kurulları.

Büyük Kongre

Madde 6 - Büyük Kongre, iki yılda bir, genel idare kurulunun tayin edeceği yer ve zamanda toplanır. Gerekli hallerde genel idare kurulu kararı ile Büyük Kongre toplantıya çağırılabilir. Bu takdirde, ancak, toplantıyı gerektiren meseleler konuşulur.

Madde 7 - Büyük Kongre, parti başkanı ve genel kurulu üyeleri ile il kongrelerinden seçilecek üçer ve üye sayısı iki bini geçen illerden her fazla iki için ayrıca gene kongrelerce seçilecek birer üyeden teşekkül eder.

Madde 8- Büyük Kongre, mürettep üyesinin mutlak çoğunluğu ile parti başkanı tarafından açılır. Çoğunluk yoksa ertesi günü yapılacak toplantıda bulunan üye ile açılır.

Madde 9- Büyük Kongre, gündemindeki meseleleri konuşmağa başlamadan önce, bir başkan ve iki başkan vekili ile lüzumu kadar yazman seçer.

Madde 10 - Büyük Kongre, gündemini ve çalışma usullerini tespit etmekle işe başlar.

Madde 11 - Büyük Kongre, partinin en yüksek makamıdır. Partiyi ilgilendiren bütün meseleleri inceleyebilir. Parti genel kurulu hesaplarına bakar; idare kurulu bütçesini tetkik ve kabul eder; parti başkanı ile on kişilik genel idare kurulu ve yedi kişilik merkez haysiyet divanı üyelerini seçer. Parti program ve tüzüğünün yapılması ve değiştirilmesi üyelerden üçte ikisinin reyi ile olur.

Parti Başkanı

Madde 12 - Parti Başkanı, Partiyi temsil eder. Büyük Kongre'nin, genel idare kurulunun tabii başkanıdır. Parti namına söz söylemek yetkisi Başkana aittir. Gerekirse, kendisini ilgilendiren işler için genel idare kurulu üyelerinden birisini tevkil (vekil) eder.

Genel İdare Kurulu

Madde 13 - Genel İdare Kurulu, Büyük Kongre'den sonra partinin en yüksek mercii olup vazifeleri şunlardır:

a - Parti program ve tüzüğü hükümlerine, kongre kararlarına göre partinin bütün teşkilatını idare eder.

b - Lüzum görülen yerlerde teşkilat yapar.

c- İl kongrelerince idare kurullarına seçilen üyelerin seçimlerini tetkik eder, gereken kararları alır.

ç - Teşkilatı teftiş ettirir.

d - İl idare kurullarının mütalaasını alarak, gerek umumî vasıfları ve gerek seçim kudretleri bakımından en uygun görülenler. Parti namına milletvekilliğine aday gösterir.

e - Parti program ve tüzüğünün tatbiki ve sair lüzumlu gördüğü hususlar hakkında talimatnameler yapar.

f -Parti prensiplerini yaymak için bütün neşir ve telkin vasıtalarından faydalanmağa çalışır.

g- İl bütçelerini ve bunlar üzerinde yapılacak münakale isteklerini tetkik ve kabul eder.

h - Parti tüzüğünü icabında, tefsir eder.

Merkez ve İl Haysiyet Divanı

Madde 14 - Aşağıdaki maddelerde yazılı hareketlerde bulunan parti mensuplarına, idare kurullarının bildirimi veya parti mensuplarının müracaatı üzerine tetkikat yapmak ve inzibati karar vermek üzere, illerde ve merkezde haysiyet divanları kurulur.

Madde 15- İl Haysiyet. Divanı, il kongrelerince seçilen beş merkez haysiyet divanı, büyük kongrece seçilen dokuz kişiden ibarettir. Bu divanlara üye olanlar idare kurullarında bulunamazlar. Divanların müddeti, illerde bir, merkezde iki yıldır.

Madde 16- İnzibat hükümleri şunlardır:

a — Dikkati çekme,

b — Çıkarma.

Madde 17- İnzibat hükümlerinin tatbikini gerektiren haller şunlardır:

a — Parti programına, tüzük hükümlerine ve bu esaslara uygun olarak parti genel kurulu ve diğer parti kurulları ve teşkilat kademeleri tarafından verilen kararlara aykırı hareket etmek.

b — (a) fıkrasındaki esaslara uymayan neşriyat yapmak veya bu yoldaki neşriyatı tahrik etmek.

c — Her türlü seçimlerde parti namına adaylıkları tensip ve ilan edilenlere rey vermemek veya adaylar aleyhinde açık veya gizli propaganda yapmak.

ç — Partiyi, şahsi menfaatlerine alet etmek.

d — Umumiyetle siyasî hayatta, memleket ve parti bakımından, nezahet ve sevgiyi bozacak hareketlerde bulunmak.

Madde 18- Merkez haysiyet divanı, il haysiyet divanlarınca verilen ve itiraz yolu ile gelen inzibat kararlarını kat'i olarak neticelendirir. Genel idare kurulu ile il haysiyet divanları üyeleri hakkında karar vermek, merkez haysiyet divanına aittir. Bu divanın kararına itiraz vukuunda kat'i karar büyük kongrece verilir,

Madde 19 - Haysiyet divanları ile kongrece verilecek inzibat kararları gerekirse fiilin derecesine göre doğrudan doğruya çıkarma kararı da olabilir.

Madde 20 - Verilecek kararlara ıttıla tarihinden itibaren on beş gün içinde yazılı olarak itiraz edilebilir. Bu takdirde, evrak ilgililerin müdafaa-nameleri ile birlikte merkez haysiyet divanına gönderilir, çıkarma karar-larının tatbiki, merkez haysiyet divarunun tasdikine bağlıdır.

Kongre Hakkında Müsterek Hükümler

Madde 21- Kongreler yılda bir toplanır.

Madde 22- Kongrelerin toplanma zamanı, mevsim, iklim ve iş ge-reklerine göre, merkez genel idare kurulunca tespit edilerek il idare kurullanna en az bir ay evvel bildirilir.

Madde 23- Ocak kongre toplantılarına, o yerin parti ocağına kayıtlı her üye, mazereti olmadıkça, gelmeğe borçludur.

Madde 24 - Bucak kongresine, köy, mahalle ocağına kayıtlı bulunan üyenin elliye kadar kısmı için bir ve bundan yukarı üyenin elli ve faz-lası için birer; ilçe kongresine, bucakta kayıtlı bulunan üyenin beş yü-ze kadar olanı için iki ve bundan yukarı üyenin beş yüz ve fazlası için birer; il kongresine, ilçelerde kayıtlı bulunan üyenin bine kadar olan kısmı için iki ve bundan yukarı üyenin fazlası için ikişer, delege seçilir.

Madde 25 - Doğrudan doğruya ilçeye bağlı bulunan ocaklar, ilçe ida-re kurulunun münasip gördüğü zaman ve yerde toplanarak beher elli üye için ilçe kongresine birer delege seçerler.

Madde 26 - Kongreler, kendi idare kurullarının başkanları tarafın-dan, yoklama yapıldıktan sonra, üyelerin mutlak çoğunluğu ile açılır. Çoğunluk yoksa toplantı bir gün sonraya bırakılır ve mevcut üye ile açılır.

Madde 27 - Her kongre, bir başkan ve bir başkan vekili ile yazman seçer.

Madde 28 - Her kongre, kendi gündemine hâkimdir. Bu itibarla işle-rini kolaylaştırmak için gereken komisyonları seçer.

Madde 29 - İlk önce idare kurulunun yıllık raporu okunur.

Madde 30 - Kongrelerin vazifeleri şunlardır:

a — Her kongre, delegeler tarafından yapılacak tekliflerle partinin mahalli hareket ve faaliyetlerini inceler ve icap eden kararları verir. Üst derecedeki kongrelere bildirilecek hususlar hakkında isteklerini bildirir. İdare kurullarının hesaplarını ve gelecek çalışma devresi için hazırlanan bütçeleri tetkik ve kabul eder.

b — Ocak, mahalle ve bucak kongreleri, ocak ve bucak ilçe kurullarına, üçer, ilçe kongreleri ilçe İdare kurullarına beşer, İl kongreleri ile İdare kurullarına yedişer üye ile birer misli yedek üye seçer.

c — Kendilerine bağlı idare kurulları ile başkanların seçimlerini, lüzumunda, inceler ve bir yolsuzluk görürse seçimin yenilenmesine karar verir.

Madde 31 - Bir ve evvelki toplantının zabıt hulasası, ertesi toplantıda ve son konuşmalardaki zabıt hulasaları da kongre sonunda okunur.

İdare Kurulları Hakkında Müşterek Hükümler

Madde 32 - İdare kurulları, kendi aralarından bir başkan, bir muhasebeci ve bir yazman seçerler.

Madde 33 - İdare kurullarına seçilenlerin vazifeleri, bir üst derece idare kurulunun tasdiki ile tekemmül eder.

Madde 34 - İdare kurulları, en az haftada bir gün toplanırlar.

Madde 35 - İdare kurulları kararları, konuşma nisabının çoğunluğu ile alınır.

Madde 36 - İdare kurullarının müddetleri müteakip kongrelere kadar devam eder. İdare kurullarına tekrar seçilmek caizdir. Baba veya ana ile çocuklar ve kardeşler ile karı koca, aynı idare kurulunda bulunamazlar.

Madde 37 - Başkan, idare kurulunun mümessilidir. Bu sıfatla parti teşkilat kademeleri ile mahallindeki hükümet ve sair müesseseler mümessilleri ile temas eder ve yazılan kağıtları imzalar. Hesap işlerinde muhasebeci üye ile birlikte imza eder.

Madde 38 - Mazereti olmadığı ve mazereti olup da bildirmediği halde üst üste belirli üç toplantıya gelmeyen üye yerine, vazifesinde en fazla oy alan yedek üye getirilir.

İdare Kurulları ve Vazifeleri

Madde 39 -İdare kurullarının vazifeleri şunlardır.

a- Parti prensiplerini her fırsattan faydalananak yaymak; halkın partiye karşı sevgisini arttırmak.

b -Tüzük hükümlerini, parti kararlarını ve talimat icaplarını yerine getirmek.

c -Seçimlerde parti namına aday gösterileceklerin haklarında fikir ve mütalaalarını bildirmek.

ç -Bütçeleri ile senelik hesap hulasalarını yaparak kongrelerine sunmak.

d -Partililer arasındaki geçimsizlikleri önlemek.

Madde 40 - İl umumî meclis üyeliklerine seçilecek parti adayları, ilçe idare kurullarının fikir ve mütalaaları alındıktan sonra, il idare kurullarınca tespit ve ilan edilir. Belediye seçimlerinde aday göstermek, o yerin idare kuruluna aittir.

Mali Hükümler

Madde 41 - Partinin geliri:

a -Parti üyelerinden yılda yüz yirmi lirayı geçmemek üzere alınacak yardım paralarından,

b - Partiye yapılacak bağışlardan ibarettir.

Madde 42 - Parti paraları, banka olan yerlerde bankalarda durur. İdare kurulları başkan ve muhasip üyelerinin çift imzaları ile çekilir. Banka olmayan yerlerde, parayı, idare kurulu, müşterek mesuliyetleri altında saklarlar.

Geçici Hükümler

Madde 43 - Büyük kongre toplanıncaya kadar, genel idare kurulu vazifesini, Demokrat Partiyi kuranlar yapar. Bunlar, aralarından birini parti başkanı seçerler. Genel idare kurulu, üyelerinin sayısını on beşe kadar çıkarabilirler.

Madde 44 - Genel idare kurulu, Demokrat Parti teşkilatını yapmak için, münasip gördüğü il ve ilçelerde, üyesi üçten yediye kadar olmak üzere, müteşebbis heyetler kurar.

Madde 45 - Müteşebbis heyetler, tüzük hükümlerine göre partiye üye kabul ve kaydederler.

Madde 46 - Bütün partililer ve kurullar, büyük Kongre kararına kadar, işbu tüzük hükümlerine uyarlar.

Madde 47 - Parti, resmen faaliyete başlamasından

İtibaren bir seneye kadar büyük kongreyi toplantıya çağırır.

Partinin Müessisleri

Madde 48 - Parti müessislerinin isim, meslekleri ve oturdukları yer aşağıda yazılıdır:

1 — Celal Bayar, eski Başbakan

Meşrutiyet caddesi, Alevok apartmanı, No. 5

2 — Fuad Köprülü, Profesör, Kars Milletvekili,

Atatürk Bulvarı, No. 311.

3 — Refik Koraltan, İçel Milletvekili

İsmet paşa caddesi, No. 58.

4 — Adnan Menderes, Aydın Milletvekili - Kavaklıdere, Güven Mahallesi, Güneş sokak, No. 4 / ANKARA

48 maddeden oluşan DP tüzüğü'nün birinci maddesine göre DP, Cemiyetler kanununa göre kurulmuş bir cemiyettir⁹¹. Millî mücadeleye aykırı harekette bulunmamış, Türk milletinin birlik ve istiklalini parçalamayı hedefleyen ideolojilere saplanmamış, ağır hapis ya da şeref ve haysiyet kırıcı bir suç yüzünden hapis cezası ile mahkûm olmamış, hacir altına alınmamış ve halkça kötü tanınmamış, Türk kültürünü ve partinin prensiplerini kabul etmiş olan kadın ve erkek 22 yaşını bitiren her Türk'ün partiye üye olabileceği belirtiliyordu (md.3.)

Özetle DP'nin program ve tüzüğü'nde ne ideolojik bir söylem ne de radikal bir değişim ifadesi vardı. O günün ulusal ve uluslararası siyasal koşullarına uygun, CHP'den sadece yorum açısından laiklik, bürokrasi, gibi halka yakın durmaya özen gösteren bir yazılı metin bulunmaktadır. Asıl farklılık sahaya inildiğinde, sahneye çıkıldığında görülecektir. DP on yıllık iktidarında, bazı kurucularının bile anlayamadığı ama halkın sürüklediği yeni bir Türkiye kurma çabasına girmiştir.

⁹¹ ÇAVDAR, 1983, s. 2071.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRK SİYASAL HAYATINDA DEMOKRAT PARTİ (1946–1960)

1950 Türkiye'sinde hem de normal seçimler yolu ile sular dalgalandı. Suların dibinden suların yüzüne yeni insanlar yeni davalar çıktı. Evet, yeni insanlar ve yeni davalar. 1923'den beri süre gelen nizam-ı âlem başka bir nizam-ı âleme döndü. Bu bir ihtilal mı idi? Bu inkılâp mı idi? (...) Bu seçim zaferine derhal geniş manalar verdiler: Beyaz İhtilal... Bütün inkılâpların en önemlisi 14 Mayıs İnkılâbı'dır! Eh! Gidenler de ihtilaller, inkılâplar yolu ile gelmişler miydi? (...) 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Türkiye'de olan acaba bir Beyaz İhtilal mıydı? Sanıyorum ki evet...(Şevket Süreyya AYDEMİR)

Demokrat Parti, 7 Ocak 1946'dan 14 Mayıs 1950 tarihine kadar bir muhalefet partisi, bu tarihten 27 Mayıs 1960 yılına kadar da iktidar partisi olarak Türk siyasal hayatında faaliyet göstermiştir. DP muhalefet döneminde genel ve yerel seçimlere katılırken aynı zamanda iki büyük kongre yaparak rüşünü ispatlamıştır. CHP'yi başta seçim kanunu, bürokrasi, iç içe geçmiş parti-devlet ilişkileri konuların başta olmak üzere, militan laiklik ve tek parti alışkanlıklarından göreceli de olsa vazgeçmek zorunda bırakmıştır. Bölümün ikinci kısmını ise DP'nin iktidar partisi olarak icraatları incelenmiştir.

4.1. Demokrat Parti ve 1946 Genel Seçimleri

Normal olarak 1947 yılında yapılması planlanan genel seçimler, DP'nin büyümeden kundağında boğulması için bir yıl erkene alınarak, 21 Temmuz 1946 yılında yapılmıştır. Erken genel seçim kararı alınmasından sonra, DP'nin merkez karar organları başlangıçta, CHP'nin genel

seçimleri erkene almasından dolayı seçimleri boykot etme taraftarı görünmüşse de, partinin taşra örgütlerinin seçime girilmesi yönünde baskı kurması, mecliste temsil edilmeme korkusu ve hükümetin seçimlerin tarafsız yapılacağı yönünde güvence vermesiyle seçimlere katılma kararı alınmıştır.

Seçim kararının alınmasından hemen sonra da, 5 Haziran 1946'da kabul edilen 4918 sayılı yasaya göre, iki dereceli seçim sistemi, dünya siyasî tarihinde ender görülen "açık oy gizli sayım" ve "sayımdan hemen sonra seçmen pusulalarının yakılması" şeklinde karar alınmıştır. CHP ayrıca, yeni yasalar uyarınca DP'nin seçimlere katılmayı reddetmesi halinde de partinin kapatılması tehdidinde bulunmuştur¹. Böylece CHP'nin nasıl çok partili siyasal hayat istediği belli oluyordu. Böyle bir sistem aslında 2500 yıl önceki Aristo zamanındaki beş bin nüfusun üç binini dışlayan iptidai demokrasi sisteminden de gerideydi

Böylece seçim süresini bir yıl erkene alan İnönü ve CHP'nin, erken bir zafer kazanmak istediği belli oluyordu. Çünkü seçimlere iki-üç hafta kala dahi DP, Türkiye'nin ancak 41 ilinde ve 200 ilçesinde örgütlenebilmiştir². Örneğin, 27 yıllık Devlet CHP bütün ülke sathında, hatta köylere kadar teşkilatlanmışken, DP'nin Ağrı, Bingöl, Bitlis, Çoruh, Diyarbakır, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Kırşehir, Malatya, Mardin, Muş, Niğde, Rize, Siirt ve Van'da örgütlenemediği gerekçesiyle bu illerde seçimlere dahi katılamamıştır³. Bu duruma tepki gösteren DP lideri Celal Bayar ayrıca seçim öncesinde DP'nin yarış ortamını şöyle özetlemiştir⁴:

1. İdare amirlerinin halk üzerindeki tazyiki hemen her tarafta son haddine varmıştır.
2. Bazı yerlerde Demokrat Parti'ye rey (oy) vereceklerin şiddetle cezalandırılacakları resmi ağızlardan ifade olunmuştur.
3. Muhtelif yerlerde partimiz mensuplarından birçok zevat tevkif olunmuş, bütün bu hareketlerin memleketin muhtelif yerlerinde aynı şekilde ve aynı zamanda vukua gelmesini bunların bir sistem dâhilinde yapıldığını ve aynı kaynağa dayandığını göstermektedir.
4. Bu şartlar altında serbest bir seçim olması bahis mevzuu olmazsa da millî iradeye tercüman olması ve millî vazifesini yap-

¹ Feroz AHMAD, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 153.

² Kemal KARPAT, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s.143.

³ TOKER, TÇP, 169

⁴ BAYAR, 1999c: s. 60

mak maksadıyla yukarda arz edilen ağır şartlar altında dahi seçime gireceğiz.

24 Temmuz'da açıklanan seçim sonuçlarına göre, seçimlere katılma oranının %85 olduğu ve 465 milletvekilinden CHP 395'ini kazanırken; DP 271 adaydan 64 milletvekili çıkarabilmiştir. 6 da bağımsız milletvekili meclise girmeyi başarmıştı. İstanbul'daki 27 milletvekilinden 18'ini alan DP, daha çok büyük şehirlerde kazanmış, CHP ise kırsal kesimde daha fazla oy almış⁵ görülüyordu.

Böylece, "Seçimleri DP kazanırken, mazbataları CHP almıştı"⁶. Celal Bayar, seçim sonucunda; seçimlere fesat karıştırıldığını, millî iradeyi yansıtmayan bir sonucun ortaya çıktığını, hükümetin sahte evrak bastığı, oy pusulalarında tahrifat yaptığı ve halkın baskıya uğradığını⁷ belirtmiştir.

Eroğul'a göre, bu seçim sonucunda oluşan güvensizlik nedeniyle "CHP ve DP arasındaki ilişkiler geleceğe dönük olarak zehirlenmiş⁸ oluyordu. Seçim sonuçlarının gizli sayımdan sonra hemen yakılması, bu iddiaları doğruladığı gibi ileride olabilecek yasal sorumluluktan kurtulmayı hatırlatmaktadır ki bugün 1946 yılının seçim sonuçlarına sağlıklı bir şekilde ulaşamıyoruz. Bu Türk Siyasal Hayatı için yüz karasıdır⁹.

Seçim sonuçları üzerinde en çok tartışılan konulardan biri de "açık oy gizli tasnif" yöntemi olup, Sarol'a göre "tarihin hafızasına kezzapla yazılan" bir seçim olan, 21 Temmuz 1946 seçimlerinin nasıl bir havada cereyan ettiğinin en çarpıcı örneklerinden biri İstanbul'daki seçim sonuçlarıdır. CHP'nin alışılmış seçim hilelerine karşı meraklı bir yönetici olmayan dönemin İstanbul valisi Dr. Lütfü Kırdar, seçim sonuçlarını Ahmet Emin Yalman'a şöyle açıklamıştır¹⁰:

İstanbul'da seçimi DP büyük farkla kazandı. Nitekim daha sayım tamamlanmadan, farkın kapanması ihtimali olmadığı için, durumu basına duyurdum. Ancak olaylar bundan sonra gelişti ve beni çok güç bir noktaya getirdi. Halk Partisi Merkezi, Recep Peker Grubu gibi ağır toplarının İstanbul listesinde olduğunu, bunların seçimi kaybetmelerinin partiyi çok vahim bir çizgiye getireceğini ve ne yapıp yapıp beş altı milletvekilinin kurtarılması gerektiğini bana bildirdi. Partinin tutumu kesin! İstanbul Parti Müfettişi de seçim sonuçları üzerinde

⁵ KARPAT, 2010, s.251 (TÜİK'e göre 7 bağımsız)

⁶ Milliyet Gazetesi, 15 Ocak 1975

⁷ Yeni Sabah Gazetesi, 25 Temmuz 1946

⁸ AHMAD, s. 153.

⁹ 1946-1969 yılları arasındaki seçim sonuçları eklerde sunulmuştur.

¹⁰ SAROL, s. 224.

direniyor! Yapacağım iki şey var: Biri, partinin teklifini reddetmek, diğeri partinin teklifini yumuşatarak hem halk partisinin hem DP'nin 16 milletvekilliğinin yok edilmesini önlemek. Çünkü dirensem, halk partisi benim yerime hemen bir vali tayin yapacak ve seçimleri istediği biçime sokacaktı. Yerimde kalmak suretiyle seçime müdahalenin büyümesine engel oldum ve DP'nin 6 milletvekilliği kaybıyla bilânço kapandı.

Seçimden sonra DP taraftarları birçok yerde gösteri düzenleyerek durumu protesto ederken; CHP ise, seçim sonuçlarını eleştiren gazetelere savaş açmış, İstanbul merkezli gazeteler bizzat İsmet Paşa'nın emriyle susturulmuştur¹¹. Seçimlerin sonucuna çok sert tavır gösteren Bayar, şu açıklamayı yapar¹²:

Seçmenlerin verdikleri reylerin kaydına mahsus olan ve her sandığın seçim neticesini gösteren mazbatalar birçok yerlerde boş olarak seçim heyetlerine imza ettirilmiştir. Bunlar sonradan ve arzuya göre doldurularak vatandaşların reyleri üzerinde oynanmıştır. Bu suretle muhalif ve müstakil milletvekili namzetlerinin talihi, merkezin emrine tabi olan vali ve kaymakamların elinde oyuncak olmuştur. Bazı yerlerde resmi ve yarı resmi ağızlardan yapılan kötü propagandalarla, isnat ve iftiralar, faillerinin düşkün seviyesine bırakıyorum. Vatandaşlar siyasi kanaatlerinden dolayı birçok yerlerde bilhassa köylerde tecavüze uğramışlar, tehdit edilmişler, dövülmüşler, yaralanmışlar ve hapsedilmişlerdir. Son Ege Bölgesi ile Balıkesir ve Bursa seyahatimde gözleri yaşlı birçok vatandaşların şikâyet mercii aradıklarını gördüm. Ankara kaza köylerinden yüzü gözü bereli arkadaşlarımızın Demokrat Parti merkezine gelip dertlerini acı acı anlattıklarını hepimiz biliyoruz. Memleketimizde seçim emniyet altına alınmamıştır. Biz evvelce bu husustaki fikrimizi bir beyannamemizde açıklamış bulunuyorduk. Demokrat Parti şunu arz etmek ister ki, seçimlere girip girmemek hususunda karar verirken, elinde tuttuğu ölçü, parti menfaati ölçüsü değil, yalnız ve yalnız, memleket menfaati ölçüsü takip etti ki, tek gaye de yurtta, millî irade ve hâkimiyetin birden fazla partilerin varlığı ile teyit olunması ve yurttaş hak ve hürriyetlerinin daha esaslı teminat altına alınmasıdır" demiştik. Biz böyle düşündük, böyle hareket ettik. Hâlbuki milletin gözü önünde cereyan eden seçimler böyle mi olmuştur? Bizzat Ankara'da ilan edilen netice nasıl elde edilmiştir; bunu bilmeyen, anlamayan kimse kalmamıştır. İşte ben iddia ediyorum, hatta itham ediyorum, seçim işlerine fesat karıştırılmıştır. Seçimler milletin hakikî iradesini göstermekten uzaktır.

¹¹ Mahmut GOLOĞLU, *Demokrasiye Geçiş (1946–1950)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982, s. 69.

¹² BAYAR, 1999c; s. 61–62

Seçimler İstanbul ve Ankara gibi yerlerde CHP'nin inisiyatifinde yapılırken, ancak taşrada adeta Anadolu'nun inadı tutmuş halk Ankara veya İstanbul gibi haksızlığı alkışlarla protesto etmiyordu. Mersin'in adı gibi Arslanköy köyünde muhtarlık seçimlerinde (Ankara Çubuk ve Isparta Senirkent'te de), CHP'li eski muhtara karşı köy halkı, muhtarın seçimlere hile karıştırdığı gerekçesiyle ayaklanır ve seçim sandığına el koyarlar. Halk, jandarma'nın gelmesine rağmen sandıkları vermeyince jandarma ile köylüler arasında arbede yaşanır. Sonuçta bütün köy, 92'si sanık ve 100'ü şahit olmak üzere, davalık olur¹³.

Dava, halkın bıktırılmasıyla olsa gerek Mersin yerine Konya mahkemelerinde görülür. Konya halkı ise gelenleri evlerinde misafir eder. Davayı, başta DP İstanbul İl Başkanı "İhtiyar Kaplan" lakaplı Prof. Dr. Kenan Öner olmak üzere, DP'li avukatlar üstlenir ve gündemin en önemli meselesi olarak tarihe geçer. Bundan sonraki ikinci Anadolu fırtınası ise, DP'nin iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 seçimlerinde yaşanır. 14 Mayıs seçimlerinin yapılacağı gün, Zonguldak'ta binlerce işçi yalnızca oy vermek için işlerine gitmeyecektir. Bu durum, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sindeki "ilk politik sivil itaatsizlik" olarak da görülebilir.

Böylece CHP, DP'nin çetin bir ceviz olduğunu ilk kez anlamış oluyordu. Ancak bu seçim sonuçlarına rağmen DP din, laiklik, bürokrasi ve ordu yerine halka dayalı siyaset, hürriyet ve özgürlük anlayışıyla, şiddet yerine, kanunlar dairesinde hareket etmiştir. Bu seçim sonuçlarında CHP'nin kontrollü, muvazaalı bir muhalefet istediği ve çok partili hayat sürecinin de Batı'ya karşı göz boyama olduğu açıkça anlaşılmıştır. Asıl önemli olan DP'nin kendisini ve halkın DP'yi nasıl gördüğüydü.

4.2. Demokrat Parti'nin Büyük Kongreleri

DP, 1946 yılında kurulmasından 1960 yılında kapatılmasına kadar geçen 14 yıl 5 ay ve 20 gün içerisinde, dört büyük kongre düzenlemiştir. Bu Kongrelerde ileri sürülen fikirler, DP'nin siyasal görüşü hakkında bizim için bir röntgen filmi değerindedir. Örneğin, DP'nin muhalefet dönemi kongreleri adeta birer demokrasi manifestosu iken; iktidar döneminde yapılan kongrelerde iktidar olmanın ağır iş yükü ve aşırı gücün yol açtığı güçsüzlük, gereksiz iç tartışmalar, kişisel hesaplar ve muhalefet döneminin unutulmuş sıkıntıları görülmektedir.

¹³ Cumhuriyet, 4 Eylül 1947

4.2.1. I.Büyük Kongre ve Hürriyet Misakı (7 Ocak 1947)

Demokrat Parti'nin I.Büyük Kongresi için yapılan çalışmalar, 1946 seçimleri sonrasında yaşanan yoğun siyaset ortamında şekillenir ve kuruluşundan tam bir yıl sonra gerçekleşir. DP, İkinci Sopalı Seçimlerin¹⁴ sonucunu değerlendirme ve yeni bir strateji belirleme işini Kongre'ye bırakır. Seçimleri kazanan ama mazbataları CHP'li vekillerce daha Anadolu'dan çıkmadan kaptıran DP'lilerin Ankara'ya ulaşan 64 vekili de Meclis'i terk ederek, parti merkezlerinde durum değerlendirmesini Kandemir şöyle aktarır¹⁵:

Celal Bayar'ın riyasetinde toplanarak takip edecekleri hatt-ı hareketi tespit ile meşguldüler. Dışarıya sızan haberlere göre fikirleri şu merkezde idi: "İktidar partisi Meclis'te istediğini azmetmiş, ciddi ve kuvvetli tenkitlere tahammül edemez olmuştur. Bu vaziyetler karşısında Meclis'teki durum gittikçe güçleşmektedir. Fakat kati karar ancak 7 Ocak'ta toplanacak olan ilk parti kongresinde verilmelidir.

Alınan kararlar doğrultusunda kongreye katılacak olan delegeler, bir ay öncesinden seçilmişlerdir. Demokrat Parti'nin mahalli parti teşkilatlarınca yapılan seçimlerle seçilen delegelerin seçimi sırasında resmi makamlar tarafından engellendikleri yönünde şikâyetler gelmeye devam eder¹⁶. Ancak her şeye rağmen Demokrat Parti'nin merkez ve mahalli teşkilatların çalışmaları kongreye bir ay kala tamamlanmıştır. Ankara'ya doğru yola çıkan Demokrat Parti delegelerinin, mevsimin kış olması nedeniyle, yolculuklarının belli kısımlarını at üstünde yaptıkları dönemin gazetelerinde yer alırken¹⁷, durum ikinci Büyük Taarruz öncesi gibi heyecanlıydı. Ancak bu sıkıntıların yanı sıra Ankara'ya gelebilen vekiller gibi kongre salonu bulma sürecinde de, çeşitli engellemeler yüzünden büyük sıkıntılar yaşayan Bayar, durumu şöyle anlatır¹⁸:

Hükümet kongrenin yapılamaması için elinden ne geliyorsa esirgemiyordu. Koca Ankara şehrinde kongremizi yapacak salon bulamadık. Hangi salon sahibine başvursak önce kabul ediyor, ertesi günü bin dereden su getirip salonu veremeyeceğini söylüyordu. Oteller de aynı durumdaydı. Delegelere yer bulmanın imkânı yoktu. Yaptığımız bütün rezervasyonlar ertesi günü iptal ediliyordu. Sonunda Ankara Demokratları, gelecek delegeleri evlerinde misafir etmeye karar verdiler.

¹⁴ Birincisi 1912 yılında CHP'nin anası olarak da görülebilen, İTF tarafından yapılmış.

¹⁵ KANDEMİR, s.78.

¹⁶ Kemal KARPAT, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, Afa yay., İstanbul, 1996, s. 156.

¹⁷ *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1947

¹⁸ BAYAR, (1986), s. 67.

Fakat tüm engellemeler rağmen Kongre, Ankara Anafartalar Caddesi üzerindeki, Yeni Sinema'da 7 Ocak 1947 tarihinde toplanır. I. Kongre'nin açılış konuşmasını yapan Celal Bayar'ın üç nokta üzerinde durur¹⁹:

1. Vatandaş hak ve hürriyetlerini haleldar eden mahiyette olan ve anayasamızın metnüne veya ruhuna uymayan kanun hükümlerinin kaldırılması,
2. Vatandaş reyinin emniyet ve masuniyetini sağlamak ve millî hâkimiyet prensibini teminat altına almak maksadıyla seçim kanununda değişiklik yapılması,
3. Devlet reisliği ile fiili parti reisliğinin bir zat uhdesinde birleşmesi esasının kabulü

Hürriyet Misakı olarak adlandırılan bu program kısaca; anti-demokratik kanunların değiştirilmesi, mahkemeler tarafından uygulanacak bir seçim kanununun kabulü ve Cumhurbaşkanlığının parti başkanlığından ayrılması şartlarını içermektedir.

Bayar konuşmasının devamında "laikliğin dinsizlik demek olmadığını, Türklerin Müslüman olduğunu ve bunun zorla değiştirilemeyeceğini"²⁰ vurgulamıştır. Celal Bayar'ın kurultayda din ve inanç özgürlüğüne özellikle değinmesi ve bunu laiklik politikası ile ilişkilendirmesi de CHP'nin laiklik politikasına ve dolaylı olarak da kökten modernleşme anlayışına bir tepki olduğu düşünülmektedir.

Bu kurultayda, DP'nin siyasî duruşunu ve muhalefet anlayışını "hürriyet ve demokrasi" kavramları üzerine bina ettiği görülmektedir. Celal Bayar'a göre bu üç sorun "Herhangi bir partinin görüşü olmaktan daha ileri, millî vicdanda şuurlaşan davalardı ve bu üç sorunun çözülmesini Türk Demokrasîsinin gelişmesi yolunda aşılması zaruri merhalelerdir.

Kongre'nin ağırlık merkezini oluşturan "hürriyet" meselesinin yanı sıra kongrede "hükümetin hürriyeti kanunlarda veya tatbikatta, memurların davranışı ile sınırlandığı iddiası; köylülerin yoksulluğu ve köylülerin korkunç maddi durumu; okullara din derslerinin konulması; devletin ticarî teşekküllerinin kaldırılması; cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi; köy enstitüleri programlarının yeniden düzenlenmesi gibi konular kongrede ele alınmıştır²¹.

¹⁹ Feroz AHMAD, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yayınları, İstanbul, 1994, s.37

²⁰ GOLOĞLU, s. 273.

²¹ KARPAT, s. 156.

Kongrede konuşan, genç bir avukat delegenin “hakkın yasal yollar-
dan alınmaması halinde isyan ve ihtilalin hak olduğunun, BM insan
hakları yasası gereği olduğunu” söylemesi üzerine, kürsüye Ana Da-
valar Komisyonu Başkanı Adnan Menderes çıkar²²:

Beyler, elbette zulme karşı isyan haktır. Ama önce bu hakkımızı hal-
ka tescil ettirmeye mecburuz. Halk demeli ki, Demokrat Parti, ger-
çekten elinden geleni sonuna kadar esirgemedi; iktidar, en
haklı isteklerini bile yerine getirmedi. Milleti zulüm altında inletmek
kararında olduğunu gösterdi. Öyle ise isyan haktır. Kanım döküle-
cekse halk yolunda dökülecek!... Bunun için Meclis'teki parti grubu-
muz anti-demokratik kanunların hemen kaldırılmasını isteyen bir
takriri başkanlığa verir, müzakeresi yapılır ve iktidar partisi anti-de-
mokratik kanunların kalkmasından yana çıkmazsa, onları günahla-
rıyla baş başa bırakıp, Meclis'ten o zaman çekiliriz. Ama anti-demok-
ratik kanunlar kalkarsa dürüst bir seçim kanunu çıkarsa, demokratik
bir iklim doğarsa ne için her şeyi en başından berbat edelim. Böyle
bir günahı neden yüklenelim?”

Demokrat Parti I. Büyük Kongresi toplanana kadar Türkiye Cumhu-
riyeti tarihinde daha önce hiç bu kadar “hürriyetçi” ve “demokratik”
bir parti kongresi toplanmadığında bu konuda araştırma yapan hemen
hemen herkes hemfikirdir²³.

Devlet ve parti başkanlığının bir zat uhdesinde birleşmesi gibi hu-
suslara dair bölgelerden gelen dileklerin, ehemmiyetlerine binaen ayrı
bir komisyon tarafından incelenmesini kabul edilerek, bu maksatla bir
Ana Davalar adlı komisyonu kurulur. Aydın delegesi Etem Mende-
res'in önerisiyle “Ana Davalar Komisyonu” adını alan komisyon, diğer
komisyonlara oranla daha önemli konuların konuşulduğu bir yer ol-
muş ve tüm çalışmaları basına kapalı olarak gerçekleştirilmiştir²⁴.

Demokratik hava öylesine estirilmiş ki, bir delege kalkıp valilerin il-
ler ölçüsünde tek dereceli seçim ile halk tarafından seçilmelerini dahi is-
temiş, dinleyiciler bunun üzerine kendisine büyük tezahürat yapmış-
lardır. İkinci gün yaptığı konuşmada Samet Ağaoğlu, “bizi buraya hür-

²² SAROL, s. 48.

²³ 27 yıllık Tek Parti, iktidarında bırakın CHP kongrelerinde CHP'nin egemen olduğu TBMM'de dahi hürriyetçi bir ortam oluşturulamamıştır. Aynı şekilde, iktidar partisine “aldığı kararların uygulanmaması halinde onu milletin yargısına terk edeceğini gür bir sesle ilan etmek, SAROL, s.22; Eroğul'a göre bile “o kadar yeni şeylerdi ki; olayın kahramanları kadar, seyircileri de kendilerini gerçekten (tarihi) bir dönüm noktasında hissetmişlerdi. EROĞUL, s.23.

²⁴ Ulus, 8 Ocak 1947

riyet hasreti topladı. Şahıs idaresine zümre hâkimiyetine son vermek kararı topladı" ruhu Kongrenin "öz görüşünü aksettiriyordu"²⁵

Beş gün boyunca isteyen tüm delegelere söz hakkı verilmiş ve böylece Türkiye tarihinde ilk kez görülen bir hürriyet gösterisi başlamıştır. "Herkes dilediği kadar konuşmuş, yerli yersiz aklına geleni söylemiş, yıllar sonra nihayet boşalabilmenin verdiği sarhoşluğu alabildiğine tatmıştır. Kongre en büyük hassasiyetini bu noktada göstermiştir. Örneğin Konya delegesi Himmət Ölçmen konuşurken Başkan sadede gelmesini ihtar edince, delegeler heyecan içinde bağırarak "istediğin gibi konuş şimdiye kadar söyleyemeyen milyonların namına konuş sabah kadar istersen yine konuş" diye tezahüratlarda bulunmuştur.

Birinci Kongre'deki bu genel hava "hürriyete susamışlığın kahraman bilinen yöneticilere dahi karşı çıkacak kadar keskinleştiğini göstermesi açısından çok anlamlı²⁶ olmuştur. Sarol'a göre, birinci büyük kongre demek "heyecan, ateş ve fırtına demektir²⁷. Kongre aynı zamanda, Hürriyet Misakını imzalamayan İstanbul İl Başkanı Kenan Öner başta olmak üzere radikaller karşısında akliselim, yasalara bağlılık ve basiretle hareket eden Menderes, olumlu ve yapıcı tavrı Bayar'a göre daha o gün "bu çalışmalar ile gösterdiği ehliyet, onun politikadaki yerini tayin etmişti²⁸. Böylece DP'nin siyasal çizgisi ortaya çıkmış oluyordu. Buna göre DP, şiddette bulaşmadan, radikalliği sapmadan, laikliği din düşmanlığı şeklinde algılamadan, halka dayalı olarak siyasal hayatta mücadele edecekti.

Böylece o güne kadar Türk siyasî hayatında ilk kez bir muhalefet partisi, bu kadar özgürlükçü bir kongre topluyor ve kongreye katılan tüm delegelere özgürce konuşma hakkı tanınıyor ve Kongre'de iktidar partisine açıkça kafa tutuluyordu. Kongreyi Türk siyasal hayatının en önemli tarihî dönüm noktalarından biri olarak gören bazı gazeteciler, Kongre Erzurum ve Sivas Kongrelerine benzetirler²⁹.

4.2.2. 12 Temmuz Beyannamesi ve Demokrat Parti'nin Parçalanması (12 Temmuz 1947)

Birinci Kongre'de net bir strateji ve güçlü bir enerjiyle çıkan DP, bundan sonra parti propagandalarında CHP'yi, Hürriyet Misakı'nda kabul edi-

²⁵ EROĞUL, s.23.

²⁶ Suavi TUNCAY, *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996, s. 148.

²⁷ SAROL, s. 46.

²⁸ SAROL, s. 49.

²⁹ O günlerde Vatan gazetesindeki bir makalesinde bu toplantıyı, Erzurum ve Sivas kongrelerine benzeten Mümtaz Faik Fenik herhalde ortak bir heyecanı dile getiriyordu.

len ilkeler çerçevesinde sıkıştınır. Bu süreçte Başbakanlık koltuğuna, kötü ve sert bir diktatörlük anlayışına sahip Recep Peker oturur. Peker, DP'yi "devlet düşmanlarını tahrik eden bir siyasî oluşum" olarak göstermeye başlayınca, iktidar ve muhalefet ilişkileri kilitlenir. Böylece TpCF ve SCF gibi DP'nin de kapatılma tehlikesi baş göstermiştir ki; hiç kimse bunun sonucunu kestiremiyordu. Aydemir kilitlenme sürecini ve nedenini şöyle anlatır³⁰:

— (Recep Peker) Muhterem arkadaşlarım,

Demokrat parti adına dinlediğiniz Adnan Menderes'in sesinde kötümser ve psikopat bir ruhun hasta karanlıklar içinde (soldan sürekli alkışlar) sebatlı bir milletin ve arkada bıraktığı karanlıklardan, azametli, şan ve şerefli bir istikbale gitmek azminde bulunan kudretli bir devletin hayatını, bir boşluk halinde ifade eden bir ruh halinin akislerini dinledik. Bu ruh haline temas ettiğim zaman, kendimi derin bir hakikati keşfetmiş vaziyette görüyorum ("iştirak ediyoruz!" sesleri). Demek ki, her şeyi geriye çeken anlaşılabilir hareketle, bu ruhtan doğuyor. Vazife başına geldiğimiz günden beri bu kürsüye gelip, bizden hesap sormalarını istediğimiz zaman, her defasında bir usul meselesi çıkarıp konuşmaktan kaçan bu parti (sağdan, 'daha nasıl söyleyelim!' sesleri, soldan, "Bravo!" sesleri gürültüler... "Devam!" sesleri).

Arkadaşlar! Mesul bir başbakan olarak huzurunuzda çıktığım her zaman takatlerini, çalışmalarını teşvik ve desteklemeye gayret ettiğim muhalif partinin fikirlerini, mesul bir adam olarak baştan aşağıya haksız bulduğum zaman, devletin hakkını korumak ve tehlikeleri açıklamak vazifemizdir. (sağdan, "hâşâ, dinlemeyiz! Çıkalım arkadaşlar!" sesleri).

Celal Bayar (İstanbul):

— Kalkın arkadaşlar, müzakereyi terk edelim (Soldan uğultular... "Uğurlar olsun!" sesleri... Demokrat Parti üyeleri salonu terk ederler).

— Bir saat istedikleri gibi, haksız mütecaviz şeyleri, yazılı kâğıttan okuyarak konuşurlar...

Köprülü Fuat Bey:

— Bir başbakan böyle konuşmaz.

Meclis başkanı:

— Devam buyurun..."

³⁰ AYDEMİR, s. 172

Bu konuşmadan sonra ancak dörtte biri Meclis'e ulaşabilen DP'nin kalan vekilleri de böylece Meclis'te saf dışı ediliyor ve Türkiye'de son demokrasi perdesi de kapanma tehlikesi yaşıyordu.

Bunun üzerine, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü devreye girer ve iki parti arasında, eşit mesafede durduğunu belirten tarihî, 12 Temmuz 1946 tarihli meşhur 12 Temmuz Beyannamesini yayımlar³¹. İsmet İnönü adı genellikle olumsuz bir hatıra sahiptir³² ama bu, nedeni ne olursa olsun İnönü'nün siyasî hanesine yazılacak ikinci artılardan biri olarak görülebilir. Çünkü bu süreci o güne kadar kimse başaramamıştı.

İnönü, "ihtilalcı bir teşekkül değil, kanunî bir siyasî partinin metotları ile çalışan, muhalif bir partinin iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lazım olduğunu ve bu zeminde, devlet reisi olarak kendini her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görüyorum"³³ demiştir. İnönü, Beyanname'nin genelinde hükümet ile muhalefet arasında düzenlediği görüşmeleri anlatmış ve amacının her iki taraf arasında tam bir güvenlik duygusu yaratmak olduğunu belirtmiştir. 12 Temmuz Beyannamesinin yayımlanmasıyla, siyasal ortam yumuşamış ve iktidar-muhalefet arasındaki çatışma süreci, bir süre de olsa askıya alınmıştır. Bayar 12 Temmuz Beyannamesini II. Kongrede şöyle değerlendirmişti³⁴:

12 Temmuz Beyannamesi nedir? 21 Temmuz seçimlerinde yapılan hareketlerin, Peker Hükümeti'nin tazyik ve tedhiş politikasının yürüyeceği hakkındaki kanaatin bir ifadesidir. Bu beyannamenin neşri iyi mi olmuştur, fena mı olmuştur... Bu beyanname karşısında bizim için iki yol vardı: 1. İhtilâl, iğtişâş ve isyan yolu, 2. Memlekette istikrarı muhafaza ederek, müşkül ve zaman kaybını dahi icap ettirirse istikrar yolu. Biz, bize verdiğiniz büyük emaneti hüsnü istimal ile ikinci yolu ihtiyar ettik... Biz, ihtilâl yapmamağa, kanlı hareketlere geçmemeğe, vatandaşlar arasında nifak ekmemeğe karar verdik... Biz, isyan etmeden maksadımızı tahakkuk ettireceğiz... Biz, başka memleketlerde çıkarılan isyan ve ihtilâllara ayak uyduramayız. Biz, istikrarlı bir hayat yaşayarak ve çok kuvvetli bir millet olarak istiklâlimizi korumak mecburiyetindeyiz.

Feroz Ahmad'e göre, "12 Temmuz'da İnönü, ağırlığını parti (CHP) içindeki ılımlılardan yana koyarak devletçi (ve otoriter) hizbe öldürücü darbeyi vurmuştur. Tek parti seçeneği terk edilerek, muhalefete eylem

³¹ 12 Temmuz Beyannamesi Ek'ler bölümünde sunulmuştur.

³² Metin HEPER; **İsmet İNÖNÜ**, (Çev. Sermet YALÇIN, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998, s.3-27

³³ EROĞUL, , s. 30.

³⁴ BAYAR, s.93.

serbestliği ve tek partiyle eşitlik olanağı sağlanarak³⁵ çok partili siyasal sürecin ilk krizini atlatmış oluyordu. Ancak 12 Temmuz Beyannamesi, DP ve CHP’de önemli kırılmalara yol açmıştır. Öncelikle CHP içindeki sertlik yanlıların başını çeken Başbakan Recep Peker hükümeti istifa etmiş, onun yerine ılımlı İ.Hasan Saka hükümeti kurulmuştur.

DP’deki sarsıntılar ise daha derin olarak, Haziran 1949’da toplanacak olan II. Büyük Kongre’ye kadar sürer. Beyanname, önemli sayıda DP’li vekil, DP’nin de SCF gibi muvazaalı olduğu iddialarına mesnet teşkil ederek, Aralık 1947’de başlayan fırtına, altı ay sonra dindiğinde DP’den (64 vekilden) otuzbirinin ayrılmasıyla sonuçlanır³⁶. Böylece Millet Partisi’nin kurulma sürecine giden yol da açılmıştır.

Kısaca 12 Temmuz Beyannamesi ile DP ve CHP’de büyük değişiklikler yaşanıyordu: CHP’de radikaller iktidarı kaybederken, aynı şekilde DP de kendi içi radikallerden sıyrılıyordu. Recep Peker Hükümeti 26 Ağustos 1947’de CHP parti meclis yaz toplantısında, Peker’in istediği güvenoyu ancak oyçokluğuyla sağlanabilmişti. 35 Vekil de Peker’in aleyhine oy kullanmıştı. Bunlar yeni genç vekillerdi. 27 yıllık CHP’nin mutlak iktidarının dramatik son sahnesini en güzel Lewis şöyle anlatır:³⁷:

3 Eylül’de 6 bakan görevden ayrıldı. Peker yeni kabine için yetki istediğinde bu kez de red sayısı 47, çekimser sayısı 100’ü bulmuştu. Böylece artık Pekerli, otoriter devletçi, bir siyasete, ne halkın ne de CHP’nin tahammülü kalmıştı ki, Peker 9 Eylül 1947 yılında görevinde ayrılarak yerini 16 Ocak 1949’a kadar görev yapacak olan Hasan Saka’ya bıraktı. Saka’nın kurduğu kabinede ve Saka’dan sonra gelen (Meşrutiyet döneminin İslamcılarından) Prof. Dr. Şemseddin Günaltay’ın kurduğu kabinede, Halk Partisi’nin Liberal Grubu önemli bir konum sahibiydi.

Demokrat Parti kendi içerisindeki muhaliflerle uğraşırken, CHP de Hasan Saka’nın Başbakanlığı’nı yaptığı hükümette, yaşadığı birçok olayın sonucunda yıprandığını belirterek istifa etmiştir. Ancak Hükümeti kurma görevi tekrar Hasan Saka’ya verilecek ve Hasan Saka, 1948 yılının ikinci yarısında kurduğu, II. Hasan Saka Hükümeti ile Başbakanlığını yapmaya devam edecektir³⁸.

³⁵ AHMAD, s. 153.

³⁶ BAYAR, s.91.

³⁷ Bernard LEWIS, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı) Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 411

³⁸ DP’nin muhalefet döneminin (1946–1950) CHP için rahat geçmediğini en önemli işareti kurulan hükümetlerde görülmektedir. **Peker Hükümeti (07.08.1946–10.09.1947)**: 1946 seçimleri sonrasında oluşan yeni parlamentoda hükümeti kurma görevi Cumhur-

II. Saka Hükümeti döneminde, 17 Ekim 1948 tarihinde yapılan Ara Seçimlere DP, seçim sisteminin değişmemesi, seçimlerde hâkim teminatın alınmaması nedenleriyle katılmamıştır. Demokrat Parti'nin bu kararına basından gelen tepkiler, ara seçimler sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaşanan ve milletvekillerinin yumrulaşmasına kadar varan gerginlikler, Demokrat Parti'nin II. Büyük Kongresi'nin toplandığı 1949 yılının genel konjonktürünü hazırlayan siyasal olaylar görülmektedir.

Bu durum DP'de adeta deprem etkisi yapmıştır. Bayar'a göre, Demokrat Parti Meclis Grubu sarsıla sarsıla, üyelerinin yarısını kaybetmiş oldu. Bunalım atlatıldığında, genel merkeze sadık ancak otuz bir milletvekili kalmıştı. Fakat posası gitmiş, özü kalmıştı. Bugün Meclis'te Demokrat Parti kemiyet olarak değil, keyfiyet olarak kıymetlidir.

4.2.3. Millet Partisi'nin Kurulması (20 Temmuz 1948)

DP'nin muvazaa (danışıklı) olduğu isnadı en çok da partinin şahinlerinden İstanbul İl Başkanı "İhtiyar Kaplan" lakaplı Prof. Dr. Kenan Öner'le başlamıştır³⁹. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 12 Temmuz Beyanamesi asıl etkisini, DP'de göstermiş ve bu etki İkinci Büyük Kongreye kadar sürmüştür. Sonuç önemli sayıda (31) eski Demokratların (Vekil) yeni parti kurmasına yol açacak kadar vahim olmuştur⁴⁰.

başkanı İsmet İnönü tarafından Kütahya Milletvekili Recep Peker'e verildi. 465 üyeli TBMM'de 14 Ağustos 1946'da yapılan güvenoylamasına katılan 431 milletvekilinin 378'i kabul, 53'ü ret yönünde oy kullandı.

- I. **Saka Hükümeti (10.09.1947–10.06.1948):** Peker'in istifasının ardından hükümeti kurma görevi Trabzon Milletvekili Hasan Saka'ya verildi. 13 Ekim 1947'de yapılan güvenoylamasında kullanılan 411 oyun 362'si kabul, 49'u ret çıktı. Oylamaya 54 milletvekili katılmadı. Hasan Saka, muhalefete gereğinden fazla ödün vermekle suçlandı ve görevinden istifa etti.
- II. **II. Saka Hükümeti (10.06.1948–16.01.1949):** Hükümeti kurma görevi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından yeniden Trabzon Milletvekili Hasan Saka'ya verildi. 18 Haziran 1948'de yapılan güvenoylamasına katılan 348 milletvekilinin 308'i kabul, 40'ı ret yönünde oy kullandı. 104 milletvekili ise oylamaya katılmadı. Hasan Saka, eleştirilere uğrayınca görevinden istifa etti.
- III. **Günaltay Hükümeti (16.01.1949–22.05.1950):** Hükümeti kurma görevi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından Sivas Milletvekili İslamcı Prof. Dr. Şemsettin Günaltay'a verildi. 14 Ocak 1949'da yapılan güven oylamasına katılan 391 milletvekilinin 349'u kabul, 42'si ret yönünde oy kullandı. 68 milletvekili oylamaya katılmadı. (<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/kitaplar/fmd/tr/12255.htm>, 05.01.2011)

³⁹ SAROL s. 57

⁴⁰ EROĞUL, s. 64

DP'deki bu sarsılmanın ideolojik olmaktan çok, Bayar'ın varlığı halinde Cumhurbaşkanı olamayacağına inanan başta Fevzi Paşa'nın kişisel iktidar hesabı olduğu iddialarını, seçimlerin sonucunu doğrular niteliktedir. Bunun bir diğer göstergesi de MP'nin kurulduktan sonra sadece iktidara karşı değil, aynı kökten beslendikleri (halk ve düşünce) Demokrat Parti'ye karşı da şiddetle cephe alması ve Eroğlu'ya göre "İfrat ve hırçınlığı, baş propaganda araçları olarak"⁴¹ kullanması olmuştur.

Kenan Öner'in büyük gayretleriyle, 20 Temmuz 1948'de Mareşal Fevzi Çakmak'ın Fahri Başkanlığında kurulan Millet Partisi'nin (MP) "liberal-muhafazakâr" sayılabilecek bir programı vardı⁴². Hikmet Bayur'un başkanlığında kurulan MP'nin başlıca kurucuları, Enis Akaygen, Mustafa Kentli, Osman Bölükbaşı, General Sadık Aldoğan (gibi 33 kişi) yeni partinin kurucuları oldular⁴³.

MP'nin Onursal Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak kuruluş gayesi olarak, "DP'nin etkili muhalefet yapamadığını, halkı oyaladığını bu boşluğu doldurabilmek için MP'yi kurmaya karar verdiklerini"⁴⁴ açıklamıştır. Parti, amacını dürüst bir seçimle iktidarı yeni bir hükümete devretmek, devleti vatandaşın hizmetine koymak, devlet kapitalizmine son vermek, vatandaşa çalışma ve ticarî teşebbüs imkânları sağlamak, hayat seviyesini yükseltmek, aile bağlarını kuvvetlendirip gençliğe millî ve dini eğitim vermek suretiyle ahlâk seviyesini yükseltmek", şeklinde özetlemiştir.

Her ne kadar CHP politikalarını eleştiren bir çizgide dursa da MP aslında CHP'nin işine yarıyordu. Çünkü muhalefeti parçalıyordu, bu da güçlü bir DP muhalefetine önünü kesiyordu. Üstelik partinin dindarlık yönü öylesine nazara veriliyordu ki, ilk kurucular heyeti, mübarek rakam diye, tam 33 kişi olarak toplanmış ve kuruluş bu haliyle ilân edilmişti ⁴⁵.

Partinin programını inceleyecek olursak; "Parti din müessesine ve millî ananelere hürmetkârdır"⁴⁶. "Parti, içtimai nizamın teşekkülünde itikatların, ahlâkın, geleneklerin, örf ve âdetin büyük hisselerini tarır"⁴⁷, "aile müessesine cemiyetin temeli ve yüksek manevî bir kıymet ola-

⁴¹ EROĞUL, s.68

⁴² Mustafa ERDOĞAN, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1992, s. 265-284.

⁴³ SAROL, s. 68

⁴⁴ GOLOĞLU, s. 240

⁴⁵ Yeni Asya Gazetesi 28.05.2007

⁴⁶ MP programı, madde: 8, 1948:1

⁴⁷ MP Programı madde:7, 1948:3.

rak kabul eder...⁴⁸". "Parti ilk ve orta tedrisata din dersleri ilave edilmesini ve üniversitelerde ilahiyat fakülteleri ihdasının muvafık görür⁴⁹". Parti ekonomi sahasında mutedil liberal akideyle sadıktır. Şahsi mülkiyete, şahsi teşebbüse, meşru rekabete ve serbest piyasaya taraftardır... Bizim liberalliğimiz formülüyle ifade edilen başıboş liberalizm değildir⁵⁰. Parti üyeliğine girebilmek için, Türk Milletinin istiklalini ve bütünlüğünü parçalamayı hedef tutan veya demokrasi esasına uymayan ideolojilere saplanmamış ve komünist olarak tarımlanmamış olmak gerekir⁵¹.

MP'nin lideri Mareşal Fevzi Çakmak'ın varlığından ziyade 10 Nisan 1950 günü vefatında CHP'nin kontrolündeki radyo'nun, Kurtuluş Savaşının kahramanı ve dindar Fevzi Paşa'nın vefatında normal müzik yayını sürdürmesi üzerine büyük tepkiler olmuştur. Mareşal'in ölüm haberinin duyulması üzerine, Ankara ve İstanbul'da radyo evlerinin önünde toplanan gençler gösteri yapar ve bazı tutuklamalar olur⁵². Böylece Mareşal, varlığından çok ölümüyle CHP karşısında DP'ye katkıda bulunmuş oluyordu.

14 Mayıs 1950 seçimlerinde, DP oyların %53'ünü alıp 434 milletvekili; CHP, oyların %40'ını alarak 51 milletvekili kazanırken, MP; 250.414 oyla, oyların %3'ünü kazanıp sadece 1 milletvekili (Osman Bölükbaşı) çıkardı. Sonradan katılanlarla birlikte MP'nin milletvekili sayısı 3'e yükselmiştir. MP, 1951 ara seçimlerine katılmasına rağmen kayda değer bir başarı elde edememiştir

Özetle Millet Partisi her ne kadar yeni bir ümitmiş gibi ortaya çıkmış olsa da CHP ve DP kadar geniş bir sosyal taban oluşturmamıştır. Fakat çok partili hayata geçiş sürecinde CHP ve DP politikaları üzerinde frenleyici etkileri olmuştur. Karpat'a göre, "MP'nin varlığının DP'yi ekonomik ve kültürel meselelerde daha ihtiyatlı ve ılımlı politikaya yönelttiğini ifade etmektedir ⁵³ .

4.2.4. Demokrat Parti'nin II. Büyük Kongresi

DP'nin II. Büyük Kongresi 20 Haziran 1949 tarihinde, Ankara Sergi Salonu'nda 1700 delegenin katılımı ile toplanmıştır. Kongre, genel seçim-

⁴⁸ MP Programı madde:10, 1948:8

⁴⁹ MP Programı madde:12, 1948:9

⁵⁰ MP Programı madde:22, 1948,12

⁵¹ MP Tüzüğü madde:3, 1948:1

⁵² Cumhuriyet Gazetesi, 11 Nisan 1950

⁵³ KARPAT, 2010, s. 192.

lerden yaklaşık 1 yıl önce yapılmış ve DP o döneme kadarki siyasetini gözden geçirerek, geleceğe dair hedeflerini ortaya koymuştur⁵⁴.

1. 12 Temmuz Beyannamesinin etkileri,
2. Laiklik ilkesine belirginlik kazandırılması,
3. DP'nin ihtilalcı olmayıp pragmatist bir parti olduğu,
4. Millî iradeyi tecelli ettirecek adlî teminatlı yeni bir seçim kanunu,
5. Memurin Muhakemat Kanunu'nda memurlara tanınan imtiyazın kaldırılması,
6. İşçi ve iş gören arasındaki karşılıklı münasebetlerin ahenkli şekilde tanzimi ve ezcümle sendikalara grev hakkı tanınması; askerî fabrikalardaki amelenin siyasî haklarının mahfuz tutulması yer almış, programda değişiklik yapılarak, Devletçiliğin tahdidi, ferdin yapamayacağı işlerin devlet tarafından yapılması fıkrasının kaldırılması ve Halkın devlet sermayesi ile vücuda getirilen müesseseler hissesine %75'le iştiraki kabul edilmiştir.
7. İşçi sendikalarının kurulması, grev hakkı verilerek, kültüre önemli verilmesi
8. Özel sektörün korunması ve önem verilmesi,
9. İşçi haklarının geliştirilmesi (ücretli tatil ve izin hakkı)
10. Tüm vatandaşlara sosyal hakları sağlanması

Böylece DP Genel Başkanı Celal Bayar'ın, yaptığı konuşma ve kongre sonunda kabul edilen "Millî And" ile bir önceki Hürriyet Misakı ile birleştirildiğinde, DP'nin siyasetteki hedefleri ve çizgisi artık kesinleşmişti. Böylece DP artık kurumsallaşma ve kanunlaşma sürecini tamamlayarak iktidar olmaya hemen hemen hazır gibiydi.

4.3. Demokrat Parti'nin CHP Üzerinde Etkileri (1946–1950)

DP'nin kurulmasından sonra, CHP tek partinin ve parti devlet bütünlüğünün verdiği rahatlığı huzla terk etmeye başlamıştır. 10 Mayıs 1946 tarihinde toplanan II. CHP Kurultayında, CHP kurucuları yeni durum karşısında politikalarını gözden geçirmek zorunda kalırlar.

Öncelikle CHP II. Kurultayında "değişmez genel başkanlık kaldırılmış, yerine dört yıllık süreler için partili milletvekilleri içinden ve Büyük Kurultay tarafından seçilmesi kararına bağlı değişebilir genel baş-

⁵⁴ ALBAYRAK s. 144.

kanlık sistemi getirilmiş, tek dereceli seçim usulü benimsenmiş, sınıf esasına dayalı dernekler ve örgütler kurulabileceği kabul edilmiştir⁵⁵.

Bu dönemde halkın sevgisini kazanmak için dini, siyasî girişimlerde bulunmuştur. Nisan 1947’de, Millî Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, din tedrisatı için bir kanun tasarısı hazırlamaya başlamıştır ⁵⁶. Mayıs 1947’de CHP, dinî tedrisatı yapan özel okulların açılması yönünde kanun hazırlamaya başlamıştır. Temmuz ayında da CHP Divanı’nda kabul edilen dinî tedrisat kanununu ile dinî eğitim yapacak dershanelere izin verilir.

Din hususunda yapılan faaliyetin halkta CHP lehine olumlu tesir sağlaması için, 3 Temmuz 1947 tarihli Son Telgraf Gazetesi, baş sayfada, “Türkiye’de İslâm Dini Tedrisatı” haberine göre, CHP’nin yeni siyasî süreç karşısında pozisyon almaya başladığı görülmekteyse de ülkedeki siyasî ortam hala demokratik Batı ülkeleri ölçüsüne göre, çok uzak bir noktada bulunmaktadır ki; CHP’nin siyasal kimliğini yeniden belirleyen III. Kurultay olmuştur.

III. Kurultay, 17 Kasım 1947’den Ankara’da yapılmıştır. Kurultay’da CHP’nin programı ve ideolojisi devrimci olmaktan çıkarılarak daha mutedil bir hale getirilmiştir. Sosyal meselelerde Kurultay ortanın sağında bir konum almış, Köy Enstitüleri ve Halkevlerinin çalışma düzenleri değiştirilmiştir. Parti tüzüğünde değişiklik yapılmış, Cumhurbaşkanlığı ile parti genel başkanlığı ayrılmış, illerde valilerin CHP Başkanı olmalarına son verilmiştir.

Ayrıca Parti programının laikliği tanımlayan maddesi değiştirilmiş, 1935’te kabul edilen programda, laiklik; “dini düşünceleri dünya işlelerinden ve siyasetten ayrı tutmak” olarak tanımlanıyorken, bu kurultayda “siyaset” kelimesi çıkartılarak kavram, “din ve devlet/dünya işlerinin birbirinden ayrı olması” koşuluna indirgenmiştir. Bu Kurultay’da yapılan değişiklik ve alınan kararların önemli bir kısmı laiklik ve din alanında olmuştur.

Aralık 1947’de, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bütçesi önemli miktarda arttırılmış ve Diyanet İşleri Başkanlığının murakabesi ile bir dergi çıkarılmasına karar verilmiştir⁵⁷. 11 Şubat 1948’de CHP Grubu’nda, imam hatip mektepleri teklifi için bir komisyon kurulmuştur. Şubat 1948’de Fatin Gökmen, imam hatip okullarının tekrar açılması için bir kanun teklifi vermiş ve CHP Grubu’nda görüşülmeye başlanmıştır.

⁵⁵ Rahmi KUMAŞ, *CHP’nin Soyağacı*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999, s. 47–48,

⁵⁶ *Son Telgraf Gazetesi*, 3 Temmuz 1947,

⁵⁷ *Son Telgraf*, 19 Aralık 1947

1949 yılında da birçok ilde de (İstanbul, Afyon, İzmir, Ankara, Isparta, Kastamonu, Seyhan, Trabzon ve Urfa) imam hatip kursları açılmış, Millî Eğitim Bakanlığı, bu kursların ortaokul muadili, iki yıllık meslek okulları haline getirilmesine karar vermiştir. 16 Şubat 1949'da ise ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında din dersi okutulmaya başlanmıştır. İlahiyat Fakültesinin açılması için 30 Şubat 1949'da kanun hazırlanmıştır.

Özetle tarih ve din büyüklerinin türbelerinin ziyarete açılması, ibadet ve ayinlerin serbestçe yapılması, haftada bir saatlik de olsa, seçmeli din derslerinin ders programlarına konması, CHP'nin din eğitimine önem verdiğini belirten bir maddenin parti programına konması, yeniden İmam-Hatip Okulları ile bir İlahiyat Fakültesi açılması için ilke kararı alınmıştır⁵⁸. Bu dönemde unutulmaya yüz tutmuş şaibeli ve idamlarıyla meşhur İstiklal Mahkemeleri de yürürlükten kaldırılmıştır (4 Mayıs 1949).

CHP'nin son marifeti ise tekke ve zaviyelerin kapatılmasına dair kanunun değiştirilerek bazı türbelerin açılışı olmuştur. Örneğin 21 Nisan 1950'de Yavuz Sultan Selim'in türbesi halka açılır⁵⁹. Aybar'a göre, "Allah'ın adını asla sebepsiz yere anmayan kararlı bir laisist olan İnönü ve CHP, bugüne kadar devrimciliği ve laikliğiyle övünen bu parti (CHP) selameti, hayatının en kritik döneminde dini kucaklamakta bulmuştu⁶⁰.

Kısaca DP'nin kurulmasından itibaren ve özellikle DP'nin I. ve II. Kongrelerinde aldığı kararlar doğrultusunda, CHP adeta makas değişikliğine giderek, siyasal muhafazakârlık değerlerinin en önemli ögesi olan, devrimleri durdurma sürecine girmiş (hatta siyasî bile olsa ihlal etmiş) "din" ve "halk önceliği" alarında önemli değişikliğe gitmek zorunda kalmıştır.

Bu arada DP'nin yıllardır çok istediği ve başardığı Türk Siyasal Hayatına en büyük katkısı olan seçim kanununda değişikliğe gidilmiştir. 7 Şubat 1950'de Meclis'te görüşülmeye başlanan seçim kanunu, "gizli oy, açık tasnif, seçimlere her türlü yargı güvencesi ve muhalefet partilerine de radyoda propaganda yapma imkânı verilerek", 5545 No.lu Milletvekili Seçimi Kanunu 16 Şubat 1950 tarihinde kabul edilmiştir. Böylece DP'nin istediği tüm şartlar kabul edilmiş⁶¹ oluyordu.

⁵⁸ Şerafettin TURAN, *Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 105–107.

⁵⁹ *Son Telgraf*, 22 Nisan 1950

⁶⁰ AHMAD s. 154,

⁶¹ EROĞUL, s. 81.

Böylece DP artık eşit şartlarda bir seçime tamamen hazırды. CHP, DP açısından bir Yunan Ordusu gibi Anadolu bozkırlarının içine çekilmişti. Bundan sonra artık Tekâlif-i Milliye emirleri ile seçim propagandaları yapılacak sathı müdafaa taarruzuyla CHP'ye ilk öldürücü darbe vurulacaktı ki, bu durum 1908 yılından beri ilk gerçek demokratik seçimler ile olacaktı. Bu seçimlerin sonucunda 60 yılı aşkın bir süredir laik, merkezci, otoriter, devletçi CHP, bir daha 27 yıllık tek parti döneminin rahatına ve iktidarına kavuşamayacaktır ki istikbalde de bir ışık görülmüyordu.

4.4. 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri için DP'nin Seçim Propagandası

1950 seçimleri Türk siyasî tarihinin en önemli seçim propagandasına sahne olmuştur. İlk defa halkın ayağına giden siyasetçiler halkın “bir oy’u” için bile dişe diş; göze göz mücadele etmişlerdir. DP lideri Celal Bayar’a göre reyin önemi şuydu⁶²:

Elimizde atom silahı var. Bu silah bir zarf parçası içine sıkışmış bir rey pusulasıdır. Bunu kullandığımız zaman, silahlı kuvvetlere, hazineye ve idare amirlerine dayanan Halk Partisi ve zümre zihniyeti bir anda tarihe ve maziye karışacak, gelecek genel seçim, Yakın Doğu’da sürprizlerle dolu yeni bir devrin açılmasına sahne olacaktır. Bizi hiçbir tehdit yıldıramaz. Dumlupınar’da, istiklalimizi nasıl müdafaa ettikse; rey haklarımızı da aynı katiyetle, azimle ve imanla koruyacağız.

DP’nin seçim kampanyası, esas olarak iki temel üzerine inşa edilmişti. Bunlardan birisi CHP’nin din üzerindeki baskısıyla ilgiliydi. DP, din özgürlüğünü güvence altına alacağına söz verdi. İkincisi ise ekonomi üstündeki ezici devlet denetimine ilişkindi. DP, ekonomiye devlet müdahalesini azaltacağını, devlete ait işletmeleri özel kesime aktaracağını, köylünün emeğinin tam karşılığını ödeyeceğini⁶³; tutucu ve bürokratik devlet anlayışının tasfiye edileceğini, özel sektörün destekleneceğini, batı demokrasilerinin örnek alınacağını, siyasî rejimin demokratik bir zihniyetle yeniden düzenleneceğini, milletin esas alınacağı ve sadece millete mal olmuş devrimlerin korunarak son sözün millete ait olacağını vurgulamıştır. Demokrat Parti Genel Başkan Celal Bayar’ın şu bildirisi ile seçim çalışmalarına başlar⁶⁴.

İktidara geldiği takdirde partimizin millete mal olmuş inkılâplarımızı ve geçirmekte olduğumuz son inkılâbın elde edilmiş neticelerini

⁶² YURDOĞLU, s. 23.

⁶³ Ali Eşref TURAN, *Türkiye’de Seçmen Davranışı Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 27.

⁶⁴ ALBAYRAK, s.78

mahfuz tutmayı ilk ve en mühim vazife sayması pek tabiidir. Bu maksatla Anayasada vatandaş hak ve hürriyetlerini ve millet iradesine dayanan istikrarlı bir devlet nizamını teminat altında bulunduracak esaslı tadiller yapmak kararındayız. Çünkü bugünkü Anayasamız, millet hâkimiyetini kabul etmesine rağmen, kuvvetler birliği esasına dayandığı ve vatandaş hak ve hürriyetlerini kâfi teminat altında bulunduracak müeyyidelerden mahrum olduğu için, millet hâkimiyeti yerine, tek parti ve zümre hâkimiyetine mani olamamıştır. Yine memlekette istikrarı teyit ve vatandaş haklarını teminat altında bulundurmak bakımlarından tam istiklale kavuşturmak azminde olduğu bir adalet cihazı yanında, idari cihazın da iktidar değişmesini tesirlerinden masun ve yalnız kanun emrinde ve milletin hizmetinde bulunmasını zaruri görmekteyiz. Şarkta, garpta, şimalde, cenupta; din, mezhep, sınıf farkları gözetmeden bütün vatandaşların hak ve hürriyetlerini ve maddi ve manevî yükseliş imkânlarını müsavi surette temin etmek, memleketi iktisadî ve kültürel bir bütün haline getirmek suretiyle, millî birliği en kuvvetli bir şekilde gerçekleştirmek mukaddes gayemizdir. 14 Mayıs seçimlerinde milletin yüksek iradesiyle iktidara geldiğimiz takdirde, bu gayeye varmak için, programımızın esasları dairesinde nasıl bir yol tutacağımızı umumî çizgileriyle vatandaşlarımıza izah etmiş bulunuyoruz. Söz Milletindir!

DP'nin şahsi iktidar davasından çok vatan-millet kavramlarına sıkı sıkıya bağlandığı görülen seçim propagandası şöyle devamla şöyle deniliyordu⁶⁵:

Bütün milleti etrafına toplayan Demokrat Parti'nin davası bir parti davası değil; bütün Türk Milletinin müşterek hürriyet ve kurtuluş davasıdır. (...) Silahlı kuvvet hegemonyasına, mabutlaştırılmak istenen şöhretler propagandasına yaslanan bir zümre saltanatı yıkılıyor, yerine halk hâkimiyetine dayanan yepyeni bir sistem kuruluyor. Bu yeni sistemde halk artık köle; memleket çiftlik; iktidar ekmek veren efendi değildir. (...) Bu bakımdan Demokrat Parti'nin bugünkü mücadelesi, İstiklal Harbimizin iç safhasının devamından başka bir şey değildir. Dış düşmanlarını mağlup ederek harimi ismetinde yok eden bu millet, halk ve hürriyet düşmanlarını da er geç zararsız bir hale getirerek bertaraf edecektir.

Ahmad'a göre, geleneği savunan DP liberal yapısı ile halka umut ve güven veren DP'nin, CHP karşısında yükselmesini sağlıyordu. Böylece yeni oluşan değerler sisteminin muhafazakâr dinamiği, o dönemin bürokratik merkezî olan CHP'den uzaklaşmış ve çevre partisi olan DP gibi gelenekçi-liberal bir tercih yapmıştır.

⁶⁵ YURDOĞLU, 1948: 4, 5

DP, CHP'yi öylesine sıkıştırıyordu ki, CHP seçim süresince tekrar seçilmesi halinde varlık sebebi olarak gördüğü "Kemalizm'in altı İlkesi"ni bile anayasadan çıkarmayı vaat etmişti. DP ise halka, "Kurnaz Tilki" İsmet Paşa'nın ülkenin başında kalması halinde hiçbir şeyin değişmeyeceğini, CHP ve Devletin birbirinden farklı (şeyler) olduğunu⁶⁶ söylüyordu.

Köylünün kendi köy yaşamını küçük görmeye başladığı bir dönemde, DP seçim kampanyaları, söz konusu yaşam tarzının küçük görülecek bir şey olmadığını aşlamak için devreye girmiş ve böylece DP, İslamiyet'i ve kırsal değerleri resmileştirmiştir. Bürokratik 'merkez'i temsil eden CHP'ye karşı; DP'nin ise 'çevre'yi temsil ettiği⁶⁷ iddia edilmişse de DP'nin milletvekili profili eğitilmiş kişilerden oluşuyordu. 1 amiral, 14 general, 2 tuğbay, 4 albay, 72 avukat, 4 savcı, 1 Danıştay üyesi, 10 Yargıtay üyesi, 8 yargıç, 57 doktor, 39 çiftçi, 9 eczacı, 1 vaiz, 11 profesör, 3 doçent, 8 öğretmen, 14 mühendis, 47 tüccar, 1 müftü, 2 Millî Eğitim müfettişi, 3 sanayici, 1 mimar, 2 sendika başkanı, 2 diş tabibi, 3 müteahhit, 1 veteriner, 13 gazeteci/edebiyatçı/yazar, 1 madenci, 1 kimyager aday olarak gösterilmiştir⁶⁸. Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi DP eğitimsiz kişilerin partisi değildi.

Böylece sadece dört yıl içinde CHP'nin Cemaziyelevveli'ni bilmeyenler neredeyse CHP'yi muhafazakâr bir parti olarak görecekti. Oysa halk CHP'nin kimlik ve kişiliğini 27 yıllık iktidarında çok iyi biliyordu ve oyunu, son kurşun gibi saklıyordu.

Türk siyasal hayatında ilk kez sıradan bir demokrat ülke standardında, 14 Mayıs 1950'de hâkim teminatı altında gizli oy, açık tasnif usulü ile ilk çok partili genel seçim yapılmıştır. Seçime katılma oranı % 89,3 ile Cumhuriyet devrinin rekor düzeyindeydi. DP, 487 milletvekilliğinin 408'ini kazanırken; 27 yıllık tek parti iktidarın sahibi olan CHP ise ancak 69 milletvekili kazanabilmiştir. MP sadece Kırşehir'den sadece lideri Osman Bölükbaşı'yı çıkarmıştır. Ayrıca 9 tane de bağımsız milletvekili kazanmıştır⁶⁹.

Büyük bir başarıyla tamamlanan seçimlerden birkaç gün sonra, iktidara gelen DP, bundan sonra yapılan iki genel seçim daha kazanarak, 10 yıl kesintisiz iktidar olarak, Adnan Menderes'in başkanlığında beş hükümet kurmuştur.

⁶⁶ AHMAD, s. 155

⁶⁷ TURAN, s. 29

⁶⁸ *Son Telgraf*, 25 Nisan 1950

⁶⁹ 1946-1969 yılları arası Genel Seçim sonuçları topluca ekler kısmında verilmiştir.

Millet henüz, siyasal olgunluğa erişmediği için tercih ettiği siyasal partilerin kapatıldığı resmi görüşe karşı rüşünü ispatlamıştı ama CHP muhalefete henüz hazır değildi. İktidarı DP'ye devretmek istemeyen bazı Generaller ise, İnönü'ye iktidarı devretmek istemiyorsa kendilerinin var oldukları beyan etmişler ve adeta demokrasinin üzerine şal atmaya hazır olduklarını ısrarla vurgulamışlardı.

4.5. Demokrat Parti İktidarı (14 Mayıs 1950–27 Mayıs 1960)

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi birbirinden çok farklı kesimler için tarihî bir dönüm noktası ve gerçekten bir "kansız ihtilal'di" ⁷⁰. Shaw'a göre, "Nedeni ne olursa olsun, bu politik bir ihtilal'dir... Bu, çeyrek yüzyıl milletin kaderine egemen olmuş bir partiyi, seçim yoluyla iktidardan indirilme⁷¹ sürecidir. Şevket Süreyya Aydemiri ise konuyu şöyle değerlendirir⁷²:

1950 Türkiye'sinde hem de normal seçimler yolu ile sular dalgalandı. Suların dibinden suların yüzüne yeni insanlar yeni davalar çıktı. Evet, yeni insanlar ve yeni davalar. 1923'den beri süre gelen nizam-ı âlem başka bir nizam-ı âleme döndü. Bu bir ihtilal mı idi? Bu inkılâp mı idi? (...) Bu seçim zaferine derhal geniş manalar verdiler: Beyaz İhtilal... Bütün inkılâpların en önemlisi 14 Mayıs İnkılâbı'dır! Eh! Gidenler de ihtilallar, inkılâplar yolu ile gelmemişler miydi? (...) 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Türkiye'de olan acaba bir Beyaz İhtilal mıydı? Sanıyorum ki evet...

Menderes'in en yakınındaki isimlerden Dr Muharrem Sarol'a göre, Demokrat Parti'nin iktidara gelişi şöyle olmuştu⁷³:

Otuz yıldan beri devleti elinde tutan ve iki muhalefet partisinin başını yiyen Cumhuriyet Halk Partisi tepe taklak oldu. Demokrat Parti, bütün yurttta seçimleri kazandı. Bu rahmetli Refik Koraltan'ın o günlerde söylediği gibi tam bir "Beyaz İhtilal" idi. İhtilalcılar beyaz elbiselerine hiçbir leke sıçratmadan sandıkların içinden çıkmış Ankara sokaklarını doldurmuştur...

Menderes, ya hep ya hiç şeklinde olan ve CHP'nin lehine işleyen seçim sistemine rağmen seçimleri mucizevî bir farkla kazanınca, ilk yorumu "Ebu Cehil gibi kazdıkları kuyuya düştüler!"⁷⁴ şeklinde olmuştur. İnönü'nün tepkisi ise tıpkı bugünkü CHP gibi "halk aldatılmıştı". Milletin DP tarafın-

⁷⁰ EROĞUL, s. 45

⁷¹Stanford J. SHAW-Ezel Kural SHAW, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2, E Yayınları, 1983, İstanbul, s. 477.

⁷² Şevket Süreyya AYDEMİR, *İkinci Adam*, C.III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968, s.14.

⁷³ SAROL, s. 111.

⁷⁴ Salim Rıfkı BARUTÇU, *Yassıada ve Öncesi*, Çam Matbaası, Ankara, 1977, s. 453.

dan 1950'ye kadar geçen zaman içinde aldatıldığını, 14 Mayıs'ta ve daha sonraki tüm seçimlerde de milletin aldanma duygusuna kapılarak DP'yi iktidara getirdiği ifadesi, CHP'nin ana politikası olmuştur.

CHP'li gazeteci Cüneyt Arcayürek'e göre "14 Mayıs'ta aldatıldığı söylenen millet, bir yıl sonra yapılan milletvekili araseçimlerinde, yerel seçimlerde de (1954 ve 57 seçimlerinde) DP iktidarından oylarını esirgemediğini"⁷⁵ itiraf edecekti.

Menderes, "Şüphe yok ki; 14 Mayıs, bir devre son veren ve yeni bir devir açan, müstesna ehemmiyette tarihî bir gün olarak daima anılacaktır"⁷⁶, sözlerinin devamında şöyle der:

Halk Partisi olan bitenin layıkıyla farkında değildir ve hadiseye alelade bir hükümet değişikliğinden ibaret sanmaktadır. Hâlbuki 14 Mayıs seçimleriyle memlekette şimdiye kadar yapılanlarla ölçülemeyecek ehemmiyette büyük bir inkılâbın en büyük merhalesi aşılmıştır. Tarihimizde ilk defa olarak, millet iradesiyle iktidara gelen bir partinin ilk hükümetinin birinci vazifesi şüphe yok ki, kaparılmak üzere bulunan devrin kısa bir muhasebesini yaparak memleket işlerinin ne halde devir ve teslim alınmakta olduğunu umumî efkâra açıklamaktadır⁷⁷.

Böylece 14 Mayıs 1950 tarihî, saltanatı da uğursuzca Fransız İhtilalî'nin olduğu yıla denk gelen (Sultan III. Selim-1789)'den bu yana sürekli gerileyen Türk Muhafazakârlığının karşı devrimi olarak görülmektedir. Bu nedenle Halide Edip Adıvar, "14 Mayıs'ın da Millî Bayram" olarak ilan edilmesi teklif etmiştir.

Özetle DP kuruluşundan itibaren, her türlü aşırıılıktan kaçınarak, kanun dışına çıkmadan, halka dayalı, tarihe ve kültüre vurgu yapana pragmatist bir siyaset takip ederek iktidara gelmiş bu şekilde de büyük bir "Toplum Mühendisliği"nin yaşandığı 27 yıllık tek parti iktidarı olan CHP'den iktidarı, kansız ve muvazaasız olarak devralmayı başarmıştır.

4.6. DP İktidarı Döneminde Kurulan Hükümetler ve DP'nin Önemli İcraatları

DP üç genel seçim döneminde on yıl iktidarda bulunmuş ve bu süre zarfında beş hükümet kurmuştur. Bu hükümetler değişmeyen tek kişi ise, Başbakan Adnan Menderes olmuştur.

⁷⁵ ARDAYÜREK, s.108.

⁷⁶ Faruk SÜKAN, Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmalar, TBMM (1950/1960), Kültür Ofset, Ankara 1992, s.4.

⁷⁷ SÜKAN, s.14.

- I. **Menderes Hükümeti (22 Mayıs 1950– 09 Mart 1951)**⁷⁸ (Başbakan: Adnan Menderes, Adalet Bakanı Halil Özyörük, Millî Savunma Bakanı Refik Şevket İnce, İçişleri Bakanı Rüknettın Nasuhioğlu, Dışişleri Bakanı Prof. Dr. Fuat Köprülü, Maliye Bakanı Halil Ayan, Millî Eğitim Bakanı Avni Başman, Bayındırlık Bakanı Kor-general Fahri Belen, Ekonomi ve Ticaret Bakanı Zühtü Velibeşe, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Prof. Dr. Nihat Reşat Belger, Gümrük ve Tekel Bakanı Nuri Özsan, Tarım Bakanı Nihat İğriboz, Ulaştırma Bakanı Tevfik İleri, Çalışma Bakanı Hasan Polatkan, İşletmeler Bakanı Prof. Dr. Muhlis Ete),
- II. **Menderes Hükümeti (09 Mart 1951- 17 Mayıs 1954)**⁷⁹, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu, Devlet Bakanı Refik Şevket İnce, Adalet Bakanı Rüknettın Nasuhioğlu, Millî Savunma Bakanı Hulûsi Köymen, İçişleri Bakanı Halil Özyörük, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri, Bayındırlık Bakanı Kemâl Zeytinoğlu, Ekonomi ve Ticaret Bakanı Muhlis Ete, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Ekrem Hayri Üstündağ, Gümrük ve Tekel Bakanı Rıfkı Salim Burçak, Tarım Bakanı Hakkı Gedik],
- III. **Menderes Hükümeti (17 Mayıs 1954–29 Kasım 1955)**⁸⁰, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu, Devlet Bakanı Dr. Mükerrrem Sarol, Devlet Bakanı Osman Kapani, Adliye Bakanı Osman Çiçekdağ, Millî Savunma Bakanı Ethem Menderes, İçişleri Bakanı Namık Gedik, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Millî Eğitim Bakanı Celâl Yardımcı, Nafia Bakanı Kemâl Zeytinoğlu, İktisat Bakanı Sıtkı Yırcalı, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Behçet Uz, Gümrük ve Tekel Bakanı Emin Kalafat, Ziraat bakanı Muammer Çavuşoğlu, Münakalat (Ulaştırma) Bakanı Muammer Çavuşoğlu, Çalışma Bakanı Hayrettin Erkmen]
- IV. **Menderes Hükümeti (14 Aralık 1955–25 Aralık 1957)**,⁸¹Bu kabinede dokuz yeni Bakana görev verilmiştir: Başbakan Adnan Menderes, Devlet Bakanı Cemil Bengü, Devlet Bakanı Şem'i Ergin, Devlet Bakanı Emin Kalafat, Devlet Bakanı Celal Yardımcı, Devlet Bakanı Fahrettin Ulaş, Devlet Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Adalet Bakanı Hüseyin Avni Göktürk, İçişleri Bakanı Ethem Menderes, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Maliye Bakanı Nedim Ökmen, Millî Eğitim Bakanı Ahmet Özel, Sağlık Bakanı Nafiz Körez, Gümrük ve Tekel Bakanı Hadi Hüsman, Tarım Bakanı

⁷⁸ EROĞUL, s. 98.

⁷⁹ Son Telgraf, 11 Mart 1951

⁸⁰ Son Telgraf, 18 Mayıs 1954; EROĞUL, s.183.

⁸¹ ALBAYRAK, s.283.

Esat Budakoğlu, Ulaştırma Bakanı Arif Demirer, Çalışma Bakanı Mümtaz Tarhan, İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu, Adnan Menderes (Millî Savunma B.V.),

- V. Menderes Hükümeti (27 Aralık 1957–27 Mayıs 1960)**⁸² Devlet Bakanı Emin Kalafat, Adliye Bakanı Esat Budakoğlu, Millî Savunma Bakanı Şem'i Ergin, İçişleri Bakanı Namık Gedik, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Millî Eğitim Bakanı Celâl Yardımcı, Nafia Bakanı Ethem Menderes, Ticaret Bakanı Abdullah Aker, Gümrük ve Tekel Bakanı Hâdi Hüsman, Ziraat Bakanı Nedim Ökmen, Çalışma Bakanı Hayrettin Erkmen, Sanayi Bakanı Samet Ağaoğlu, Basın Yayın Turizm Bakanı Sıtkı Yırcalı, Devlet Bakanı Muzaffer Kurbanoglu, Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar, Münakalat Bakanı Orgeneral Fevzi Uçaner, İmar Bakanı Medeni Berk.

4.6.1. DP İktidarının Birinci Dönemi (1950–1954)

DP'nin 1950 seçimlerinden, büyük bir zaferle çıkması üzerine, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Celal Bayar'ı Çankaya Köşküne davet ederek, iktidarı hemen devretmek istediğini belirtmiştir. Bayar ise, İnönü'ye kendi hükümetlerini kuruncaya kadar, CHP'nin görevini sürdürmesini rica edip, Köşk'ten ayrılır. Bunun başlıca nedeni ise, Başbakan hariç CHP bakanlarının bile neredeyse tamamına yakınının seçimi kaybetmiş olmalarıydı. Yani vekilliği kazanamayan başbakanlar bile vardı.

DP Genel Başkanı Celal Bayar, TBMM'nin 22 Mayıs 1950 tarihli oturumunda, oylamaya katılan 453 milletvekilinden 387'sinin oyunu alarak, Cumhurbaşkanı olarak Çankaya köşkünü çıkmıştır. DP İçel milletvekili Refik Koraltan ise oylamaya katılan 387 üyenin 385 kabul oyu ile TBMM Başkanı seçilmiştir⁸³. Sıra Başbakan'ın atanmasına gelince Menderes, Bayar'a Fuad Köprülü'yü atamasını rica etmiş; Bayar ise, Menderes'e "Başvekil sizsiniz Adnan Bey", diyerek, aynı gün Adnan Menderes'i yeni hükümeti kurmakla görevlendirmiştir.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın verdiği ilk karar, kendisini korumakla görevli motosikletli polislerin artık kendisini izlememeleri olmuştur. Bayar, Çankaya köşkünün oturmayıp, burayı sadece resmî kabul günlerinde kullanacağını, her bakanlığın, kendi alanında tasarruf etmesi yolunda karar alındığını, TBMM başkanlığına ait iki otomobilden birisinin satılacağını ve yeni bir af yasası çıkarılacağını⁸⁴ duyurur.

⁸² *Hürriyet*, 26 Kasım 1957

⁸³ TBMMTD, IX, Cilt:1, 22 Mayıs 1950:2–5

⁸⁴ *Zafer Gazetesi*, 24 Mayıs 1950.

Adnan Menderes, başkanlığındaki DP tarihinin ilk kabinesi, 2 Haziran 1950 tarihinde, oylamaya katılan 282 vekilin oy birliğiyle güvenoyu alarak göreve başlamıştır. Cumhurbaşkanlığı görevini üstlendiği için istifa eden Celal Bayar'ın yerine ise Adnan Menderes, DP Genel Başkanlığına seçilmiş ve Menderes bu görevi, 27 Mayıs 1960 tarihine kadar sürdürmüştür. I. Menderes Hükümeti takip edeceği esasları aşağıdaki temel ilkeler şeklinde açıklamıştır⁸⁵.

1. Bütün devlet hizmetlerinin görülmesinde azami tasarruf zihniyetiyle hareket ederek, devlet masrafı ve külfetlerini asgariye indirmek ve devlet bütçelerinin iktisadî bünyemizin takatiyle mütenasip hakikî manasıyla muvazeneli bir hale getirmek; ancak bu surettedir ki, iktisadî refah ve malî istikrar teminat altına alınmış olacaktır.
2. İktisadi cihazlanmamızı süratlendirmek.
3. Bu maksatla, Bütçede envestisman mahiyetinde olan kısım mümkün olduğu kadar genişletmek ve bunun dışındaki bütün imkânlarımızı da yalnız istihsale matuf mevzulara tevcih etmek.
4. Hususi teşebbüsün kendini hukukî ve fiili emniyet altında hissetmesini sağlayacak bütün tedbirleri almak ve onun süratle gelişmesine yardım etmek.
5. Memlekette mevcut sermayenin istihsale aktarılmasını kolaylaştırmak.
6. Yabancı teşebbüs, sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanabilmenin şartlarını tahakkuk ettirmek ve icaplarını yerine getirmek.
7. İktisadi cihazlanmamız için devlet bütçesinden envestisman mahiyetinde ayrılacak tahsisatı, memleketimizin şartları göz önünde bulundurularak, vücuda getirilecek bir plana bağlamak,
8. İstihsal (Üretim) hayatırı devletin, zararlı müdahalelerinden ve her çeşit bürokratik engellerden kurtarmak.

I.Menderes hükümetinin programı üzerinde, elliden fazla milletvekili söz alarak konuşma yapar. Bu vekiller tıpkı I. Kongre'de olduğu gibi uygun gördükleri her konuda açıkça konuşmuşlardır. Örneğin, Ankara Milletvekili Sadri Maksudi Arsal konuşmasında⁸⁶ şöyle der:

Memlekette ırkçılık diye bir tehlike bulunmadığını, ayrıca ırkçılık ile milliyetçiliğin karıştırılmamasını, kendisinin de koyu bir milliyetçi ol-

⁸⁵ DPMGMZ, IX, Cilt: 1, Mayıs 1950

⁸⁶ DPMGMZ, IX, Cilt: 1, Mayıs 1950 s. 26

duğunu” bu nedenle programda “komünizm ve gericilik” ile mücadele edilmesi yolunda bir cümle yeterli olacağını belirterek, “ırkçılık” ile ilgili kısmın programdan çıkarılmasını isterken; Antalya milletvekili Burhaneddin Onat “Müslüman ülkelerle daha sıkı bir işbirliğine gidilmesi, Arap Dünyasının Türklere karşı büyük sevgi beslediğini, oysa Başbakan Menderes’in bu devletlerle ilgili olarak söylediklerinin “biraz muğlâk biraz gayr-i kâfi” olduğundan şikâyet etmiş ve bu ülkelerle; “aradaki gümrüklerin kalkması, orduların bir elden bir sisteme tabi olarak idare edilmesi gerektiğini ve nihayet bir müşterek şark devletleri parlamentosu toplanarak, harici siyasetin de bir elden idare edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Diyarbakır milletvekili, Mustafa Ekinci, Bizim güzel dilimizde harşımıza uymayan acayip terimler vardır. Dilimizi bu anarşiden kurtarmak için acaba hükümetin bir tasavvuru yok mudur? Çocuklarımızın okuduklarını biz anlamıyoruz.

Elazığ milletvekili Şevki Yazman ise konuşmasında: Bürokratik zihniyeti eleştirmiş, dini konularda fiili tahditler bulunduğunu, bunların kaldırılması gerektiğini belirttikten sonra, “Biz ezanı, ilahiyi Türkçe okumaya neden mecbur olalım? Eğer topluluk ezanın Türkçe okunmasını istiyorsa Türkçe, Arapça okunmasını istiyorsa Arapça okuyalım. Milyonlarca laik Avrupalı duasını Latin dilinde, dinler veya okur... Onlarda laiklik elden gitmiyor... Kıyafet karnamesinde de garip vaziyetler vardır. Sarığı ve fesi hiç hatırlıruza getirmeyiniz amma, 20–25 seneden beri herkesin kafasında taşıdığı kasket berbat bir hale gelmiştir⁸⁷.

DP’nin Program, oylamaya katılan 245 kişinin oybirliğiyle güvenoyu almıştır. Başbakan Adnan Menderes ise yaptığı konuşmada “Tarihimizde ilk defadır ki; yüksek heyetiniz millî iradenin tam ve serbest tecellisi neticesinde millet mukadderatına hâkim mevkie gelmiş bulunduğunu⁸⁸ belirtmiştir.

İnönü’nün ilk tepkisi ise şöyle olur: “diktatörlüğe gidiyorlar, ölünceye kadar çarpışacağım, aydın gençliği bu olayı kınamaya çağırıyorum”, şeklinde olmuş ve İnönü “DP’yi şiddet yolunda olmakla suçlamıştır”⁸⁹. Daha bir günlük iktidara karşı, CHP’nin bu bakış açısı ve siyasi taktiği 10 yıl boyunca hiç değişmediği görülecektir. Özetle, DP artık halka sırtını dayamış bir iktidar partisiydi. Bu, o güne kadar kimseye nasip olmamıştı.

⁸⁷ DPMGMZ, IX, Cilt: 1, Mayıs 1950 s. 28

⁸⁸ TBMMTD, IX, Cilt:1, 29 Mayıs 1950: 26–30

⁸⁹ BARUTÇU, s. 440

4.6.2. Arapça Ezan Okunma Yasağının Kaldırılması (16 Haziran 1950)

Bilindiği gibi Arapça ezan okunmasının yasaklanarak, Türkçe ezan okunmasını belirten kanun, 1932 yılında çıkarılmıştır. Toplum Mühendisliğinin bir parçası olarak görülen bu uygulama, %99'u Müslüman olan bir ülkede, toplum tarafından benimsenmeyen devrimlerden biri olarak görülmüştür ki; DP, bu uygulamayı kaldıracağını seçim beyanatları arasında vaat etmişti⁹⁰.

Menderes ve diğer DP yöneticilerinin seçim kampanyaları sırasında kendilerine halk tarafından gelen en büyük talebin, ezanın yeniden Arapça okunması olduğunu ve bu nedenle "bu yasağın anlamsız ve laikliğe da aykırı olduğunu"belirterek, bu talebin görüşülmesi için, konuyu 13 Haziran'da DP Grubuna göndermiştir. DP Grubu aynı gün, Ceza Kanununun 526. maddesinden "Arapça ezanın okunması ve kamet kelimesi hakkında takyidin de kaldırılması suretiyle istenildiği gibi okunması için, gerek hükümet tarafından getirilecek tasarının, gerekse arkadaşlar tarafından getirilecek tekliflerin kabul edilmesini oybirliğiyle ve alkışlarla" ⁹¹ kabul etmiştir.

Grup kararından sonra, Kayseri milletvekili İsmail Berkok, Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan ve 16 arkadaşının hazırladığı yasa tasarısı, 16 Haziran'da TBMM'ye sunulmuştur. Tasarı, DP'nin yanı sıra CHP'den de büyük destek görmüştür. Barutçu'ya göre "neredeyse çoğunluk, Türkçe ezan okumanın bir hata olduğunu itirafa kadar giderek, Demokratların önerisini özlemle onamaya karar vermişlerdi"⁹².

Bir kısım CHP'li vekillerin de desteklemesiyle, oybirliğiyle kabul edilen tasarı, 5665 sayılı TBMM kararıyla yasalaşmıştır. Bayar'ın imzalamaktan imtina ettiği ancak; Menderes'in buna istifa etmek tehdidiyle karşılık vermesi üzerine, Cumhurbaşkanlığınca imzalanan kanun, derhal 17 Haziran günü Başbakanlık tarafından tüm valiliklere telgrafla bildirilmiştir⁹³.

DP'nin iktidara gelmesinden 15 gün sonra toplumun üzerinde büyük uzlaşıyla beklediği "Arapça ezan ve kamet okuma yasağının kaldırılması" basına geniş ölçüde yansımıştır⁹⁴. İnönü'nün damadı ve DP'ye

⁹⁰ Metin TOKER, *Demokrat Parti'nin Altın Yılları (1950–1954)* Ofset Tipo Matbaacılık, Ankara, 1990, s. 49.

⁹¹ DPMGMZ, IX, Cilt:2 13 Haziran 1950

⁹² BARUTÇU, s.443

⁹³ Ayın Tarihi 1950: Haziran 1950:6

⁹⁴ Zafer ve Cumhuriyet 5 Haziran 1950

muhalif gazetecilerin başında gelen Toker'e göre "Menderes, bunu ulu-sa mal olmamış devrimlerden" saymıştı⁹⁵.

Bu kanunun çıkması DP tarihî boyunca en çok konuşulan ve halk arasında yaygın kabul gören, uygulamalarından biri olarak görülmüştür. Örneğin; 1954 seçim gezisinde Menderes'i izleyen grubun içinde bulunan gazeteci Emin Karakuş, "Otomobilin içinde, Demokrat Parti konusunda diğer gazetecilerle hararetli biçimde sohbet ederken lafa karışan:

Şoför: "Bey" demiş, "Dikkat ettim sen bizim partinin aleyhinde konuşuyorsun."

Karakuş: "Söylediklerim yalan mı?" diye sormuş.

Şoför, "Doğru söylüyorsun, ama değil mi ki, bu parti bize 'Allah-u Ekber' dedirtmiş, minarelerimizde bize duyurmuştur, bu bize yeter"⁹⁶ anılarında yazmıştır.

Beklendiği gibi bu basit düzenleme bile halkın büyük takdirini toplamış ve o günden günümüze kadar Türkçe ezan okunmasının serbest olmasına rağmen hiç kimsenin bugüne kadar Türkçe ezanı okumaması, DP'nin haklı olduğunu göstermektedir. Aydın Menderes'e göre, "Müslüman ülkeler arasında aslına uygun ezan okumayan tek ülke olan Müslüman Türkiye, bu ayıptan da kurtulmuş oluyordu"⁹⁷.

DP halkın düşünce ve taleplerine uygun olarak büyük destek gören Ankara ve İstanbul radyolarında, her pazartesi, Çarşamba ve Cuma günleri "tanınmış hafızlar tarafından kuran" okunması uygulamasını da başlatırken⁹⁸ sonra İlkokulların 3. 4. ve 5. sınıflarına din dersi konulması, dini eğitim veren okulların açılmasına karar verilir⁹⁹. Böylece DP sürdürülemeyen devrimleri ortadan kaldırır.

4.6.3. DP ve Kore Savaşı (30 Haziran 1950)

II. Dünya savaşından sonra Türkiye, Sovyetlerin artan tehditleri karşısında Batı'nın güvenlik sistemine dâhil olmak istiyordu. Ancak başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Avrupa ülkeleri bu konuda olumsuz tavır takınmaktaydılar. Türkiye'nin çok partili siyasal hayata geçme sebeplerinden biri, Batı'nın "Hür ve Demokratik" ailesinin bir üyesi olması ise de; diğer sebebi SSCB'den duyulan güvenlik endişesiydi. Tür-

⁹⁵ TOKER, s.51.

⁹⁶ Emin KARAKUŞ, *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözüyle İşte Ankara*, Hürriyet Yayınları, 1977, s. 167

⁹⁷ Aydın Menderes'le Görüşme (07.01.2009)

⁹⁸ Ulus, 5 Temmuz 1950

⁹⁹ Ayın tarihi, 201, Ağustos 1950

kiye, her ne pahasına olursa olsun, Truman Doktrini ile açılan yolda hem güvenliğini Batıya bağlamak, hem de Batı'dan ekonomik ve askerî yardım almak için Kore savaşını bir fırsat olarak görmüştür.

CHP iktidarının son yıllarında başlayan bu süreç, DP'nin iktidara gelmesiyle de değişmemiştir. Böylece 1950 Türkiye'sinin de dış politikanın en önemli gündem maddesi Batı Dünyası ile ilişkileri arttırmak ve NATO'ya (Kuzey Atlantik Savunma Pakti) katılmak olmuştur.

DP henüz yeni iktidara gelmesine rağmen, hiç tereddüt etmeden bu tarihî fırsatı(!) kullanmıştır. 25 Haziran'da BM'den gelen yardım çağrısına, Başbakan Adnan Menderes bu fırsata balıklama atlar¹⁰⁰:

Ortak güvenlik ruhunu yürütmek ve itibarımızı yükseltmek bakımından bu, bizim hesabımıza yaman bir fırsattır. NATO'ya kabul edilmemize de köprü olabilir. İngiltere ve diğer milletler bunu baştan savma karşılarlar ve suya düşürürlerse fırsat bizim için de, hür dünya için de elden gider. İşte bu yüzden, herkesten evvel çağrıya olumlu cevap vermek ve diğer milletleri, olmuş bitmiş bir durum karşısında bırakmak istiyoruz... Fakat işin içinde Türk askerî davası olması dolayısıyla meclis kararı almaya kalkışırsak iş uzar, dedikodunun sonu gelmez. Bir saat bile kaybetmeden sorumluluğu üzerimize alarak, karar vermek, kararı BM'ye ve Amerika'ya bildirmek zorundayız... Açıklamasıyla derhal olumlu cevap vermiştir.

Tasarıyı Meclise getiren Dış İşleri Bakanı Fuat Köprülü "...yeryüzünde barışın korunmasına hizmet eden açık, dürüst bir siyaset izlediğini belirterek, bu nedenle Trgve Lie'nin (BM Genel Sekreteri) yardım önerisine olumlu yanıt verdiklerini" söylemiş, bu açıklama, iktidar ve muhalefete mensup milletvekilleri tarafından şiddetli ve sürekli alkışlarla karşılanmıştır¹⁰¹. Hükümet bundan sonra, 18 Temmuz'da Yalova'da Cumhurbaşkanı Celal Bayar başkanlığında toplanarak, Kore'ye asker gönderilmesi kararını almıştır.

Bakanlar Kurulunun Kore'ye asker gönderilmesi kararı, 25 Temmuz 1950'de TBMM'de alınan karar doğrultusunda; Genelkurmay Başkanlığının Kore'ye gönderilmek üzere bir komutanlık karargâhıyla, üç piyade taburundan ve gerekli yardımcı birliklerden meydana gelen bir tugay ile 241. Piyade Alayını görevlendirdiği belirtilmiştir. DP, Kore'ye asker gönderilme kararını aldıktan sonra, 1 Ağustos'ta da NATO'ya resmen üyelik başvurusunda bulunmuştur.

¹⁰⁰ Ahmet Emin YALMAN, *Yakın Tarihte Gördüklerim, Geçirdiklerim*, Cilt: IV, (1945-1971), Rey Yayınları, İstanbul, 1971, s. 227. (Bu olay 27 Mayıs Yassı Ada mahkemelerince sorgulanır.)

¹⁰¹ TBMMTD, IX, Cilt:1-3

Kore savaşını içerde savunan DP'nin, bu savaşı, dinsiz komünistlere karşı bir hareket olarak gösterildiği görülmüş ve Köprülü, "kararımızı Komünist basının dışında herkesin tasvip ettiğini"¹⁰² belirtmiştir. BM kararına uyarak kuvvet gönderen ABD'den sonra ilk ülke olan Türkiye'nin burada gösterdiği üstün başarı, Türkiye'nin NATO'ya üyelik sürecini de hızlandırdığı¹⁰³ iddia edilmiştir.

Türk askerinin özellikle Kunuri savaşında başarılı olması, Ortadoğu'nun, petrol ve stratejik yerlerinin de, SSCB'ye karşı koruma altına alması amacıyla ABD'nin, İngiltere ve Fransa'yı da ikna etmesiyle Türkiye, 18 Şubat 1952 tarihinde NATO üyesi olmuştur. 1960 darbesinin yapılma nedenleri arasında gösterilen Kore Savaşı'na katılma kararına, o dönemde Türkiye'de hiçbir kurumun itirazı olmamıştır. İnönü, "Kore'ye asker gönderilmesine değil, kendi görüşlerinin sorulmamasına tepki göstermiştir."¹⁰⁴ MP lideri Bayur da "NATO'ya alınmamız koşuluyla Kore kararlarına karşı olmadıklarını belirtmiştir"¹⁰⁵. CHP'nin tek itirazı, savaş kararının meclise danışılmadan alınmış olmasınadır. Fakat Yassıada mahkemelerinde bu karar, mahkemede dava konusu olmuş ve Menderes suçlanmıştır.

4.6.4. Muhtar Seçimleri (13 Ağustos 1950), Belediye Seçimleri (3 Eylül 1950) ve İl Genel Meclisi Seçimleri (15 Ekim 1950)

Genel seçimlerden sonra, 13 Ağustos'ta yapılan muhtar seçimlerinden de DP başarıyla çıkmıştır. Bu seçimlerde DP, 19.052 muhtarlık kazanırken; CHP ise 13.152, MP 130 muhtarlık kazanmıştır.¹⁰⁶ İşçi ve Çiftçi Partisi 2, bağımsızlar 2.049, 1424 muhtarlık da karışık listeden kazanmıştır.¹⁰⁷ Muhtarlık seçimlerinin de DP'nin zaferiyle sonuçlanmasına rağmen, İnönü seçimleri "kendilerinin kazandığını"¹⁰⁸ belirtmiştir.

3 Eylül'de yapılan Belediye seçimlerinin propagandasında konuşan, CHP lideri İsmet İnönü, "siyasî emniyetlerinin tehlikede olduğunu, memleketin baştanbaşa huzursuzluk içinde yaşadığını, bu nedenle de

¹⁰² Ulus, 1 Ağustos 1950

¹⁰³ Haydar ÇAKMAK; *Avrupa Güvenliği, NATO-AGSP-AGİT*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003 s.152.

¹⁰⁴ BARUTÇU, s.459.

¹⁰⁵ Ulus, 1 Ağustos 1950

¹⁰⁶ Fahir GİRİTLİOĞLU, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii*, Cilt:1-2, Ayyıldız Matbaası, Ankara,1965, s. 289.

¹⁰⁷ Zafer Gazetesi, 1 Eylül 1950

¹⁰⁸ Sevgi ÖZEL, (Der.), *Baba İnönü'den Erdal İnönü'ye Mektuplar*, Bilgi Yayınevi, Ankara,1988, s. 149-150

DP'ye oy verilmemesini isterken¹⁰⁹; Menderes "Millî Şef'in (İsmet İnönü) kendi kendini ret ve inkâra beyhude gayret ettiğini, ancak halkın kendisi hakkında verdiği, peşin bir hüküm olduğunu, 14 Mayıs'ta Türk milleti-nin aldandığını iddia edecek kadar pervasızca ileri götürenleri, kamuoyunun iyi tanıdığını¹¹⁰" belirterek DP'ye halkın desteğini istemiştir.

Oldukça sert bir mücadele içinde geçen seçim süreci, 3 Eylül'de yapılmıştır. Seçime katılımın %90'ı bulduğu Belediye seçimlerinin sonucunda, DP; 600 belediye'nin 560'ını alarak¹¹¹ tarihî bir zafer kazanmıştır. 15 Ekim 1950 tarihinde İl Genel Meclisi seçimlerinde de, DP, 51 ilde mutlak çoğunluğu sağlayarak, en büyük zaferini kazanmıştır. DP, bu illere bağlı 341 ilçede toplam 956 üyelik elde ederken; CHP sadece 22 ilçede toplam 286 üyelik kazanmış; MP ise sadece 6 ilçede 15 üye kazanabilmiştir¹¹².

Böylece halkın aldandığını söyleyen İnönü, yanılmaktaydı ve oylar demokrat haklar getiren bir parti olan DP'ye akmaktaydı. Halkın yanılmadığı ve istikrarlı bir şekilde DP'yi desteklediği 1954 Genel seçimlerinde de görülecekti. Gerçek olan şuydu: Halkın tek parti zihniyetinin sembolü olan CHP'ye karşı oluşu idi.¹¹³

Menderes'in seçimlerle ilgili yorumu ise "Türk Milleti Halk Partisi'ni, 14 Mayıs'ta iktidardan tasfiye etmişti; 3 Eylül'de de muhalefetten de tasfiye etti¹¹⁴ şeklinde olmuştur. DP'nin 1950 seçimlerini bir rastlantı sonucunda kazanmadığını ortaya çıkmıştır. Bu sonuç CHP'nin "ikinci ağır yenilgisi" ¹¹⁵ olarak tanımlanacaktı.

Muhtarlık, Belediye ve İl Genel Meclisi seçimlerinin sonucuna bakılarak şu yargıda varılmaktadır: Halkın DP'ye desteği, Muhtarlıktan Cumhurbaşkanlığına kadar köklü, istikrarlı ve yükselen bir süreklilik arz etmektedir. CHP'nin beş ay içinde 30 yılda almadığı yenilgiye uğradığı ve İl Genel Meclisi'nin sonuçlarıyla kesin havlu attığı görülmektedir.

4.6.5. I. Menderes Hükümetinin İstifası (8 Mart 1951)

22 Mayıs 1950 tarihinde kurulan I. Adnan Menderes Hükümeti, 8 Mart 1951 tarihine kadar görevde kalmıştır. Bu süreçte hükümet askerî ve bürokratik kadroların önemli mevkilerinde değişikliklere gitmiş, Kore

¹⁰⁹ ERDEMİR, 1956, s.19-20.

¹¹⁰ Ayın Tarihi, 201, Ağustos 1950: 15/16

¹¹¹ AHMAD, s.159.

¹¹² Zafer Gazetesi, 19 Ekim 1950.

¹¹³ ALBAYRAK, s. 202.

¹¹⁴ Zafer Gazetesi, 4 Eylül 1950.

¹¹⁵ EROĞUL, s. 70.

Savaşı'na asker gönderme kararı almış, ezanın Arapça okunması yasasını kaldırmış, yerel yönetimlerde seçimleri yenileyerek, muhtarlık, belediye, il genel meclisi seçimleri yapmıştır.

Ancak, büyük değişikliklere ve başarılı icraatlara rağmen muhalefetten ziyade iç çatışmalarla DP sarsılmıştır. Kendi içerisindeki bazı istifaların artması sonucunda da I. Menderes Kabinesi istifa etme yolunu seçmiştir. Başbakan istifa gerekçesini "türlü hadiseleri çok kesif olarak cereyan etmiş olduğu bir devirde vazife görmüş olan Hükümetimiz, yeni iktidarın ilk bütçesinin kabulü ile açılan bir devrenin başında istifa etmek suretiyle, bugünkü şartlara göre, yeni bir kabine teşkiline imkân vermeyi uygun gördüğü"¹¹⁶ şeklinde açıklama yapmıştır.

Hükümetten ilk istifa eden Millî Eğitim Bakanı Avni Başman olmuştur. Sağlık Bakanı Nihat Reşat Belger, Menderes'in kendilerine fazla karıştığı gerekçesiyle istifa ederken¹¹⁷; Bayındırlık Bakanı, Fahri Belen, "sağlık nedeniyle" istifa ettiğini belirtmiştir. 25 Kasım'da Aydın'dan dönen Başbakan, kabineyi toplamıştır. 14 Aralık'ta da Maliye bakanı Halil Ayan, Menderes ile görüş ayrılığı yüzünden istifa ettiğini, belirtmiş ve yerine Hasan Polatkan getirilmiştir¹¹⁸.

4.7. II. Menderes Hükümeti (09 Mart 1951- 17 Mayıs 1954)

8 Mart 1951'de istifa eden Başbakan Menderes, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın görevlendirmesi üzerine 9 Mart'ta, Hükümeti tekrar kurmuştur. Yeni kabine ilk Bakanlar Kurulu toplantısını 10 Mart 1951'de, Cumhurbaşkanı Bayar'ın başkanlığında yapmıştır.¹¹⁹ Menderes, 2 Nisan'da yapılan oylamada, oylamaya katılan 396 milletvekilinin, 346'sının oyu ile güven almıştır¹²⁰. II. Kabinenin, I. Kabineye göre 64 oy fazlasını alması, Menderes'in Bayar sonrası parti içi dengelerinde güçlendiği¹²¹ şeklinde değerlendirilmiştir.

DP'nin iktidara gelmesinden sonra, Atatürk'ün meydanlardaki heykellerine ve okullardaki, büstlerine karşı saldırılar artmıştı. Öncelikle Ticanî tarikatı üyeleri tarafından, gerçekleştirilen saldırıların önüne geçilmek istenmiş ve en çok da CHP'nin bu olayların üzerinden DP'ye yapılan saldırıları önlemek istendiği görülmektedir.

¹¹⁶ Ulus 9 Mart 1950

¹¹⁷ AHMAD, 1994 s. 73-75

¹¹⁸ AHMAD, s. 78.

¹¹⁹ Son Telgraf, 11 Mart 1951.

¹²⁰ TBMMTD, IX, Cilt:6 2 Nisan 1951 124-27.

¹²¹ ALBAYRAK s. 208.

Menderes, “Muhterem arkadaşlar; bu teşevvüşleri önlemek için Atatürk heykellerini hükümete bir hücum vasıtası olmaktan çıkarmamız çok yerinde olur...”¹²² diyerek, millete mal olmuş böyle bir insanın küfür gibi adi hakaretlere uğramasını önlemektir. Bunun için, Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Yasa Tasarısı, Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanarak, 29 Mart 1951 tarihinde TBMM’ye sunulmuştur. Yasa “Atatürk’ün anısına açıkça hakaret eden veya söven bir kimsenin 1 yıldan 3 yıla kadar hapis cezasıyla; heykel, büst ve anıtlarına veyahut mezarına zarar veren kıran, bozan veya kirleten kişilerin 1 yıldan 5 yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılmasını” öngörüyordu.

Meclis’te süren uzun görüşmelerden sonra, “50 ret, 6 çekimser oya karşı; 232 olumlu oy ile yasa kabul edilmiştir. 179 milletvekili de oylamaya katılmamıştır¹²³. Menderes’e göre, “Millete mal olmuş böyle bir insanın müdafaasının fani bir hemşireye (Atatürk’ün kız kardeşi) bırakılmazdı”¹²⁴. Böylece Atatürk’ü koruma kanunu günümüze kadar gelir ki; demokratik ülkelerde bunun örneği az bulunur.

4.7.1. CHP Mallarının Hazineye Devri, Köy Enstitülerinin ve Halkevlerinin Kapatılması (8 Ağustos 1951)

DP’nin iktidara gelmesinden sonra, CHP ile hesaplaşmaya başlamıştır. Bunun ilk adımlarından biri de CHP’nin elindeki mallar oluşturmaktadır. Çünkü tek parti döneminde CHP, çok yüklü miktarda mal edinmişti¹²⁵. Bu durum o günlerde sert tartışmalara neden olmuştur.

CHP’nin mallarıyla ilgili ilk işareti, DP’ye yakınlığıyla bilinen Zafer Gazetesi vermiştir. Gazete “hesap gününün geldiğini, CHP’nin gasp ettikleri malların geri alınacağı, millet kesesinden yapılan gasıpların üzerine oturtulan Halk Partisi binasının, hesaplarının ve halkevlerine aktarılan 50 milyon liranın hesabının sorulacağını¹²⁶ yazmıştır. 12 Aralık 1950’de Meclise getirilen konu hakkında konuşan Ankara milletvekili, Hamit Şevket İnçe, CHP’nin malları hakkında ayrıntılı araştırma yaptığını, belirtikten sonra¹²⁷:

Malı mağsup, gasıpın elinde nahak yere durmaktadır... Bir parti ki, o partinin elinde 791 parça (arazi), bu kadar milyon lirayı elinde bulunduran, devlet malı, millet malı olan bu şeyler istirdat edilecektir.

¹²² Zafer, 18 Nisan 1951

¹²³ TBMMTD, IX: Cilt:9, 25 Temmuz 1951, 324.

¹²⁴ Zafer, 18 Nisan 1951.

¹²⁵ Mazhar LEVENDOĞLU, *Atatürk’ün Vasiyeti*, Bahar Matbaası, İstanbul, 1968, s. 84–85.

¹²⁶ Zafer Gazetesi, 8 Eylül 1950

¹²⁷ DPMGMZ, IX; Cilt:10, 12 Aralık1950:6–9

Bu binanın alınması (CHP genel merkezi olan Birinci TBMM binası), 790 parça gayrimenkulün besmelesidir açıklamasını yapmıştır.

Halkevlerinin hükmü şahsiyeti olmadığı halde CHP'den buraya milyonlarca lira aktarıldığını belirten Menderes'e göre, aynı zamanda il özel idare ve hazineden de buraya 59,5 milyon liranın aktarıldığı, bu paradan da 9-10 milyon liranın CHP'ye aktarıldığını¹²⁸ iddia etmiştir. İddialarını sürdüren Menderes'e göre, "para, mal varlıkları göz önüne alındığında CHP, bir tröst, kartel, bir şirket manzarası arz etmekteydi ki bu nedenle CHP'yi mal beyanına davet eder.

Bütçe görüşmeleri ve II. Menderes Hükümetinin kurulmasından hemen sonra tekrar meclise getirilen konu, DP tarafından "inkılâp kararı" olarak değerlendirilmiştir¹²⁹. 24 Temmuz 1951 DP meclis grubunda konuşan Fethi Çelikbaş'a göre CHP'nin elinde halkevlerinden kalan 1260 parça gayrimenkul bulunuyordu¹³⁰. DP grubundan oybirliğiyle alınan karara göre, halkevleri ve CHP'nin elinde bulunan mallar, yasa yolu açık olmak üzere hazineye devredilmiştir. Yasa tasarsısı 8 Ağustos 1951 tarihinde yapılan oylama sonucu 3 ret oyuna karşılık 362 oyla kabul edilmiştir. Yasa cumhurbaşkanı tarafından imzalanarak aynı gün yürürlüğe konularak telgrafla valiliklere duyurulmuştur.¹³¹ CHP mallarının bir bölümü, 57.629.491 lira¹³² ile halkevleri mallarının tamamı hazineye devredilmiştir.

1950 yılında toplam sayısı 487'yi bulan Halkevleri ve 4.327'ye ulaşmış bulunan Halk Odası ile 4.890¹³³ kitaplık bulunmaktaydı. Bu kurumların mal varlıkları da, hazineye devredilmiştir. 24 Nisan 1954'te CHP'nin elindeki malların elmanın diğer yarısı, 5830 sayılı yasa ile 986 bina, 5 sinema, 32 mağaza, 186 arsa, 2 zeytinlik, 11 bahçe; 6195 sayılı yasa ile de 104 bina, 1 konak, 2 matbaa, 4 kahvehane, 1 han, 11 dükkân, 4 karakol, 2 mescit, 1 kilise, 114 arsa, 19 tarla, 12 bağ hazineye tescil edilmiştir. Bu malların o günkü değere yaklaşık 650 milyon lira idi¹³⁴.

CHP'nin mal varlıklarının ikinci kısmına da el konulmasını öngören yasa ise, 9 Aralık 1953 tarihinde TBMM'ne sunmuştur. Mecliste yapılan tartışmalar sonucunda 341 oy ile kabul edilen ve 6195 sayılı yasa olarak

¹²⁸ DPMGMZ, IX; Cilt:10, 12 Aralık1950:34-47

¹²⁹ Ulus, 22 Temmuz 1951

¹³⁰ DPMGMZ, IX; Cilt:43, 24 Temmuz 1951- s.34

¹³¹ Ulus Gazetesi, 12 Ağustos 1950

¹³² TBMMTD, IX; Cilt:26, 8 Ağustos 1951:4-5

¹³³ Şevket GEDİKOĞLU, *Kemalist Eğitim İlkeleri, Uygulamaları*, Erdini Matbaası, İstanbul, 1978, s.122.

¹³⁴ Ayın Tarihi, 24-5 Nisan 1954. 74

bilinen bu yasa, CHP'nin elindeki Genel Merkez Binası ve Ulus Gazetesi dâhil olmak üzere çok sayıda mal varlığına hazinece el konulmuştur.

DP son olarak da, Komünizm propagandası yapıldığı ve ders programlarının ehliyetli öğretmen yetiştirmeye elverişli olmadığı ve köylerde CHP'nin "eli kulağı" olarak tek parti rejimini yerleştirmeyi amaçladığı¹³⁵ gerekçesiyle, Köy Enstitülerini, 27 Ocak 1954 tarihinde 6234 sayılı yasa ile Köy Öğretmen Okulları adı altında, öteki öğretmen okulları ile birleştirerek, bu kurumların varlığına son vermiştir¹³⁶. DP'ye göre Köy Enstitüleri, birer misyoner okulu gibi çalışmakta ve halkı dinden ahlâktan, bilimden uzaklaştırmaktadır. Türk Einstein'ı lakaplı Sinanoğlu'nun bu okullarla ilgili düşüncesi şöyledir¹³⁷:

Türk biliminin Türkiye'de gelişmesine önemli bir engel teşkil eden bu okullar, eğitim düzenimizin gitgide ve hızla yabancılaşmasına yol açan işleve sahip olmuşlardır. 1953 yılına kadar sadece Samsun ve Trabzon St. Joseph gibi, Robert Kolej gibi okullarda böyle bir eğitim uygulanmakta ve bu okulların amaçları herkesçe bilinmekteydi. 1930'larda kurulan Türk Eğitim Derneği'nin Yenişehir Lisesi, 1953 yılında İngilizce eğitim yapan Ankara Koleji'ne dönüştürüldü. Bu işi örgütleyen İngiliz Mr. Browning, 20 yıl sonra İngiliz Kraliçesinden madalya aldı. Çünkü başlayan yabancı oyunu tuttu ve İngilizce eğitim yapan Anadolu Lise-leri, Kolejler ve daha sonra da üniversiteler hızla yayıldı... Türkiye kendi bütçesinden misyonerlik okulları açmaya başladı.

Böylece DP, sandıkta CHP'yi sildiği gibi, tek parti döneminin hem ekonomik hem de toplumsal dönüştürme araçlarının başında gelen ve devrimlerin köylere kadar inmesini sağlayan kurumları ve mallarıyla da halkın desteğiyle tarihten silmiş oluyordu.

4.7.2. Türkiye'nin NATO'ya Girişi (20 Eylül 1951)

Sovyetler Birliği'nin 7 Ağustos 1946 tarihinde, Boğazlarda üs ve toprak isteklerini yeniden gündeme getiren nota'sı karşısında da Amerika; Türkiye'yi destekleme kararı almıştı. ABD, Truman Doktrini çerçevesinde, Yunanistan ve Türkiye'ye 400 milyon dolar yardım yapmış; Dış Yardım Kanunu kapsamında da 225 milyon dolar daha yardım yapmaya karar vermiş; Marshall Planı çerçevesinde de 164 milyon dolar yardım ve bağış yapmıştır. Son olarak ABD Senatosu tarafından 6 Ekim

¹³⁵ ALBAYRAK, s.373.

¹³⁶ KARPAT, 2010, s.323.

¹³⁷ Oktay SİNANOĞLU, *Bir Nev-York Rüyası "Bye-bye" Türkçe*; Otopsi Yayınevi, İstanbul, 2001, s.111-112.

1949'da Türkiye ve Yunanistan'a 212 milyon dolar verilmesine karar vermiştir¹³⁸.

Kısaca SSCB'nin Avrupa ve Ortadoğu'da karşı konulamaz bir güç haline gelmesi nedeniyle ABD, Türkiye ve Yunanistan'ı güçlendirmek istiyordu. Çünkü Türkiye, ABD ve İngiltere'nin SSCB'ye ortak bir cep-hede bulunması herkesin çıkarınaydı. Türk Ordusunun Kore savaşında gösterdiği üstün başarı, ABD medyasında geniş takdir toplamış ve Türkiye'nin coğrafi konumunun, SSCB'yi Ortadoğu petrollerine inmesine karşı engel olarak gördüğü için ABD ve NATO üyeleri Türkiye'yi 20 Eylül 1951 tarihinde Ottawa'da yapılan toplantıda oybirliğiyle üyeliğe kabul etmişlerdir¹³⁹.

Fenik'e göre "Kore, Adnan Menderes Hükümetinin cesaretli ve azimli politikası sayesinde Yemen değil; Atlantik Paktı oldu ve memleketin emniyeti, bu pakla daha kuvvetli bir şekilde garanti altına alındı! Onlar, Radyo'da Kur'an, Cami'de ezan, Kore'de de kurban!"¹⁴⁰ Diyorlardı. Oysa Türkiye'nin NATO'ya girişi ile bu eleştiriler çürütülmüş oluyor. 17 Şubat 1952'de Köprülü tarafından Meclise getirilen Yasa tasarısı, CHP ve DP milletvekillilerinin (409) oy birliğiyle kabul edildi¹⁴¹. NATO'ya giriş kararının açıklanmasıyla birlikte Ankara'da bir bayram havası yaşanmış, Menderes bu tarihî olayı, millî bir siyasal zafer¹⁴² olarak tanımlamıştır.

4.8. III. Büyük Kongre (15–20 Ekim 1951)

III. Büyük Kongre, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra toplandığı ilk büyük kongre olması bakımından özel bir önem taşımaktadır. Kongrenin toplandığı 15 Ekim 1951 tarihî, Türkiye açısından olduğu kadar Demokrat Parti ve lideri Başbakan Adnan Menderes açısından da büyük önem taşıyan, Türkiye'nin NATO'ya alınma sürecinde gerçekleştiği için bir zafer havasında gerçekleşmişti. DP yanlısı Zafer Gazetesi yazarı Mümtaz Faik Fenik kongreye sunulan dileklerle ilgili olarak¹⁴³:

Demokrat Parti Kongresi'nde ileri sürülen bütün dilekler, vatandaşların, esasen hakları olan ve başka ileri memleketlerde istenilmesi,

¹³⁸ Haluk ÜLMAN, *II. Cihan Savaşı'nın Başından Truman Doktrinine Kadar Türk Amerikan Diplomatik Münasebetleri, (1939–1947)*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1961, s. 114.

¹³⁹ Zafer Gazetesi, 21 Eylül 1951

¹⁴⁰ Zafer Gazetesi, 25 Eylül 1951

¹⁴¹ TBMMTD, IX: Cilt: 13, Kısım:1.314

¹⁴² Doğan AVCIOĞLU, *Millî Kurtuluş Tarihi*, C. IV, 2.baskı, Tekin yay., İstanbul, 1976, s. 1616.

¹⁴³ Zafer Gazetesi, Mümtaz Faik FENİK, *Kongrede İleri Sürülen Dilekler*, 19 Ekim 1951

kimsenin aklına bile gelmeyen en tabii şeylerdir. Yol istiyorlar, köprü istiyorlar, su istiyorlar, toprak istiyorlar, elektrik santrallerinin bir an evvel kurulmasını istiyorlar. Hülasa bütün istedikleri, bulundukları kasabalarda ve köylerde, medeni insan olarak her türlü ihtiyaçlarını tatmin edilmiş görmektir. Bilmiyoruz, bu dileklerin hangi biri başka ileri memleketlerde herhangi bir parti kongresinde bahis mevzuu olabilir? Şunu hemen söylemek lazımdır ki; Demokrat Parti Kongresi'nde ileri sürülen bu dilekler, ayrıca senelerce iktidarda kalan Halk Partisi tarafından yapılan ihmallerin ve teseyyüplerin hazin bir bilançosudur. Bir kaç şehrin, o da bir kaç mahallesine veya semtine itibar göstermiş ve memleketin büyük bir kısmı köyü ile kasabası ile ve hat-ta vilâyeti ile ihmal edilmiştir.

19 Ekim'de Köprülü'nün NATO hakkında ve faydaları konusunda bir konuşma yaptığı Kongrede iktidar olmanın zafer havası yaşanıyordu.

İkinci Menderes Hükümeti 26 Mayıs 1954 tarihine kadar sürecek olan üç yıllık dönemde iktidarı elinde bulundurmuş ve on yıllık DP iktidarının en başarılı dönemi, olarak görülmektedir. Bu dönemde DP Hükümeti tarafından; Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihinde o güne kadar benzerine rastlanılmayan bir kalkınma hamlesi başlatılmıştır.

Bu dönemde hızlı bir sanayileşme başlamış, halkın refah seviyesi artmış, sosyal adalet yönünde adımlar atılmış, memleketin her tarafında yollar, barajlar, fabrikalar kurulmuş, tarım modern aletlerle yapılmaya başlanmış ve memleketin her tarafı şantiyeye dönüştürülmüştür ¹⁴⁴.

Bir kıyaslama yapmak açısından örnekler verilecek olursa; DP'nin iktidarı öncesinde topraksız 16.000 aileye 75.000 dönüm toprak verilirken, DP'nin ilk yılında 43.000 aileye 2 milyon dönüm toprak verilmiş, 1950 Mayıs'ında Türkiye'de, 6600 traktör varken, 1952 Mayıs'ında traktör sayısı 25.000'e ulaşmıştır. Çiftçiye verilen kredi rakamı, 1950'de 412 milyon iken, 1952'de 820 milyon liraya yükseltilmiştir. 1945- 1949 arasındaki dört yılda hububat ekim alanı 7 milyon 500 bin hektar iken, bu rakam 1951 sonunda 9 milyon hektara çıkmıştır. 1950'de 305 bin hektar olan pamuk ekim alanı, bir yılda 642 bin hektara ulaşmıştır. 1949'da 1 milyon 240 bin ton arpaya üretimine karşılık 1951 sonunda 2 milyon 700 bin ton arpa üretilmiş, 1949'da 58 bin ton pirince karşılık, 1951 sonunda 70 bin ton civarında bir üretim sağlanmıştır¹⁴⁵.

1856 yılında ilk kez alınan Osmanlı devletinin son Düyun-u umumiye borçları da 1954 yılında tamamen ödenmiştir. DP'nin ilk dört yılında sosyal alanda; işçi sigortalarının oranı arttırılmış, yeni hastaneler

¹⁴⁴ AĞAOĞLU, s.108.

¹⁴⁵ AĞAOĞLU, s. 109.

açılmış ve işçilerin sendika kurmalarına izin verilmiştir. Enerji alanında; termik ve hidroelektrik santralleri kurulmuş, Sarıyer, Demir köprü, Seyhan ve Hazar barajlarının yapımına başlanmış. Hirfanlı Barajı'nın yapımı tamamlanmış, Çatalağzı Santrali büyütülmüş ve ülkenin muhtelif yerlerinde birçok fabrika kurulmuştur.

DP iktidarının ilk dört yılında o güne dek görülmeyen bir kalkınma hareketi gerçekleştirilmiştir ve halk o dönemde yüksek bir refah seviyesine yükseltilmiştir. 9. TBMM, 12 Mart 1954 tarihinde seçimlerin 2 Mayıs'ta yapılmasına oybirliğiyle karar alarak kendi kendini feshetmiştir¹⁴⁶. DP iktidarı, ilk dört yılında her alanda gerçekleştirdiği önemli reform ve ekonomik başarılar neticesinde 1954 seçimlerine, 1951 seçimlerine göre çok daha güçlü ve kendisinden emin bir şekilde girmiştir.

4.9. 2 Mayıs 1954 Genel Seçimleri

2 Mayıs 1954 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimler, tüm DP tarihinin en muhteşem zaferi olmuştur. Bu seçimlerle DP Meclis'te adeta tek parti haline gelmiştir. İç ve dış politikalarının halk tarafından onaylandığı olmuştur. DP, Türkiye genelinde oyların % 58.42'sini alarak, 503 milletvekili çıkardı. Bu seçimlerde oyların % 35.11'ini alan CHP 31 milletvekili; Cumhuriyetçi Millet Partisi adı ile bu seçimlere katılan eski MP de % 5.28 oy alarak, 5 milletvekili kazandılar. Bağımsızlar ise; % 0.62 oy alarak, 2 milletvekili çıkarabildiler. Feroz Ahmad' göre ise¹⁴⁷:

Seçimlere katılım oranı da, % 88.63'ü buldu. 1954 seçimleri sonucunda DP, TBMM'de sanki tek parti haline geldi. Gerçi 1954 seçimlerinde Halk Partisi de önemli bir oy almıştı. DP bu seçimlerde, 4 milyon 100 bin oy ile 488 milletvekili çıkardı. CHP ise aldığı 3 milyon 500 bin oy ile ancak 31 milletvekili çıkarabildi. Aslında CHP, 1950 Seçimlerine göre 304 bin daha fazla oy almıştır. DP ise genelde 375 bin oy kaybına uğramıştır". Böylece 1950'deki %53,3 %56,6, Meclisteki temsili 408'den 503'e çıkmıştı. CHP'nin ise, %40'tan %35'e, sandalye sayısı ise 69'dan 31'e inmiştir.

DP, seçim sisteminin "kazanan hepsini alır" mantığı ve avantajından yararlandığı görülen seçimlerin sonucunda DP, oyların %58,42 sini aldığı halde meclisteki tüm sandalyelerin %93'2 almıştır. İnönü, bu kez de seçim sonuçlarında DP'ye oy verenleri "kandırılmış veya iffal edil-

¹⁴⁶ Vatan Gazetesi, 13 Mart 1954

¹⁴⁷ AHMAD, s. 160.

miş kimseler” olarak nitelendirmiştir¹⁴⁸. Ancak ilerde Başbakan olacak Nihat Erim’in daha sağduyulu davrandığı görülmektedir¹⁴⁹:

1950’de aldığımız neticeleri değerlendiremedik, halkı aldandı zannettik... Hâlbuki DP 1954 seçimlerinde yine kazandı. Demek halk onlarla beraberdir. Artık iktidarı normal gücü ile kabul edemeyiz, biz de buna karşılık, normal muhalefet yapmalıyız. Bunun şartlarını yaratmalıyız. Dağa çıkacak değiliz yaa, ne yapacaksak bu nizam içinde yapmaya çalışacağız.

Akis Dergisinin sahibi, DP muhalifi ve İnönü’nün damadı Toker’in de Erim gibi sağlıklı yorum yaptığı görülmektedir¹⁵⁰:

Bir memlekette 10.262.063 seçmenden 9.095.617 sandık başına giderse iştirak nispeti %88.63 gibi çok yüksek bir seviyeye ulaşırsa, o milletin bir kısmına “iğfal edilmiş” (gafil, aldatılmış) saymak ve her hak ve her hakikatin kendi tarafından bulunduğu iman edip, karşıya giden reylerin hakikî manasını incelememek, ancak devekuşların yakışan bir hareket tarzı olur.

Cumhurbaşkanlığı için yapılan seçimde, Celal Bayar; 513 oydan 486’sını alarak yeniden seçilmiş ve TBMM Başkanlığı’na da 489 oyla yine Refik Koraltan seçilmiştir¹⁵¹. 15 Mayıs’ta Bayar’ın tekrar Cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine yapılan tebrik merasimine, İnönü’nün katılmaması, seçimler sonrası ilk günün konusu olmuştur. Bilhassa müfrit muhalefet yapan CMP üyeleri bile merasime iştirak etmiş ancak İnönü, yemin töreninden hemen sonra Meclis’i terk etmiştir¹⁵².

Bayar, kabineyi kurma görevini, 14 Mayıs’ta yine Adnan Menderes’e verdi ve Menderes, hükümet üyelerini 17 Mayıs’ta açıkladı. Üçüncü Menderes Hükümeti’nde, daha önceki kabinede görev alan, altı Bakana görev verilmedi¹⁵³. 17 Mayıs 1954’te, Hükümeti, Adnan Menderes başkanlığında kurulmuştur. Hükümet Programını okuyan Menderes, ilk dört yılın genel bir değerlendirmesini yaptıktan sonra yapacaklarını ise şöyle sıralamıştır:

Hükümet Programının okunmasında göze çarpan ikinci maddedeki asıl nokta “ Hususi teşebbüsün ve gelişmesi için lüzumlu hukukî ve fiili emniyet havasını yerleşmesini, temini matuf bütün tedbirlerin alınacağını, yabancı sermaye ve tekniğinden faydalanmanın şartlarının

¹⁴⁸ Yeni Ulus 7 Mayıs 1954

¹⁴⁹ SAROL, s. 290.

¹⁵⁰ Akis, 29 Mayıs 1954

¹⁵¹ TBMMZC, X, cilt:1 14 Mayıs 1954:6-8

¹⁵² **Son Telgraf**, 16 Mayıs 1954

¹⁵³ Yeni Ulus, 18 Mayıs 1954

uygulanacağını, vergilerin sosyal adalet ilkelerine daha uygun hale getirileceğini, toprak dağıtımını devam ettirileceğini, dış politikada batıyla birlikte harekete devam edileceği olmuştur. (...) 2 Mayıs'ta hiçbir şey olmamış gibi, devri sabıkının bütün kötü araziyle şuarsuz, yıpratıcı ve haysiyetsiz kavgalarıyla, yalan ve iftiraya dayanan sözde, siyasî mücadele usulleriyle, devamına müsaade etmeyeceğiz...

Oylamaya sunulan Üçüncü Menderes Hükümeti, 26 Mayıs 1954 tarihinde TBMM'den oylamaya katılan 520 milletvekilinden, 491 üyenin oyuyla, güven alarak göreve başladı. Yine bu sırada DP hükümetinin, "askerî ve sivil yargının birleştirilmesi" yönünde bir düzenlemeye gidilmesi, tarihî bir adım olarak görülmesine rağmen, Ordunun hoşnutsuzluğunu gören Menderes, tasarıyı çekmek zorunda kalmış ve Millî Savunma Bakanı'nu görevden aldığı görülmüştür.

Seçimlerin Anadolu'da kazanıldığı, siyasetin ise Ankara'da kurulduğu gerçeği en çok bu seçimlerden sonra anlaşılabilecekti. Çünkü bu tarihten itibaren DP dışarıdan değil içerden sarsılmaya başlayacaktı. 1954 yılında orduya ve başta üniversiteler olmak üzere bürokrasiye karşı önlem almayan hükümeti, çok daha zor geçecek bir yıl bekliyordu. 1955 yılı, Adnan Menderes ve hükümetinin geçireceği en zor yıl olarak tarihe geçmiştir.

4.10. 6/7 Eylül Olayları (6–7 Eylül 1955)

Türk ve Yunan hükümetleri arasında ihtilafa neden olan Kıbrıs meselesi Londra'da bir konferansta görüşülmekte iken; 6 Eylül sabahı Ekspres Gazetesi'nde çıkan asılsız bir haber her şeyi alt üst etmiştir. Söz konusu habere göre, Atatürk'ün Selanik'teki evine Yunanlılarca bomba atılmıştı¹⁵⁴.

Olaylar üzerine, İç İşleri Bakanı Namık Gedik ve İstanbul valisi Fahrettin Kerim Gökay görevden alınmıştır. Namık Gedik'in oğlu, Arda Gedik'e göre ise, olayı duyuran Ekspres gazetesi değil Anadolu Ajansı'dır. Komplo iddiaları 1960'tan sonra ortaya atılmıştır. Bu olay üzerine Türkiye'nin mozaikî kırılmış olup, olaylarda, DP'nin kışkırtıcı bir rolü yoktur¹⁵⁵.

Ancak büyük maddi manevî sıkıntılara rağmen Türkiye, Londra ve Zürih antlaşmalarıyla, Kıbrıs'ta garantörlü hakkı kazanmış ve bugün Ada'nın kuzeyinde bu anlaşmalar sayesinde, KKTC devleti bağımsız bir devlet olarak yaşamakta ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz de stratejik çıkarlarının korunmaktadır.

¹⁵⁴ Konu DP'nin otorite ve düzen ile ilişkileri başlığı altında açıklanmıştır.

¹⁵⁵ Kanal Türk Teke Tek programı, 25.01.2009, Saat: 22.00 Konuşmacı: Yazar, Erol Şadi Erdiç

4.11. Dördüncü ve Son DP Kongresi (15–20 Ekim 1955)

Demokrat Parti'nin Dördüncü Büyük Kongresi DP'nin iktidar döneminde toplanan ikinci kongredir. Kongre'de yaşanan olaylar dönemin basın organlarında geniş ölçüde yer almış ancak şu yorum önemli görülmektedir¹⁵⁶. (HANGİ YORUM)

Demokrat Parti'nin Dördüncü Büyük Kongresi ile ilgili yapılan bir diğer önemli yorumda şu tasvir edilmektedir¹⁵⁷:

Son Demokrat Parti Kongresi'ne hâkim olan havanın ve bu kongrede alınan neticelerin Demokrat Parti çevrelerinde, nasıl karşılanacağını henüz bilmiyoruz. Fakat rejimin istikrarı yolunda iktidar partisinden çok şeyler bekleyen tarafsız vatandaşların bu vesile ile büyük ölçüde hayal kırıklığına uğradıklarını söyleyebiliriz. Kongrenin açılmasına pek az zaman kala «muhalif» bilinen bir takım Demokratlardan delegelik sıfatları usulsüz bir şekilde geri alınmış, memleketi ilgilendiren temel davalar üzerinde çeşitli fikirlerin tartışılmasına imkân verilmemiş, daha ziyade iktidarın sükûna olan ihtiyacı öne sürülerek parti üyeleri tesanüte davet edilmiştir. Fikir ve prensip itibarıyla yüksek kademelere uymayan partiler kendilerine savunma hakkı tanımaksızın bozguncu, hizipçi ve haris kimseler olarak vasıflandırılmışlardır. Nihayet, partiden atılan veya kendi isteği ile çekilen bu gibi kimseler içinde milletvekili bulunanların Meclis'ten de uzaklaştırılmaları lüzumuna dair bir dilek ileri sürülmüş, kongrede ilk önce şaşkınlık, sonra da gü-rültü doğuran önerenin tartışılmasına bile meydan verilmeksizin, başkan tarafından durum münasip şekilde ilan edilmiştir.

Görüldüğü gibi kongre DP'nin muhalefet zamanındaki idealist ruh-tan uzaklaşmış ve aşırı güç, güçsüzlüğe yol açmıştır. Bunun kanıtı ise kongrenin, toplanması ile ilgili gecikmeler, toplandığı sırada yaşanan parti içi çatışmalar ve bu çatışmaların getirdiği kopuşlar ve parti yönetiminde ortaya çıkan fikri ayrılıklar görülmektedir. Ancak bu ayrılıkların tabana yayılmaması nedeniyle ve sonraki seçimlerde DP, Türk siyasal hayatındaki, halk desteğini, stratejisini ve siyasetini korumuştur.

4.12. III. Menderes Hükümeti'nin İstifası (29 Kasım 1955)

1955 yılı itibarı ile DP meclis grubu, Menderes'e ve kendi hükümetine karşı iç çatışmaya girer. Parti grubu artık Menderes'ten de korkmuyordu ve hükümete karşı sert bir muhalefete giriyordu. DP grubu; haklarında yolsuzluk iddiaları bulunan, Maliye Bakanı Hasan Polatkan

¹⁵⁶ Zafer Gazetesi, 15 Ekim 1955

¹⁵⁷ Cumhuriyet, 21 Ekim 1955

ve Dış İşleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'yu istifa ettirdikten sonra kalan bakanlar da Adnan Menderes'e istifa dilekçesi verirler.

Bu olaylar üzerine, Adnan Menderes'in de istifasını Celal Bayar'a vermeye hazırlandığı bir sırada, DP milletvekili Mükerrerem Sarol, Sarolist Formül olarak siyasî tarihe geçecek teklifi ile Menderes hükümetini ipten almıştır. Sarol'un formülüne göre, "Menderes kürsüye çıkacak ve gruptan sadece kendisi için güvenoyu isteyecekti." Bunun üzerine kürsüye çıkan Menderes, kürsüde ateşli bir konuşma yapmış ve Grup da Menderes'e tam kadro güvenoyu vermişti.

Bunun ardından tekrar kürsüye çıkan Menderes, "Arkadaşlar, sayın milletvekilleri, siz Grup olarak her şeye kadirsiniz...(siz) isterseniz Hilafeti bile geri getirebilirsiniz!..."¹⁵⁸ demiştir. Bunun üzerine, Celal Bayar da hükümeti kurma görevini yeniden Adnan Menderes'e vermiştir.

Dördüncü kabinesini kuran Menderes, Bakanlar Kurulu'nu 8 Aralık'ta açıklamış, bu kabinede dokuz yeni Bakana görev vermiştir¹⁵⁹. 13 Aralık'ta DP Meclis Grubuna sunulan hükümet programında 4,5 saati aşkın görüşmeler yapılmıştır. Grup güvenoylarında oylamaya katılan 385 üyeden; 35 ret, 7 çekimser ve 341 kabul oyuyla güvenoyu almıştır¹⁶⁰.

Hükümet programı, 14 Aralık 1955 tarihinde TBMM'de, başbakan tarafından okundu. Yeni program üçüncü Menderes kabinesinin programının hemen hemen aynısı olduğu görülmektedir. Burada da "özel sektör"e verilen önem vurgulanmıştır. Bunun için de İşletmeler Bakanlığının yerine, Sanayi ve Madenler Bakanlığının kurulmasını öngörmekteydi.

Hükümet için TBMM'de yapılan oylamada ise 455 üye katılmış, 57 ret oyuna karşılık 398 oyla IV. Menderes Hükümeti güvenoyu almıştır. Böylece DP'nin Grup içinde katılım oranı güvenoyu düşük görülüyorsa da CHP, karşısında DP üyelerinin hükümetine sahip çıktığı ve Menderes'i desteklediği görülmektedir.

4.13. Demokrat Parti ve Basın

Siyasal iktidarlar açısından basın ile kurulan diyalog çok önemlidir. Arkasına basının desteğini alan siyasî partiler, iktidarda daha rahat eder diye de genel bir kabul bulunacaktır. Bunun bilincinde olan DP'li yöneticileri, gerek muhalefet yıllarında, gerekse de iktidarının ilk üç yılında

¹⁵⁸ BİRAND, s. 86.

¹⁵⁹ Zafer Gazetesi, 10 Aralık 1950.

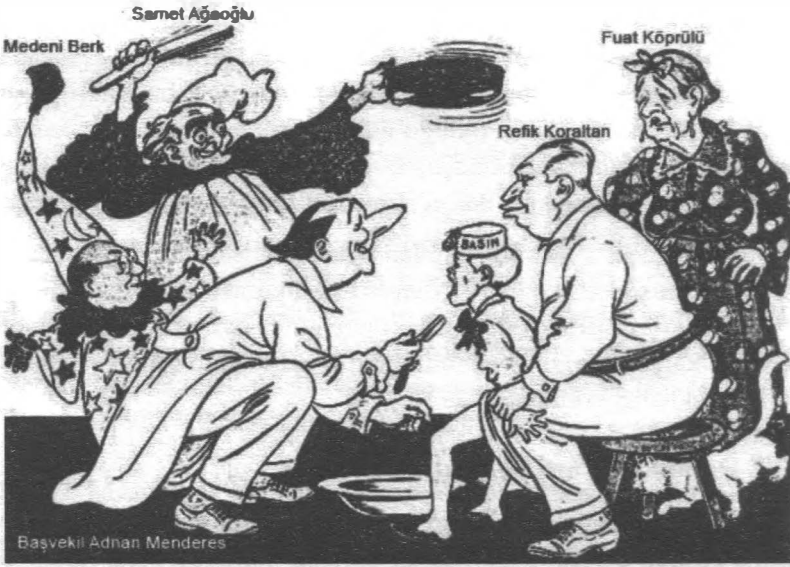
¹⁶⁰ TBMMZC, X,Cilt: 8, 12 Aralık 1955:235, 236.

basınla olan diyaloglarını, çok ılımlı bir seviyede tutmuş ve basınla uyumlu çalışmaya dikkat etmiştir.

Bunun için DP hükümeti, iktidara gelir gelmez basın kanununu çıkardı. Bu kanun; 1932'de çıkarılan basın kanununa göre daha özgürlükçü, liberal, gazete kurmayı kolaylaştıran, gazete sahiplerini ve gazetecilerin yargılatılmasına karşı çıkan bir kanundu. 1952 yılında ise bu kanun geliştirilmiş ve gazetecilere sendikal haklar, sosyal güvenlik, faysalanma ve kıdem tazminatı almaları hakları getirilmiştir.

Ancak bunlara rağmen DP iktidarının daha ilk günlerinde CHP yanlısı Basın, DP'ye karşı saldırılara başlamıştır. İktidarın her türlü hareketini "muhafeleti yok etmek istiyorlar" şeklinde yorumlayan Ulus, Yeni Ulus ve Akis¹⁶¹ gibi basın organları DP ve Menderes'i "Nazi ve Hitler Almanya'sına atıfta bulunarak, DP'nin istibdada doğru gittiğini"¹⁶² şeklinde stratejik bir politika ortaya koymuştur. Ulus başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın ve karikatürist Ratip Tahir Burak DP'ye karşı çok sayıda davayı kaybetmesine rağmen asılsız muhafeleti sürdürmüştür.

Halk gazetesi, 1957, Çizgi: Ratip Tahir Burak

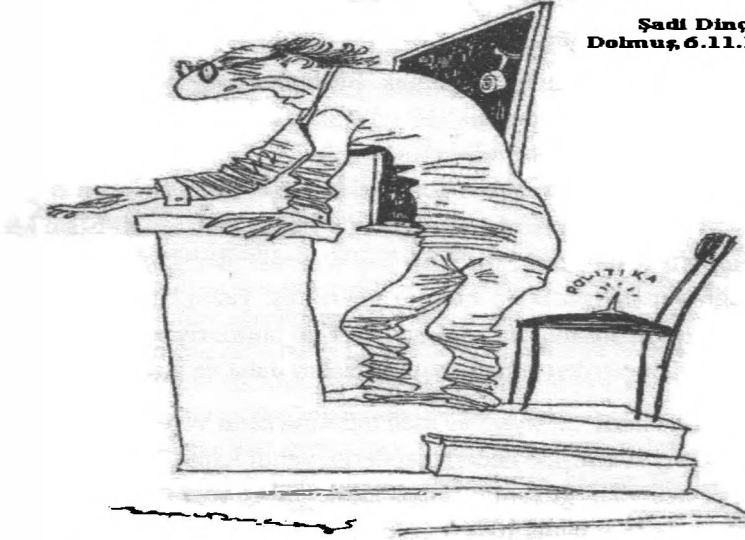
DP, muhafeletinin ilk yılları hariç tıpkı günümüzde AK Parti gibi basının büyük bir kısmı tarafından bir türlü kabul görmedi. CHP yanlısı basın özellikle DP'nin ikinci döneminden sonra DP'ye karşı çok sert bir muhafelette bulunmuştur.

¹⁶¹ Ulus, 23 Aralık 1950

¹⁶² Ulus, 24 Aralık 1950

ÜNİVERSİTE PROFÖSÖRLERİNİN HALİ!

Şadi Dinççağ,
Dolmuş, 6.11.1956

Başbakan Adnan Menderes'in bazı profesörleri "kara cübbeli papazlar" olarak tanımlaması üzerine çizilen bir karikatür. 27 Mayıs darbecilerinin emrine giren bir kısım Ordinaryüs Profesörleri gördüğümüzde zamanın Adnan Menderes'e hak verdiğine inanıyoruz¹⁶³.

DP hükümetinin 1953 yılında çıkardığı basın kanunu ile "namus, şeref ve haysiyet aleyhinde yayın yapılması ve itibar kırılması gibi yayınların yanında aile mahremiyetine yönelik yayın yapanlara, 6 aydan 3 yıla kadar hapis ve bin liradan on bin liraya kadar para cezası verilmesi hükmüne bağlanmıştır. Eğer bu suçlar milletvekili ve bakanlara yönelikse cezalar daha da arttırılabilecekti. Bu kanunla beraber devletin itibarını sarsacak yayınları yapan medya mensupları, bir yıl ile üç yıl arası hapis cezası ile 2. 500 liradan az olmayan para cezasına çarptırılacaktı.

Bunun neticesinde, iktidar ile basın arasındaki gerginlik artmıştır. Bu kanuna itiraz eden, Hüseyin Cahit Yalçın, Nihat Erim, Cemal Sağlam, Bedii Faik, Fuat Arna gibi dönemin ünlü gazeteciler gerek hapis gerekse de para cezalarına çarptırılmışlardır. 1954 yılında çıkarılan basın kanununa 1956 yılında eklemeler yapılmış ve bu kanunun hükümleri daha da ağırlaştırılmıştır¹⁶⁴.

5680 sayılı Basın Yasası'na eklenen üç maddeye göre, "sürelî yayınların, sorumlu müdürlerinin en az lise mezunu olmalarını, devamlı Türkiye'de oturmaları, amme hizmetlerinden yasaklı olmamaları, ağır hapis, kusurlu suçlar hariç olmak üzere, altı aydan fazla hapis cezası ile

¹⁶³ <http://www.mizahvecizgi.com> / (05.01.2011)

¹⁶⁴ TBMMZC, X,Cilt: 12, 6 Haziran 1956;208

hüküm giymemek, gibi niteliklerin yanı sıra; suç tasnii, resmi mercilere iğfal, iftira, yalan şahitliği, sahtekârlık, müstehcen ve hayâsızca neşriyat, fuhşiyatta tahrik, hırsızlık, dolandırıcılık, hileli iflas, emniyeti suiistimal suçlarından birine hükümlü olmamak. Bir haber hakkındaki, yanıt ve yalanlamada ise, hiçbir değişikliğe uğratılmaksızın alındığının ertesi günü aynen yayınlama zorunluluğu getirilmiş, ceza davalarına ait haberlerin yargı kararıyla yasaklanabilmesi kabul edilmiş ve basın suçlarına verilen cezalar da artırılmıştı. Ayrıca 6 Nisan 1956 tarihli basın kanuna göre altı aydan fazla bir süre hapis cezası alan kişilerin gazete müdürlüğü yapamayacakları hükmü getirilmiş. Yazılı basın ve radyo haberleri yoluyla, insanların şeref haysiyet ve onurlarıyla oynayan yayınları yapanlara verilen para ve hapis cezaları daha da arttırılmıştır.

Buna göre, "Devletin siyasî ve malî itibarına zarar verebilecek, ya da halkın heyecan ve telaşına neden olabilecek yahut kamu düzenini veya halkının devlete olan güvenini sarsabilecek, haber yazı ve fotoğraf yayınlarında 1 ile 3 yıl hapis 10 000 TL'den az olmamak üzere para cezasına çarptırılmaları, suçun tekrarlanması durumunda, cezanın bir misli; para cezalarının da on misli artırılması" kanuna bağlanmıştı. İnönü'nün buna tepkisi, "Mutlakıyet dönemine ait olan bu gidişin tehlikeli olduğu"¹⁶⁵; Zafer'in İnönü'ye bir gün sonraki cevabı ise "halkı ayaklandırmaya" teşvik suçlaması olmuştur.

İnönü'nün çıktığı Ege gezisinde DP aleyhinde, halkı ihtilale teşvik ettiğini belirttiikten sonra Zafer Gazetesi " millî münafık neler söyledi" derken ¹⁶⁶; Ulus, "toplanma ve konuşma hakkımız elimizden alınıyor, irtica hortladı, inkılâplar elden gidiyor, istibdat yönetimi"¹⁶⁷ devam ediyor şeklinde devrim ve muhafazakâr söylemlerin havada uçtuğu bir dönem yaşanmıştır. DP'nin basın ile ilişkileri 10 yıl boyunca, siyasetin etkisinde sürmüştür. Tıpkı DP CHP ilişkileri gibi ilişkilerde istikrar yoktur.

4.14. DP'nin Son Genel Seçimleri (27 Ekim 1957)

27 Ekim 1957 seçimleri, memleketin iç, dış siyasî ve ekonomik sorunların artması üzerine erken yapılan bir genel seçimdir. 1950 dönemi ile başlayan ekonomik ve sosyal gelişmeler bu dönemde daha ziyade partiler arası ilişkiler şekline dönüşmüştür. 1957 seçimlerine yaklaşılarda dönemde, Türkiye'de muhalefet üç partiden oluşuyordu. Bu muhalefet partileri; İnönü'nün CHP'si, Osman Bölükbaşı'nın başkanlığını yaptığı Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ve Fevzi Lütü Karaosmanoğlu'nun

¹⁶⁵ Dünya, 1 Haziran 1956

¹⁶⁶ Zafer, 6 Ekim 1952

¹⁶⁷ Ulus, 8 Eylül - 12 Ekim 1952.

başkanlığındaki Hürriyet Partisidir. (HP) Bu üç parti 1957 seçimlerinde DP'ye karşı birleşme kararı almıştır. Menderes 13 Ekim'de Trabzon ve bir gün sonra Giresun'da yaptığı seçim mitinglerde şöyle der¹⁶⁸:

İsmet Paşa buhran diyor. Buhran, Paşa'nın kafasındadır. İsmet Paşa hastadır. Malta humması, Asya gribi gibi bir hastalığa tutulmuştur. Onun hastalığının adı dar-ül iktidardır; Giresun'da ise, "İsmet paşa hayatının hiçbir devrinde bir gün dahi, vatandaşın serbest reyini ile iş başına gelmiş değildir. İlk serbest seçim yapıldığı gün de iş başından uzaklaştırılmıştır. (...)İmam hatip mekteplerini biz açtık derler. Bu okulların sayılarının bugün 18'e vardığından haberleri yok galiba... Türk milleti Müslüman'dır, Hatta başka memleketlerdeki Müslümanlardan çok daha hulus ile çok daha safiyane ve hurafeden azade olarak dinine bağlıdır. Bu memlekette camii inşa etmenin bile kusur telakki edildiği zamanlar oldu. Bir hoca görüldüğü zaman hürmet etmek itibar etmek gerekirken, onunla alay etmek, o devrin âdeti haline gelmişti. Bir kanuna dahi dayanmadan ezanın Türkçe okunması mecburi hale getirilmişti

Bu atışmaların arasında geçen Cumhuriyet tarihinin en sert seçimlerinden birisi hiç şüphesiz 1957 seçimleri olmuştur. DP bu seçimde ilk kez oy kaybına uğrayarak oy oranı yüzde ellinin altına düşmüşse de seçimi kazanır¹⁶⁹. 1957 genel seçimi sonuçlarına göre; DP'nin, 1954 yılına göre % 10.72 oy kaybıyla, 424 milletvekili çıkardığı; aynı yıla oranla oylarını % 5.71 artıran CHP'nin de, 178 milletvekilliği kazandığı anlaşılmıştır. Bu seçimlerde; Hürriyet Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Bağımsızların da 4'er milletvekilliği aldığı ¹⁷⁰anlaşılmaktadır. (TBMM'ne toplam: 610 milletvekili seçilmişti.) Böylece alınan seçim sonuçları iktidarı daha temkinli olmaya ve muhalefeti eleştiri dozunu arttırmaya sevk ediyordu.

1957 seçim kampanyalarının sertliği, seçimlerin sonucunda da sertlik ortamına neden oldu. Kayseri, Antep, Giresun, Samsun ve Çanakkaale'de seçim sonuçlarını protesto eden muhalif halk kitleleri sokaklara döküldü ve olaylar çıkardı. Hükümet olayları yatıştırmak için sert tedbirlere başvurdu. 1957 seçimlerini protesto eden muhalif kesimler, tıpkı

¹⁶⁸ Hidayet YAVUZ, *Konuşmalarıyla Adnan Menderes*, Cilt: I, Aziz Tüzen Matbaası, İstanbul, 1958, s.96.

¹⁶⁹ DP oyların; % 47,3'ünü (4.372.621) alarak 424 milletvekili çıkarmıştır. CHP ise oyların % 40,6'sını (3.753.196) alarak meclise 178 kişilik bir grup sokuyordu. CMP %7 (652.054) ile dört milletvekili, HP' de % 3,8 (350.597) oy ile dört milletvekili çıkarmıştır."

¹⁷⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 31 Ekim 1957

DP'nin 1946 seçimlerinde yaptığı gibi seçimlerde usulsüzlük, şiddet ve baskı uygulandığını iddia etmişlerdir.¹⁷¹

Bu açıklamadan sonra ülkenin çeşitli yerlerinde Vatan Cephesi örgütleri kurulmaya başlandı. Böyle bir örgütün kurulması ve pek çok taraftar toplaması, örgüte üye olanların adlarının radyolarda tek tek okunması siyasal ortamın iyice gerilmesine, muhalefet ile iktidarın birbirinden daha da uzaklaşmasına neden oluyordu. "Muhalefet bu gelişmeler karşısında ezilmemeye çalışıyordu. 24 Kasım 1958 tarihinde Hürriyet Partisi CHP ile birleşme kararı aldı¹⁷².

Özetle bu seçim sonuçlarından sonra DP kimilerine göre "yokuş aşığı"¹⁷³; kimileri tarafından da "Menderes ve arkadaşlarının kader diyagramının inişi" olarak kalmıştır¹⁷⁴.

4.15. Beşinci ve Son Menderes Hükümeti (05 Kasım 1957–27 Mayıs 1960)

Son Menderes Hükümeti, 25 Kasım 1957'de kurulmuştur. 1957 seçimlerinden, 1954'e göre, 79 milletvekili kaybıyla çıkan DP Meclis Grubu, 31 Ekim'de toplanarak, Cumhurbaşkanı adayı olarak Celal Bayar'ı, TBMM Başkan adayı olarak da Refik Koraltan'ı belirledi. TBMM'de 2 Kasım 1957 tarihinde (413) oy ile Bayar'ı Cumhurbaşkanlığı'na; Koraltan'ı da (404) oy ile TBMM Başkanlığı'na getirdi. Bayar, yeni hükümeti kurmakla beşinci defa Menderes'i görevlendirdi ve Başbakan Menderes son kabinesini 25 Kasım'da devlet radyosundan ilan etti.

Kabineye güven oylaması da, 4 Aralık 1957'de yapıldı. Beşinci Menderes Kabinesi, TBMM'den (403) oy ile güvenoyu aldıktan sonra, Başbakan Adnan Menderes, hükümet programını okumuş ve şu noktalar üzerinde durmuştur¹⁷⁵:

1. Programımızın da temel yapısını Demokrat Partinin programında ifâdesini bulan esaslar teşkil eder. Partimize göre, vatan ve millete mevcut şartlar ve imkânlar dâhilinde en faydalı şekilde hizmet edebilmeyi derpiş eden bu esaslarda mühim bir değişiklik elbette bahis mevzuu olamaz.

¹⁷¹ Ümit ÖZDAĞ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs ihtilali**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1997, s. 95.

¹⁷² CHP Araştırma Bürosu Yayın No:6, **1958'de İnönü (Nutuklar- Mesajlar-Makaleler)**, Ankara,1959, s.110.

¹⁷³ Metin TOKER, **DP Yokuş Aşığı 1954-1957**, C.III, Bilgi yay., Ankara, 1991, s.10

¹⁷⁴ AYDEMİR, 1993, s. 163.

¹⁷⁵ <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP23.htm>- 24.03.2009

2. İktisâdî cihazlanmada çok ilerlemiş, ileri bir refah seviyesine ulaşmış, her sahada lüzumlu tesis ve müesseselerini vücuda getirmiş milletlerle yan yana yaşamak, iktisâdî işbirliği yapmak, onlarla baş başa ve müsavi şartlarla siyasî münasebetler tesis ve idame etmek mecburiyetindeyiz. Hem buna muvaffak olabilmek, hem de vatanımızın kâim bulunduğu dünyanın bu çok nazik yerinde millî mevcudiyetimizi ve istiklâlimizi emniyet altında bulundurmak en mukaddes vazifemizdir. Bu dünyada yalnız başımıza ve kendi kendimize yaşıyor olsak, belki başka bir hayat tarzı ve daha ağır ve batı bir tekâmül seyri takip edip etmemek hususu münakaşa götürebilir. Fakat öyle bir vatanda yaşamaktayız ki, hudutlarımızı her tarafa karşı müdafaa etmek mecburiyetindeyiz.
3. Demokrasilerde matbuat rejimlerinin haiz olduğu ehemmiyeti izahtan müstağni addederek matbuata ait mevzuat ve tatbikatta da bizzat hürriyet nizamını zedeleyecek bazı boşlukların ve eksikliklerin mevcudiyetine işaret etmek lüzumuna kaniyiz. Bunların süratle gözden geçirilerek halledilmesini ele alacağız.
4. Hürriyetlerin suiistimali, sanki fikir ve tenkid hürriyetini tekemmül ettirmek gayesine matuf imiş gibi gösterilerek aşırı iddia ve taleplerde bulunulması ve böylece bir mesuliyetsizlik rejiminin tesisine çalışılması gibi teşebbüslerin memleket ve rejime büyük zararlar ıka edecek mahiyet taşıdığı artık aşikâr hakikatlardan olmuştur.
5. Hususi teşebbüsün ve yabancı sermayenin gelişmesi ve kifayetli ölçüde sanayi ve iş teşekkülleri kurabilmesi için, banka kredilerinden hukukî esaslara, münakale şebekesinden amme hizmetlerine kadar türlü imkânlar ve teşvikler iklimler yaratılmıştır.
6. Bütün Arap milletlerine ve bu arada Suriye'ye karşı tarihten gelen içtimai, tarihî, ciddi ve hakikî sebeplere istinaden kardeşlik bağlarıyla merbutuz. Şüphesiz ki, Orta - Şark milletlerine bilhas-sa kardeş saydığımız Arap Milletlerinin her birisinin hürriyet ve istiklallerine sahip olarak refah ve sâadete kavuşmaları aziz emelimiz olduğu kadar millî mevcudiyetimiz için de bir teminattır.
7. Tabii ve tarihî zenginliklerimizi ve millî değerlerimizi içte ve dışta tanıtmak gibi mühim ve şümüllü bir faaliyet mevzuunu da ihtiva eden bu işleri, matbuata müteallik vazifelerle birlikte bir umum müdürlüğün idaresi altında bırakmak artık mahzurlu görülmüş ve basın - yayın ve turizm işlerini ayrı bir vekâlete tevdi etmek lüzumu hâsıl olmuştur.

Son Menderes hükümeti genellikle ekonomik, askerî ve siyasî krizlerle geçmiş ve Adnan Menderes'in en az başarılı olmuş hükümetidir.

DP bu dönem yavaş yavaş zinde kuvvetlerini kuşatma ve yok etme kapanına girmiştir.

4.16. CHP'nin DP'ye Savaş İlanı (12–15 Ocak 1959)

CHP, 12–15 Ocak 1959 tarihinde yapılan on dördüncü kurultayında, muhalif siyasetine bir yön vermiştir. Bu kurultay sonunda CHP yönetimi, DP'ye karşı yürüteceği siyaseti artık savunma yaparak değil, tüm şiddetiyle saldırıya dönüştürmüştür¹⁷⁶. Bu Kurultayı Türk siyasal hayatının, dönüşüm sürecini başlatması açısından çok önemlidir. Çünkü CHP, artık seçimlerle iktidara gelemeyeceğini anlamış ve bürokrasi yandaşlarını ve Orduyu DP'ye karşı kışkırtmaya başlamıştır. Bu sert muhalefet, 1960 Darbesi'ne doğru şiddetini arttırarak devam ediyordu.

DP hükümeti, muhalefetin güçler birliği ve ilk hedefler beyannamesini kabul etmesi üzerine, buna misilleme olarak ilk başta İstanbul'da, daha sonra da yurdun dört bir yanında vatan cephelerini meydana getirmiştir. Böylelikle ülke çapında bir tarafta güç birliği ocakları bir tarafta da vatan cephesi ocakları kurulmuş ve halk iki kutba ayrılmış oldu. Birbirine ölesiye husumet besleyen iki ayrı halk kitlesi oluşmuştu. Birand'a göre "Bu, durum kardeşkanı dökmeye aday¹⁷⁷ olarak görülmektedir.

İnönü, Menderes'in duygusal kişiliğini alabildiğine tahrik ederek onu hatalar silsilesine sürükler. On yıllık DP, iktidarında Peker'in psikopat hakaretinden başlayarak 27 Mayıs 1960 İhtilali sabahına kadar bu politikasını tüm acımasızlığıyla sürdürür. Bu durum Menderes'te adeta bir "paşa korkusu" meydana getirir. Örneğin¹⁷⁸,

Suçluların telaşı içindesiniz!

Şartlar tamam olunca, ihtilal millet için bir hak olur!...

Sizi ben bile kurtaramam!...

27 Mayıs darbesinden sonra İnönü, Adnan Menderes'in eşi Berrin Hanımın ricasıyla Menderes'i idam cezasından gerçekten kurtarmak istese de, İnönü, "darbecilerin çıldırdığını kendisini dinlemediğini" söyler¹⁷⁹.

¹⁷⁶ EROĞUL, s. 227.

¹⁷⁷ Mehmet Ali BİRAND- Can DÜNDAR-Bülent ÇAPLI, **Demirkurat, Bir Demokrasinin Yokuşu**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991, S. 110

¹⁷⁸ AYDEMİR, s. 247. Zaman, İnönü'yü de haklı çıkaracaktır. Gerçekten de İnönü idamdan hemen evvel çok istemesine rağmen, Menderes'i MBK'nin idam kararından kurtarmayacaktı. Çünkü ipleri Batı'ya kaptırmuşlardı ve iktidar hevesine kan sıçramıştı artık. Bunun da baş sebeplerinden biri İnönü'ydü.

¹⁷⁹ BİRAND Belgesel

4.17. Tahkikat Komisyonu Kurulması (18 Nisan 1960)

1959 yılı Demokrat Parti'yi yıpratmak ve sonunu hazırlayacak İstanbul Topkapı, Çanakkale, Geyiklide ve Kayseri'de olaylara sahne olur. Buna karşılık olarak 12 Nisan 1960 günü DP grubu yayımladığı bildiri CHP'yi "silahlı ve tertipli ayaklanmalar hazırlamakla", bir kısım basını da bunu yalan ve çarpıtılmış haberlerle desteklemekle suçlar. Buna önlem olarak süresi ve yetkisi belirli yani üç ayda işini bitirecek bir Tahkikat Komisyonu'nun kurulması yönündeki kararın alındığını açıklıyordu. Muhalefetin bu çalışmalarına karşılık Demokrat Parti idaresi politikasını değiştirmeden icraatlarına devam ediyordu¹⁸⁰.

18 Nisan'da Demokrat Parti'nin önergesi TBMM'de kabul edildi. Kurulan ve hepsi de DP'li olan 15 kişilik komisyon ilk iş üç şeyi yasakladı:

1. Partilerin tüm etkinlikleri
2. Komisyonun etkinlikleri ile ilgili yayınlar,
3. TBMM'de komisyon ile ilgili görüşmeler ve bunlar hakkında yayınlar.

İnönü o gün TBMM'de yaptığı konuşmada "Bu demokratik rejim istikametinden ayrılıp baskı rejimi haline getirmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam... Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır" ¹⁸¹ diyerek 1960 askerî darbesine yeşil ışık yaktığı görülmektedir.

İnönü meclis kürsüsünden yaptığı bu konuşmasında; Türkiye'de yapılması planlanan darbeye Kore Darbesi'ni örnek göstererek, bir anlamda darbe girişimine yeşil ışık yakmıştır¹⁸². Bu konuşması nedeniyle de meclisten on iki gün uzaklaştırma cezası almıştır.

Türk siyasî tarihî açısından büyük bir dönüm noktası olan 27 Mayıs 1960 askerî darbesi yaşanacak ve Türkiye'de demokrasinin üzerine şal atılacaktır. On yıl boyunca devam etmiş olan Demokrat Parti iktidarı son bulacaktır¹⁸³. Meclis Tahkikat Komisyonu kurulduktan sonra, bu komisyonun rahat çalışabilmesi için görev ve yetkilerini belirleyen kanun çıkarılmıştır. Bu kanununa göre; Tahkikat Komisyonu üyeleri, Cumhuriyet savcısına, sorgu hâkimine, sulh hâkimine ve askerî hâ-

¹⁸⁰ Nazlı ILICAK, *15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor*, C.I, Kervan Yay., İstanbul, 1975, s. 244.

¹⁸¹ Metin TOKER, *Demokrasi'den Darbeye (1957-1960)*, Bilgi Yay., İstanbul, 1991, s. 234

¹⁸² ÖZDAÇ, s. 152.

¹⁸³ Hakan YILMAZ, *Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002, s. 201

kimlere tanınan bütün hak ve yetkilere sahip olacaktır. Tahkikat Komisyonu'nun çalışmalarını engelleyen her türlü yayın yasaklanacak, bu yasaklara uymayan gazeteciler cezaya tabi tutulacaktır. Komisyon gerekli gördüğü her türlü evrak ve vesikaya el koyabilecek, aleyhteki bütün siyasî faaliyetleri yasaklayabilecekti. Tahkikat Komisyonu'nun kararlarına itiraz edenler, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezasına çarptırılacaklardır. Ayrıca komisyonun çalışmaları gizli tutularak komisyon üyeleri faaliyetlerinden dolayı sorgulanamayacaklardır¹⁸⁴.

İnönü bu olayı, tüm il ve ilçe teşkilatlarına bildirmiş, CHP teşkilatlarını meclisteki durumdan haberdar etmiştir. Bundan sonra, meclis içerisindeki muhalefet iktidar çatışması sokaklara taşmış ve ihtilale giden süreç başlamıştır. Menderes 24 Mayıs'ta soruşturma komisyonunun görevini tamamladığını ve sonuçların en kısa sürede kamuoyuna duyurulacağı açıklayarak ortamı yumuşatmaya çalışmıştır¹⁸⁵. Menderes olayları yatıştırmak için, radyo ile halka şu konuşmayı yapsa da ok yaydan çıkmıştı¹⁸⁶:

İhtilalden dem vurulmakta, ihtilalin bir hak olduğu felsefesinden bahis açılmakta. Bu bir ihtilal mı sanki? İhtilali kim yapıyor? Hazırlanmış, tertiplenmiş ve içleri kinle doldurulmuşların teşkil ettiği bir zümrecik... Üç dört gündür, köşe kapmaca oynar gibi, sokaktan sokağa, meydandan meydana kaçışıp dağılan, dağılıp tekrar toparlanan sanki bir gerilla teşkilatı ve tıpkı bir iskeletin ve adalenin sarıp kaplayarak, vücudun meydana gelmesi gibi, bu gerilla iskeletinin etrafında bir kısım avare insanlar... Bu mu ihtilal? Bu İstanbul sokaklarında dolaştırılan bir yapmacık, bir uydurma göstermelik... Bu düpedüz bir asilik hareketi... Bir ayaklanma teşebbüsü. Bu, düpedüz bir siyasî irtica... Kavgasız, gürültüsüz, sükûnet içinde ve serbest bir seçimde Halk Partisi'nin şansı nerede ise sıfıra düşmüş... Ve dördüncü bir seçimi kaybetmeye ne Halk Partisi'nin ne de onun eski ve hakikî temsilcilerinin tahammülü yok... Parti de onlar da, bir dördüncü seçimi kaybetmeye dayanamazlar. O halde ne olacak? Gerilla teşkilatı, şayet seçim olursa, bu teşkilat ile seçim günlerini bir cehenneme çevirmek, kan ve ateş tufanı içinde seçimleri ve onun neticelerini yakıp yok etmek.

Askerler arasında sevildiğinden Cemal Ağa lakaplı, emeklilik için çantasını hazırlayan ve İzmir'deki çiftliğinde tarım ve hayvancılık hayalleri kuran dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel tarafından, Millî Savunma Bakanı Ethem Menderes'e, ülkenin içerisinde bulunduğu karışıklık ortamından nasıl çıkılacağı ile ilgili bir mektup

¹⁸⁴ ÖZDAĞ, s. 243

¹⁸⁵ AHMAD s. 162

¹⁸⁶ ÖZDAĞ, s. 160.

yollarınıştır. 19 Nisan 1960 tarihinde yaptığı konuşma sebebiyle İsmet İnönü'ye 12 oturum meclisten çıkarılma cezası verildi. Aynı şekilde Tahkikat Komisyonu, 23 Nisan 1960'da Fethi Çelikbaş ve Osman Bölükbaşı'ya TBMM oturumlarından uzaklaştırma cezası verdi

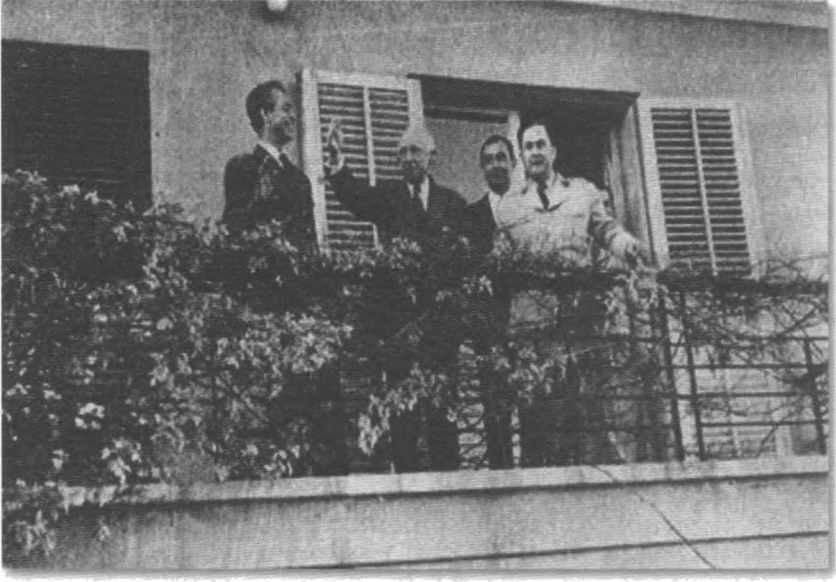
27 Nisan günü yani İhtilal'dan tam bir ay önce profesörler, Güney Kore darbesini örnek göstererek üniversite öğrencilerini kışkırtıyorlardı. Yurt öğrencileri yurt yurt dolaştırılıp, "yarın sabah yedide Üniversite bahçesinde¹⁸⁷" diye 555K'nun ilk provasını başarıyla uygulayacak İhtilal'dan sonra da bu gençlerin, asla ispatlanma gereği duyulmayan cesetlerin asfalta katıldığı yalanı salınacaktı. Bu süreçten sonra da 27 Mayıs 1960 tarihinde, Türk Silahlı Kuvvetleri içinde CHP ve İsmet İnönü ile işbirliği halindeki bir cunta darbe yapmış, darbe sonrasında DP iktidardan uzaklaştırılmıştır¹⁸⁸.

Seçimle başa gelemeyeceğini anlayan CHP'liler ülkeyi karışıklık ve gayri meşru yollara sokarak iktidarı yeniden elde etmeye çalışmaktadırlar. Mevcut hükümetin tüm ihtarlarına rağmen, CHP'liler bu yanlış yoldan dönmemişlerdir. CHP'nin bu kanun dışı eylemleri ve yıkıcı faaliyetleri, bir kısım basın tarafından da destek görmektedir. Muhalefet ve basın, orduyu ve ülkeyi oluşturan diğer kurumları DP hükümeti aleyhine kışkırtmışlardır¹⁸⁹.

¹⁸⁷ Abdi İPEKÇİ-Ömer Sami COŞAR, *İhtilalin İçyüzü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.106. İnönü, başta öğrenci hareketleri, ABD uşaklığı ve yolsuzluk iddiaları nedeniyle görevinden ayrılan Güney Kore lideri Syngman Rhee örneğini vererek darbesiyle halkı şöyle kışkırtır: Zannediyorlar ki Türk milleti Kore milleti kadar haysiyetli değildir... Artık sizi ben bile kurtaramam.

¹⁸⁸ 27 Mayıs darbesinden sonra (290 general'den) 275 general ve amiralle, 7.000 albay, yarbay ve binbaşı rütbesindeki subay ordudan tasfiye edilmişti. ABD Büyükelçisi Warren'in 11 Ağustos 1960 tarihli raporuna göre, emekliye sevk edilen subaylar, generallerin % 90'ı, albayların % 55'i, yarbayların % 40'ı, binbaşılardan da % 5'iydi. Emekli İnklâp Subayları (EMİNSU) olarak bilinen bu tasfiye hareketinin finansmanı tamamen ABD'den temin edilmişti. (<http://www.haber10.com/makale/21513/05.01.2011>)

¹⁸⁹ ÖZDAĞ, S. 144-148.

27 Mayıs darbesinin sabahında Org. Cemal Gürsel telefonda İnönü'ye "Emrinizdeyim Paşam" der. İki darbeci subay da Paşa'yı ziyaret ettikten sonra beraberce balkondan bindirilmiş kıtaları selamlarken.

15 yargıç ve 9 savcıdan oluşan Yassıada duruşmaları, o güne kadar kimsenin adını pek duymadığı, Yargıtay üyesi Salim Başol başkanlığında 14 Ekim 1960 yılında başlamıştır. Bugün için Başol'un adı, hukukun katli olarak tarihe geçen 592 sanık ve 19 ayrı davadan yargılamalar sonunda idam, müebbet ve ağır hapis cezalarıyla tarihe geçmişse de, Başol'un en iyi sözü "sizleri buraya tıkayan kuvvet böyle istiyor olmuştur." Çünkü hiç kimseye savunma hakkı ver(e)memiştir.

39 kişilik 27 Mayıs cuntasının resmi teşkilatı olan Millî Birlik Komitesi'nin emriyle 15 idam sayısız müebbet ve ağır cezalara çarptırılan DP'lilerden Bayar yaş haddinden idamdan kurtulurken Başbakan Adnan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dış İşleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu idam edilmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve çok sayıda DP bakanı ve milletvekilleri Kayseri cezaevinde tutulmuş ve Yassıada mahkemesinde aylarca yargılanmışlardır. Bunlardan bazıları intihar etmiş bazıları ise acımasız şartlara dayanamayarak kısa sürede hayatını kaybetmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. DEMOKRAT PARTİ'NİN SİYASAL MUHAFAZAKÂRLIK İLKELERİNE GÖRE ANALİZİ

Bunlar, Cumhuriyetçiliği, istibdatçılık; Halkçılığı kölecilik; Milliyetçiliği, milliyetsizlik; Devletçiliği, inhisarcılık; laikliği dinsizlik olarak tatbik ve icra ettikleri gibi, dilimizi de ıslah değil ifsat ettiler... Bu şekilde bir fenalığı bir düşman dahi yapmaz ve yapamazdı. Bu adamlar birer dost ve mürşit gibi göründüler, fakat birer düşman ve birer müfsit gibi hareket ettiler, adeta insanın bu adamların kanından ve milliyetinden şüphe edeceği geliyor.(DP Afyon milletvekili Gazi Yiğitbaş 1950)

Kitabımızın ilk dört bölümünde, DP'nin siyasal muhafazakârlık değerlerine göre analiz edilmesi amacına zemin oluşturmak için siyasal muhafazakârlığın, Batı'da ve ülkemizde yaşadığı süreci ve temel ilkelerini ele almıştık. Buna paralel olarak da Fransız İhtilali'nden çok partili siyasal hayata kadar (1789–1946) Türk siyasal hayatında siyasal muhafazakârlığı anlatmaya çalıştık. Bu bölümde, DP'nin on dört yıllık hayatını siyasal muhafazakârlığın genel ilkelerine göre analiz edeceğiz. Bunun başlıca önemi ise bu alanda ilk kez bir parti böylesine karşılaştırmalı bir analize tabi tutulmuş olmasıdır.

5.1.DP'nin Siyasal Muhafazakârlık Değerlerine Göre Analizi

Dördüncü bölümde de vurgulandığı gibi DP iç ve dış konjonktürel faktörlerin etkisiyle kurulan bir parti olarak analiz edildiğinde, muhafazakârlık ve liberalizm düşüncesine yakın olmuştur.

Burada bir noktayı hatırlamakta yarar var: Muhafazakârlığın tanınmadığı, hatta yasak olduğu, bir gazete haberine dayanarak Bakanlar Kurulu kararıyla partilerin kapatıldığı, İstiklal Mahkemesi başkanlarının başbakanlık yaptığı bir Türkiye’den bahsediyoruz. Bu ülkede bin yıllık bir toplum bir gecede üryan yapıp sokağa atılmıştı. Bu nedenle DP’nin siyasal muhafazakârlığın ilkeleriyle analizine girildiğinde hem siyasal muhafazakârlığın hem de Türkiye’nin şartlarını göz önünde bulundurmalıyız. Hatırlayacak olursak ana hatlarıyla ilk bölümde siyasal muhafazakârlığın temel ilkelerini şu şekilde tespit etmiştik:

1. Devrim ve her türlü toplumsal mühendislik projelerine karşıtlık,
2. Dinin çok önemli bir güç oluşu,
3. Geleneklere ve tarihe bağlılık,
4. Aile, toplum ve STK’ların esas olması,
5. Özel mülkiyet ve serbest piyasa taraftarlığı,
6. Devlet ve otoriteye bağlılık

Bu maddelerin sonunda ise birinci bölümde yaptığımız gibi, siyasal muhafazakârlığın bazı kavramlara yaklaşımı başlığı altında, DP’nin demokrasi, liberalizm, özgürlük ve eşitliğe yaklaşımını analiz edeceğiz. 1 Kasım 1922 yılında Saltanat’ın kaldırılmasıyla başlanan Cumhuriyet dönemi devrimlerinin, muhafazakâr bir devlet ve topluma en ağır darbeleri vuran uygulamalarının başında; dışarıyı için halifelüğün kaldırılması olurken içeride ise alfabenin değiştirilmesi ve hayatın her aşamasında etkin olan İslamiyet’in saf dışı edilmesi.

İkinci ve üçüncü bölümde de vurguladığımız gibi, Cumhuriyet döneminin hâkim zihniyeti, Yeni Osmanlıların Batıcı; Jön Türklerin Fransız İhtilali’nin en kötü kopyacıları olan, İttihat ve Terrakki (İTF) iktidarı (1908–18) döneminden süzülerek gelen son versiyondur. Bu zihniyetin karşısında Cumhuriyet döneminin tek adam, laik, devrimci elit anlayışına karşı çıkan Osmanlıcı muhafazakâr halk ve aydınlar bunları bir gölge gibi takip etmiştir. İşte Demokrat Parti, bu ikinci kesimden süzülerek gelen aydınların, bürokratların, askerlerin ve en önemlisi halkın kurumsallaşmış ve iktidara gelmeyi başarmış zafer abidesidir.

5.1.1. DP ve Cumhuriyet Devrimleri

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren tıpkı Fransız İhtilali gibi vahşete ve dehşete dayanan çok büyük sosyal ve siyasal devrimler yapılmıştır¹. Cumhuriyetin kurulmasından bile önce başlayan bu süreç, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar azalarak da olsa sürmüştür. Bu süreci konusu ve sayısı bakımından onaylamayan muhafazakâr kişiler ve gruplar II. Meclis kurulurken liste dışı bırakılmış; siyasal hareketler de bir bahaneyle, TıpCF, kapatılmıştır. Aynı şekilde muvazaalı, liberal bir liderin güdümünde, Conker'in silahını ensesine dayadığı SCF de, sadece bu sürece karşı olan muhafazakâr halkın toplandığı yer olduğu iddiasıyla kapatılmıştır. Böylece ülke 1908 yılından itibaren yaklaşık yarım yüzyıl bir yanardağ gibi sıkıştırılmıştır. Cumhuriyet devrimleri bu yanardağa karşı adeta top atışları kadar kışkırtıcıydı. Buna en iyi örnek üç dönemin en önemli iki adamı olan Bediüzzaman ile Mustafa Kemal arasında yaşanır.

Orijinal metni Çankaya Köşkü arşivinden yeni çıkarılan Bediüzzaman ve Mustafa Kemal arasında yaşanan görüşmeyi anlatan

¹ İskilipli Atıf Hoca gibi bazıları "Avrupa Taklitçiliği ve Şapka" kanun çıktıktan sonra

mektubun konumuz açısından önemli görülen on maddeden sadece üçü aşağıda sunulmuştur²:

1. Peygamberlerin çoğunluğunun Doğu'dan, âlim ve bilginlerin önemli bir kısmının ise Batı'dan çıkması, ezeli bir kaderin işareti- dir. Bu nedenle Doğu'yu ayağa kaldıracak din ve kalptir, akıl ve felsefe değildir. Doğu'yu uyandırdınız, hak ettiği yere getirdiniz, o halde tabiatına uygun davranınız. Aksi halde bütün emeğiniz ya boşa gider veya başarılarınız çok sathi (yüzeysel) kalır.
2. Düşmanınız ve İslamiyet düşmanı olan melun İngiliz, İslam dinine karşı olan duyarsızlığımızdan pek fazla istifade etti ve ediyor. Hatta diyebilirim ki, Yunan kadar İslam'a zarar veren, dinde ihmali- mizi bahane edip bundan faydalanan iç düşmanlarımızdır. İsla- miyet'in faydası ve milletin selameti için bu ihmali ortadan kal- dırmamız gerekir. İttihatçılar o kadar harika, gayretli, istikrarlı olmalarına ve fedakârlık göstermelerine rağmen, hatta İslam'ın uyanışına sebep oldukları halde, dinde kısmen laubalilik tavrı gös- terdikleri için içerideki millet onlardan nefret etti ve değersiz gö- rüldüler. Dışandaki Müslümanlar ise İttihatçıların dindeki ihmal- lerini görmedikleri için hürmet gösterdiler, gösteriyorlar (Hindis- tan gibi).
3. Dinin zayıflayıp etkisini kaybetmesine sebep olan alçak Avrupa medeniyeti yırtılmaya yüz tuttuğu bir zamanda ve Kur'an mede- niyetinin ortaya çıkmasının vakti geldiği bir anda lakayt ve ihmal- kâr bir şekilde "olumlu bir iş yapılamaz"; olumsuz ve yıkıcı işe ise bu kadar yıkıma maruz kalan İslam zaten muhtaç değildir. Na- polyon'a değil belki Selahaddin-i Eyyubi gibi İslâm kahraman- larına tabi olmanız gerekir.

Saltanat'ın kaldırılmasıyla başlayan süreç muhafazakârlığı hatırlatan Osmanlı önce yalnız bırakılmış akabinde tarihten silinmiştir. Oysa en mazlum ve mağdur Osmanlı hükümdarı olan Sultan Vahdeddin bile bizzat Kurtuluş Savaşı'na yardım etmişken ve komutanlarından Kazım Karabekir Paşa, buna destek vermişken bir yıl sonra, 3 Mart 1924, tüm İslam Âlemi'nin manevî simgesi olan Halifelik de kaldırılacaktır. Oysa bugün Avrupa ülkelerinin çoğunda sadece manevî güç olarak, sembo- lik krallıklar ve Vatikan bulunurken biz de yok edilmiştir. Bu konuda

² Mektubun tamamı için bkz. <http://www.haberturk.com/gundem/haber/587903-islam-alemi-kahramani-pasa-hazretleri> 07.01.2011). Bediüzzaman Tarihçe-i Hayat, 139-143, Yeni Şafak, Star Gazetesi, 07.01.2011.

tarihe saygı gösterilebilir ve bu kurumlar sembolik de olsa korunsaydı Türkiye'ye İslam ülkeleri arasında büyük bir güç sağlayabilirdi.

3 Mart 1924 tarih ve 431 sayılı kanunu üçüncü maddesi aynı zamanda Osmanlı Hanedanı mensuplarına, yurdu terk etmek için 10 günlük süre tanır. Ancak dönemin İstanbul Valisi Haydar ve Emniyet Müdürü Saadettin Beyler, bu süreyi de çok bularak kanunun kabul edildiği, 3 Mart gününün gecesi Dolmabahçe Sarayına gidip Halife Abdülmecit Efendi'yi birkaç saat içinde apar topar yola çıkarırlar.

Demokrat Parti iktidarı döneminde ise, 18 Nisan 1952 tarih ve 5958 sayılı kanunla, "Osmanlı Saltanatı Hanedanının padişahlar sulbünden olan erkek azası ve bunların erkek fûruu" dışında kalan hanedan mensuplarının Türkiye'ye gelmelerine ve bu kişilerin Türk vatandaşlığına alınmaları kabul edilir.

Bu tarih, bir deprem gibi bütün bir tarihin yıkıldığı gün olarak da tarihe geçmiştir. Bu tarihte meclis'e verilen önergelerin kanunlaşmasıyla muhafazakârlığın kaleleri bir bir yıkılır:

1. **Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması.**
2. **Tevhid-i Tedrisat ile eğitim ve öğretim laikleştirilmiştir.** Fransa esas alınarak, Türkiye Ecole unigue, sistemi kurulmuştur.
3. **25 Kasım 1925'te kabul edilen Şapka Kanunu**
4. **1925 yılında İslam takvim ve saatleri kaldırılmıştır.**
5. **17 Şubat 1926 tarihinde İsviçre'den medeni kanunu** alınırken, 10 Nisan 1928'de de Türkiye Devletinin dini, dinî İslam'dır, ibaresi anayasadan çıkarılır.
6. **6 Mart 1933 tarihinde başlanan ezan ve kamet'in Türkçe okunma** süreci 2 Haziran 1941 yılında Arapça ezan ve kamet okuyanlar üç aya kadar hapis veya on liradan iki yüz liraya para cezası verilir.
7. **15 Kasım 1935 tarihinde cami ve mescitler tasnif edilecektir ki,** bununla binlerce camii başta ahır olmak üzere depo olarak kullanılır. Örnek, Bursa Ulu Camii

Özetle Cumhuriyet dönemi, Fransız İhtilali'ni örnek alan bir süreçti. DP, tüm bu devrimler sürecinin farkında olarak kuruluşu sırasında, temel ilkelerini şu maddeler halinde ortaya koyar³:

³ Celâl BAYAR, **Ben de Yazdım, C.II**, Baha Matbaası, İstanbul, 1966, s. 112.

1. Atatürk inkılâpları sağlamdır, oturmuştur.
2. Milletten devlete doğru bir fikir ve uyarma akımının başlaması gereklidir. Türk milleti olgun bir millettir ve kendi kendisini idare etmeye muktedirdir. Öyle ise, kuracağınız partinin devlet yönetimini aşağıdan yukarıya doğru işleten bir parti olması icap eder.
3. Türkiye’de koruyucu devlet vasfına dokunulmadan, halkın yönetime katılmasını sağlamak lazımdır. Halkın yönetime katılması, dürüst bir seçim sistemi ile kurulabilir. Bunun çaresi, seçim sisteminizin çoğunluk esasına dayanmasıdır.
4. Politika kuvvetleri seçim yolu ile halkın eline geçecek, iktidarlar halktan gelen politik temayüllere göre memleketi yöneteceklerdir. Bütün kuvvetleri meclisin nefsinde toplayan, Atatürk anayasasının öngördüğü budur.
5. Tarihî gelişmeler göz önünde bulundurularak, laiklik mevzuunda hassas davranılmalıdır.
6. Yeni kurulacak olan parti “fikir kadrosuna” değil, “halk tefekkürünün temellerine” dayanacaktır.

DP’nin kuruluşuna hâkim olan bu temel ilkelere bakılacak olursa, DP’nin mevcut siyasî duruma karşı oldukça pragmatist ve temkinli bir anlayış benimsediği görülmektedir. Birinci maddedeki, “Atatürk inkılâpları sağlamdır, oturmuştur dokunulmamalıdır” düşüncesi sesi gür çıkan, Batı destekli, elit bir azınlığın hassasiyet gösterdiği konuların başında gelmektedir.

Ancak 14 Mayıs 1950 yılında iktidara gelen DP lideri Adnan Menderes bu maddeyi “devrimlerin tutanları var tutmayanları var, biz sadece halkın tuttuklarını tutacağız”, şeklinde yorumlar. CHP’nin “militan laiklik” anlayışı olarak tanımlanan devletin, dini baskı ve kontrol altına aldığı laiklik konusunda “hassas davranılması” gerektiği ifadesi ise, yaklaşık çeyrek yüzyılın ilk muhalif sesleri olarak görülmektedir. Çünkü bu ifade, 1925 yılında kapatılan TıCF’nin kapatılma gerekçesi olan, “fırkanın dine saygılı olduğu” ifadesini hatırlatmaktaydı ki; DP, bu maddeye kurban gitmek istemiyordu⁴.

Ahmad’e göre⁵ Demokratlar, Kemalizm’in altı ilkesini zamana göre yorumlayacaklarını, bunları, demokrasiyi geliştirerek ve hükümet mü-

⁴ Menderes, idamından hemen önce yazdığı mektubunda şöyle der: Kellemi onlara götürdüğünüzde efendilerinize deyin ki Adnan Menderes, 17 yıl önce hürriyet uğruna koyduğu kellesini almadığınız için sizlere müteşekkirdir.

⁵ Feroz AHMAD, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945–1980)**, Hil Yayınları, İstanbul, 1994, s.151.

dahalesini mümkün olduğu kadar azaltarak, bireyin hak ve özgürlüklerini arttıracığını belirtmişlerdir.

DP 14 Mayıs 1950 yılında yapılan genel seçimler sonucunda tek başına iktidara geldiğinde, devrimlere olan bakışını hem daha somutlaştırmış hem de sertleştirmiştir. 2 Haziran 1950 yılında hükümeti devralan başbakan Adnan Menderes cumhuriyet devrimlerini “devrimlerin tutarı ve tutmayanı” şeklinde ikiye ayırması, “bu şekilde devrimler parçalanarak onların bir kısmından vazgeçilebileceği”⁶, şeklinde yorumlanmıştır ki biz de buna aynen katılıyoruz. Başbakan Adnan Menderes, “halkın benimsediği devrimleri biz de benimsiyoruz ama halkın benimsemediklerini de kaldıracaklarını” belirttiği konuşmasında DP’nin devrimlere bakışını şöyle ifade etmiştir⁷:

Millete mal olmamış, millet vicdanına (bir) değirmen taşı ağırlığıyla çökmüş olan bazı tedbirleri ortadan kaldıracacağız. Millet vicdanına baskı yapmakta olan birtakım tedbirleri, 15–20 sene sonra üzerinde bekçi gibi duracağız, onları mutlaka muhafaza edeceğiz demek doğru mudur? Seçim beyannamemizde yazıldığı üzere (sadece) millete mal olmuş inkılâplarımızı mahfuz tutacağız.

Aydın Menderes ile yaptığımız görüşmede, DP’nin devrimlere yönelik bakışını şu şekilde ifade etmiştir⁸:

Devrimlerin tutanlar var tutmayanları var. Biz de DP’yiz. Milletin tuttuğunu tutarız. Milletin kabulü, bizim için de kabul edilmiştir. Milletin kabul etmedikleri de vardır. CHP 1950’ye kadar uğraştı. Millet reddetmişse biz de millete göre hareket edeceğiz. Ve bugünden sonra da kabulleri için milleti zorlamayacağız. Ancak Adnan Menderes’in düşüncesi sadece tutan ve tutmayan düşüncesini aşar. Türkiye’deki (o günkü) hiyerarşiyi de aşar. Doğru olan milletin tuttuğudur. Yani hiyerarşi’de milletin öncülüğüne yer verilmiştir. Bu düşünce o gün için bir karşı devrimdir. Ki zaten demokrasi bir devrimdir. Menderes’e göre en büyük devrim demokrasi devrimidir. Bu, milletin rüştünü ispat etmesidir. 1950, Türkiye’de demokrasinin inkılâbıdır. Bu, DP ve milletin ortaklaşa bir devrimidir. Bu nedenle DP kendini bu manada asıl inkılâpçı olarak görmektedir. İnkılâpların tutan ve tutmayan ayrımı da böylece anlamına kavuşmuş oluyor. Bu durum memleketin cari şartlarına da uygun düşmektedir.

DP’nin CHP’nin radikal politikalarına karşı gösterdiği tepki DP milletvekilleri arasında daha net ifade edilir. Örneğin, DP Afyon milletvekili Gazi Yiğitbaş: mecliste şu konuşmayı yapmıştır⁹:

⁶ Çetin ÖZEK, *100 Soruda Türkiye’de Gerici Akımlar*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1968, s. 169.

⁷ SAROL, s.238.

⁸ MENDERES, Görüşme Kaydı.

Bunlar Cumhuriyetçiliği, istibdatçılık; Halkçılığı kölecilik; Milliyetçiliği, milliyetsizlik; Devletçiliği, inhisarcılık; laikliği dinsizlik olarak tatbik ve icra ettikleri gibi, dilimizi de ıslah değil ifsat ettiler... Bu şekilde bir fenalığı bir düşman dahi yapmaz ve yapamazdı. Bu adamlar birer dost ve mürşit gibi göründüler, fakat birer düşman ve birer müfsit gibi hareket ettiler, adeta insanın bu adamların kanından ve milliyetinden şüphe edeceği geliyor...

Gerçekten 1923 ile 1946 yılları arasındaki devrimlere bakıldığında bunlardan şüphe edilmeyecek gibi görülmüyordu. Menderes mevcut durumu şöyle tanımlar¹⁰:

Şekli cumhuriyet olan birçok idarelerde millet idaresinin hiçbir veçhile hâkim olmadığını, aksine olarak şekli cumhuriyet olmayan birçok idarelerde ise millet idaresinin kayıtsız şartsız hâkim olabildiği misalleriyle herkesin bildiği bir hakikattir. Bu itibarla cumhuriyetin daha ziyade bir şekil meselesi olduğunu iddia etmekte hata yoktur. O halde çok evvel ilan edilmiş olmasına rağmen 14 Mayıs tarihini, bu memlekette tam manasıyla demokratik bir cumhuriyetin teessüsü mebdei, başlangıç noktası, olarak kabul etmek hakikatin tâ kendisidir.

DP Meclis Grubu'nun 3 Nisan 1951 tarihli toplantısında Ahmet Gürkan (Tokat) bir önerge vererek, anayasa diline cebren sokulan terimlerin çıkarılmasını ve anayasanın eski şekline getirilmesini isterken; Kasım Küfrevi (Ağrı) Anayasa ve İç Tüzükteki bugünkü (1951) uydurma ve anlaşılabilir öz Türkçeci dilin, millet diline çevrilmesi ve anti-demokratik hükümlerin, anayasadan çıkarılmasını önerirken; Diyarbakır milletvekili Mustafa Ekinci ise, "Bizim güzel dilimizde harsımıza (kültür) uymayan acayip terimler vardır. Dilimizi bu anarşiden kurtarmak için acaba hükümetin bir tasavvuru yok mudur? Çocuklarımızın okuduklarını biz anlamıyoruz"¹¹ demiştir.

1952 yılının mart ayının ilk günlerinde Fuat Köprülü ve 222 DP'li anayasanın dilinin "yaşayan dile" çevrilmesi hususunda bir yasa tasarısı hazırlamış ve Aralık ayında konu, DP grubunda değerlendirildikten sonra; 1945 yılında Türkçeleştirilen metinden vazgeçilerek eski metne dönüşmesi kararlaştırılmıştır. Anayasayı, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" haline getiren kanun 24 Aralık 1952'de kabul edilmiştir¹².

Adnan Menderes, 4 Mayıs 1951'de Meclis'te yaptığı konuşmada, Atatürk'ün kurdurmuş olduğu Halkevleri ve Halkodaları için "Halkev-

⁹ TBMMTD, IX, Cilt:4, 16 Kasım 1950, 28-29.

¹⁰ SÜKAN, s. 19

¹¹ DPMGMZ, IX, Cilt:30, 3 Nisan 1951, 45.

¹² EROĞUL, s.129-130.

leri, Halkodaları faşist anlayış ve düşüncelerin ürünüdür. Bunlar sosyal yapımız içindeki tümüyle gereksiz, boş, geri ve yabancı unsurlardır¹³ der ve bunların üzerine gider. Cumhuriyet devrimlerinin önemli toplumsal dönüştürme araçlarından biri olarak görülen ve Menderes'e göre¹⁴ "totaliter bir zihniyetin ifadesi olan" halkevleri kapatıldıktan sonra; köy enstitüleri de "komünizm propagandası yapıldığı, ders programlarının ehliyetli öğretmen yetiştirmeye elverişli olmadığı ve köylerde CHP'nin eli kulağı" olarak tek parti rejimini yerleştirmeyi amaçladığı gerekçesiyle, 27 Ocak 1954 tarih 6234 sayılı yasa ile Köy Öğretmen Okulları adı altında, öteki öğretmen okulları ile birleştirilerek, varlığına son verilir¹⁵.

On yıllık DP iktidarının bundan sonraki yıllarında da DP, sadece halka dayanarak üst üste iki dönem daha iktidara gelmiştir. CHP iktidarı döneminde uygulanan Arapça ezan yasağını kaldırmış, yukardan aşağı devrimler sürecini bitirmiş, Türk Dil Kurumu ile ilgili dildeki yenileşme çabalarına son vermiştir. 27 Mayıs darbesi öncesinde CHP'nin ihtilal çığırtkanlığı yapması üzerine Menderes, CHP şöyle uyarır¹⁶:

Demek oluyor ki iktidarda olan Halk Partisi lideri İsmet İnönü'ye göre, seçimlere girmemek, en az, memleketi harice kötülemek, halkı meşru yollardan ayırmak, ihtilale teşvik etmek, Balkan komitacılığı yapmak, şiddet politikasına gitmek demektir. Bugün ise, büyük vatanperverliktir. Görülüyor ki memlekette bir rejim buhranı değil, fakat siyasî bir ah-lâk buhranı vardır. Bereket versin ki, biz bir zamanlar muhalefet yapmışız. Eğer yapmamış olsaydık, bugün onların ne yapacaklarını, nasıl hareket edeceklerini dahi bilemeyecekerdi... Seçimlere iştirak etmemeleri bizim meşruiyetimize zerre kadar halel getirmez.

Özetle DP, muhalefet döneminde kanunların dışına çıkmayan temkinli pragmatist bir politika izlemiştir. Aynı şekilde oy gücüne güvenilek toplumsal mühendislik projeleri de uygulamayıp mevcut duruma ve halkın kabullerine göre hareket etmiştir. On yıllık iktidar döneminde ise kısmen de olsa anayasanın eski dile çevrilmesi, CHP mallarının hazineye devri, halkevleri ve köy enstitülerinin kapatılması nedenleriyle "karşı devrimci" olarak da görülebilir.

¹³ Metin AYDOĞAN, *Antik Çağdan Küreselleşmeye Yönetim Gelenekleri ve Türkler*, Cilt: 2, Umay Yayınları, İstanbul, 2006, s 955-956.

¹⁴ DPMGMZ, IX; Cilt:10, 12 Aralık 1950.

¹⁵ KARPAT, s.323.

¹⁶ Menderes, 1955, der. Kılçık, 1992a: 408

5.1.2. DP'nin Din Politikası

Yirmi yedi yıllık CHP iktidarının toplumda uyandırdığı nefretin başında, halkın dini yaşam ve düşüncelerine karşı düzenleyici ve dini kontrol altına almaya çalışan "militan laiklik" anlayışı olmuştur. Bu nedenle DP dönemi ile tek parti dönemi arasındaki en önemli farklardan birisi hiç şüphesiz laiklik konusunda yaşanmıştır.

Kemalist rejimin temellerinden biri olan laiklik, 1937 yılında Anayasa girmekle birlikte cumhuriyet rejiminin ilk büyük reformları da laiklik ile bağlantılı olup Kemalist din politikasının da temelini, oluşturmuştur. Lewis'e göre halk, İstiklal Marşı'nın yazıldığı Taceddin Dergâh'ına gidip, "Allah, bu milleti Allahsız CHP'den kurtarsın" diye dua ediyordu¹⁷. Bu nedenle DP'nin din politikası analiz edilirken, CHP'nin "militan laiklik" olarak tanımlanan laiklik anlayışına karşı DP'nin laiklik yorumu analiz edilecektir.

DP'nin kurulmasından hemen sonra DP Genel Başkanı Celal Bayar, düzenlediği ilk basın toplantısında bu konuya değinir. Bayar'a göre DP laikliği, "devletin hiçbir şekilde dinle ilgisinin bulunmaması ve hiçbir kanunun da, dine göre yapılmaması gerektiği" şeklinde anladığını DP'nin laiklik ilkesini benimsediğini ancak, din eğitimi yapmak ve din adamları yetiştirmek zorunluluğunu temin için uzmanlar tarafından bir program hazırlanması gerektiğini ifade etmiştir¹⁸.

DP programının 14. Maddesine göre DP'nin laiklik anlayışı iki esasa dayanmaktadır. Birincisi DP, CHP döneminin devrimci, dini devletin egemenliği altına almaya çalışan politikası ve halkın buna tepki gösterdiği anlayışına uygun yeni bir açılım getirmekte, bunun için halk ve devlet arasında bir çeşit ara yol bulmaya çalışmaktadır. İkincisi ise, 1923'ten sonra kontrol altına alınan dinin siyaset alanına karışmadan, kendi ilkeleri doğrultusunda yaşamasına izin vermeye çalışmaktadır.

Din konusunda görüşlerini bu şekilde parti programına koyan DP, bunu seçim çalışmalarında da ifade etmiştir. Bu çerçevede DP'nin 1946 yılındaki seçim kampanyasını, esas olarak iki temel üzerine inşa ettiği görülmektedir. Bunlardan ilki dinle ilgili olarak CHP'nin din üzerinde baskı yaptığı ve DP'nin din özgürlüğünü güvence altına alacağı sözünü vermiştir. İkincisi ise ekonomi üstündeki ezici devlet denetimine ilişkindi. DP, ekonomiye devlet müdahalesini azaltacağını, devlete ait iş-

¹⁷ LEWIS, s. 448.

¹⁸ Esmâ TORUN, *Çok Partili Yaşamın İlk Yıllarında Din Politikası*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 346.

letmeleri özel kesime aktaracağını, köylünün emeğinin tam karşılığını ödeyeceğine söz veriyordu¹⁹.

1950 seçimlerinde DP'ye iletilen talepler arasında dini özgürlük birinci sıradaydı. Örneğin 1946 seçimlerini izleyen dönemin ünlü gazetecilerinden Emin Karakuş'a göre halk 'bir zaman gelecek ölümüzü yıkayacak hoca bulamayacağız' diyerek²⁰, DP'ye bu konuda taleplerini iletliyordu. Aynı şekilde halk DP'den Arapça ezan okuma yasağını kaldırmasını da istiyordu. Fakat bu konuda DP'den net bir cevap alınamıyordu. Aynı zamanda İnönü'nün damadı olan gazeteci-yazar Metin Toker'in seçim çalışmalarında halkın, DP'den Arapça ezan isteğine liderlerin verdiği yanıtlar şöyleydi²¹:

Celal Bayar, eski abc'deki 8 rakamını hatırlatan kaşlarını bir daha havaya kaldırır ve susardı, o konuda sfenks gibiydi. Adnan Menderes, olayı tatlı bir şekilde geçiştirdi. Ne evet, ne hayır... Ama hayırdan ziyade evet'ten yana olduğunu gene de belli ederdi. Fuat Köprülü, daha babacandı, canım hele bir iktidara gelelim, hallederiz bu işleri, siz bize güvenin. Biz sizin arzularınızın gerçekleştiricisi olacağız. Refik Koraltan ise, o davudi sesiyle kimse ne dediğinden bir şey anlamazdı.

Aralık 1947'de Bayar, Ankara'da DP'nin Şükriye Ocağı Kongresinde, DP'nin lâiklik ile ilgili görüşünü daha da netleştirmiştir: Bayar, konuşmasında bu konuda şunları söylemiştir²²:

Arkadaşlar; şimdiye kadar hiçbir yerde partimizin tüzüğünde yazılı bulunan laiklik görüşümüz hakkında konuşmamıştım. Çünkü bunu, bizim aleyhimize ya dinsizlikle veya taassupla itham vesilesi olarak kullanacaklardı. Bugün bu bahse de temas etmek ve görüşümüzü açık olarak izah fırsatını bana vermiş bulunuyorsunuz. Din, vatandaşların mukaddes hak ve hürriyetlerindendir. Hiçbir vatandaşın imanı için taziyik ve tenkit etmek caiz değildir. Allah ile insan arasındaki münasebetlere müdahaleyi şiddetle reddederiz. Bunun içindir ki, ana ve babaların çocuklarına din dersleri ve dinî terbiye vermesini pek tabii görmekteyiz. Fakat buna mukabil daima saf, temiz ve yüksek kalması lazım gelen dinî hislerin politikaya âlet olmasına da bir zaman müsamaha göstermeyiz. İşte partimizin lâiklik hakkındaki telâkkisi açık olarak bundan ibarettir.

¹⁹ Ali Eşref TURAN, *Türkiye'de Seçmen Davranışı Önceki Kırılımlar ve 2002 Seçimi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 27.

²⁰ Emin KARAKUŞ, *40 Yıllık Bir gazeteci Gözü ile İşte Ankara*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 155.

²¹ Metin TOKER, *Demokrat Parti'nin Altın Yılları (1950–1954)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s. 49.

²² *Son Telgraf*, 2 Aralık 1947.

20 Haziran 1949 tarihinde toplanan Demokrat Parti'nin İkinci Büyük Kongresi'nde ise Celal Bayar laiklik konusunda şunları söylemiştir²³:

Laikliği, programımızda din hürriyeti manasında alıyoruz. Laiklik din-sizlik demek değildir. Programımızda laiklik dine hürmet esasını en iyi şekilde tespit etmiştir. Eğer biz iktidarda olsa idik, bu programı tatbik ederdik. Şunu söyleyeyim ki, Türk milleti Müslümandır. Müslüman olarak kalacaktır. Allah'ına Müslüman olarak gidecektir. Dini tedrisat meselesi bu bakımdan mühimdir. Fakat tamamıyla teknik bir meseledir. Biz programımızı tatbik etmek imkânını elde ettiğimiz gün en salahiyyetli ve mutemet kimseler tarafından tatbik şeklini de programa bağlayacağız. Simdi bana Katolikler, Ortodokslar ve diğer dinlere mensup bulunanlar hakkında ne düşünüyorsunuz? diye soruluyor. Cevap vereyim: Katolik, Musevi, Ermeni ve Ortodokslar bizde daha Tazminat'tan beri din hürriyetine sahip olmuşlardır. Eğer onların bu hürriyetlerini engelleyen bazı şeyler varsa bunları bertaraf edeceğiz. Biz dinin siyasete alet edilmesinin şiddetle aleyhindeyiz. Bu ne maksatla olursa olsun, bizzat o mukaddes mefhuma hürmetsizliktir. Biz irticanın da şiddetli aleyhindeyiz. Memlekette irtica yoktur, ama irticaa doğru beliren istidatları zamarında görüp önlemezsek bu memleketin felaketini hep beraber hazırlamış oluruz. Bu noktada hassas bulunmamız lazımdır. Aşırı sağcılık ve solculuk hakkında fazla söze ihtiyaç yoktur. Bu memlekette aşırı cereyanları tasvip edecek insanlar bizim aramızda yoktur. Biz, samimi insanlar olduğumuz için bu memlekete iyilik kimin tarafından gelirse gelsin yahut felaketler kimin tarafından önlenirse önlenir, onlarla beraber olacağımızı her zaman ilan ettik.

Bu kongrede, yukarda belirtilen konuşma çerçevesinde DP, din ile ilgili görüşlerini daha da netleştirmiş ve bu kez azınlıkların haklarını da tıpkı Müslümanların hakları gibi koruyacağını belirtmiştir. Bu çerçevede Bayar, gayrimüslimlerin din haklarının Lozan antlaşmasıyla korunduğunu, din ile ilgili ihtiyaçlarının bu antlaşma esasında korunacağını belirtmiştir.

DP tüm iktidarı boyunca bu sözüne uygun davranmış, hatta İstanbul Rumlarından milletvekili bile, Alexander Hocabulos, çıkarmıştır. Aynı şekilde Azınlıkların kurduğu derneklere de izin verilmiştir. Örneğin 1950 yılına kadar 75 azınlık derneği bulunmaktayken, 1950-60 arasında bu sayı 218'e çıkmıştır²⁴.

14 Mayıs 1950 yılında yapılan genel seçimlerden büyük bir zaferle çıkan DP'nin I. Menderes Hükümetinin programını okuyan Başbakan

²³ SAROL, s. 95-96.

²⁴ Ahmet YÜCEKÖK, *Türkiye'de Demek Gelişimleri*, Sevinç Matbaası, İstanbul, 1972, s. 151.

Adnan Menderes, iktidara gelmiş bir DP'nin din ve laiklik anlayışını şöyle ortaya koymuştur²⁵:

İrticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber, din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakikî laikliğin manasını biz böyle anlamaktayız. Bu itibarla, gerek din dersleri meselesinde; gerekse din adamlarını yetiştirecek yüksek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icabeden tedbirleri süratle ittihaz etmek kararındayız.

14 Mayıs 1950 seçimlerinin kazanılmasından sonra iktidara gelen DP'nin yaptığı ilk icraatı ezan sözünün yerine getirilmesi olmuştur. Menderes ve diğer DP yöneticilerinin seçim kampanyaları sırasında kendilerine "halk tarafından gelen en büyük talebin, ezanın yeniden Arapça okunması olduğunu ve bu nedenle bu yasağın anlamsız ve laikliğe da aykırı olduğunu belirterek, bu talebin görüşülmesi için, konuyu 13 Haziran'da DP grubuna göndermiştir²⁶. Bu yasak CHP'nin ezana müdahalesi, diğer laiklik tedbirlerinin herhangi birinden daha geniş bir halk kızgınlığına neden olmuştur²⁷.

DP Grubu aynı gün, Ceza Kanunu'nun 526. maddesinden "Arapça ezanın okunması ve kamet kelimesi hakkında takyidin de kaldırılması suretiyle istenildiği gibi okunması için, gerek hükümet tarafından getirilecek tasarının, gerekse arkadaşlar tarafından getirilecek tekliflerin kabul edilmesini oybirliğiyle ve alkışlarla"²⁸ kabul etmiştir.

Grup kararından sonra Kayseri milletvekili İsmail Berkok, Tokat Milletvekili Ahnet Gürkan ve 16 arkadaşının hazırladığı yasa tasarısı, 16 Haziran'da TBMM'ye sunulmuştur. Tasarı, DP'nin yanı sıra CHP'den de büyük destek görmüştür. Barutçu'ya göre "neredeyse çoğunluk, Türkçe ezan okumanın bir hata olduğunu itirafa gidecek kadar, Demokratların önerisini özelemle onamaya karar vermişlerdi²⁹. Bazı CHP'li vekillerin de desteklemesiyle, TBMM'de oybirliğiyle kabul edilen tasarı, 5665 sayılı kararla yasalaşp yürürlüğe konulması için Cumhurbaşkanlığına sunulmuştur.

Ancak Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın yasayı imzalamakta diretmesi üzerine, Başbakan Adnan Menderes buna önce Ankara'yı terk edip Mersin'e ardından da Aydın'daki çiftliğine çekilerek istifa edeceği resti çekmiştir. Menderes'in bu kararlı tutumu karşısında, cumhurbaşkanlığı

²⁵ SÜKAN, s. 13.

²⁶ ALBAYRAK, s.195.

²⁷ LEWIS, s.411.

²⁸ ALBAYRAK, s.195.

²⁹ BARUTÇU, s.443.

ğınca imzalanan kanun, 17 Haziran günü Başbakanlık tarafından tüm valiliklere telgrafla derhal bildirilmiştir.

Arapça ezana izin verilmesi konusundaki kanunun çıkması, DP tarihî boyunca en çok konuşulan ve halk arasında yaygın kabul gören uygulamalardan biri olarak tarihe geçmiştir³⁰. 17 yıl süren Arapça ezan yaşağını bugün de yaşayan Erzurumlu Said-i Nursi'nin talebelerinden Mehmet Kırkinci Hoca şöyle anlatır:

Erzurum halkı ikindi vaktinden itibaren ezanın aslıyla okunacağını haber aldı. Bütün halk sokaklara döküldü. Bir bayram havası yaşıyordu. Herkes kurban keseceği ne varsa alıp, Tebriz Kapı mevkiinden Lâlâ Paşa Camii'ne kadar dizildi. Minarelerden Ezan-ı Muhammedi okunmaya başladığı an, herkes sonsuz bir sevince gark oldu. Müftü Solakzade Sadık Efendi, 'Ya Rabbi! Ölmeden önce bize bu günleri gösterdin' diye hıçkırımlar halinde ağlamaya başladı.

Aydın Menderes'e göre, "Müslüman ülkeler arasında aslına uygun ezan okumayan tek ülke olan Müslüman Türkiye, böylece bu ayıptan da kurtulmuş oluyordu"³¹. Bu uygulama, hiç şüphesiz DP adının din'le birlikte bir parti olarak günümüze kadar anılmasını sağlayacaktır.

7 Temmuz'da, Ankara ve İstanbul radyolarında, her Pazartesi, Çarşamba ve Cuma günleri tanınmış hafızlar tarafından Kur'an okunmasına başlanmıştır. Aynı zamanda İlkokulların 3. 4. ve 5. sınıflarına din dersi konulması, dini eğitim veren okulların açılmasına karar verilmiştir. Aynı şekilde, 14 Temmuz 1950'de Fatih Sultan Mehmet'in türbesi ziyarete açılmıştır, Ağustos 1950'de, Deniz Müzesi olarak kullanılmakta olan Dolmabahçe Camii'nin halka açılmasına karar verilmiş ve 1 Eylül'de de Eyüp Sultan türbesi ziyarete açılmıştır³².

3 Aralık 1950 tarihinde, Arap harfleriyle tedrisat yapmak için gizli ya da aleni dersane açanlar hakkında 23 Eylül 1931 günlü 12073 sayılı kararnamedeki yasaklama kaldırılır ve böylece Kur'an kurslarının önü açılır. Çünkü Kuran okumak ve okutmak yasaktır. 1942'de gazete ve dergilerdeki her türlü dini yayın yasaklanırken CHP iktidarının son döneminde, 1949 yılında on il merkezinde on ay süreli imam hatip kursları açılmıştı. DP döneminde kurslar, birinci devresi dört, ikinci devresi üç yıl olan yedi yıllık imam hatip okullarına dönüştürülmüş ve sayıları 1951 yılında yediye ulaştırılmıştır.

³⁰ <http://www.haber7.com/haber/20041219/Menderes-Said-Nursi-iliskileri.php> (06.12.2012)

³¹ MENDERES, Görüşme Kaydı.

³² Son Telgraf, 2 Eylül 1950.

1950 yılına kadar İmam-Hatip okullarının sayısı 7 iken bu sayı 1960 yılında 19'a çıkarılmıştır. Aynı dönemlerde Kur'an Kurslarının sayısı da 237'den 1117'ye çıkar³³. Söz konusu dönemde din dernekleri tüm derneklerin %29,7'sini yani yaklaşık üçte birini teşkil ettiği görülmektedir. Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri, din eğitimi konusundaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir³⁴:

İlkokul çocuğu terbiye ve telkin çağındadır. Çocuk, dini de ancak telkin yoluyla öğrenecektir. Binaenaleyh çocuk Allah, peygamber vardır diye öğrendiği bu ilk bilgiyi bütün ömrü boyunca unutmayacaktır. Hâlbuki liseye gelip de kozmografya astronomi, fizik okuyan bir öğrenci Allah var diye inanmıyorsa veya inanıyorsa artık onun fikrini değiştiremezsiniz (...) Aynı tahsili yapmış ve aynı kudrette iki gençten biri namaz kılrsa oruç tutsa diğeri, bunları yapmazsa ve aksine boş zamanlarında içki içse ve kumar oynasa, soruyorum bunların hangisi memleket için daha faydalıdır. Yazık... Truman, Churchill vb... din adamlarının önünde diz çöker el öper... Yobaz olmaz... Fakat bizde dinden ve din lafından Allah adından vebadan korkar gibi korkulur... Kızılların ekmeğine yağ sürmeye hakkımız yoktur.

DP'nin iktidara gelmesinden sonra, Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla, dini yayınlar alanında da çok sayıda yeni eserler basılmıştır³⁵. Tüm bunların toplumda oluşturduğu psikolojik hava ve onun toplumda yansımaları Zürcher şöyle açıklamıştır³⁶:

DP döneminde laiklik politikalarının gevşetilmiş olması, muazzam kentleşme olgusu yüzünden kırsal kesim kültürünün daha da hissedilir hale gelmiş olduğu kentlerin günlük yaşamının içinde, İslâm'ı çok daha belirgin hale getirmişti. Türk aydınları o zaman –ve sonraları- bunu İslâm'ın dirilişi olarak algıladılar, ama her ne kadar faaliyet gösteren köktenci topluluklar varsa da, İslâm'ın dirilişi denilen şey aslında yalnızca, halk kitlesinin yaşamaya devam eden geleneksel kültürüydü; eskinin bağımlı sınıfı kendini ifade etme hakkını yeniden ısrarla savunuyordu.

DP'nin din alanında yarattığı olumlu hava kısmen dini yönelimli şiddet hareketlerini de motive etmiştir. 1940 yılından itibaren görülme-ye başlanan ancak DP'nin iktidara gelmesiyle şiddetlenen ve 1951 yılı-

³³ YÜCEKÖK, 1972, s.151.

³⁴ Cahide İLERİ AKSOY (Der.), Babam Tevfik İleri, Konuşmaları ve Görüşleri, Cilt: I, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1977, s. 83.

³⁵ İslam Dini, İslam Mütefekkirleri ile Garp Mütefekkirleri arasında Mukayese, Kutsi Hadis, İlahi Hadiseler, Hutbe, Radyoda Dini ve Ahlakî Konuşmalar... gibi dini konularda 20'ye yakın kitap ilk kez basılmıştır.

³⁶ Erik Jan ZÜRCHER, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.334.

nın başlarında bardağı taşıran damla olarak görülen Kırşehir'deki Atatürk büstünün de Ticaniler³⁷, tarafından tahrip edilmesi gibi Atatürk'ün manevî hatırasını hedef alan bazı şiddet hareketleri üzerine hükümet, "Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun" tasarısının hazırlanmasına kaynaklık etmiştir. Bayar, konuyla ilgili olarak basına şu açıklamayı yapar³⁸:

Filhakika Türkiye'de birkaç serseri heykellere taarruz etti. İki defa böyle bir hadise oldu. Hükümet de bunların yakasına yapıştı ve kanun dairesinde bu hareketlerin failleri cezalandırıldı. Meseleyi ferdi olarak mütalaa etmek lazım gelir. Türk milleti Atatürk inkılâplarını kendine mal etmiştir. Türkiye'de herhangi bir irtica bahis mevzuu olamaz. Bu yolda ferdi teşebbüsler yapılsa da bunların başları kırılır.

Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar hakkında Yasa Tasarısı, Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanarak, 29 Mart 1951 tarihinde TBMM'ye sunulmuştur. Yasa "Atatürk'ün anısına açıkça hakaret eden veya söven bir kimsenin 1 yıldan 3 yıla kadar hapis cezasıyla; heykel, büst ve anıtlarına veyahut mezarına zarar veren kıran, bozan veya kirleten kişilerin 1 yıldan 5 yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılmasını" öngörüyordu.

Meclis'te süren uzun görüşmelerden sonra "50 ret, 6 çekimser oya karşı; 232 olumlu oy ile yasa kabul edilmiştir. 179 milletvekili de oylamaya katılmamıştır³⁹. Burada açıkça görüleceği gibi, toplam vekillerin ancak yarısı böyle bir kanuna evet demektedir ki bunların üçte biri CHP'li kalanları da CHP ve basına karşı şirin gözükme isteyen sözde Atatürkçülerdir. Çünkü Atatürk, devrimci, Aydınlanma ve Fransız İhtilali, değerlerini savunan ittifakçı geleneğe bağlı bir kişiydi⁴⁰. DP vekilleri de muhafazakâr değerleri savunarak meclise gelmişlerdi. Zaten Eroğul da bu yasayı DP'nin "biçimsel Atatürkçülüğü" olarak değerlendirmişti⁴¹. Bizim de kanaatimiz bu yöndedir ki DP bununla, CHP tara-

³⁷ Türkiye'deki Ticanilere, daha çok 1940-50 yıllar arasında rastlanır. Bunların, Kuzey Afrika'da sömürgecilğe karşı etkili olan Ticianiye tarikatıyla doğrudan bir ilgisi yoktur. Ticanilerin lideri Kemal Pilavoğlu (1906-1977), gördüğü bir rüya ile Ticianiye tarikatının lideri Ahmed Et-Ticani'den tarikat ruhsatı aldığını belirtmiştir. Ankara Hukuk Fakültesi'ni son sınıfta terk eden Pilavoğlu, 1940'lardan itibaren, doğup büyüdüğü yer olan Ankara ve çevresinde tarikat faaliyetlerinde bulunmuştur. Faaliyetini yoğunlaştırdığı belli başlı merkezlerden biri Ankara'nın Çubuk ilçesi, bir diğeri ise Çankırı'nın Şabanözü ilçesiydi. Pilavoğlu liderliğindeki Ticaniler, yurdun dört bir yanında Atatürk heykellerine saldırmakla ün yapmıştı.

³⁸ Zafer Gazetesi 16 Şubat 1954

³⁹ ALBAYRAK, s.231.

⁴⁰ ZÜRCHER, 2004, s.41.

⁴¹ EROĞUL, s.129.

fından kendisine karşı kullanılan Atatürk ve laiklik silahlarını CHP'nin elinden almak istemiştir.

16 Ekim 1957'de, Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri, Samsun'da yaptığı seçim konuşmasında, DP'nin 17 imam hatip okulu açtığını, 7 yılda 15 bin cami kurduklarını, din adamı yetiştirmek için yeni dini okullar açacaklarını, İstanbul'u ikinci Kâbe yapacaklarını, her fabrika bacasının yanında bir de minare dikeceklerini⁴² belirtmiştir ki bu konuda "Mabet-siz Şehir" unvanlı Ankara'ya Kocatepe Camii'nin temellerinin bu dönemde atılmıştır. Eski DP Milletvekili Gıyaseddin Emre, 1925–1950 yılları arasında tek bir cami yapılmadığı için adı "Mabetsiz Şehir"e çıkan başkent Ankara'ya bir mabet kazandırmak için çaba sarf eden Adnan Menderes portresini ortaya çıkaracak şekilde şöyle anlatıyor ⁴³:

"Kocatepe Camii'nin temelini atılacağı günlerdi. Allah rahmet eylesin Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırhoğlu'nun yanına gittim. Dedi ki;

- Gıyasettin Bey, Menderes beni çağırmış. Benimle birlikte gelir misin?

- "Hocam" dedim, "Seni çağırmış ben niye geleyim?"

- "Ne soracak bilmiyorum; sen de yanımda ol" dedi.

- "O halde ben önceden gideyim siz sonra gelin" dedim.

Saat 16'da görüşeceklermiş. Ben belirlenen saatten önce Adnan Bey'in yanına gittim. Saat 16.00'da Diyanet İşleri Başkanı'nun geldiğini haber verdiler. "Gelsin" dedi Menderes. Az sonra kapı açıldı. Adnan Bey Diyanet İşleri Başkanı'na hitaben şöyle dedi: "Kocatepe Camii'nin

⁴² Zafer, 23 Ekim 1957.

⁴³ Menderes, seksen altı tarihi caminin de (Sultan Ahmet, Süleymaniye dâhil) onarıldığını belirtmiştir. Yurt dışı gezilerinde başkentlerin genellikle, (şimdiki kapitalizmin mabetleri olan AVM'ler etrafında değil) dini mabetlerin etrafında geliştiğini belirten Menderes, bunun için Ankara'ya uygun bir caminin yapılmasını istemiş ve böylece günümüzde Kocatepe Camii olarak bilinen caminin ilk düşüncesi ortaya çıkar. konu 13 Eylül 1956 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanırken Başbakan'ın cami yaptırma demeklerine yaptığı bağış da basında yer almıştır. 1956'da Türkiye Diyanet Sitesi Yaptırma ve Yaşatma Derneği Kocatepe Camii için, 1957 yılında bir proje hazırlatmış, Adnan Menderes'in ilgilenmesiyle caminin Ankara'ya hâkim bir tepesi olan Kocatepe'de yapılmasına karar verilmiştir. Mimar Vedat Dalokay'ın hazırladığı projeye göre 1963 yılında caminin temelleri atılmış, idare binaları ise 1964'te tamamlanmıştı. Menderes buna Aydın'daki Çiftliğinde cins atlarını satarak katılmıştır. İbrahim Refik, **Geçmişten Geleceğe Işıklar**, Albatros Yayınları, İstanbul, 2000, s. 155–6. Cezmi ERASLAN, "Atatürk'ten Sonra Türkiye İç Politikası", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırmaları. Merkezi, Ankara, 2002, s. 567; Ulus 30 Haziran 1957

temelini atıyoruz. Babamın hayrı için temele bir şeyler koymak istiyorum. En helalinden ne yapabiliriz? Ne yapmak uygun olur?”

Başkan sordu:

- Babanızdan intikal eden arazinin dışında başka neler var?

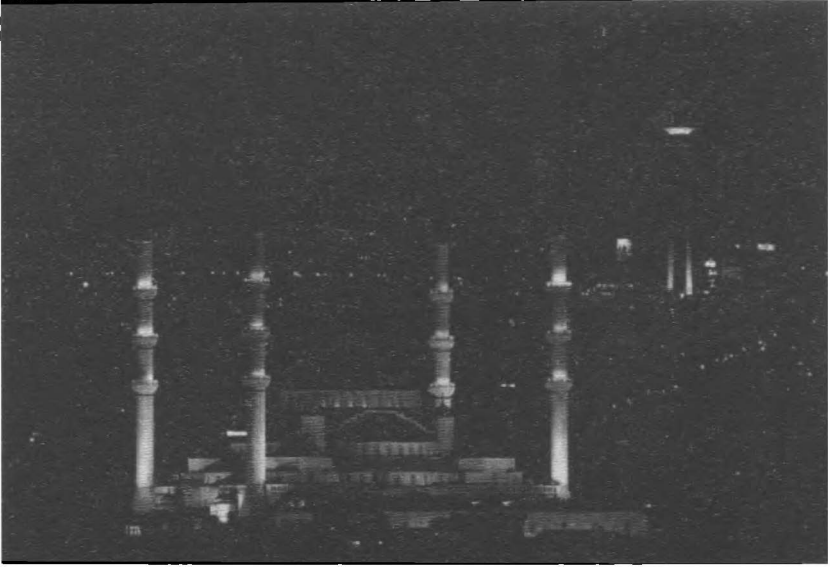
- “Atlar var” dedi Adnan Bey. Başkan,

- “Atları satabiliriz” cevabını verdi. Menderes safkan İngiliz atlarından bir kısmını satıp 110 bin lirayı temele harcadı. Temel atıldıktan iki gün sonra Menderes’i tebrik için gittik. Ahmet Emin Yalman’ın 1931 yılında yazdığı bir makaleyi saklamış. Çıkarıp bize okudu. Yalman diyordu ki;

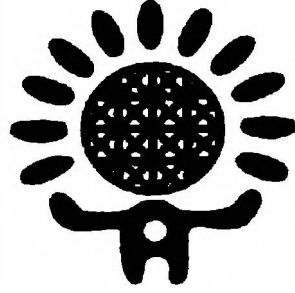
- “Bütün başkentler büyük bir mâbedin etrafında kurulmuştur. Bu hurafeden kendini kurtaran tek başkent Ankara’dır”

Menderes:

- “İşte” dedi, “Kocatepe Camii’ni vücuda getirebilirsek Ahmet Emin Yalman’ı fiilen tekzip etmiş oluruz!”

Menderes’in fikir babası olduğu ve ilk harcını koyduğu Kocatepe Camii’nden Çankaya’ya aşağıdan yukarıya gece bakışı.

Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin önceki flaması Kocatepe Camii üzerine inşa edilmiştir. Ancak bir kısım modern tarihçiler atalarını ille de Hititler ve Sümerler'e dayandırmak isterler⁴⁴.

Din eğitimi konusunda İmam Hatip okullarının daha nitelikli bir eğitime sahip olmasını sağlamak amacıyla, Yüksek İslam Enstitüleri'nin açılışı için Adnan Menderes'in büyük gayret göstermiştir. Bu konudaki taleple kendisini ziyaret eden heyete şu açıklamayı yapmıştır⁴⁵:

Hayatım pahasına bile olsa imam hatip okullarının yüksek kısmını açacağım. Eğitim-öğretim sahasında din konusuna önem veremiyoruz. Bunu laikliğe aykırı sayıyorlar. Milletimizin mayası ahlâktır, imandır, İslam'dır. Eğer biz bugün ayaktaysak, aksakallı bir dedenin kucağında büyüdüğümüz için ayaktayız.

DP dini, aynı zamanda komünizm ve SSCB'ye karşı bir panzehir olarak da görmekteydi. Bu yüzden bu yöndeki yaklaşımı daha ilk anda hükümet programına konulmuştu. Çünkü DP için din, toplum ve birey hayatında ne kadar önemli idiyse anarşi ile eşdeğer görülen sol ve komünizm de o kadar tehlikeliydi. Bunu DP'nin kurulması sırasında komünist Zekeriya Sertel'in saf dışı edilmesinde gördüğümüz gibi, DP iktidarının

⁴⁴<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetay&Date=12.8.2008&ArticleID=893201> 06.01.2011

⁴⁵ **Zaman**, 24 Kasım 2008.

son anına kadar bu hassasiyeti görmektedir. Menderes, ilk hükümet programının sunulmasında bu konu hakkında şu açıklamayı yapar⁴⁶:

Şimdi arkadaşlar, ırkçılık, sağcılık, solculuk meselesine geliyorum. (...) Solculuk meselesi; bu meselede dikkat edecek olursanız, şimdiye kadar gelmiş ve geçmiş hükümetlerden çok daha katı ifadelerde bulunmuşuzdur. Hakikaten Halk Partisi hükümetleri solculukla mücadele etmek kararında olduklarını söyledikleri halde, solculukla mücadele ediyor gibi görüldüğü halde, solculukla müessir bir mücadele yapıp yapılmadığını hepimiz takdir edersiniz. Biz solculukla mücadele ederken asıl kanunî yollardan ayrılmayacağız. Solculuğun nereden başlayıp nerede bittiğini kati olarak tayin edecek kanunî kistasları bulup ortaya koyacağız. Ta ki hâkimlerimiz bunu teşhiste tereddüde düşmesinler ve hükümlerini vermekte mütereddit Adnan Menderes, burada kendisine "Ayrı şeyi ırkçılık için de istiyorum; nerede başlıyor, nerede bitiyor?" diyen Sadri Maksudî Arsal'a (Menderes'in hocası) "Sayın hocam, müsterih olmanızı rica ederim. ırkçılığı biz solculuk gibi mutlaka mücadele edilip sökümden sökülüp atılması lâzım gelen bir mesele, bir cereyan olarak kabul ediyor değiliz". Nihayet ırkçılık, bir fikrin, hissin dalâleti olabilir. Fakat solculuk böyle değildir. Biz solculuğu bugün "bu memleketin aleyhine ve zararına çalışan kuvvetlerin ajanı olma" manasına alıyoruz. Bunları bir fikir ve his kabul etmekten uzağız. Bu tarife dikkat etmek lâzımdır. Bugün ırkçılık ve solculuk derken, "ikisini de müteakib istikametlerde, aynı seviyede tutuyor" diye hükmetmek doğru olmaz.

1952 yılından sonra her türlü aşırı akımların, sağ ve sol, üzerine giden DP Türk Milliyetçileri Derneği'ni 9 Temmuz 1953 yılında kapattıktan sonra sol ve komünizm bir düşünce olmaktan çok bir Sovyet ajanlığıyla ve dinsizlikle eşdeğer görmüştür. Bu durum II. Menderes Hükümet Programına şöyle yazılır⁴⁷:

Kökü dışarıda olan teşkilatın faaliyetini fikir hürriyeti çerçevesinde mütalâa etmek ve müsamaha ile karşılamak bizim için mümkün değildir. Bir çete halinde gizli ve teşkilât olarak muhayyel bir istilânın öncülüğü vazifesini görmeye yeltenenlere karşı kanunî tedbirlerimiz daima şiddetli olacaktır.

Böylece DP bir yandan dini, toplumun istekleri doğrultusunda serbest bırakırken aynı zamanda onu, komünizme karşı bir panzehir olarak kullanmıştır. Yine III. Menderes hükümetinin programını okuyan

⁴⁶ Halûk KILÇIK, (Der.), **Demokrat Parti Meclis Grubu, 28 Mayıs 1950, Hükümet Programı Tartışmaları, Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri**, Cilt II, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 7-8.

⁴⁷ II. Menderes Hükümeti Programı, <<http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/>>(24.11.2008).

Başbakan Adnan Menderes'e göre⁴⁸, "manevî değerlerle yetiştirilmemiş gençliğin, bilim ve teknikle donatılsa da, özgür ve bağımsız bir ülke için güvence oluşturmayaacağı ve bundan dolayı gençliğin manevî değerlerle yetiştirilmesi gerekmektedir. Bu durum Öğün'ün muhafazakârların temel sembollerinden olarak gördüğü fabrika bacalarının yarı başında bir minare tiplmesine de uygun düşmektedir⁴⁹ Türk hacılarının uzun bir fasılının ardından, ilk kez Hac'ca gitmeye başladığı ve 1950 yılında yaklaşık dokuz bin kişi hacı olur⁵⁰. Menderes'in din ile ilgili görüşleri de şöyledir⁵¹:

Müslüman'ım, Müslüman olduğumdan da şeref duyuyorum. Müslümanlığın çağdaşlaşması için çalışmalarımız vardır. Açtığımız okullar bunun delilleridir. Müslüman, dinin büyüklüğü, insanî yönü, adaleti, ilmi ile en mükemmel bir dindir. İlme karşı bütün kapılar açıktır. Müslümanlık müspet ilime hizmet eder, ona yardımcı olmaya çalışır. Din adamlarımızı en iyi şekilde ilimle, bilgiyle güçlendirerek yetiştirmek mecburiyetindeyiz. Türk Milleti Müslüman'dır, Müslüman kalacaktır. İslamiyet'in bütün icabatı vatandaşlarımız tarafından tam bir serbestliğin içerisinde icra olunacaktır.'

DP, CHP dönemi uygulamaları arasında gördüğü ve Türk İnkılâbı'nın en aşırı unsuru olan "militan laisizm"⁵² tanımladığı politikayı, gelenekle banıştırılması gereken önemli bir çatışma noktasıdır⁵³ ve DP bu konuda kısmen de olsa başarılı olmuştur. Albayrak 1950 seçimlerinde DP'nin din sömürüsü yaparak oy topladığı iddialarına eleştiri getirmektedir⁵⁴. Millet Partisi, dini değerleri daha çok kullandığı ve dindar kesimlerin duygularını daha okşayıcı bir politika izlediği halde, seçmenler bu partiye ilgi göstermemişlerdi. Aynı şekilde CHP de seçim propagandasında hatta programında dini duyguları okşayan ifadeler kullanmıştır. Fakat toplum bu konuda DP'ye basiretiyle hareket ederek DP'yi üç dönem üst üste iktidara getirmiştir ki günümüze kadar AP, ANAP ve şu AK Parti kendini DP'nin devamı olarak tanımlayarak halktan meşruiyet istemektedirler.

⁴⁸ Nuran DAĞLI ve Belma AKTÜRK, *Hükümetler ve Programları (1920-1960)*, TBMM Yayınları, Ankara, 1988, s. 176.

⁴⁹ ÖĞÜN, 2004, s. 579.

⁵⁰ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yay., Ankara 2009, s. xv

⁵¹ Güneş Gazetesi, 10 Ekim 1986; Tercüman Gazetesi, 22 Eylül 1987

⁵² DP, iktidara geldikten sonra, laikliği "din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı olması" şeklindeki gerçek manasında, pozitif, uygulayacağını belirtmiştir. Militan laiklik (laikçilik) ise, devletin din konularında bireyi yönlendirmesi, bireyin dinden kopartılmasını ifade etmektedir.

⁵³ Nazım İREM, "Kemalist Modernizm ve Türk Gelenekçi-Muhafazakârlığının Kökenleri", *Toplum ve Bilim*, 74, Güz, 1997, s. 63.

⁵⁴ ALBAYRAK, s.178

CHP'nin DP'yi dini siyasal amaçlarına alet etmekle suçlaması ve Said-i Nursi'yi bunun için görevlendirdiğini ileri sürerek, DP Emirdağ ilçe teşkilatının Said-i Nursi hareketinin etkisinde kalarak bazı girişimlerde bulunduğunu iddia etmesidir. Nursi, DP'nin kurulmasından sonra yazdığı bir mektubunda "siyaseti dinsizliğe alet eden bir grubun karşısında (CHP) siyaseti dine dost yapan bir gruba destek vermek gerektiğini"⁵⁵ belirtmiştir. Ancak Mardin'e göre, DP zamanında Said-i Nursi'nin eserleri basılmış ve bu eserlere mahkemelerden beraat sağlanmışsa da, 1950'den itibaren Nurculuğun Türkiye'nin büyük şehirlerinde gördüğü rağbet karşısında DP daima dikkatli davranmıştır⁵⁶. Örneğin, DP Emirdağ ilçe teşkilatının "Nurcuların kontrolüne" geçtiği iddiaları üzerine Adnan Menderes, şu telgrafla tüm ilçe teşkilatına işten el çektirilmiştir⁵⁷:

Partimizin program ve prensiplerine aykırı hareket ve vazife ve salahiyetini tecavüz etmiş olmaları dolayısıyla, Emirdağ Müteşebbis İlçe İdare Kurulu'na işten el çektirilmiştir. Buna göre muamele ifasını rica ederim.

Cevheri'ye göre DP'nin cemaatlere yaklaşımı daha çok pragmatik ve karşılıklı saygı ilişkisine dayanmaktaydı⁵⁸:

Said-i Nursi'nin DP'ye bir sempatisi olduğu biliniyor. Ama siyaset olarak, ben şahsen kendim DP'de görev yaptım seçimlerde 1957 de belediye seçimlerinde bulundum, cemaatlerin sempatisi alınmaya çalışıldı. Ama cemaatleri aktif olarak, fonksiyonel olarak siyasetin içerisinde kullanmak fikri olduğunu sanmıyorum.

Aynı şekilde dini, komünizme karşı bir koruma olarak da gören DP, bu konuda dine siyasal ve toplumsal hayatta bir tampon görevi verdiği görülmektedir. Eroğul'a göre DP döneminde "Cumhuriyet Türkiye'sinin din politikasında esaslı bir değişiklik olmuş, Atatürk döneminin "militan laiklik" siyaseti tamamen terk edilmiştir⁵⁹.

1950'lerde DP iktidarının sağladığı din özgürlüğü ortamının üniversite eğitimi alan kişilerin aynı zamanda cemaatlere katılarak buradan hem din eğitimi hem de geleneksel kültürlerini yaşama fırsatı bulduklarını ve böylece "imanlı mühendis" yetişmesini sağladığını belirtmiştir⁶⁰.

⁵⁵ Feyzullah CİHANGİR "Tek Parti İktidarından Çok Partili Döneme Türkiye ve Bediüzzaman'ın Siyasal Çizgisi" , *Köprü Dergisi*, Bahar 2004, s. 86.

⁵⁶ Şerif MARDİN, "İslamcılık", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995-1996, s.1940.

⁵⁷ KILÇIK, Cilt: IX, s. 110.

⁵⁸ Cevheri Görüşme Kaydı.

⁵⁹ EROĞUL, s. 132.

⁶⁰ ÖĞÜN, 2004, s. 540.

Özetle DP dini, gerek toplum gerekse ferdin hayatında bir özgürlük ve hak olarak görmüştür. Başta ezanın geleneksel haline döndürülmesi, radyoda kuran okunması, dini cemaatler üzerindeki baskıların azaltılması, camii ve imam hatiplerin sayılarının artırılması, yeni dini yayınların devlet eliyle basılması, DP'nin dine önem verdiğini göstermektedir. DP ayrı zamanda dini, komünizm karşıtı bir panzehir olarak da kullanmıştır. Bu dönemden itibaren CHP'nin militan laiklik anlayışının psikolojik üstünlüğü kırılmıştır.

5.1.3. DP'nin Gelenek ve Tarih Politikası

Bir önceki bölümde izah edildiği gibi cumhuriyet döneminde toplumsal hayatın her alanında devrimler yapılmıştı. Bu devrimler sonucu sosyal hayatta, "ontolojik kırılma" meydana gelmişti⁶¹. Buna 93 Harbi, II. Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve sonrasında gelen-giden muhacirler de eklenince geleneksel hayat, toplumsal yapı ve tarihsel süreç büyük bir değişim ve dönüşüm sürecine uğramıştı.

Kültür ve ülkü birliğini hedefleyen, vatandaşları birleştirmeyi amaçlayan DP'nin muhafazakârlık anlayışı, kanun ve geleneksel değerlere itaat olarak 13. maddeye yansımıştır. Burada hem Osmanlının ümmet düşüncesinin hem de Lozan'dan sonraki Türkiye'nin siyasal kimlik tanımlamasının en geniş manada benimsendiği görülmektedir. Örneğin, Lozan Antlaşmasına göre, Kürtler, azınlık olarak görülen gayr-i müslimler bile Türk sayılmıştır. Çünkü Hristiyan Karaman Türkleri de Yunan sayılmıştı. 15. maddede ise, zararlı geleneklerin tasfiye edileceği ve bu konuda devrimlere uygun hareket edileceği ifade edilirken; 35. maddede gelecek nesilleri millî ve evrensel değerlerle donatılması öngörülmüştür. Bu iki madde birbirini tamamlayıcı özellik göstermektedir.

1950 seçimlerinden sonra kadar okullarda ve radyoda Türk müziğine ağırlık verilmeye başlanmıştır. Çünkü o zamana kadar müzik yayınları klasik batı müziğinden seçilen parçalardan ibaretti. Bu tarihten sonra, hoparlörden dönemin alaturka şarkıcılarının sesleri duyulmaya başlanmıştı. "Feraya ve Kırmızı gülün alı var" şarkıları Türk toplumu tarafından yıllar sonra ilk defa böylece duyuluyordu⁶².

Böylece o güne kadar, zorla halka dayatılmaya çalışılan bale, opera, batı müziğinin yerini Türk kültürünün öğelerini yansıtan sanatlar kul-

⁶¹ Tıpkı İngilizlerin işgali altına giren Hindistan veya İspanyolların işgali altına giren Güney Amerika gibi, halk artık ne eskisi ne de yenisi gibiydi. (Bkz. Yahya Sezai TEZEL, **Muhafazakârlık**, (Der. Tanıl BORA, Murat Gültekingil) İletişim Yayınları, İstanbul, s.22-23)

⁶² ÇİZMELİ, s.285.

lanılmaya başlanmıştır. Ancak Eroğul'a göre, halk bunlardan uzaklaşmışsa da devlet tarafından bale ve operalar kapatılmamıştı⁶³. Aslında kapatılmalarına da gerek yoktu. Çünkü, Bayburt Kaymakamının zorlamasıyla Operaya götürülenler, canlarını kurtarıp dışarı fırladıklarında kendi aralarında şöyle konuşurlar: Bayburt açlık gördü, aylarca bitmeyen kar kış gördü, Rus, Ermeni işgali bile gördü ama Bayburt Bayburt olalı böyle zulüm görmedi.

DP'nin iktidarda bulunduğu 1950–1960 yıllar arasında, özellikle İstanbul'da ki tarihî eserler büyük bir yenileme geçirmiştir. Fatih'ten beri ilk defa restore edilen İstanbul surları ve Rumelihisarı, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın takibiyle yenilenmiştir. Eyüp Camii, türbesi ve civarının yenilenmesinden sonra, açılış ziyaretinden sonra konuşan Menderes'e göre, "mazisine, ecdadına onların bıraktığı paha biçilmez değerli eserlere hayrı olmayan bir cemiyettin kendisine de hayrı olmaz(dı)"⁶⁴.

DP iktidarı döneminde, Türk tarihinin somutlaşmış merkezi olarak görülen İstanbul'a özel bir önem verilmiştir. "İstanbul'u İslam Dünya'sının ikinci Kâbe'si yapacaklarını belirten"⁶⁵ Menderes, bu konuda İstanbul'un fethinin 500. yılı dolayısıyla çok büyük hazırlıklar, gösteriler yapılmış ve İslam ülkelerinden devlet başkanları davet edilmiştir. Menderes, 26 Şubat 1957 tarihinde İstanbul'un iman konusunda, "İstanbul'un iman mevzuu adeta bir zafer alayının hikâyesidir. İstanbul'u bir kere daha fethedeceğiz" açıklamasında bulunmuştur⁶⁶.

Sahil Yolu, Vatan ve Millet caddelerinin yapımıyla İstanbul'u modern bir görünüme kavuşturmaya çalışan DP döneminde, Yıldız Porselen Fabrikasının bodrumlarından ambarlarından nadide güzellikte kalıplar çıkartılmış ve fabrika tekrar üretime başlatılmıştı⁶⁷. Ancak burada DP'ye İstanbul'un tarihî dokusunu bozduğu için eleştiriler yöneltilmiştir. Bunun başlıca sebebi ise İstanbul'un sur içi bölgesinde yapılan yol çalışmaları (Millet, Vatan Caddesi, Sahil Yolu gibi) ile yıkılan tarihî eserler olmuştur. Fakat bu eleştirilere karşı bizzat dönemin İstanbul Belediye Başkanı Mümtaz Turhan, İstanbul belediye meclisinin 20 Mart 1958 tarihli olağanüstü toplantısında şu açıklamada bulunmuştur⁶⁸:

Gücümüzün tükendiği bir anda seslenişimize imdadımıza bir Mesih gibi, bir Hızır gibi koşan biri çıktı. Bu, hepimizi hizmete yönelten baş-

⁶³ EROĞUL, Görüşme Kaydı.

⁶⁴ SAROL, s.305.

⁶⁵ MENDERES, Görüşme Kaydı.

⁶⁶ ÇİZMELİ, s. 573.

⁶⁷ SAROL, s. 309.

⁶⁸ ÇİZMELİ, s.576.

vekilimiz Adnan Menderes'tir. Camiler onun senakandır, surlar onun dualarıdır, caddeler ve bulvarlar onun hamleli işaretlerine müştaktır.

Yassıda Mahkemelerinde Adnan Menderes'in avukatı Burhan Apaydın bu dönemle ilgili olarak Menderes'i şöyle savunur⁶⁹:

1950'de İstanbul'un bir milyonun altında idi. Demek oluyor ki, son on senede İstanbul'un nüfusu 1 milyon artmıştır. Keza nakil vasıtaları da 4-5 misli çoğalmıştır. Avrupa ile Asya arasında geçit ve trafik merkezi olan İstanbul da nüfus on senede 1 milyon arttığına göre, demek oluyor ki on senede bir, bir ikinci İstanbul doğuyor. Bu itibar ile İstanbul'un imar hareketini dikkatli yürütmek lazım. 10 sene nüfusu 1 milyon artan İstanbul'un imarında acele etmemeye imkân yoktur. Bu imarı kim yapacak Belediye yapacak. Ancak belediye'nin elindeki imkânlarla bu imkânsız. Trafik bir taraftan zorlarken neredeyse şehrin trafiği tamamen tıkanacak. Bu da imar planlarının süratle takibe konmasında zaruri sebeplerinden birisidir. Belediye, nüfusu süratle artan bu şehirde vazifesini yapamamıştır, yapamıyor denilse de yerinde olur. Çünkü 1956 senesinde İstanbul'un imarı için belediyenin bütçesine koyduğu tahsisat 3 milyon lira idi. Mütalaanamede imar yapılırken hangi planlarla hareket ettiniz, deniliyor. Eğer plan olmasaydı Belediye her sene 8-10 bin inşaatı nasıl müsaade ederdi?

Görülüyor ki, Osmanlı'nın payitahtı İstanbul'un imarına bu dönemde başlanmış olup Cumhuriyet döneminde, Türkiye'de ilk kez Sarayburnu'na Atatürk heykeli dikildikten sonra tüm yatırımlar bozkır Ankara'nın inşasına ayrılmıştır. Bu durum Yahya Kemal'in esprilerine bile yansır⁷⁰. Siyaset Bilimci Öğün, bu durumu şöyle açıklamıştır⁷¹:

⁶⁹ <http://burhanapaydin.com/View.aspx?DocumentID=9> (02.01.2011) Bu savunma gerekçesinde de görülmektedir ki; DP'yi oraya tıkayan kuvvet ondan adeta; Neden Ankara yerine İstanbul'a baktın? Benim çürümeye terk ettirdiğim İstanbul'u sen nasıl ihya edersin? Sen kimsin ki? der gibi DP'yi yargılamaktadır. Yoksa Dünya'nın hangi ülkesinde bir parti lideri ülkesine hizmet etti diye yargılanmıştır. Bu konuda Türkiye'deki ABD'li yetkililer haklı olarak şöyle der: 1950'den sonra Türkiye'de iktidara gelen siyasi parti kadroları her ne kadar İslami dünya görüşüne sahip değillerse de, gerek 1950 öncesinin katı tatbikatını yumuşatmak, gerekse iç politikada başarılı olmak için halka taviz verdiler. Kur'an Kursları, imam-hatiplerin artışı Menderes'in 'Siz isterseniz hilafeti geri getirebilirsiniz' şeklindeki konuşması, bizi Batı'nın lideri olarak (ABD) büyük endişelere sevk etti. İslami uyanışı durdurmak için duruma müdahale ettik ve 27 Mayıs'ı yaptırдық. Bir başka Amerikalı general, '1960'ın Nisan'ında İstanbul'a gittim. 15 gün Hilton'da kaldım. Benim nezaretimde orduda 10 milyon dolar sarf edildi. İşin kararlaştırıldığı tarihte yapılacağına kanaat getirdikten sonra Türkiye'yi terk ettim' diyor. Nisan 1960 Bir ay sonra 27 Mayıs İhtilali oluyor." (Ayrıntılı bilgi için bakınız. Prof. Mahir Kaynak, **Darbeleri Demokrasi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006, s.119-120)

⁷⁰ Üstad'a sorarlar Ankara'nın en çok neyini seviyorsun: İstanbul'a dönüşünü" der.

⁷¹ Zaman Gazetesi, 26 Eylül 2010

İstanbul-Ankara düalizmi bir kültürel bölünmenin ve gerilimin ifadesidir. Cumhuriyetin kurucuları oluşturmak istedikleri yeni kültürü İstanbul'un tarihsel ağırlığından arındırmak istiyordu. İstanbul bir imparatorluk merkezi ve kültürel olarak, Ankara'yı mesken tutan kurucu kadroları için "çürümüşlüğü", "yozluğu" merkezi olarak görülüyordu. İstanbul, Cumhuriyet tarihinin ilk on yılları itibariyle kültürel anlamda, terk edilmiş ve lanetlenmiş bir şehirdi.

Yine bu dönemde yurt dışında sürgünde bulunan Osmanlı Hanedanı'nın bayan üyelerine 1953 yılında ülkeye girişine izin verilmiş⁷², 1960 yılında da Adnan Menderes'in bizzat Ürdün'deki Türk Elçiliği kanalıyla da yurt dışında sürgünde yaşayan Osmanlı hanedanına haber göndererek onların da ülkeye girişine izin verileceği belirtilmiştir⁷³.

DP iktidarı dış politikanın özü gereği karşılıklı çıkar esprisine, tarih ve manevî bağları da, "kültür ve tarih"i ilk kez ekleyerek Türk dış politikasında önemli ögesi haline getirdiği görülmektedir. Burçak'a göre DP, Türkiye'nin yanlış ve gereksiz bir şekilde Doğu komşuları ile ilişkilerini ihmal ettiğini vurguluyordu. Türkiye'nin aslında Yakın Doğu'ya da ait olduğu coğrafi gerçeği de inkâr edilemezdi⁷⁴.

Türkiye'nin İslam ülkelerine yönelik siyasetindeki "aktif" değişim, DP'nin 14 Mayıs 1950'de işbaşına gelmesinden hemen sonra gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Batı safında yer almak için Kore'ye asker gönderdikten sonra NATO üyesi olması, CHP döneminde başlatılan dış politikanın devamı olduğu gibi aynı zamanda SSCB'ye karşı da yeni hükümetin en büyük güvenlik başarısıydı.

Böylece DP'yle "Türkiye bir taraftan NATO'ya girerek Avrupa içinde bulunacak, diğer taraftan da doğu ile çatışmaya sebep vermeyecektir. İşte çok boyutlu ilke çerçevesinde dış politikanın temelleri oluşturulmuştur⁷⁵. Fakat bu politikalar Eroğul ve Ahmad'a göre başta Batı'nın taşeronluğu anlamına gelmekte ise de⁷⁶, Eroğul, yine de "DP'nin Orta-doğu politikasını başarılı bulduğunu"⁷⁷ belirtmiştir. DP döneminde Türkiye'nin İslam ülkeleriyle de ilişkilerinin yoğunluğu hemen göze çarpmaktadır. Dönemin basınından yaptığımız kısa bir kronolojik çalışma aşağıda sunulmuştur:

⁷² Kemal GÖZLER, "Cumhuriyet ve Monarşi", *Türkiye Günlüğü*, S.53, Kasım-Aralık 1998, s.27-34; Kadir MISIROĞLU, *Osmanoğullarının Dramı*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1974, s.147.

⁷³ MENDERES, Görüşme Kaydı.

⁷⁴ BURÇAK, s.194.

⁷⁵ Samet AĞAOĞLU, *Arkadaşım Menderes*, Baha Yayınları, İstanbul, 1967, s. 112.

⁷⁶ AHMAD, 1995, s.169; EROĞUL, s.208; EROĞUL, Görüşme Kaydı.

⁷⁷ EROĞUL, s.160.

1951 yılının ilk aylarından itibaren, Ürdün Meliki Abdullah, Arap Birliği Genel Sekreteri Azam Paşa, Afganistan Başbakanı Şah Mahmut Gazi Han Cumhurbaşkanı Türkiye'ye gelmiştir. 24 Aralık 1951'de, Libya, Birleşmiş Milletler kararına istinaden istiklâlini ilan etmiştir. Bu münasebetle Bayar, Libya Meliki Muhammed İdris Sünusi'ye tebrik telgrafı göndermiş ve Libya'nın bağımsızlığını hemen tanımıştır⁷⁸.

1954 yılında, Pakistan Dışişleri Bakanı Zafirullah Han, Libya Savunma Bakanı Ali Esat Cebri Türkiye'ye gelmiştir. Haziran 1954'te de Pakistan Başbakanı Muhammed Ali Cinnah Türkiye'ye gelmiş ve Türkiye-Pakistan İşbirliği Anlaşması yapılmıştır. Aynı ay içerisinde de Libya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Türkiye'ye gelmiştir. 15 Temmuz 1954'te, Türkiye'nin Arap Devletleri Büyük Elçileri ve Maslahatgüzarlarının katılımıyla, Bayar başkanlığında Menderes ve Köprülü'nün iştirakiyle Florya Köşkü'nde toplantı yapılmıştır.

23 Ağustos 1954'te, Ürdün Kralı Hüseyin Bin Tallal Türkiye'ye gelmiş, 24 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı Bayar ve Ürdün Kralı Hüseyin Taksim Meydanı'nda yapılan resmigeçidi beraber izlemiştir. 18 Ekim 1954'te, Irak Başbakanı Nuri Sait, Türkiye-Pakistan Paktı'na taraftar olduğun beyan etmiştir. Cumhurbaşkanı Bayar 14 Şubat 1955'te Bahreyn'e gitmiştir⁷⁹. 18 Şubat 1954'te Pakistan'a giden Bayar, Karaşi'de, Pakistan Umumi Vâlisi Gulam Muhammed ve Başbakanı Muhammed Ali tarafından karşılanmıştır. Kasım 1955'te, Bayar, beraberinde Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile Ürdün'e gitmiş, Ürdün Meliki Hüseyin ve tüm Devlet Erkânı tarafından törenle karşılanmıştır.

15 Temmuz 1956'da, Pakistan Cumhurbaşkanı İskender Mirza, Türkiye'ye gelmiştir. 16 Temmuz'da, Pakistan Cumhurbaşkanı, TBMM'de konuşma yapmıştır. Türkiye 1956'da, Ürdün ve Libya ordularına önce silah ve uçak hediye etmiş, ardında da Libya'ya 5.5 milyon dolarlık silah ve mühimmat yardımı yapmıştır⁸⁰.

Kasım 1956'da, Süveyş Harekâtı sırasında, İngiltere'nin katılımı olmadan toplanan Bağdat Paktı Konseyi, İngiltere ve Fransa'yı Mısır'ın egemenlik ve toprak bütünlüğüne hürmet etmeye davet etmiştir. Bu talep Bağdat Paktı'nı, Batı'nın emperyalizm aracı olarak görenlerle, Bağdat Paktı'nı İslam ülkelerini yakınlaştıracak bir araç olarak gördüğünü belirten DP'nin düşüncesinin çakışmasını göstermektedir. Ancak Pakt, genel olarak Batı'nın Ortadoğu'daki çıkarlarının devam ettirici aracı

⁷⁸ Son Telgraf, 25 Aralık 1951.

⁷⁹ Hürriyet, 15 Şubat 1955.

⁸⁰ Hürriyet, 9 Kasım 1957.

olarak görülmüştür. Bu nedenle Adnan Menderes, daha sonraki yıllarda bunun hata olduğunu, bu gelişmenin bölgedeki Batı karşıtı kampı güçlendirirken Türkiye'nin bölgede daha fazla yalnızlaşmasına yol açtığını itiraf etmiştir⁸¹. Bu arada DP'nin yaptığı en önemli hatalardan biri de 877 km'lik, Türkiye'nin en uzun kara sınırı olan Türkiye-Suriye sınırına mayın döşenmesi olmuştur ki; bugün ancak, temizlenmeli düşüncesine gelinebilmiştir. Menderes hükümetinin kararıyla 1955-1959 yılları arasında NATO İkmal ve Bakım Ajansı NAMSA tarafından döşendi⁸². Konu şöyle başlar:

Türkiye-Suriye sınırına mayın döşenmesi nedeni kaçakçılar ile gümrük muhafızları arasındaki bir çatışma gösterilir. Ancak konu dikkatlice araştırıldığında bunun aslında bir NATO projesi olduğu ve amacın da Türkiye ile İslam Dünyası'nın arasının fiilen de mayınlanması olduğu görülecektir. 1956 yılında 700 km uzunluğunda Suriye sınırı toplam üç buçuk milyon dönümlük arazi mayın tarlası haline dönüştürülür. Mayınlı tarlalar dışında da 5 ila 10 km arasında değişen daimi emniyet bölgeleri kurulur. Yer yer 300-750 metre arasında değişen derinliğe ulaşan mayınlı arazi Hatay'dan Mardin'e kadar uzanmaktadır. Altı yüz bin'den fazla mayının döşendiği arazide şimdiye kadar on binlerce kişi ölmüş veya yaralanmıştır.

Bağdat Paktı Dörtlü Toplantısı, 10 Aralık 1957'de, Ankara'da, Türkiye, İran, Irak ve Pakistan Dışişleri Bakanlarının katılımı ile Menderes başkanlığında toplanmıştır. 24 Ocak 1958'de Bağdat'a giden Menderes, Türk heyeti ile birlikte İmam Azam türbesini ziyaret etmiştir. Ziyaret çıkışında Bağdat Paktı hakkında açıklamalarda bulunan Menderes'e göre paktın anlamı ve amacı şudur⁸³:

Türklerin maddi hükümlerliği ile İmamı Azam'ın manevî hükümlerliği üst üste gelmiştir. Tarih geri gelmez ama yarın ne olacağı belli değildir. Bağdat Paktı antikomünizm resmi söylemi dışında, aslında Müslümanların yakınlaşmasını hedeflemektedir. Hedef Ortadoğu'da mümkün olduğu kadar Müslümanları birbirlerine yakınlaştırmaktır.

1957 yılında Ürdün Kralı Hüseyin, Afgan Kralı Zahir Şah, Irak Kralı Faysal, Irak Başbakanı Âli Cevdet ve Pakistan Cumhurbaşkanı İskender Mirza, Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir. Yine bu çerçevede 1958 yılında Mısır'ın başkenti Kahire'de açılan ticaret fuarına davet edilen Türki-

⁸¹ ARI, s.29.

⁸²1952 yılında NATO'ya bağlanan (NATO Mayınladı, İsrail yerleşecek, <http://www.odatv.com/n.php?n=nato-mayinladi-israil-yerlesecek-2805091200> 25.12.2010)

⁸³ MENDERES, Görüşme Kaydı.

ye'ye, Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun çok büyük önem verdiği ve bu fuarın iki ülkenin ilişkilerini geliştirmesine fırsat oluşturması için, Menderes'in heyete Dışişleri Bakanlığı temsilcisi olarak katılan Oğuz Gökmen'e şu talimatı vermiştir⁸⁴:

Oğuz Bey, bilirsiniz, eskiden adetlerimiz başka imiş, aileler çok daha kalabalıkmış, çoğu bir evde bir arada yaşarlarmış, kardeşler kardeş çocukları aynı çatı altında doğarlar, aynı yerde büyürlermiş. Biz de Mısır ile büyük bir konakta yaşayan bir büyük ailenin mensuplarıyız, kardeş çocukları sayılırız. Aynı konakta doğmuşuz, bir arada büyümüşüz, birbirimizi kardeş bilmişiz... Sonraları erginlik, delikanlılık çağına gelince konağın dışında, sokakta, başka mahallelerde başka arkadaşlar, dostlar edinmişiz... Onlarla haşır neşir olurken bu arada aynı konakta yaşayan bir ailenin çocukları olduğumuzu, birbirimizin kardeşi olduğumuzu unutmuşuz. Esef edilecek nokta bence budur. Biz Sovyet tehlilesine karşı güvenliğimizin teminatını NATO'ya girmekle bulmuşuz... Batı ile kaynaşmaya, bütünleşmeye yönelmişiz... Mısır ise, aksine Sovyetlerle dost olmuş, Suriye ile birlikte bizim üzerimizde çelik çomak oynamaya başlamışlar... Kardeş olduğumuzu unutmuşuz... Şimdi zannederim artık zamanı ve sırası gelmiştir, Türkiye ile Mısır, sonradan edindikleri dostlukları, ahbablıkları isterlerse mahfuz tutsunlar. Ama hiç olmazsa aynı büyük ailenin evlatları, İslam camiasının asil mensupları olduklarını unutmasınlar... Zamanı ve zemini müsait görürseniz Nasır'a benim selamlarımı hürmetlerimi söyler, bu minval üzerinde konuşursunuz".

DP iktidarının 25 Kasım 1957'de kurulan beşinci ve son Adnan Menderes hükümeti programında tarih ve gelenek ilkelerine bağlılığın sürdürüldüğü görülmektedir⁸⁵:

1. Tabii ve tarihî zenginliklerimizi ve millî değerlerimizi içte ve dışta tanıtmak gibi mühim ve şümüllü bir faaliyet mevzuunu da ihtiva eden bu işleri, matbuata müteallik vazifelerle birlikte bir umum müdürlüğün idaresi altında bırakmak artık mahzurlu görülmüş ve basın - yayın ve turizm işlerini ayrı bir vekâlete tevdi etmek lüzumu hâsıl olmuştu.
2. Bütün Arap milletlerine ve bu arada Suriye'ye karşı tarihten gelen içtimai, tarihî, ciddi ve hakikî sebeplere istinaden kardeşlik bağlarıyla merbutuz. Şüphesiz ki, Orta - Şark milletlerine bilhassa kardeş saydığımız Arap milletlerinin her birisinin hürriyet ve istiklallerine sahip olarak refah ve saadete kavuşmaları aziz emelimiz olduğu kadar millî mevcudiyetimiz için de bir teminattır.

⁸⁴ Oğuz GÖKMEN, *Bir Zamanlar Hariciye, Eski Bir Diplomatin Hatıraları 1*, Simurg Yayınları, İstanbul, 1999, s.497.

⁸⁵ <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP23.htm->>, (24.03.2009)

Türkiye 1948 yılında İsrail'in kurulmasından sonra hem bir NATO üyesi ve Batı'nın müttefiki olarak hem Ortadoğu'ya bakmaya çalışan Osmanlı'nın devamı Müslüman bir ülke olarak siyasetteki mahkûm ikileminde kalmıştır. İsrail'i ilk tanıyan ülkelerden biri olarak İsrail'in yayılmacı, politikalarına karşı temkinli muhalefette bulunmuştur. İngiltere ve Fransa ile birlikte İsrail'in Müslüman Mısır'a saldırması üzerine Türkiye, İsrail'deki büyükelçi Şevket İstinyeli'yi merkeze alır⁸⁶. Bunun üzerine İsrail Büyükelçisi de 22 Kasım 1956'da Türkiye'den ayrılmak zorunda kalır. Türkiye ayrıca BM'de yapılan oylamada da Süveyş Kanalı Bölgesi'nin işgaline, karşı oy kullanır.

Bu dönemde Türkiye, bir yandan Sovyetlerin özellikle Suriye, Irak ve Mısır üzerinden Ortadoğu'ya inme ve kuşatılma çabasından duyduğu korku bir yandan da İsrail'in durmak bitmeyen yayılması karşısında İslam ülkelerinden duyulan yardım çağlıkları arasında gidip gelmiş ve uzun yıllar Batı'nın taşeronu sıfatıyla ağır bir bedel ödemiştir ki, bunun ilk çözülme zamanı DP zamanı iken en başarılı zamanı ise kendini DP'nin devamı olarak göre AK Parti'nin iktidar dönemidir (2002-....) ki, şu anda Tunus'ta, Mısır'da meydana gelen ve Arap ülkelerinde "domino etkisi" yapması beklenen devrimlere karşı en iyi arabuluculuk rolü oynamaktadır.

Cumhuriyet döneminde ilk defa Hindistan, Çin ve Japonya ile ticarî ve siyasî ilişkilere başlayan DP olmuştur. Örneğin, 1955 yılı Nisan ayında Endonezya'nın Bandung kentinde toplanan Asya-Afrika zirvesine, NATO üyesi olarak yalnız Türkiye katılmıştır. Türkiye konferansta etkin rol oynayarak, Çin, tarafsızlar ve Batı dünyası arasında köprü rolü oynamıştır⁸⁷.

1957 yılında, Japonya ile Türkiye arasında da vize muafiyeti anlaşması imzalanmış ve 1958 yılı Nisan ayında Başbakan Adnan Menderes Japonya'yı ziyaret eden ilk Türk Başbakanı unvanını almıştır⁸⁸. Şubat 1960'ta, Bayar, Pakistan'a gitmiş, 20 Mayıs 1960'ta, Hindistan Başbakanı Nehru, Türkiye'ye gelmiştir.

⁸⁶ ARI., s.29.

⁸⁷ Semih GÜNVER, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s.52.

⁸⁸ Türk Japon İlişkileri Tarihi, <http://www.tr.emb-japan.go.jp/T_02/T_02.htm> 14.02.2009 Adnan Menderes, Japonya'dan sonra, Güney Kore ve Milliyetçi Çin'e gitmiştir. Japon uluslararası uzmanlara göre, Türkiye ile Japonya arasındaki ikili ilişkiler tarihte hep Türkiye'de merkez sağ partiler iktidarda iken ilerlemiştir. Türkiye ile Japonya arasında vize muafiyeti de yine Menderes zamanındadır. Japonya'yı ziyaret eden ikinci başbakan ise yine bir muhafazakâr olan, 1985, Turgut Özal'dır.

Türkiye'nin Kıbrıs'taki tarihî haklarının korunması için, Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes'in siyasî risk altına girdikleri görülmüştür. Fakat 1899 yılından beri elimizden fiilen çıkmış olan, Kıbrıs için NATO'ya üye oluncaya kadar, resmî görüş açıklanmamaya dikkat edilmişti.

Fakat göze çarpmayacak şekilde Kıbrıs için faaliyetler sürdürülmüştür. 1952'de Demokrat Parti Milletvekili Dr. Baha Akşit, üniversite öğrencileri ile Kıbrıs'a bir gezi yapmış, burada, Kıbrıs Türk Lideri Dr. Fazıl Küçük'le beraber, Kıbrıs Türklerinin örgütlenmesi ve köylere kadar örgütlendirilen Kıbrıs Türk Mukavemet Teşkilatı için faaliyette bulunmuştur. 13 Ekim 1957'de, Kepez Elektrik Santrali'nin temel atma töreninde yaptığı konuşmada, Kıbrıs Meselesini sıkı takip etmedikleri eleştirisine Bayar şu cevabı vermiştir⁸⁹:

Kıbrıs, asırlarca hâkimiyetimiz altında kalmış bizim öz malımızdır. Kıbrıs'ta yaşayan 120 bin masum ırkdaşımız ve dindaşımız var. Elbette onları ve Kıbrıs Meselesi'ni ihmal etmeyiz. Sizlerden aldığımız kuvvetle bu meselenin üzerinde azimle durmaktayız. Neticeyi ne olacağını zaman gösterecektir. Herhalde Türk Milleti'nin memnun edileceğini söyleyebilirim. İkinci Cihan Harbi'nden sonra hemen karşımızda bulunan 12 adalar sessizce başkalarına intikal ediverdi. O zaman bunlara ses çıkarmayanların politikasına bugün de devam etmiş olsaydık ve bu davayı ele almamış bulunsaydık, Kıbrıs, çoktan elimizden çıkmış olacaktı. Bu sözlerimle ne demek istediğimi herhalde anladınız değil mi?, anlamazsınız lazımdır. Biz devlet olarak gözümüzü kırpmadan milletin arzusuna göre hareket eden insanlarız. Vehme, küçük politikaya asla kıymet vermeyeceğiz. Türkiye'nin hatırı sayılmakta, sözü işitilmektedir.

Kıbrıs Meselesi'ni neticelendirecek anlaşmayı yapmak için Londra'ya yola çıkan Adnan Menderes'in uçağı 17 Şubat 1959'da şaibeli bir şekilde düşmüşse de Menderes, sağ olarak kurtulmuştur. 19 Şubat 1959'da Kıbrıs Anlaşması, Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında imzalanmıştır. Menderes, hastanede olduğu için Anlaşma, Menderes, Mac Millan ve Karamanlis tarafından hastanede imzalanmıştır⁹⁰. Türkiye'ye Kıbrıs üzerinde garantörlük hakkı sağlayan bu anlaşma ile Türkiye Osmanlı'nın devamı olduğunu göstermiş ve böylece kınlan tarihin sürekliliği ilkesi yeniden tamir yoluna girmiştir.

Özellikle DP dış politikasını irdelediğimiz yukarıdaki açıklamaları hem aydınlatan hem de konumuz açısından önemli kılan şu değerlendirilmiştir:

⁸⁹ *Hürriyet*, 14 Ekim 1957.

⁹⁰ *Hürriyet*, 20 Şubat 1959.

dirmeyi görmekteyiz. 27 Mayısı hazırlayan dış gelişmeler arasında üç konu dikkat çekmektedir⁹¹:

1. Kıbrıs meselesinde ABD-İngiliz ortak tezine direnilmesi (Menderes ve Zorlu'nun Kıbrıs'ın Yunanistan'a terkine karşı durmaları).
2. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun Bandung Konferansı'nda yaptığı konuşmada bağılantısız ülkelerle (çoğunluğunu Müslüman ülkeler oluşturmaktaydı) iktisadî ve siyasî bağları geliştirmek isteğimizi açıkça söylemesi
3. Sovyetler Birliği ile ilişkilerin geliştirilmek istenmesi (Menderes'in Temmuz'da Moskova'ya gidiş programı)

Görüldüğü gibi 27 Mayıs 1960 darbesinin son arına kadar DP ve lideri Menderes o güne kadar ihmal edildiği belirtilen İslam ülkeleriyle ilişkileri en üst düzeye çıkarmaya çalışmıştır. Menderes'e göre "az nüfusumuza rağmen bizi lider sayan bu büyük İslam Âlemi'ne kayıtsız kalmak politika sanatını toptan bilmemek" demektir. Bağcı'ya göre bu dönemde (1950-1960) Türkiye, "Ortadoğu'nun sismografı" (ölçüm cihazı) idi⁹². Menderes ayrıca, 27 Mayıs'tan bir ay önce ABD'yi dengelemek için de Moskova'ya ekonomi ağırlıklı kapsamlı bir çıkarmaya hazırlanır ama DP'nin önü kesilir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk dış politikasında o güne kadar adeta kapalı bir kapı olarak görülen, ortak değerlere sahip olduğumuz İslam ve eski Osmanlı coğrafyası hatta Asya kıtasının öteki ülkelere yönelik olarak cumhuriyet döneminin en önemli açılımların yapmıştır. Bu durum Türk siyasal muhafazakârlığına has bir açılım olarak da görülebilir.

Özetle DP'nin gelenek ve tarih anlayışı hakkında şu yargıya varılmaktadır. DP, her şeyden önce Türk siyasal hayatında toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan "çevre"nin temsilcisi olarak iktidara gelmiştir. DP iktidarı, geleneksel değerlere bağlı şehirli, köylü, orta sermayeli işletme sahipleri, esnaf, tüccar, eşraf ve ağalar gibi küçük burjuva partisi olarak, 10 yıl aralıksız iktidara gelmiştir. Bu taban, geleneksel muhafazakârlık değerlerine sahip toplum kesimi olur. DP İstanbul tarihi eserlerin onarılmasının yanı sıra, tarih ve dış politika anlayışına bir yenilik getirdiği görülmektedir.

⁹¹ Rasim EKŞİ, *Yassıada Çığılığı*, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.37.

⁹² Hüseyin BAĞCI, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, ODTÜ Gelişme Vakfı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2001, s.37; AHMAD, s.169.

5.1.4. DP'nin Aile, Ara Kurumlar ve Toplum Siyaseti

Siyasal muhafazakârlığın temel öğelerinin başında, geleneksel değerleri aktaran aile, bireye kimlik ve kişilik veren toplum ve onu devlete karşı koruyan ara kurumlar gelmektedir. Dolayısıyla bu üç kurum, birey için hayati önem taşımaktadır. DP'nin aile konusundaki politikası, parti programının beşinci maddesinde şöyle açıklanmıştır:

Aile ve mülkiyet esaslarına dayanan Türk cemiyetinde, içtimai adalet ve insanî tesanüd (iş birliği) prensiplerinin millî vicdanda kökleşmesi ve tatbikatta geniş yer bulması için çalışmayı vazife biliriz. İnsanlık haysiyetinin korunması için, çalışmak isteyen her işsiz yurttaş iş bulmasını, ihtiyarlık, hastalık ve sakatlık gibi hallerde yurttaşların yardım görmelerini, demokrat bir cemiyetin başlıca hedeflerinden sayarız.

Demokrat Parti, kuruluş anından itibaren yegâne dayanak noktasının, "millî irade" olarak tanımladığı toplum olduğunu belirtmiştir. Genel olarak, "kasaba ve şehirdeki esnaf, küçük burjuvazi, muhafazakâr yönetici elit ve köylülerin partisi"⁹³ olarak tanımlanmıştır. DP'nin temelini toplum olarak gördüğünü, tüm DP tarihî boyunca kullanılan "Yeter! Söz Milletindir" sloganıyla ortaya koymuştur. DP'nin 1946 ve 1950, 1954 ve 57 seçimlerinde kullandığı, "CHP'nin devletçi, seçkinci elit öncelikli siyaset anlayışı ve toplum mühendisliğine karşı büyük tepki olarak görülen "Yeter söz milletindir" afişi, günümüze kadar muhafazakâr partiler için Türk siyasal halkla ilişkilerinin klişe bir geleneği haline gelecektir⁹⁴.

DP'nin "rey" in namusla ve imanın korunmasıyla eşdeğer görmesi, şeklinde sahip çıkması siyasal muhafazakâr öğelerinin daha ilk zamanlardan itibaren kullanıldığını göstermektedir. Bu afişte bir el resmi, üst kısmında 'yeter' ortasında 'söz milletindir' ve alt kısmında 'Demokrat Parti' kelimeleriyle elin bileğine geçirilmiş ay yıldızlı bir manşet vardır⁹⁵.

Demokrat Parti'nin bu afişinde renk ve çevre faktörü de ön plana çıkmıştır. Sarı rengin hâkim olduğu afişte, artık huzurun getirileceği anlatılmaya çalışılmıştır. Afişteki el resmi büyük bir kadrajla çizilerek, 'artık tek parti iktidarının yaptıkları yeter, durduracağız' imajı yaratıl-

⁹³ DURSUN, s.278.

⁹⁴ Esra KELOĞLU-İŞLER, "Demokrat Parti'nin Halkla İlişkileri Üzerine Bir İnceleme," **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, Sayı, 24, Kış –Bahar, 2007 s. 111–128.

⁹⁵ Ek'te sunulmuştur. İlk kez 1946 seçimlerinde kullanılan afiş, Selçuk Milar tarafından bir gecede çizilir. Bu afişin zaferinde büyük etkisinin olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak Ankara'da Teknik Öğretim müsteşarlığında çalışan Milar, hazırladığı bu afiş yüzünden, 20 gün sonra Şanlıurfa'ya tayini çıkarılmıştır.

maya çalışılmıştır. Bilekteki Türk bayrağı ise ülkemize bağlıyız imajını yaratmaya çalışmıştır⁹⁶. DP aynı şekilde amblem olarak da Türk bayrağını hatırlatan, kırmızı zemin üzerinde beyaz yazıyla iç içe geçirilmiş DP yazılı amblemi kullanmıştır.

DP'nin çalışmalarında kullandığı seçim pankartları da DP'nin toplumdan geldiğini, toplum için siyaset yaptığını ve topluma dayandığını belirtmeye yönelik olduğu görülmektedir. "Milletin hükümet emrinde değil; hükümetin millet emrinde olmasını istiyoruz.", "Vatandaş reyini vicdanına danışarak ver", "Hürriyetlerinizin teminatı DP"⁹⁷ gibi pankartlar ilk göze çarpanlardı. DP on dört yıllık siyasal yaşamı boyunca iki nokta etrafında seçim propagandası yapmıştır⁹⁸:

1. Muhalefet döneminde 23 yıllık tek parti iktidarının neler yapmadıkları ve olumsuzlukları (Jandarma baskısı, partizanlık, bürokrasinin öncelik ve üstünlüğü, tahsildarların baskısı ve DP'nin ekonomik ve siyasî başarıları).
2. Hürriyet, demokrasi ve millî irade yani millî hâkimiyet vurgusu.

Demokrat Parti'nin kuruluşunda toplumla ilgili politikasını anlamamıza yardımcı olan ikinci argüman ise DP kongreleridir. 7 Ocak 1947 yılında toplanan ve beş gün boyunca konuşmak isteyen tüm delegelere söz hakkı verilen I. Büyük Kongre, Türkiye tarihinde o güne kadar eşine rastlanamayan bir hürriyet ortamına sahne olmuştur.

Kongrenin sonunda DP, "alınan kararların, iktidar partisi tarafından uygulanmaması halinde, onu milletin yargısına terk edeceğini" gur bir sesle ilan etmişti. "bunlar o kadar yeni şeylerdi ki; olayın kahramanları kadar, seyircileri de kendilerini gerçekten bir dönüm noktasında hissetmişlerdi"⁹⁹.

Böylece o güne kadar Türk siyasî hayatında ilk kez bir parti, bu kadar özgürlükçü bir kongre topluyor, kongreye katılan tüm delegelere özgürce konuşma hakkı tanıyor ve kongrede iktidar partisini "yoksa halka gideriz" diye tehdit ediyordu. Kongreyi Türk siyasal hayatının dönüm noktalarından biri olarak gören bazı gazeteciler, onu Erzurum ve Sivas Kongreleri'ne benzetmişlerdir.

⁹⁶ Hıfzı TOPUZ, *Televizyon, Radyo, Basın ve Afişle Seçim Savaşları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977, s.102.

⁹⁷ BİRAND, DÜNDAR, ÇAPLI, "Demirkırat Belgeseli" *TRT&Milliyet İşbirliği*, İstanbul, 1991.

⁹⁸ Engin ALÇORA, *Türkiye'de Siyasal Parti Propagandası (1946-1960)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1981, s.359-362.

⁹⁹ SAROL, s.22.

İkinci Kongre sonunda konuşan DP Genel Başkanı Celal Bayar, DP'nin hedefinin şiddete ve kavgaya bulaşmadan demokratik usullerle iktidara gelmek olduğunu, her türlü aşırı akıma mesafeli durduklarını, parti olarak aşırılıklara izin vermeyeceklerini ifade etmiştir. Temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınmasının, seçimlerin tek dereceli açık sayım, gizli oylama şeklinde olması gibi DP'nin ana hedeflerinden birisi olduğunu ve din özgürlüğünün de diğer özgürlükler gibi kutsal olduğunu ileri sürmüştür¹⁰⁰.

14 Mayıs 1950 tarihinde DP'nin iktidara gelmesi, her şeyden önce "toplumsal bir devrim" olarak görülmüş. Tarihimizde ilk defa, millet iradesi iktidara gelmiştir¹⁰¹. Siyasal hayatında sadece toplumu esas aldığı belirten DP, 18 Haziran 1950 tarih ve 153 sayı ile İl İdare Kurulu başkanlıklarına bir genelge göndererek eski dönemde partizanlık yapmış olan memurların yerlerinde kalamayacaklarını, ancak bu gibiler hakkında inceleme ve soruşturma yapıldıktan sonra gerekli işlemlerin yapılacağı konusunda açıklama yapmıştır¹⁰².

Haziran 1954'te de çıkarılan yasayla Yargıtay, Danıştay, Sayıştay ve Profesörlerin emeklilik süreçleri hızlandırılmıştır. Şöyle ki bu kişiler ekseriyetle DP tarafından CHP'nin "zinde kuvvetleri" olarak görüldüğünden, yirmi beş yılını tamamlayanların emekli edilmesi süreci başlatılmıştır. 5 Temmuz 1954'te de memurların da azil dâhil olmak üzere konumları zayıflatılmıştır. Eroğul'a göre ise DP, bununla bürokrasinin etkisini kırmaya çalışmıştır. Karakuş Menderes'in bürokrasiyle ilgili düşüncesini şöyle değerlendirir¹⁰³:

Memleketimizde ilk kez halkoyu ile iktidara gelen bir hükümetin yapamayacağı hiçbir iş yoktur. Bütün faaliyetini CHP'nin görüşüne göre ayarlamış olan Haşim İşcan ve Naci Rollas gibi idarecilerin tutulmayacağını, DP'nin iktidarı ele aldığı fakat idareyi ele alamadığı CHP elemanlarıyla iş gördüğü yolundaki düşüncelere meydan verilmeyeceğini ancak devr-i sabık yaratılmayarak iş başındaki memurların da rast gele işlerinden edilmeyeceklerini belirtmişti.

DP'nin iktidara gelmesiyle, nasıl ki 27 yıllık iktidar sürecinde seçimlerde dahi halka gitmeyi gerekli görmeyen milletvekili profili değiştiği gibi, aynı şey bürokraside de görülmüştür. Bu nedenle bürokrasinin öncelik ve üstünlüğünün kırılmaya başladığı süreç olarak DP iktidar dönemi görülmektedir. Millî iradeyi her şeyin üstünde tutan Men-

¹⁰⁰ GOLOĞLU, s. 270-271.

¹⁰¹ SÜKAN, s.14.

¹⁰² ŞAHİNGİRAY, s. 635.

¹⁰³ KARAKUŞ, s. 169.

deres, orduyu da yasalara uygun davranmazlarsa, “yedek subaylarla” yönetebileceği şeklinde tehdit etmiştir. Ahmad’a göre, başta Adnan Menderes olmak üzere DP’ye göre “halkın dışında hiçbir şeyi hesaba katmaya gerek yoktu”¹⁰⁴. Menderes’e göre, yargı organlarının millî iradenin önüne geçmesi, onu kontrol etmesi kabul edilemezdi¹⁰⁵:

Bütün kuvvetleri Parlamento temsil eder. Yürütme yetkisini nasıl hükümete veriyor ve onu murakabe ediyorsa, kaza yetkisini de adliyeye veriyor ve onu murakabe ediyor. Adalet cihazına bir nevi muhtariyet demek olan dokunulmazlık tanımak, kaza hakkını millettten koparıp almak demektir. Bu burjuvazinin proletaryaya verdiği bir tavizdir... Türkiye’nin sınıfsız toplumunun böyle bir tavize ihtiyacı yoktur.

Menderes’in toplumu her şeyin üstünde gören bu düşüncesi, 27 Mayıs askerî darbesine kadar sürmüştür. Başbakan Adnan Menderes’e göre son ana kadar dahi (26 Mayıs Eskişehir mitingi) “ordunun darbe yapma ihtimali yoktu”¹⁰⁶. Çünkü bu askerin anası, babası, eşi, kardeşi gibi yakın akrabaları bizlere oylarını vermektedir. (Başta Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun olmak üzere üst düzey DP yanlısıydı) Başta Adnan Menderes olmak üzere DP üst yönetimine göre, sadece bu nedenle bile ordu darbe yapmayacaktı.

¹⁰⁴ AHMAD, s.160.

¹⁰⁵ SAROL, 1983a, s. 382

¹⁰⁶ Demokrat Parti İktidarının bir darbe ile devrilmesine dair ilk karar, 1954 yılı Sonbaharında, Uçaksavar Okulu’nda öğretmenlik yapan Binbaşı Dünder Seyhan ve Binbaşı Orhan Kabibay tarafından alınmış ve darbe komitesi kurulması için faaliyete başlanmıştır. Ancak DP’nin 1957 seçimlerini kazanması üzerine, orduda darbe hazırlıkları en üst seviyeye çıkmaya başlamıştır. 24 Aralık 1957’de bir komite adına Faruk Güventürk, Millî Savunma Bakanı Şem’î Ergin’le darbe konusunu görüşmüş ve onu kendi saflarına liderlik için çekmeye çalışmıştı. Ergin de “ben bir basit avukatım, bir ihtilale liderlik edecek adam değilim, öyle bir şeyle uğraşamam” demiştir. Ancak tuzağa düştüğünü zanneden Ergin, ihtilalci subayları üstlerine ya da adli makamlara bildirmemesine rağmen, komiteye girmeye çalışan Samet Kuşçu adlı bir subay Ocak 1958’de darbe oluşumunu bizzat Menderes’e ihbar etmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın geniş bir soruşturma isteğine ordu olumlu yanıt vermemiştir. Bunun üzerine hükümet basına sansür koyarak olayın kamuoyuna yansımalarını engellemiş ve Millî Savunma Bakanı Şem’î Ergin’in yerine Ethem Menderes’i getirmiştir. Tarihe dokuz subay olayı olarak geçen bu olay sonrasında askeri mahkemede ‘ihtilal hazırlamak’ suçlamasıyla yargılanan dokuz subay, altı ay sonra beraat ederken, ihbarda bulunan Samet Kuşçu iki yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Aydın Menderes ile yaptığımız görüşmede ise, “27 Mayıs darbesinin tüm orduya mal edilemeyeceğini bunun ordu içinde bir grubun organize ettiğini ve dış güçlerin de desteklediğini” belirtmiştir. 27 Mayıs hükümet darbesi TSK içerisinde kurulan ve faaliyet gösteren birçok gizli ihtilal örgütü tarafından yapılmıştır. Darbeyi gerçekleştiren bu örgütler; Tuzla Uçaksavar Okulu, Harp Akademisi, Okan Aydemir, Kocaş, Yüksek Kumanda Akademisi (Talat Aydemir Hücresi), Özdağ – Esin ve Birleşik örgütleridir. (Bkz. Ahmet ALTAN, *Darbelerin Ekonomisi*, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 65. MENDERES, Görüşme Kaydı, EROĞUL, s.214.)

Siyasal muhafazakârlığın en önemli özelliklerinden biri de bireyi ve toplumu devlete karşı koruyan, ara kurumlara yaptığı vurgudur. Bunlar, bireyin sosyalleşmesini sağladığı gibi birey, toplum ve devlet üçgeninde her üçünün dengede kalmasını sağlayarak otorite ve düzenin sağlanmasında önemli fonksiyonlar ifa ederler. Bu nedenle bugün demokratik batılı ülkelerin tümünde Sivil Toplum Kuruluşları (STK) çok önemli görülmekte demokrasinin vazgeçilmezi sayılmaktadır.

Demokrat Parti hükümetleri sosyal güvenlik alanında önemli çalışmalar yapmış ve işçi-işveren ilişkilerinde toplumun genelinin menfaatlerini ön planda tutmuştur. İşçilere grev hakları verilmemesinin nedeni olarak genel menfaatlere aykırılık olarak açıklanmıştır. Fakat “Hususi teşebbüsü esas tutan serbest bir ekonomi nizamında işçinin grev hakkını ve teşkilatlanma hürriyetini tanımanın yanı sıra, her hak ve hürriyette olduğu gibi bunun da, umumî menfaat ölçüsüne göre sınırları olacaktır”.

1951 yılında 5502 sayılı kanunla “Hastalık ve Analık Sigortası”, 1957 yılında 6900 sayılı kanunla “Malûliyet (sakatlık), İhtiyarlık ve Ölüm Sigortaları” oluşturulmuştur. Başlangıçta yalnızca 3008 sayılı “İş Kanunu”nda adı geçen kesimleri kapsamına almak üzere oluşturulan sosyal sigortaların kapsamına, 1952 yılında “Basın İş Kanunu” ile gazeteciler ve 1954 yılında ise “Deniz İş Kanunu” ile gemi adamları bu kapsama alınmışlardır. Aynı şekilde işçilerin sendikal hareketleri etrafında toplayan, Türkiye İşçi Sendikaları Federasyonu (TÜRK-İŞ), 31 Temmuz 1952 tarihinde merkezi Ankara olmak üzere kurulmuştur¹⁰⁷.

Muhalefet döneminde işçilere grev hakkının verileceğini programına alan DP, iktidar döneminde ekonomik kaygılardan dolayı bu hakkı vermemiştir. Ahmad, Menderes’in bu konuyu hatırlatan gazetecilere şöyle çıkıştığı ifade eder¹⁰⁸: “Canım bırakın bu saçmalığı. Türkiye’de grev olur mu? Bırakın biraz ekonomik gelişme olsun, bu konuyu o zaman düşünürüz”.

Dini özgürlüklerin artmasıyla birlikte özellikle dini örgütlenmelerde belirgin hareketlenmeler görülmüştür. 1940’lı yıllarda başlayan ve DP döneminde gerçekleşen din ile ilgili alanlardaki yumuşama, 1950’den itibaren muhafazakârlığın toplumsal hayatta görünüm kazanmasını sağlamıştır. 1950’lere kadar adeta “yeraltında” yaşayan dini grup ve cemaatler DP iktidarıyla birlikte gün yüzüne çıkmaya başlamıştır¹⁰⁹.

¹⁰⁷ *Hürriyet*, 1 Ağustos 1952.

¹⁰⁸ AHMAD, s.158.

¹⁰⁹ Yalçın AKDOĞAN, *Siyasal İslam*, Şehir Yayınları, İstanbul, 2000, s.160.

DP döneminde aynı zamanda bütün Türkiye’de kısa sürede yüzlerce camii ve tarihî eser onarımı dernekleri kurulmuştur. Bunun başlıca nedeni ise bu tarihî eserlere karşı o güne kadar bu alanda çok ciddi bir ihmalin olduğu ve bunu telafi edecek bu yönde bir havarun oluşmuş olmasıdır.

Bu konuda Mardin Milletvekili Mehmet Kamil Boran’ın, cami yaptırmak maksadıyla kurulmuş kaç dernek olduğu, bunlara bütçeden geçen yıl ne kadar yardım yapıldığı ve bu sene ne kadar yardım yapılacağı, Ankara’da 30 yıl önceki cami ve mescit sayısı ile bu günkü cami ve mescit sayıları, cami yaptıranlara ne gibi kolaylıklar gösterildiği hakkında Başbakanlığa olan sorusuna Devlet Bakanı Celal Yardımcı şöyle cevap vermiştir¹¹⁰:

Memleketimizde şimdiye kadar cami yapımı ve tamiri amacıyla 795 adet dernek kurulduğunu, 1952 malî yılı içinde Vakıflar Genel Müdürlüğü Bütçesinden bu derneklerin 63’üne 32.688 lira yardım yapıldığını, 1953 yılı Vakıflar Bütçesine «dernekler ve köyler tarafından inşa veya tamir ettirilecek camilere yardım» için ayrıca 500.000 lira ödenek konulduğunu, bu fasıldan bu güne kadar 161 derneğe 297.459 lira, 289 köy camiine de 114.350 lira yardım yapılmıştır. (...) Ankara belediye hudutları içinde 30 yıl önce (1953’ten önce) 90 cami ve mescit varken, 1935 yılında kabul edilen cami ve mescitlerin tasnifine dair 2845 sayılı kanun uyarınca bunlardan 29’unun kadro dışına çıkartıldığını, geçmiş yıllarda, bu 29 camiden 14 ünün satıldığını, 9’unun yıkılarak arsa haline getirildiğini, 3’ünün akara çevrildiğini, 3’ünün de istimlak edildiğini, geri kalan ve halen faal olan 61 kadar cami ve mescide ilave olarak son yıllarda halk tarafından yaptırılan 11 cami ile birlikte bu gün Ankara belediye hudutları dâhilinde 72 cami ve mescit bulunmaktadır.

Yoğun bir dernekleşme sürecinin yaşandığı DP iktidarı döneminde açılan derneklerin sayısı ve konusu şöyle tespit edilmiştir¹¹¹:

1. Sosyal yardımlar konusunda 1946 yılına kadar 72 dernek kurulurken, 1946–50 arasında bu sayı 208’e, 1950–60 yılları arasında ise bu sayının 638’e çıktığı görülmektedir.
2. Din konusunda 1946’ya kadar sadece 8 adet dernek bulunurken, 1946–50 arası bu sayı 142’ye, 1950–60 arasında ise bu sayının 4821’e çıktığı görülmektedir.

¹¹⁰ TBMM TD (Dönem IX), C: 20, B: 40 (09.02.1953), s.185–186.

¹¹¹ Ahunet N. YÜCEKÖK, *Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-ekonomik Tabanı*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971, s. 109. Bu konuda EKLER bölümünde DP’nin 1950–60 arası iktidarı döneminde kalkınma verileri sunulmuştur.

3. Kültür alanında açılan dernek sayısı, 1950'ye kadar toplam 285 dernek bulunurken, 1950-60 arası bu sayının 2511'e çıktığı görülmektedir.
4. Yabancıların ve azınlıkların kurduğu derneklerin sayısı ise, 1946'ya kadar 35 iken, 1946-50 arasında 75'e, 1950-60 arasında ise bu sayının 218'e çıktığı görülmektedir.

Esnaf, memur, işveren, serbest meslek, tarım, spor, işveren, güzelleştirme alanlarında yoğun bir dernekleşmenin yaşandığı görülmektedir. 1946 yılında çıkarılan cemiyetler yasasıyla dernekleşmenin artmaya başladığı 1946-50 arası görülüyorsa da 1950-60 arası dönemde tüm alanlarda ama özellikle dini (çoğunlukla camii yaptırma) alanlarda yoğun bir dernekleşme görülmüştür. Sonuç olarak şu yargıya varabiliriz: DP aile ve mülkiyeti Türk toplumun temeli sayarak bu konuyu programına koyan ilk parti olmuştur. Ekonomik ve toplumsal imkânlar ölçüsünde yeterli ara kurumlar oluşmamışsa da ilk defa başta dini cemaatler ve sendikaların örgütlenmeleri başlamıştır.

Toplumu bürokrasi ve ordunun önünde gören DP çıkardığı yasalar ve oluşturduğu olumlu hava ile STK'ların sayısında adeta patlama yaşanmıştır. Bu konuda DP'nin topluma ve ülkeye kazandırdığı en önemli siyasal kazanım ise Türk demokrasisinin varlığını oluşturan ve toplumun esas alınmasına sağlayan seçim sistemidir.

5.1.5. DP'nin Ekonomi Politikası

Türkiye, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı başarıyla sonuçlandırdıktan sonra, siyasî bağımsızlık yolunun, ekonomik bağımsızlıktan geçtiği düşünceyle henüz cumhuriyet bile ilan edilmeden Atatürk başkanlığında İzmir İktisat Kongre'sini (17 Şubat-4 Mart 1923) toplamıştır. Fakat on yıllardır süren savaşlar, kapitülasyonlar, para, teknoloji ve müteşebbis gibi eksikliklerden dolayı Türkiye'de, o güne kadar ekonomi alanındaki atılımlar başarıya ulaşamamıştır. Bu nedenle de sonradan özel sektöre ve serbest piyasaya geçilmesi hedefiyle, devlet eliyle öncelikle ithal ikameci bir ekonomi politikası uygulanmıştır. Bu, aynı zamanda devletin altı ilkesinden biri olan "Devletçilik" ilkesiyle de resmileştirilmiştir.

1933 yılında dünyada SSCB dışında sadece Türkiye'de merkezi ekonomik planlama modeli olan, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, uygulanmıştır. 1938 yılında ikincisi uygulanmaya çalışılan merkezi ekonomik planlama modeli, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulamaya konulamamıştır. Savaştan hemen sonra, üçüncü plan da uygulanmak istenmişse de savaş sonrası Yeni Dünya Düzeni nedeniyle Türkiye siyasî politikası gibi ekonomi politikasını da serbest piyasa yanlısı Batı'ya uy-

durmak zorunda kalmıştır. Özellikle askerî kaygılarla başlayan Batı'yla birlikte hareket etme ihtiyacı aynı zamanda ekonomi politikasına da yansımış ve Türkiye, 1 Şubat 1947'de, kapitalist ekonomi sistemine Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası sistemi olan Bretton Woods'a üye yapılırken, süreç Avrupa Birliği üyeliğine dönüştürülmemiştir¹¹².

Buna uygun olarak da Türkiye'nin ekonomik planlaması için çeşitli danışmanlardan raporlar alınmıştır. Bunun başında, Türkiye'nin savaş sonrası Avrupa ülkelerinin kalkınmasına tarımsal ürünlerde desteğini yönlendirmek için Vaner Planı (1947) önerilmiştir. Ardından 1948 Marshall Planı çerçevesinde gelen yardımları koordine etmek için de Barker Planı uygulanmıştır. Barker Plan kısaca şu maddeleri içermektedir¹¹³:

Ekonomide kamu girişimciliği daraltılmalı ve özel sektör teşvik edilmelidir. Türkiye'de ağır sanayi (demir-çelik, ağır kimya, özellikle kimyasal gübre ve selüloz kâğıt) kurulmamalı; hafif sanayiye öncelik verilmelidir. Hafif metal, inşaat malzemesi, deri, orman ürünleri, seramik ve el sanatlarına dayalı sanayileşmeye önem verilmelidir. Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğü tarım sektöründedir. Tarımsal altyapı iyileştirilmeli, tarım ürünlerinin işlenmesine dayanan projeler uygulanmalıdır. Karayolu ulaştırması altyapısı iyileştirilmelidir.

Planın sonunda ise ABD'nin Türkiye'yi Marshall Yardım Programına almasının, bu önerilerin izlenmesine bağlı olduğu açıkça belirtilmiştir. Bilindiği gibi DP'nin doğuş gerekçelerinden biri Toprak Kanunu'dur. Toprak Kanunu'na muhalefet edenlerin büyük kısmı sonradan DP'nin ya kurucuları olmuştur ya da DP'den milletvekili olmuşlardır.

Bu kişilerin¹¹⁴ kanuna tepki göstermelerinin başında kanunun, özel mülkiyeti ihlal etmesi ve devletin elindeki arazilere dokunulmaması gerekçe gösterilmekteydi. Ahmad'a göre de DP'nin doğuş gerekçelerinden biri "Toprak reformunun özel mülkiyet anlayışını ihlal etmesi" olmuştur¹¹⁵. Celal Bayar'a göre DP'nin CHP'den farkı amme menfaati

¹¹² Türkiye'nin AB üyelik çabaları ise "Yunanistan'ı boş bırakmamak ve ekonomik amaçlı olarak" DP Döneminde başlar. Ancak 1963 Ankara Antlaşmasıyla yürürlüğe ilişkiler Hazırlık, Geçiş ve Son dönem olarak otuz yıllık bir süreçle yürürlüğe girer.

¹¹³ Yakup KEPENEK ve Nurhan YENTÜRK, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 93.

¹¹⁴ Eroğul'a göre Atatürk, devletçi İnönü'ye karşı, özel girişimci Celal Bayar'ı bir denge unsuru olarak görmekteydi. Bayar, İş Bankası gibi bir kuruluşu kurmuş ve İktisat Vekilliği döneminde de özel sektörün gelişmesine önem vermişti. (EROĞUL, Görüşme Kaydı)

¹¹⁵ AHMAD, s.148.

içinde hususi (özel) teşebbüs ve özel sermaye esasını kabul etmiş olmasıdır¹¹⁶. Celal Bayar görüşünü şöyle açıklar¹¹⁷:

Devletçilik ile iktisadî teşebbüsler daima muvazi gitmeli, birbirlerini desteklemeli, baltalamamalıdır. Devlet kapitalizmi yapılmamalı ve bu, fert kazancına mani olmamalıdır. Bizce esas, fert kazancıdır. Devletçilik memleketteki boşlukları bir an evvel doldurmak için on beş sene evvel elzemdi. Size Atatürk'ün bir sözünü tekrarlamak isterim. Önderimiz o zaman: 'İktisatta esas, teşebbüsü şahsi ve hususi sermayedir. Biz devletçiliği memlekette boş kalan yerleri bir an evvel doldurmak için alıyoruz.' demişlerdi. Devletçilik söylediğim şartlar dâhilinde, ele alındığı gibi, iktisadî bünyemizin gösterdiği şartlara göre de her zaman tadil olunabilir. Bunu tayin, milletin menfaatine ve iradesine bağlıdır.

Bu bağlamda DP ekonomi anlayışını belirten, programının 17. ve 24. maddesinde devletin küçültülmesi, 43. maddesinde ekonomide serbest piyasanın esas alınacağı vurgulanırken, 48. maddesinde de KİT'lerin satılması benimsenmiştir. Serbest piyasa sisteminin esas alındığını gördüğümüz DP programının 51, 52 ve 53. maddelerine göre ise DP'nin ekonomi anlayışı; DP'nin devletçilik politikasının devlete yüklediği türlü ekonomik vazifelerin layıkıyla başarılablmesini, iktisadî ve ticarî zihniyet ve esaslara göre işletilmesine bağlı olduğunu, ihtiyaç olmadıkça piyasalara karışılmaması gerektiğini, bir hakem konumunda olmasını istediği devlete düşen en önemli görevin, serbest piyasa koşullarının korunması ve rekabetin ortadan kalkmasını önlemeye çalışmaktır. DP genel başkanı Celal Bayar, DP'nin kurulmasından sonra DP'nin ekonomi politikasına açıklık getiren şu açıklamasını yapmıştır¹¹⁸:

İktisadi hayatta özel teşebbüs ve sermayenin faaliyeti esastır. Onun için, hususi teşebbüs ve sermayeye, serbestlik ve güvenle çalışmak şartları ve yeni iş sahaları sağlanmalıdır. Faaliyet sahaları iyice hudutlanmak şartıyla, özel teşebbüslere devlet teşebbüslerinin, yek değerine engel olmadan ve karşılıklı yardım suretiyle birbirini tamamlayıcı bir ahenk içinde çalışmalarının hem mümkün ve hem de faydalı olduğuna inanıyoruz. Devletin ele alacağı işlerin uzun vadeli umumî bir plana bağlanmak suretiyle önceden herkesçe bilinmesi imkânının temini, devletin iktisadî hayatı tanzim yoluyla alacağı tedbirler ile gümrük, tekel ve para politikası gibi iktisadî hayatla sıkı sıkıya ilgili konularda takip edilecek ana istikametlerin, yine herkesçe bilinmek üzere, önceden tayin ve ifadesini lüzumlu görmekteyiz. Devletin doğrudan doğruya girişeceği iktisadî teşebbüsler şu mahiyette işler olma-

¹¹⁶ **Tasvir**, 29 Nisan 1946.

¹¹⁷ Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s. 17

¹¹⁸ ALBAYRAK, s.71.

İdirdir: Özel teşebbüs ve sermayenin yetip erişemeyeceği yahut yeter ve yakın kar görmediği için girişemeyeceği, fakat bütün ekonomik faaliyetlere mümessil olacak ve memleket müdafaasını sağlayacak mahiyet-teki teşebbüslere girişmeli, bilhassa ana sanayi ve büyük enerji santral-lerini kurmak; bugün olduğu gibi demiryolu, liman, su işleri yapmak; büyük taşıt vasıtaları inşa etmek ve işletmek [gerekir].

Bayar'a göre, özel girişimi ayağa kaldırmak için, devletin geçici bir süreliğine bireyin ekonomik girişimlerinde rehberliği yeterliydi. Daha sonra da devlet ve birey, millî ekonomiyi geliştirmek yolunda el ele verecek ve devlet düzenleyici ve denetleyici olan asli görevine geri dönecekti.

DP gerek programında ve gerekse düşüncelerinde, "devletin ekonomik alandaki çalışma sahasının daraltılması, devlet ve özel girişimin çalışma alanlarının belirlenmesi, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin uygun şartlarla özel girişime devredilmesini öngörmüştür.

2 Haziran 1950 yılında iktidarı fiilen devralan DP iktidara geldiğinin ikinci ayı olan Ağustos ayının ilk günlerinde özel sermayeyi teşvik etmek amacıyla, Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası'nı kurmuştur¹¹⁹. Banka, aynı zamanda uluslararası sermaye ile yerli sermaye arasında da köprü görevi görecek. Bankanın amacı şöyle belirtilmiştir: Özel sanayi kurmak, yabancı ve yerli sermayenin sanayiye iştirakini teşvik etmek, Türk sanayine müteallik esham (hisse) ve tahvilatın (tahvil) özel mülkiyete intikaline ve özel mülkiyette bulunmasına yardımcı olmak.

Demokrat Parti döneminde devletin küçülmesi, özel girişimcinin desteklenmesi çok sık olarak gündeme getirilmiştir. 1950 Temmuz ayında hükümetin aldığı bir kararla beş altı kalem mal dışında dış ticarette liberasyona gidilmiştir. İçerde bu açılımlarda bulunan DP'nin uluslararası ekonomik ilişkilerde de aktif olmaya çalıştığı görülmektedir. Örneğin Uluslararası Ticaretin Serbestleşmesi isteklerinin doğrultusunda 21 Nisan 1951 yılında Türkiye, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasını imzalamıştır. Ayrıca, banka kredi faizleri düşürülerek özel kesimin daha fazla kredi kullanmasına olanak sağlanmak istenmiştir¹²⁰.

DP iktidarının ilk yılları (1950-54), kalkınma ve refah payını yükseltme yönünden oldukça parlak geçmiştir. Özel girişim ve yabancı sermaye teşvik edildiği gibi aynı zamanda bunların önündeki engeller

¹¹⁹ EROĞUL, s. 103.

¹²⁰ Tevfik ÇAVDAR, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s.80.

de kaldırılmış, böylece ekonomi kısa bir süre içinde hızlı bir büyüme sürecine girmiştir.

Bu dönemde iyi hava şartlarının etkisi tarım sektörüne traktörlerin ve makinelerin girmesiyle birlikte toplam tarım üretimi iki katına çıkmış; karayolları kısa sürede geliştirilmiş; kömür üretimi artmış, küçük kent ve kasabalarda fabrika, konut ve diğer bina sayılarında büyük artışlar yaşamıştır.

DP'nin yine bu dönemde 1950-54 yılları arasında halkın temel ihtiyaçlarının kurulması için büyük kamu yatırımlarına giriştiği de görülmektedir. Örneğin, Makine Kimya Endüstrisi Kurumu (1950), Denizcilik Bankası (1951), Et ve Balık Kurumu (1953), Türkiye Çimento sanayi (1953), Türkiye Azot sanayi (1953), ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (1954) gibi önemli devlet girişimleri kurulmasının yanı sıra, PTT İşletmeleri Genel Müdürlüğü de 1953 yılında çıkarılan 6145 sayılı yasa ile bir KİT haline getirildiği görülmüştür¹²¹. Zafer Gazetesine göre Mayıs-Ağustos arasını kapsayan son üç ayda 33 endüstriyel proje gerçekleştirilmiştir¹²².

DP'nin ilk iktidar döneminde attığı tohumlar büyük ölçekli fabrikaların ortaya çıkmasına, inşaat sektöründe büyük canlanmanın yaşanmasına neden olmuş, şehirleşmede gözle görülür bir canlanmaya yol açmıştır. 1954 seçim kampanyasında, Menderes DP'nin ekonomi politikası ile ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır¹²³:

Bir de sanayi bahsinde onların (CHP) dediklerine bakınız: Sanayi kurmak mutlaka bir plan işi imiş... Sanayi için lazım olan sermayenin bulunmasını ancak esaslı bir program, bir plan kolaylaştırmış... Görüyorsunuz: Hala totaliter iktisadiyattan, totaliter memleketlerdeki (SSCB) beş yıllık planlardan bahsetmektedir. Acaba Avrupa sanayi, büyük Amerikan ekonomisi de beş senelik planlarla mı kuruldu?

Varner Planı'nın önerdiği tarım ve hayvancılığı savunan fil tarihinin Ricardo ekonomik modeli DP'nin ağır sanayi kurma düşüncesiyle çatışmış ve DP'liler çok sayıda yeni fabrikalar (Traktör, şeker, çimento, tekstil fabrikası) İstanbul Boğaz köprüsü çalışması, ilk kez Fırat'ın ötesine geçilmesini sağlayan Urfa-Birecik köprüsü, Seyhan ve Keban gibi

¹²¹ DURA, 1989: 43,44; ALBAYRAK, s.307-314. 18 Nisan 1954'te de Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Haydarpaşa Limanı'nın temel atma merasiminde yaptığı konuşmada; boğazın iki tarafını birleştirecek köprünün de muhakkak inşa edileceğini belirtmiştir. Bayar'ın bu isteği CHP'nin Boğaza hayır kampanyasına rağmen 1973 yılında yine DP'nin devamı Adalet Partisi'nce gerçekleştirilmiştir.

¹²² *Zafer*, 12 Ağustos 1957.

¹²³ ERER, s.219.

büyük barajlar ve konut projelerini hayata geçirmiştir. Yine bu çerçevede Başbakanlık Atom Enerjisi Komisyonu 06.03.1958 tarihinde "İstanbul'da Küçükçekmece Gölü kenarında 1000 kW takatinde (güvünde) havuz tipi bir atom reaktörü kurulması" kararı alınmış, 1959 yılında da Türkiye'nin ilk nükleer tesisi olan 1 MW gücündeki TR-1 araştırma reaktörünün temeli atılmıştır¹²⁴. Yarım kalan süreci ise, 10 Ekim 1965'te yapılan genel seçimlerde DP'nin devamı olan Adalet Partisi (AP), yüzde 52 oyla tek başına iktidar olunca devam eder. Mart 1967 yılında SSCB ile Türkiye arasında imzalanan Ekonomik-Teknik İşbirliği Anlaşması ile " Bazı Sınai Tesislerin Kurulması için Sovyetler Birliği Tarafından Türkiye'ye Teslim Edilecek Teçhizat ve Malzeme ile Sağlanacak Teknik Hizmetlere ve Bunlarla ilgili Ödeme şartlarına Dair Anlaşma", Sovyetler Birliği'nden Menderes'in ABD'den alamadığı, 300 milyon Amerikan doları yerine, Ruslar 200 milyon Amerikan doları tutarında proje kredisi verir ve bu parayla: İskenderun Demir Çelik Tesisleri, Seydişehir Alüminyum Fabrikası, Aliaga Petrol Rafinerisi, Bandırma Asit Sülfürük Fabrikası, Artvin Levha Fabrikası, İskenderun Demir Çelik Fabrikası'nun tevsii yapılır. Böylece Osmanlı'dan beri türlü tamamlanamayan ülkenin hayatı ağır tesisleri kısmen de olsa tamamlanmış olur.

Bu, "bir an önce kalkınma" düşüncesi nedeniyle DP, hükümet programlarında KİT'lerin özel girişime devredilmesini, devletin ekonomik yaşamdaki rolünün azaltılmasını istemişse de bunu uygulamada gerçekleştirememiş ve bu nedenle KİT'lerin sayısında programın ve isteğin aksine büyük artış yaşanmıştır.

Bunun sebebi dış finansmana dayalı kalkınma modeliyle yapılan yatırımların geri dönüşünün zaman alması, 1954 yılından itibaren arka arkaya üç yıl havaların kurak geçmesi nedeniyle tarımsal üretimde yaşanan düşme, uluslararası sermayenin ilk zamanlara göre yok denecek kadar azalması, özel sektörün bu alanları karlı görmemesi, başta ABD olmak üzere Batı ülkelerinin Türkiye'nin ekonomik kalkınmasından desteklerini çekmeleri gibi faktörlerdir.

Demokrat Parti ekonomi politikasını kendi içinde iki alt dönemde (1950-1954 ve 1955-1959) toparlayacak olursak, şu yargıya varılabilir: 1950-54 dönemi, ithalatta yaşanan kısa süren bir liberalizasyonun ge-

¹²⁴ Bugün nükleer güce sahip ülkelerin Dünya siyasetindeki yeri konuşulunca nükleer güce sahip ülkeler adeta dokunulmazlık zırhı kazanıyorlar. Örneğin, İsrail ve ABD'nin İran'ı vurmakla tehdit etmesinden de anlıyoruz ki, nükleer güç çok önemlidir. Türkiye bu konuda hala istenilen düzeyin çok gerisindedir.

tirdiği bolluk, ticaret hadlerini tarım ürünleri lehine dönmesiyle yaşanan bir zenginlik ve yüksek oranlı büyüme ile anılan mutlu bir dönemdir¹²⁵.

1950–1954 yılları arasında başta tarım alanında olmak üzere yaşanan olağanüstü ekonomik büyüme, "Anadolu Sermayesi"nin birikmesine imkân vermiş, buradan sanayiye aktarılan sermaye, güçlü işletmelerin ortaya çıkmasını sağladığı gibi, günümüzde "Anadolu Kaplanları" olarak adlandırılan, Adana, Kayseri, Denizli, Gaziantep, Konya gibi sanayi kentlerinin kurulmasına yardımcı olmuştur. 1955–59 dönemi ise, başta yabancı sermayenin azalması ve yerli sermayenin ağır yatırımlara yetmemesi ve üç yıl üst üste süren kötü hava koşulları nedeniyle ekonomi daralmaya başlamış ve devalüasyona gidilmiştir. Bu nedenle özel sektör yerine kamu sektörü güçlenmiş ve özel sektörün istenildiği oranda gelişmesi sağlanamamış ve güçlü bir serbest piyasa ortamı oluşamamıştır.

1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte liberal bir iktisat politikası uygulanmaya başlanmıştır. Demokrat Parti hükümeti programında, devletçiliği ve devletin iktisadî hayata müdahalesini sert biçimde eleştirerek, devletin ekonomideki yerini daraltacağını, iktisadî kalkınmayı, özel kesimi geliştirerek sağlayacağını ilan etmiştir. Öğün, 1950'den sonraki ekonomik dönüşümü şöyle özetlemiştir¹²⁶:

1950'li yıllar Türkiye'de sermaye birikiminin etkilerinin kendisini hissettirdiği yıllardır. 1950–1960 yılları arasındaki haliyle sürecin taşrada bir ferahlama ve üretim artışı sağladığı biliniyor. Bu dönemde taşrada köylerle kasabaları birbirine eklemleyen bir piyasa oluşumunu da sağladığı iktisat tarihî çalışmalarında zikredilir. Siyaseten çok partili hayat, devletçiliğin empoze ettiği kültürel baskıların hafiflemesine yol açmıştır. Ama aynı süreç yavaş yavaş zirai yapıları çözmekte, imalat sektöründe canlanma yaratan, İstanbul başta olmak üzere Batı'ya hem bir sermaye akışı sağlamak hem de işgücü hareketi olarak göçü başlatmaktadır.

Akın'a göre CHP ile DP'nin en temel farklarından birisi ekonomi politikasıdır¹²⁷. CHP planlı ekonomi, denk bütçe, devletçiliği savunurken; DP serbest piyasa ve özel sektörü savunmaktadır. Bunun için DP iktidarında, özel sektör ve serbest piyasaya alt yapı kurulması amacıyla iktisadî ihtiyaçlar dolayısıyla KİT'lere ağırlık verilmiştir. Aydın Menderes'e göre DP'nin ekonomi politikası şöyleydi¹²⁸:

¹²⁵ EROĞUL, s.141–154.

¹²⁶ Süleyman Seyfi Öğün, Zaman Gazetesi, 26 Eylül 2010 Pazar Eki

¹²⁷ AKIN, s.80.

¹²⁸ MENDERES, Görüşme Kaydı.

DP liberal bir ekonomi anlayışına sahiptir. O gün iki çeşit kalkınan ve kalkınmakta olan ülkeler vardır. Sosyalizm dışında bir formül yoktu. Amaç sadece ülkenin kalkınmasıydı. Özel girişim ve mülkiyet esas alınmaktadır. Tarıma dayalı bir ekonomi [vardı] iyi hava şartlarıyla ülke zenginleşir. Türk Traktör Fabrikasını kurar. Karayolları ve barajlara ağırlık verilir. O zamanlar Ankara jeneratörle aydınlatılıyordu. Özelleştirmeyi ister ama Kitleri kalkınma amacıyla yoğun bir şekilde kullanmış ve kamu yatırımları özelden fazla olmuştu. Dönemin egemen ekonomi anlayışı karma ekonomidir. Serbest piyasanın egemen olduğu bir sistem: Özel mülkiyetçi, girişimci ama daha çok pragmatist bir yaklaşım sergilenmiştir. Keban Barajı yapılmış ve İstanbul Boğazı'nın yapılma çalışmalarına başlanmıştır. Kamulaştırmadan ziyade büyükşehirlerde istımlâkçiydi. (...) "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu" "Petrol Kanunu" gibi kanunlar çıkararak ekonomide de Batı'ya uygun (serbest piyasa) bir siyaset izlediğini açıkça gözler önüne seriyordu

DP, ekonomi politikasının özel sektör ve serbest piyasa ağırlıklı olmasını istemesine rağmen, özel sektörün zayıf ve isteksiz olması nedeniyle, kamu destekli bir ekonomi anlayışı yürütülmüştür. Bu nedenle DP'nin ekonomi politikasının Türkiye koşullarına özgü liberalizm, devletçi karışımı bir çeşit karma ekonomi politikası olduğu görülebilir. Bu alanda çok önemli başarılar sağladığı da görülmektedir.

Ancak 1955 yılından itibaren hızlı ve ağır yatırımlar ve kesilen yabancı sermayeden dolayı ekonomi daralmış ve Millî Korunma Kanunu uygulanmaya konulmuştur. Bundan amaç ithalatı azaltmak ve iç piyasa dengesini korumaktır. Bu nedenle DP'nin ekonomi politikası da diğer birçok konuda olduğu gibi planlı ve programlı olmaktan çok, günün imkân ve koşullarına göre oluşturulmuş ama serbest piyasa esasına dayalı ve pragmatist ve pratik çözüm arayışı olarak görülmektedir. Amaç ülke ekonomisinin bir an önce kalkınmasını sağlamaktır.

DP'nin kuruluşunda ayrı zamanda özel mülkiyete müdahale olarak görülen, Toprak Reformu Kanunu önemli rol oynamıştı. DP iktidarı boyunca halkın elindeki topraklara dokunmadığı gibi, devletin elindeki toprakları da halka devretmiştir. Bu nedenle DP'nin ekonomi düşüncesi teorik olarak liberal iken, uygulamada devletçi bir anlayışı görmekteyiz¹²⁹. Ancak tek parti dönemi ile karşılaştırıldığında DP iktidarı hane-

¹²⁹ Siyasal muhafazakârlığın ekonomi politikası ise hatırlanacağı gibi ne sosyalizmin merkezi planlama sistemine ne de liberalizmin "bırakınız yapsınlar" sistemine benzer. Siyasal muhafazakârlığın ekonomi politikası, özel mülkiyeti, serbest piyasayı savunan, kamulaştırma ve devletçilik karşıtı bir yapıya dayanan daha çok pragmatik ve pratik bir yapıdır. Muhafazakâr ekonomi modeli liberalizm ve sosyalizmin ortasına düşmekteyse de daha çok istikrar ve halkın çıkarını esas almaktadır. Örneğin muhafa-

sine yazılan önemli başarılarından biri de ulaştırma alanındaki, özellikle karayolları, çalışmalar ve genel olarak ülkenin her alanında ekonomik bakımdan yaşanan değişimler olmuştur¹³⁰.

5.1.6. DP'nin Devlet ve Otorite Politikası

Hatırlanacağı gibi siyasal muhafazakârlığın özü, topluma ve var olan düzenin korunmasına dayanmaktadır. Bu nedenle aristokrasi ve monarşinin egemen olduğu zamanlarda muhafazakârlık "var olan"ın ideolojisi olarak tanımlanırken, muhafazakârlara göre devlet ve otorite eğer bir istikrar içinde bulunuyor ve toplum da bunu kabul ediyorsa, bunun için devrimlere ve köklü dönüşümlere gerek olmayıp devrimci süreçler yerine evrimcilik uygundur.

DP'nin kurulduğu tarih olan 7 Ocak 1946'dan, 14 Mayıs 1950 tarihine kadar muhalefet döneminde DP'nin devlet ve otoriteye karşı, zaman zaman pasif direniş olarak tanımlanabilen tepkiler sergilediği görülmüşse de kanunların dışına çıkmamıştır. DP, ince bir ayrımla halka CHP ile Devletin birbirinden farklı olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Örneğin, DP 13 Mayıs 1946 tarihinde yapılan Belediye seçimleri sırasında yazı, söz ve toplanma özgürlüğünün eksikliği; cumhurbaşkanının aynı zamanda CHP genel başkanı olması yüzünden tarafsız davranmayacağını belirterek seçimlere katılmadığı gibi, Türkiye'nin ilk çok partili seçimlerinde büyük haksızlıklar ve hileler yapıldığını belirterek Cumhurbaşkanı İnönü'yü hükümet kurma çalışmaları için meclis toplantısına girişi sırasında ayağa kalkmayarak protesto etmişlerdir¹³¹. Fakat

zakâr ekonomi anlayışı, piyasada aşırı bir dengesizliğin olması halinde devletin buraya müdahalesini savunmuştur. (Disraeli, Thatcher, Reagan zamanları gibi) (Bkz. 2.1.5)

¹³⁰ EKLER' de Tablo 3'e bakınız. Türkiye'nin Millî Geliri 1950 yılında cari fiyatlarla 10 milyar 384 milyon TL iken, bu sayı 1960'da 48 milyar 963 milyon TL; Kamu yatırımları 1950'de 327 milyon lira iken, 1960'da 4 milyar 30 milyona yükselmiştir. Özel yatırımlar ise 673 milyon liradan 3 milyar 749 milyon liraya çıkmış; Kamu sektörüne ait genel sağlık kurumlarında yatak adedi 1950'de 11.637 iken bu sayı 1960 yılında 42.814'e yükselmiştir. 1950'de yüksek öğrenimde 24.919 öğrenci varken, öğrenci sayısı 1960 yılında 56.718'e yükselmiştir. 1960 yılında Millî Eğitim hizmetlerine ayrılan bütçe, 1950 yılına göre %470,7 oranında daha fazladır. Hububat üretiminde ise 7 milyon 769 tondan 14 milyon 250 bin tonluk, yaklaşık iki kat bir artış olmuştur. Ege, ODTÜ, KTÜ, TODAİ ve Atatürk Üniversitesi kurulmuştur. Karayolları üzerine 1323 köprü yapılmıştır. 1950–1960 arası asfalt yollar 17 bin 465 km'den 40 bin 800 km'ye yükselmiş, DP iktidarı döneminde hedeflenen 150 bin km'lik köy yolları şebekesinin 54.670 km'lik kısmı tamamlanmıştır. DP dönemindeki büyük bir eksiklik olarak görülen Demiryolları inşaatını kendini DP'nin devamı olarak gören AK Parti tarafından Duple Yol ve Yüksek Hızlı Tren projeleriyle getirir. AHMAD, s.164; BURÇAK, 1998, s.763.

¹³¹ ALBAYRAK, s. 98.

buna karşılık CHP, DP'nin iktidarı döneminde meclisi terk edince Menderes durumu şöyle değerlendirmiştir¹³²:

Paşa, TBMM'yi beğenmiyor, huzursuzluktan bahsediyor. Meclisteki konuşmalara tahammül edemiyor. İnsaf etsin. Eski meclisteki vaziyetler düşünülürse bugünkü meclis Kâbe'dir. Hürriyet yok diyerek meclisi terk ediyorlar. Gitsinler, fakat biz onlar tekrar meclise dönsünler diye peşlerinden koşacak değiliz. O çalımları da ne! Bizim vakıtle yaptığımızı onlar şimdi yapmak istiyorlar. Ama şunu unutmasınlar ki; o zamanlar mecliste meşru olarak seçilen bizlerdik, onlar değildi. Bunun için o tarihte biz meclisi terk edince millî şefleri on gün peşimizden koştumuştuk. İsmet Paşa'nın her konuşmasını, icap ederse bir sene didikleyeceğiz. Matbuat yüz seneden beri görülmemiş baskı altındadır diyor. Fakat misal vermiyor. Kim hangi gazeteci mahkûm olmuştur? İzah etmiyor. Onların devrinde bir tek belediye dahi tenkit edilemezdi. Bu iki şekilde tefsir edilebilir. Ya o devirde tenkit edilecek bir şey yoktu yahut bu tenkitleri yapabilecek kabiliyette tek gazeteci yoktu.

DP'nin Menderes'in en yakınında bulunan ve DP'nin önde gelen isimlerinden Dr. Mükerrerem Sarol'a göre, "tarihin hafızasına kezzapla yazılan" şaibeli 21 Temmuz 1946 seçimlerine rağmen, DP'liler herhangi bir şekilde şiddet yoluna girerek devlet ile çatışmamışlardır. Tarihin hafızasına kezzapla yazılan 1946 seçimlerinden bile yoldan çıkmayan DP'lileri, Bayar şöyle ikna eder¹³³:

Senin anlattıklarını kendi başımdan geçmiş gibi hissettim. Fakat sizin sabır ve tahammül göstermeniz lazımdır. Siz çok şerefli bir devri yaşıyorsunuz. Siz böylece Allah huzurunda, tarih huzurunda daima iyi insanlar, bir gün fedakâr insanlar olacaksınız. Sizin torunlarınız ve dayak yiyen oğlunun çocukları sizinle iftihar edecekler. Bizim mazide siyasî hayatımızda maddî, manevî, birçok ıstıraplarımız oldu. Bunları yeni baştan anlatacak değilim. Şimdi bir dava uğrunda bu gibi tazyiklerin yapılması hakkında merkezden emir verilip, verilmemiş olduğunun bizce tespiti kabil olmamakla beraber; şimdiye kadar kimsenin cezalandırılmamış ve hatta alenen takbih edilmemiş olması, bu yüzden bu gibi hareketlerin devamına sebep teşkil edilmektedir. Bu böyle devam etmektedir. Bu böyle devam ettiği takdirde Devlet, mevzuat ve emirlerinin partiler arasında ve daha mühim olarak vatandaşlar arasında yer yer ve zaman zaman farklı tatbikata yol açmış olması, keyfiyeti önlemeyecektir. Bu ise memlekette huzurun, maddî ve manevî havanın bozulmakta devam etmesini intaç eyleyecektir (sonucunu verecektir). Halkımız arasında bu yüzden hâsıl olan teessür umumidir denilebilir.

¹³² **Ulus**, 4 Haziran 1952

¹³³ **Tasvir Gazetesi**, 27 Kasım 1946

Aynı şekilde 18 Aralık 1946 yılında başlayan bütçe görüşmeleri sırasında Menderes'in, bütçeyi ve genel olarak siyasî gelişmeleri eleştirdiği görüşlerine karşı, Başbakan Recep Peker'in, Menderes'in konuşmasını "psikopat bir ruhun ifadesi olarak" ¹³⁴ tanımlaması üzerine DP'liler, Bayar'ın öncülüğünde meclisi topluca terk etmişlerdir. Basında genişçe yer olan bu olay DP'nin mevcut düzen ve otoriteye zorladığı ama devrim veya terör yoluna da sapmadığını göstermektedir. DP'nin Meclisi protesto eylemine karşılık, bizzat İnönü'nün ricası üzerine Demokratlar, 28 Aralık günü tekrar meclise gelmeye başladılar.

Aynı şekilde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından hazırlanan 12 Temmuz Beyannamesi'ne yine Demokratlar olumlu yanıt vermiş ve DP milletvekili Nuri Özsan, İnönü'nün Doğu'ya ziyaretine eşlik etmiştir. Bu konuda sert muhalefet yapılmasını isteyen başta DP İstanbul başkanı Kenan Öner olmak üzere, sertlik yanlıların 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra DP'den kopmuşlardır.

DP Birinci Kongre'sinde alınan tarihe Hürriyet Misakı'nın birinci ve ikinci maddeleri dikkate alındığında otorite anlayışında, halkın esas alınacağını ve sadece CHP'yi iktidara taşıyan seçim sisteminde değişiklik istediğini; otoriter bir kişi veya seçkin bir zümre idaresi yerine ve siyasal hayatta halkın esas alınacağını prensip olarak benimsemiştir ki; bu 1923 yılındaki Kemalist devrimlerle yok edilen Osmanlı kurumları hatırlandığında DP'nin son derece mutedil halk tabanlı bir siyasal düşünceye sahip parti olduğunu ortaya kaymaktadır. Bu düşünce DP'nin en güçlü olduğu 1954 genel seçimlerinden de değişmemiştir.

Ancak, seçimlerden hemen önce (21 Temmuz 1946) DP'ye karşı suikast dâhil çeşitli baskı araçlarının kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, Aydın'da seçimden bir gün önce, bir DP ocak başkanı, bir öğretmen ve Adnan Menderes'in çiftlik kâhyası Budaklı Mehmet öldürülmüşse de¹³⁵, buna rağmen Demokratlar kanun yolundan çıkmamaya çok dikkat ediyorlardı.

Bu seçim sürecinde CHP iktidarının başbakanlık koltuğunda oturan, adı, demokrasiden ziyade İstiklal Mahkemelerini hatırlatan otoriter ve sert bir anlayışa sahip Recep Peker'in¹³⁶ DP'yi, "devlet düşmanlarını tahrik eden bir siyasî oluşum" olarak göstermeye çalışması üzerine, ik-

¹³⁴ EROĞUL, s.45.

¹³⁵ EROĞUL, s. 39.

¹³⁶ Recep Peker, 1925 yılında İnönü'nün kabinesinde Millî Savunma Bakanlığı yapmış, Takrir-i Sükûn Kanunun çıkarılması ve Cumhuriyet'in ilk muhalefet partisinin kapatılmasında (TpCF) önemli rol oynamıştır. Peker'in adı, demokrasiden ziyade İstiklal Mahkemelerini hatırlatıyordu. EROĞUL, s.61.

tidar ve muhalefet ilişkileri kilitlenmiştir¹³⁷. Bu arada İnönü, Cumhurbaşkanı olarak çıktığı yurt içi gezisine, DP milletvekillerinden birinin de katılmasını ister. Celal Bayar ve Adnan Menderes'in olurlarıyla "İnönü'ye eşlik edersem karım bile beni boşar" diyen DP milletvekili Nuri Özsan refakat ettirilir. İnönü ise gittiği Erzurum, Sivas ve Van illerinde DP il merkezlerini ziyaret eder. Böylece DP çatışmadan uzak bir zeminde siyaset yapmak istediğini fiilen ispatlamış oluyordu.

DP'nin kanun yoluna dayalı ihtilal ve isyan karşıtı siyaset anlayışı, DP'nin bölünmesine yol açtığı gibi aynı zamanda, dönemin önde gelen İslamcı şair ve yazarlarından olan Necip Fazıl Kısakürek'in de sert tepkilerine yol açmıştır: Kısakürek'e göre, "Demokrat Parti, ille de kanun ille de kanun"¹³⁸ diye iktidara gelmeye çalışıyor ki, bu yol çıkmaz sokaktır.

Tüm seçim bildirgelerinde DP üç nokta üzerinde durur: Millet'in kabul ettiği inkılâplar korunacaktır, kanunlar dairesinde hareket edilecektir ve hiçbir fark gözetmeksizin halkı yani "millî irade"yi esas alan bir siyaset yapılacaktır. Yeni Asır gazetesine verdiği beyanatta Celal Bayar, muhtar seçimleri hakkında şunları söylemiştir¹³⁹.

Muhtar seçimlerinin memleketin her tarafında idare makinesi tarafından nasıl sevk ve idare edildiği bütün milletin malumudur. Yüzde doksan beşi Demokratlardan mürekkep olan (oluşan) köylerde bile CHP'nin kazanması bu seçimlerin mahiyetini pekiyi anlatabilir. Eğer seçimler tamamıyla kanun dairesinde cereyan etseydi, kanunsuz müdahaleler ve baskılar yapılmasaydı Demokrat Parti'nin büyük bir ekseriyetle seçimleri kazanacağı muhakkaktı. Vatandaşın hakkına sahip olması büyük bir şey olmakla beraber, biz kaybetmekten o kadar müteessir değiliz. Memlekette seçim emniyetinin sağlam bir geleneğe bağlanmaması bizi parti bakımından teessüre sevk etmektedir. Demokrat Parti emniyeti elde etmek için çalıştığı en önemli bir vazife bilmektedir. Muhtar seçimleri münasebetiyle idari makinesinin yaptığı müdahale ve kanunsuzlukların asıl gayesi Demokrat Parti'nin köy teşkilatını dağıtmak ve zayıflatmak olduğu inkâr kabul etmez bir hakikattir. Bilhassa tek dereceli seçim usulü kabul edildikten sonra umumî nüfusunun ekseriyetini teşkil eden köylülerimizin siyasî haklarını kullanmalarına yani siyasî bir kanaat sahibi olmalarına nasıl mümanaat edilebilir (engellenebilir). Bunların da, millî hayatta görüşleri, dert ve ihtiyaçları vardır. Demokrat Parti vatandaşlar arasında köylü ve şehirli di-

¹³⁷ EROĞUL, s.60.

¹³⁸ Necip Fazıl KISAKÜREK, *Benim Gözümde Menderes*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 106.

¹³⁹ Vatan Gazetesi, 5 Mart 1947

ye birbirinden ayrı iki zümrenin mevcudiyetini kabul etmez. Türk köylüsünün de siyasî olgunluğuna inanır.

DP'nin iktidara geldiği 1950 yılından itibaren ise başta Başbakan Adnan Menderes olmak üzere devlet ve otorite adına sadece seçim sonuçlarını esas aldığı görülmüştür. Bu durum Eroğul'a göre, çoğulculuğu esas alan demokrasiye karşı bir durum teşkil ettiği gibi DP'nin çoğunluk despotizmine yol açmıştır.

DP iktidara geldikten hemen sonra ordu ve valiler içinde geniş bir temizlik hareketi başlatır. 27 yıllık CHP iktidarının, halk yerine, ordu ve bürokrasiye dayandığı görülmüştür. Ancak her türlü mevzi üstünlüğüne rağmen 1950 seçimlerini kaybeden İnönü'yü, Generallerin Köşkte ziyaret ederek, "bir emirlerinin olup olmadığını"¹⁴⁰ sorduğu iddia edilmiştir. Bu iddianın gerçekliğini arttıran olay ise; "5 Haziran 1950 tarihinde, DP Ankara milletvekili Seyfi Kurtbek'in, Başbakan Adnan Menderes'e gelerek, 8/9 Haziran gecesinde darbe yapılacağını bildirmesi üzerine ve Menderes'in Çankaya köşküne çıkarak, Bayar ile acilen yaptığı değerlendirmeden sonra"¹⁴¹ orduda görev değişikliğine gitmiştir

Ordunun en üst düzeyindeki komutanların yerlerinin değiştirilmesinden sonra, üç ay içinde 15 general ve 150 albay ve çok sayıda yarbay da emekliye sevk edilmiştir¹⁴². DP, ordunun yönetim kademesinde taşları yerinden oynatarak, İnönü'nün gücünü kırma ve darbe'ye karşı demokrasi ve hükümeti koruma altına almaya çalışmıştır. Çünkü Ordu'nun yönetim kademesindeki önemli sayıda subayın, İnönü'ye sempati duydukları biliniyordu. Oysa Ordu'daki taşların yerinden oynatılması nedeniyle, DP iktidarının daha ilk günlerinde ordunun bir kısmı ile hükümet arasındaki güvensizlik yaratan bu gelişme olarak on yıl boyunca devam etmiştir. Eryılmaz bu dönemi, 1950-60 dönemi bürokrasi açısından büyük bir gerilemenin, itibar ve güç kaybının yaşandığı yıllar oldu. Bu dönemde siyaset ve siyasetçiler öne çıktı; Bürokrasi ikinci plana itildi. Ve yalnızca kamusal hizmet aracı olarak görülmeye başlandı, şeklinde değerlendirmiştir¹⁴³:

DP'nin adının günümüze kadar özellikle halk kesimince, seçkin azınlık ve bürokrasiye karşı, eşitlik ve özgürlük adına bir duruş ve başlangıç noktası olarak görülmesidir. 1950-54 yılları arası her alanda DP'nin altın yılları olarak görülmüştür. 1954 seçimlerindeki DP'nin ola-

¹⁴⁰ Tekin ERER, *On Yılın Mücadelesi*, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963, s.34.

¹⁴¹ EROĞUL, S 67.

¹⁴² Tekin ERER, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, Çınar Matbaası, İstanbul, 1966, s. 33.

¹⁴³ ERYILMAZ; s.245.

ğanüstü başarısı¹⁴⁴, parti içinde çeşitli aşırılıklara ve çatlaklara yol açmıştır.

DP tarihinin en büyük zaferi olan 2 Mayıs 1954'te yapılan genel seçimler sonucunda DP mecliste adeta tek parti haline gelmişti. Bu seçimlerde DP, Türkiye genelinde oyların % 56,6'sini alarak 503 milletvekili; % 35.11'ini alan CHP 31 milletvekilliği; Cumhuriyetçi Millet Partisi adı ile bu seçimlere katılan eski MP de % 5.28 oy alarak 5 milletvekilliği kazanmıştır. Bağımsızlar ise; % 0.62 oy alarak 2 milletvekili çıkarabilmiştir. Seçimlere katılım oranı % 88.63'ü bulmuştur. Gerçi 1954 seçimlerinde Halk Partisi de önemli bir oy almıştı. Ancak kazanan hepsini alır mantığına dayalı, çoğunlukçu seçim sisteminin uygulandığı bu seçimlerde DP, 4 milyon 100 bin oy ile 488 milletvekili çıkarırken, CHP 3 milyon 500 bin oy ile ancak 31 milletvekili çıkarabilmiştir. Böylece 1950'deki %53,3 %56,6 gibi birbirine çok yakın oy oranları bile Meclis-teki temsili 408'den 503'e çıkmıştı. CHP'nin ise, %40'tan %35'e, sandalye sayısı ise 69'dan 31'e inmiştir.

1955 yılı itibari ile DP meclis grubu hükümete karşı ağırlığını koymaya başlamış, Parti grubu artık hükümete karşı sert bir muhalefet yapmaya başlamıştı. Grup, haklarında yolsuzluk iddiaları bulunan Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatın Rüştü Zorlu'yu istifa ettirerek adeta kendi hükümetini yıkmaya çalışıyordu. Nutku'ya göre bu şuursuz grubun yaratıcısı, bizzat başbakanın kendisiydi¹⁴⁵.

Parti içerisindeki bu kargaşa neticesinde bütün bakanlar, başbakana istifa dilekçesi verdikten sonra, Menderes de hükümetinin istifasını Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a vermeye hazırlandığı sırada, DP milletvekili Dr. Mükerrerem Sarol, Sarolist formül olarak da tarihe geçen, formülü teklif etmiştir.

Sarol'un formülüne göre, Menderes kürsüye çıkacak ve gruptan kendisi için güvenoyu isteyecekti. DP grubu, kürsüde ateşli bir konuşma yapan Menderes'e güvenoyu verdi. Celal Bayar da hükümeti kurma görevini yeniden Adnan Menderes'e verdi. Kürsüye tekrar çıkan Menderes şöyle konuşmuştur: "Arkadaşlar, sayın milletvekilleri, siz grup olarak her şeye kadirsiniz. Siz isterseniz hilafeti bile geri getirebilirsiniz!"¹⁴⁶. Bu düşünce başta ordu ve CHP olmak üzere laiklik konusunda hassas olan kesimleri tahrik etmiştir.

¹⁴⁴ AYDEMİR, s. 225; *Yeni Ulus*, 7 Mayıs 1954; Nermin ABADAN, *1965 Seçimlerinin Tahlili*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1966, EK:2-3.

¹⁴⁵ Emrullah NUTKU, *Demokrat Parti Neden Çöktü*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1979, s.2.

¹⁴⁶ BİRAND, vd., s. 86.

Aynı şekilde DP'nin düzen ve otorite anlayışını anlamamızı sağlayan olaylardan biri 6/7 Eylül olayları olmuştur. Burçak'a göre, İzmir ve Ankara'ya da sıçrayan olaylar sırasında emniyet kuvvetlerinin olaylara yeterince müdahale etmediği ve bu nedenle de devlet nizamının ve hükümet otoritesinin yerle bir olduğu otorite boşluğu görülmüştür¹⁴⁷. Dönemin İçişleri Bakanı Namık Gedik'in oğlu, Arda Gedik'e göre ise "Bu olay üzerine Türkiye'nin mozaiği kırılmıştı" ¹⁴⁸, çünkü azınlıklar hem DP'ye oy verdikleri halde hem de bu olaylar DP'nin iç ve dış itibarına büyük zarar vermiştir. Ancak özellikle Rum, Ermeni ve Yahudilerin mallarının yağmalandığı İstiklal Caddesi'nde meydana gelen ve 6/7 Eylül olayları olarak tarihe geçen olaylar, DP'nin içeride ve dışarıda imajına büyük darbe vurmuştur¹⁴⁹.

¹⁴⁷ Rıfık Salim BURÇAK, *On Yılın Anıları*, Nurol Matbaacılık, Ankara, 1988, s.315.

¹⁴⁸ Kanal Türk TV, *Teke Tek Programı*, 25.01.2009 saat 22.00, Fatih ALTAYLI, Erol Şadi ERDİNÇ, Arda GEDİK

¹⁴⁹ Olayın gelişimi kısaca şöyle olur: Türk ve Yunan hükümetleri arasında ihtilafa neden olan Kıbrıs meselesi Londra'da bir konferansta görüşülmekte iken; 6 Eylül sabahı Ekspres Gazetesi'nde çıkan asılsız bir haber her şeyi alt üst eder. Söz konusu habere göre, Atatürk'ün Selanik'teki evine Yunanlılarca bomba atılmıştı. Bunun üzerine, İstanbul'daki Rumların can ve mallarına karşı saldırılar meydana gelmiştir. Olaylar üzerine, İç İşleri Bakanı Namık Gedik ve İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay görevden alınmıştır. Olayların başta ABD ve İngiltere olmak üzere NATO kontrolündeki Gladio'nun Türkiye uzantısı Özel Harp Dairesi tarafından uygulanan başarılı bir operasyon olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Söz konusu hadise, Sabri Yirmibeşoğlu'na göre, Gladio'nun Türkiye şubesi olan Özel Harp Dairesi'nin (ÖHD) mükemmel bir organizasyonuydu. Eski Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri ve eski Özel Harp Dairesi Başkanı Sabri Yirmibeşoğlu, 6 – 7 Eylül olaylarıyla ilgili ilk kez CNN TÜRK'e yaptığı açıklamaya göre, Mahkeme sonucuna göre olayların arkasında MİT vardı. Oysa o zamanlarda MİT'i de kontrol eden ABD kontrolündeki NATO yer altı kolu olan GLADIO'ydu. Bu örgütler bütün NATO üyelerini Rusya korkusuyla ABD'nin kucakına itmekteydi. ÖHD Ergenekon terör örgütü adı ile çözölen GLADIO'nun Türkiye kolu-
dur. (Bu konuda bakınız. Jens Mecklenburg Gladio, NATO'nun Gizli Terör Örgütü, (Çev. Süheyla Saliha Kaya), Sorun Yayınları, İstanbul, 1999, s.133; Ahmed Raşidoğlu, CIA ve Emperyalizmin Kısacasında Türkiye, Saadet Yayın Paz. İstanbul, 1992, s.156-178; Emine Gürsoy NASKELİ, 6-7 Eylül Olayları Davası, Kitabevi, İstanbul, Mayıs 2007, s.VIII; SAROL, s.446-449. <http://www.crnturk.com/2010/turkiye/09/21/yirmibesoglu.6.7.eylul.olaylarinin.arkasinda.mit.var/590360.0/index.html>)

1952 yılında Başbakan Adnan Menderes tarafından ziyaret edilen Patrikhane'ye ikinci ziyaret ise yine ancak 59 yıl sonra muhafazakâr bir parti olan AK Parti'nin Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç tarafından yapılır.

Ancak 1957 yılından itibaren DP'nin otoritesinin tanınmamaya başlandığı görülmektedir. Bunun bir nedeni DP'nin tek taraflı uygulamaları ise diğer nedeni muhalefet cephesinde yer alan CHP, basın, ordu ve bürokrasi olduğu görülmektedir. Buna sert tepki gösteren DP lideri Menderes muhalefetin oluşturduğu güç birliğine karşı 12 Ekim 1958 tarihinde "Vatan Cephesi" kurulması yönünde çağrıda bulunmuştur¹⁵⁰ ve katılanların isimlerini radyodan duyurmaya başlamıştır.

1959 yılı DP otoritesinin sarsılmaya başladığı yıl olarak tarihe geçmiştir. CHP'nin On Dördüncü Kurultayı (12-15 Ocak 1959) bu açıdan çok önemlidir. CHP artık iktidara zinde kuvvetler (ordu, bürokrasi ve basın) dâhil tüm gücüyle saldırma kararı almıştır ki, İnönü bunu Büyük Taarruz'a benzetmiş ve tarihî savaş yolunu izleyerek seçim kampanyasını başlatmıştır.

CHP'nin DP iktidarına karşı ordu, basın ve bürokrasiye de arkasına aldığı sert muhalefet, 27 Mayıs askerî darbesine kadar şiddetini arttırarak devam ettirmiştir. Bu kurultay sonunda CHP yönetimi, DP'ye karşı yürüteceği siyaseti artık savunma yaparak değil, tüm şiddetiyle saldırarak yürütme kararı almıştır¹⁵¹. İlk Hedefler Beyannamesi adıyla CHP'nin DP'ye karşı uygulayacağı stratejisini ortaya koyduğu bu ku-

¹⁵⁰ Nimet ARZIK, *Menderes'i İpe Götürenler*, Bateş Yayınları, Ankara, 1960, s. 128; AHMAD, s.162.

¹⁵¹ EROĞUL, s. 227.

rultayda CHP, hükümetten istediklerini on madde olarak sıralamıştır. Bu istekler; partizanlığın kaldırılması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden başka ikinci bir meclisin kurulması, seçimlerin adaletli yapılması, yargı alanında bir yüksek yargıçlar kurulu oluşturulması, devlet memurlarına mahkemeye başvurma hakkı verilmesi, basın hürriyeti ve üniversite özerkliğinin sağlanması, sosyal adaletin temin edilmesi ve yüksek iktisat şurasının oluşturulmasıdır.

CHP kurultayında, ilk hedefler beyannamesinin kabul edilmesinden sonra, muhalefet partileri birleşmiştir ve İsmet İnönü'nün söylemleri daha da sertleşmiştir. DP'liler bu sert söylemlere aynı şekilde karşılık verince, muhalefet ile iktidar arasındaki ilişki iyice gerginleşmiştir¹⁵².

DP hükümeti, muhalefetin güçler birliği ve ilk hedefler beyannamesini kabul etmesi üzerine, buna misilleme olarak ilk başta İstanbul'da, daha sonra da yurdun dört bir yanında Vatan Cephelerini kurmuştur. Böylelikle ülke çapında bir tarafta güç birliği ocakları bir tarafta da Vatan Cephesi ocakları kurulmuş oldu ve birbirine ölesiye husumet besleyen iki ayrı halk kitlesi oluştu¹⁵³.

1959 yılı Demokrat Parti'nin sonunu hazırlayan birçok olaya sahne olmuştur. İstanbul Topkapı, Çanakkale, Geyikli, Yeşilhisar yaşanan birçok olay muhalefetin sesini arttırmasına neden olmuştu. Bu amaç doğrultusunda CHP, yurt genelinde büyük bir propaganda gezisi düzenlemiştir. CHP kafilesinin yapacağı yurt gezileri, İsmet İnönü'nün isteğiyle İnönü savaşlarındaki güzergâhtan başlatılmıştır. Kafile, ilk durağı olan Uşak'a hareket etmeden daha Ankara'da olaylar başlamış, 29 Nisan 1959 tarihinde Uşak'ta, CHP'liler ile DP'liler arasında şiddetli çatışmalar olmuştur.¹⁵⁴

İnönü'nün olaylı gezilerinin en önemlisi, Kayseri (Yeşilhisar) gezisidir. Kayseri valisinin kentte havanın gergin olması gerekçesiyle kente gelinmemesini bildirmesine karşılık, CHP heyeti Kayseri'ye gitmiştir.

¹⁵² EROĞUL, s. 229–230.

¹⁵³ BİRAND vd., "Demirkırat"; CHP yönetimi, 9 Eylül 1957 tarihinde yapılan 13. kurultayında aldığı kararla diğer muhalif partilerle işbirliği yapma kararı almıştır. Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Hürriyet Partisi'nin yöneticileri, 4 Eylül 1957 tarihinde bir bildiri yayınlarak CHP ile ortak hareket edileceğini bildirmiştir. CHP'nin 13. kurultayına, CMP ve HP'nin temsilcileri de katılmıştır. DP ise muhalefetteki bu güç birliğine engel olmak amacı ile 11 Eylül 1957 tarihinde seçim yasasını değiştirmiştir. CHP Kurultayları, <<http://www.belgenet.com/parti/chpkurultay.html>>, (10 05 2009); CMP, CHP ve Hürriyet Partisi, "İmkânlarının son haddine kadar demokratik rejimi kurtarma mücadelesine devam azminde bulunduklarını ilana müstereken karar verildiğini" açıklamışlardır. (Ulus, 9 Temmuz 1956)

¹⁵⁴ EROĞUL, s. 231.

Ancak olay yerinde görevli subaylar, İnönü'nün elini öpmüş ve diğer subaylar da bunu takip etmişlerdir. Askerlerin İnönü'ye gösterdiği bu ilginin de etkisiyle, CHP kafilesinin şehre girişine izin verilmiştir. Böylece DP'nin askerler üzerinde otoritesinin sarsıldığı ve askerin safını CHP'den yana ortaya koyduğu kesin olarak anlaşılmıştır.

Kayseri olayları, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin tarafını göstermesi bakımından önemli görüldüğünden, gerek Cumhurbaşkanı Bayar'ı gerekse de hükümeti telaşa düşürmüştür¹⁵⁵. Muhalefetin bu çalışmalarına karşılık Demokrat Parti, otorite ve düzenini korumak için "politikasını değiştirmeden icraatlarına devam ediyordu"¹⁵⁶. 12 Nisan 1960 günü DP grubu, CHP'yi silahlı ve tertipli ayaklanmalar hazırlamakla, bir kısım basını da bunu yalan ve çarpıtılmış haberlerle desteklemekle suçlamıştır. Bu nedenle hükümet, süresi ve yetkisi belirli (üç ay) bir Meclis Tahkikat Komisyonu kurulmasına karar verildiğini açıklamıştır.

12 Nisan 1960 günü DP Grubu yayımladığı bildiri ile CHP'yi "silahlı ve tertipli ayaklanmalar hazırlamakla, bir kısım basını da bunu yalan ve çarpıtılmış haberlerle desteklemekle" suçlamıştır. Bu nedenle süresi ve yetkisi belirli bir Tahkikat Komisyonu'nun kurulması yönündeki karar alındığını belirtmiştir. 18 Nisan 1960'ta kurulan ve hepsi DP'li olan 15 kişilik komisyonun görev alanı şöyle belirtilmiştir:

1. Partilerin tüm etkinlikleri,
2. Komisyonun etkinlikleri ile ilgili yayınlar,
3. TBMM'de komisyon ile ilgili görüşmeler ve bunlar hakkında yayınlar.

Meclis Tahkikat Komisyonu kurulduktan sonra, bu komisyonun rahat çalışabilmesi için görev ve yetkilerini belirleyen kanun çıkarılmıştır. Bu kanununa göre; Tahkikat Komisyonu üyeleri, Cumhuriyet savcısına, sorgu hâkimine, sulh hâkimine ve askerî hâkimlere tanınan bütün hak ve yetkilere sahip olacaktır. Tahkikat Komisyonu'nun çalışmalarını engelleyen her türlü yayın yasaklanacak, bu yasaklara uymayan gazeteciler cezaya tabi tutulacaktır. Komisyon gerekli gördüğü her türlü evrak ve vesikaya el koyabilecek, aleyhteki bütün siyasî faaliyetleri yasaklayabilecekti. Tahkikat Komisyonu'nun kararlarına itiraz edenler, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezasına çarptırılacaklardır. Ayrıca komisyonun

¹⁵⁵ Sabiha BOZBAĞI, *İhtilaller ve Darbeler Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 692-693.

¹⁵⁶ ILICAK, s. 244.

çalışmaları gizli tutularak komisyon üyeleri faaliyetlerinden dolayı sorulanamayacaklardır.

İnönü buna karşı o gün TBMM’de, kendilerinin ihtilaldan gelip demokrasiye geçtiklerini, ihtilal yapmalarının olanaksız olduğunu, kurulacak komisyonun gayrimeşru olduğunu, TBMM’nin üstünde bir baskı düzeni getireceğini bu durumun kendileri dışından kaynaklanan bir ihtilale yol açacağını söylemiş ve sözlerini şöyle tamamlamıştır¹⁵⁷:

Bu demokratik rejim istikametinden ayrılp baskı rejimi haline getirmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam... Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır.

28 Nisan’da İstanbul Üniversitesi’nde düzenlenen öğrenci olaylar üzerine Çankaya Köşkü’nde yapılan beşli (Celal Bayar, Adnan Menderes, Hasan Polatkan, Fatin Rüştü Zorlu, Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil) toplantı yapılmıştır. DP’li kimliğinden çok muhafazakâr bir bilim adamı olarak bilinen Başgil, Menderes’e hükümetin derhal istifasını ve diğer partilerden de katılımlarla bir koalisyonun kurulmasını tavsiye etmiştir. Menderes başta bu fikri benimsemişse de özellikle Bayar’ın ve Zorlu’nun karşı çıkışlarıyla bu fikirden vazgeçirilmiştir¹⁵⁸. Böylece 27 Mayıs 1960 askerî darbesini engelleyecek bahanenin de kaybedildiği görülmüştür.

Menderes beklenmeyen tarih bir olan, 24 Mayıs’ta soruşturma komisyonunun görevini tamamladığını ve sonuçların en kısa sürede kamuoyuna duyurulacağını açıklayarak ortamı yumuşatmaya çalışmışsa da¹⁵⁹, Türk siyasî tarihî açısından büyük bir facia olan 27 Mayıs 1960 askerî darbesiyle DP’nin on yıllık iktidar dönemi son bulmuştur¹⁶⁰. Bu millî felaket, ilk başta siyasal muhafazakârlığın da Osmanlı gibi *durdurulmuş bir medeniyet* olduğu iddialarına yol açmışsa da bir yıl sonraki seçimlerde iktidar ortağı ve sonraki seçimlerde de tekrar tek başına ik-

¹⁵⁷ TOKER, s. 234.

¹⁵⁸ EKŞİ, s.24–26.

¹⁵⁹ AHMAD s. 162.

¹⁶⁰ Hakan YILMAZ, *Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002, s. 201. Ancak DP’nin devamı olarak kurulan AP, 15 Ekim 1961 yılında yapılan seçimlerde oyların % 34,8’ini (158 milletvekili) ikinci parti (CHP % 36’7); 17 Kasım 1963 mahalli seçimlerde ise %45’87 ile birinci parti olmuş ve 1965 seçimlerinde de % 52.87 oy ile (240 milletvekili) 1969 seçimlerinde ise %46 oy alırken 256 vekil kazanarak DP gibi iki dönem üst üste tek başına iktidara gelmiştir. Darbecilerin desteklediği CHP’nin oy oranı her şeye rağmen %27 olup vekil sayısı 143’dır. Ancak bu da 27 Mayıs gibi 12 Mart muhtırasıyla sonlanır. (Bkz. Celalettin GÜNGÖR, *27 Mayıs ve Partileşme Sorunu*, Ankara, 1992, ss.125–127.)

tidara gelen DP'nin devamı partiler görüldüğünden; DP'nin adeta, kesilen sakalın gürleşmesi gibi güçlendiği görülmektedir.

Özet olarak bu olayları ve bunun sonucunda meydana gelen 27 Mayıs askerî darbesiyle yıkılan DP iktidarını otorite ve düzene saygı açısından yorumlayacak olursak şu neticelere varmaktayız:

DP muhalefet döneminde kanunlara uygun davranmış ancak iktidar döneminde seçim sonuçlarına göre bazı yanlışları olmuşsa da bunları kısa sürede düzeltmiştir. (MP'nin kapatılması, İspat hakkı, Malatya'nın bölünmesi, Kırşehir'in ilçe yapılması).

DP'nin CHP'ye göre otorite ve düzene daha çok saygı göstermesini, ideolojik olmaktan çok siyasetin doğasına uygun olarak pragmatist nedenlerden ve CHP'ye olan duygusal olumsuzluktan kaynaklandığı düşünülmektedir.

DP başta muhalefet, ordu ve bürokrasi olmak üzere halkın dışında kimseyi pek dikkate almamıştır. Bu durum ilk başta herhangi bir muhafazakârın "toplum ve çoğunluk" düşüncesine bakarak onaylayacağı şeyler olarak görülüyorsa da, devletin ve toplumun tamamı düşünüldüğünde, söz konusu dünya ve Türkiye'nin koşullarına göre zamansız olduğu görülmektedir. Çünkü çoğunluk yerine çoğulculuk, kin ve duygusallık yerine mantık ve siyasetin kuralları, otorite ve düzen sağlamada daha etkili araçlardır.

5.2. Demokrat Parti'nin Bazı Kavramlara Yaklaşımı

Bu bölümde siyasal muhafazakârlığın temel öğelerini analiz ettikten sonra, özellikle siyasal muhafazakârlığın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasal muhafazakârlığın iç içe geçtiği demokrasi, liberalizm, özgürlük ve eşitlik değerlerine göre DP'yi analiz edeceğiz.

5.2.1. DP'nin Demokrasi ve Liberalizm Politikası

Burada DP'nin demokrasi ve liberalizme yaklaşımını, 1946–1950 arası muhalefet ve 1950–1960 iktidar dönemleri arasında olmak üzere iki dönem halinde inceleyeceğiz. Üçüncü bölümde de anlatıldığı gibi, Demokrat Parti'nin ortaya çıkmasında, dışarıda çok partili Batı demokrasileri etkili olduğu gibi, ülke içinde de CHP'nin otoriter yönetimine karşı demokratik açılımlar isteyen ekonomik, siyasal ve sosyal talepler etkili olmuştur. Öyle ki ilk zamanlarda şahsi fikirleri birbirlerinden çok farklı olan insanlar bile DP çatısı altında çalışmışlardır.

İsmi liberal siyasî anlayışı savunan ABD Demokrat Parti'den¹⁶¹, ilham alınarak belirlenen DP'nin programı incelendiğinde, partinin temel ayaklarının "demokrasi ve liberalizm"e dayalı olduğu görülmektedir. Bu anlamda kuruluş esnasında Koçak'a göre, öncelikle partide temel hak ve özgürlüklere geniş yer verilmişti. Bu anlayış içinde din özgürlüğü de vardı laikliğin dinsizlik olmadığı da. Ekonomik anlamda ise özel girişimin ve sermayenin esas alınacağı belirtilmişti ¹⁶². Cumhuriyet gazetesine göre ise, DP'nin parti programı incelendiğinde demokrasi ve liberalizm iki temel kavramdı¹⁶³.

Kılçık'a göre, "Menderes döneminin en önemli özelliği, devlet-halk arasındaki keskin sınırın erimesi olup DP'nin ilkeleri ileri, liberal ve demokratik ülkelerin esaslardır"¹⁶⁴. DP'nin kuruluşu esnasında bir gazetecinin "DP'nin demokrasiden neler anladığı" ile ilgili bir soruya Bayar "Bizim maksadımız aşağıdan yukarıya doğru bir cereyan husule getirmektir. Nizamnamemiz bunu temin ediyor"¹⁶⁵ şeklinde cevap verir.

Bayar'ın bu konuşmasını analiz ettiğimizde, siyasal muhafazakârlığın demokrasiye yaklaşımı ile DP'nin yaklaşımı birbirine yakın olduğu görülmektedir. Birincisi DP, toplumdan devlete doğru gelen bir anlayışı savunmaktadır ki bu, ilk günden beri muhafazakârların savuna geldiği bir düşüncedir. İkincisi, halka hiçbir şeyin empoze edilmeyeceği düşüncesidir ki; bu da aynı şekilde, toplumu nasılsa onu olduğu gibi kabul eden, toplum esaslı bir düşünce olan siyasal muhafazakârlığın temel öğeleri arasında yer almaktadır.

DP'nin İkinci Kongresi'nde ise, (20 Haziran 1949) alınan karar doğrultusunda DP "Millî iradeyi tecelli ettirecek adlî teminatlı yeni bir seçim kanunu" istemiştir. CHP bu isteği, 16 Şubat 1950 tarih ve 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu ile kabul etmiştir. Bu kanunun birinci maddesinde bulunan 'Milletvekilleri seçimi tek derecelidir ve ekseriyet usulüne göre genel eşit, gizli oyla yapılır. Oy, serbest ve şahsidir. Oyla-

¹⁶¹Dönemin koşullarında "demokrat" kelimesi Türk toplumunun aşına olduğu bir kelime olmadığı için halk onu telaffuz olarak benzeyen ve aşına olduğu başka bir ifadeyle, "Demirkırat"a, dönüştürmüştür. 1961 yılında DP'nin devamı olarak kurulan Adalet Partisi ve Doğru Yol Partisi, koşar vaziyette ayaklarını kaldırmış kır bir atı, parti amblemi olarak kullanmıştır. İlginçtir Türkiye ve Batı'daki muhafazakâr ve demokrat partiler zıt icraatlara sahip olmuşlardır. Yani bir Türk herhangi Batı ülkesinde demokrat partileri kendine yakın görürken, Türkiye'de ise aynı kişi muhafazakar kişilere yakın durmaktadır.

¹⁶² KOÇAK, s.181.

¹⁶³ Cumhuriyet, 09.01.1946.

¹⁶⁴ KILÇIK, s. 76.

¹⁶⁵ Yeni Asır, 8 Ocak 1946.

rın sayılması ve ayrılması açıktır' ifadesi¹⁶⁶, Toplum iradesinin ilk kez siyasî arenada aracısız ve mutlak olarak kabulü anlamına gelmektedir.

DP'nin Türk seçim sistemine sadece bu değişikliği kazandırması bile Türk demokrasisi için çok büyük ve yeterli tarihî bir başarı sayılır. Çünkü o zamandan beri hiçbir parti seçim sonuçlarından şüphe duymamıştır. Öyle ki 12 Eylül askerî rejimi bile, her şeye dokunduğu halde seçim sistemine dokunmamıştır¹⁶⁷. Bu seçim sisteminin Türk siyasal hayatına kazandırılması, seçkin yöneticilerin ve kanunsuz bürokratların toplum iradesi üzerinde oluşturduğu tekelin kırılması anlamına gelmektedir. DP bunu başlangıcıdır.

DP'nin muhalefet dönemlerinde yapılan birinci ve ikinci kongrelerinde yaşanan demokratik ortam anlatıldığından bu konuda DP'nin muhalefet döneminde Batı standartlarında bir demokrasiyi benimsediği görülmektedir. 1950 yılında iktidara gelen DP iktidarının özellikle ikinci döneminden sonra (1954 seçimlerinden sonra) DP'nin seçim sonuçlarına dayanarak, muhalefet ve bürokrasinin daha çok üstüne gittiği görülmektedir.

Örneğin, DP'den 1948 yılında ayrılarak kurulan Millet Partisi, "devrim ve rejim aleyhtarı bir eğilim ve hareket izlemeye başladığı iddiasıyla" 8 Temmuz 1953 tarihinde, genel merkezi ile birlikte bütün şubeleri mühürlenerek kapatılmıştır. MP'nin "sıradan bir dernek gibi kapatılması"¹⁶⁸ olayına sert tepkiler gösterilmiş ve kısa bir sürede MP, Osman Bölükbaşı başkanlığında Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) adıyla siyasal faaliyetine devam etmiştir. Bu davranış hiç şüphesiz DP'nin ham demokrasisine verilecek kötü örneklerden biridir.

26 Mayıs 1954 seçimlerinin üzerinden daha 48 saat bile geçmeden Kırşehir'den milletvekili seçilen Osman Bölükbaşı meclis tarafından "kınama" cezası ile cezalandırılmış ve memleketi olan Kırşehir, CMP'ye destek verdiği için ilçe düzeyine düşürülerek Nevşehir'e bağlanmıştır. Aynı şekilde CHP'ye destek veren Malatya'da bölünerek cezalandırılmış ve Adıyaman il yapılmıştır. MP'nin kapatılması, DP'ye oy vermediği gerekçesiyle Kırşehir ilçe¹⁶⁹ ve Malatya bölünerek Adıyaman'ın il

¹⁶⁶ Tarhan ERDEM, *Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876–1982*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1982, s. 200.

¹⁶⁷ EROĞUL, Görüşme Kaydı.

¹⁶⁸ Türkiye'de çok partili hayata geçildikten sonra kapatılan ilk büyük parti MP'dir. Bir günde yirmi bin parti tabelası indirilmiş ve yerine dokuz gün sonra CMP tabelası asılmıştır. Bu durum aynı zamanda parti kapatmanın ve açmanın sıradan bir süreç haline gelen Türkiye'deki ilk örneklerinden biridir.

¹⁶⁹ Kırşehir 12 Haziran 1957 yılında tekrar il haline getirilmiştir.

yapılması, özellikle basın konusunda CHP'nin yayın organı olan Ulus ve Yeni Ulus¹⁷⁰ gazetesine yapılan baskılar, DP'nin demokratik olmayan siyasî faaliyetlerine verilen örneklerin başında gelmektedir. Bu nedenlerle Ahmad'a göre Demokratların "demokrasi anlayışı ham" olarak görülürken; Eroğul'a göre de "otoriter demokrasi" ¹⁷¹ olarak tanımlanmaktadır.

DP'nin demokratik olarak görülmeyen ikinci dönem uygulamalarından biri de, 1955 yılında, basına ispat hakkının verilmesinden yana olan bir grup DP milletvekilinin Başbakan Menderes ile çatışması nedeniyle DP'den ayrılmak zorunda kalmışlardı¹⁷². DP'nin bu dönemde özellikle sert bir muhalefet yapan CHP, ordu, bürokrasi ve basında geniş bir sindirme tasfiyeye giriştiği görülmüştür. Çünkü DP'nin "çoğunlukçu" anlayışına göre herkes seçim sonuçlarına saygı gösterecekti¹⁷³. Oysa demokrasi daha iyi çoğulculukla başarı ve saadet dağıtır.

Bu dönemde Ulus gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın ve karikatürist Ratip Tahir Burak'a karşı çok sayıda dava açılmış, Yalçın çok ileri yaşında hapse mahkûm edilmiştir. DP yanlısı Zafer gazetesi CHP'li Şemsettin Günaltay'ı "cezbe içindeki siyasî mehdî" olarak eleştirirken¹⁷⁴; Ulus da "Menderes'i Arjantin diktatörü Peron'a" benzetmişti¹⁷⁵.

¹⁷⁰ ARCA YÜREK, s. 275.

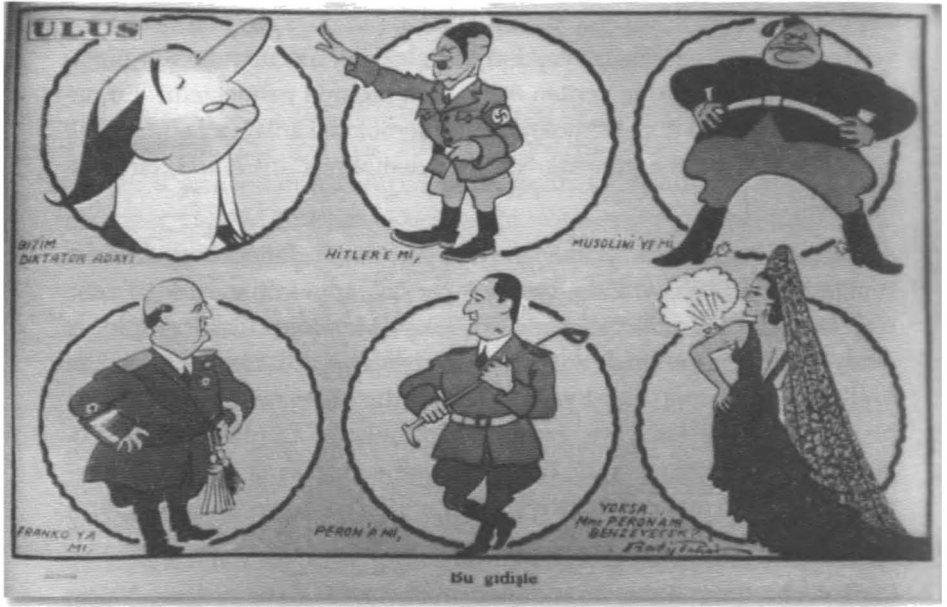
¹⁷¹ AHMAD, s.157; EROĞUL, s.220

¹⁷² DP içerisinde muhalefet bayrağını açan 11 muhalif milletvekili DP'den ihraç edilmiştir. Bu 11 milletvekiline destek amacı ile 8 milletvekili de DP'den istifa etmişlerdir. Tarihe "ispatçılar" olarak geçen "basına mahkemede kendi iddiasını ispatlama imkânı verilmesini isteyen" grup, DP'den ayrılarak Hürriyet Partisi'ni kurmuştur. Sonradan sayıları 35'i bulan bu kişilere DP'nin "Dörtler"inden Fuat Köprülü de eklenecektir. Bu olay da, DP içinde Menderes'in tek Türkiye'de, demokrasi ortamının eksikliği olarak yorumlanmıştır. Bir aydın hareketi olarak da dikkati çeken Hürriyet Partisi, 1957 seçimlerinde beklediği başarıyı kazanamayarak, yalnızca 4 milletvekili çıkarabilmiştir. Bu gelişme üzerine Hürriyet Partisi, CHP'ye katılmış ve siyasi varlığına 24 Kasım 1958 tarihinde son vermiştir.

¹⁷³ EROĞUL, Görüşme Kaydı.

¹⁷⁴ Zafer, 17 Temmuz 1951.

¹⁷⁵ Ulus, 19 Nisan 1951.

İnönü basın kanunuyla ilgili olarak, gidişin tehlikeli olduğunu belirtirken¹⁷⁶; Zafer gazetesinin buna bir gün sonraki cevabı ise “İnönü’nün halkı ayaklandırmaya” çalıştığı şeklinde olur. Cem Eroğul’a göre İnönü, Menderes ve DP’yi şöyle yıkmıştır¹⁷⁷:

Tahrik edip, çileden çıkartmak, çileden çıkarıp hata işletmek, hataları amansızca yüzüne vurarak daha çok çileden çıkarıp, daha çok hata işletmek... ta ki hatalarının içinde boğulana kadar

Ancak bu dönemde muhalif basının da DP’ye karşı “psikolojik bir taarruz” uyguladığı ve onu kanun dışı yollara çıkarmaya çalıştığı da görülmektedir. Örneğin bizzat CHP yayın organı Ulus’un yazarı Cüneyt Arcayürek bu durumu şöyle itiraf eder¹⁷⁸:

Ulus, Başbakan Menderes’i adım adım izlemek kararı almıştı. Karar, elbette ki Nihat Erim’indi. Başbakan, bir barajın temelini mi atmaya gidecek, Ulus muhabiri Ankara’dan oraya gönderiliyordu. DP önderi bir başka il’e gidip nutuk mu söyleyecek Ulus muhabiri bir gün önce Menderes’in gideceği kente varıyor, bir ön haber veriyor, sonra... Menderes’e ve DP’ye alabildiğine saldırıyorduk. Haberdeki bu tutumu başyazı, yan yazılar imzasız yorumlar izliyordu. Ulus, hemen her gün yeni bir rüzgâr estiriyordu.

¹⁷⁶ Dünya, 1 Haziran 1956.

¹⁷⁷ EROĞUL, s. 167.

¹⁷⁸ ARCAÜREK, s. 110.

Ulus'un benimsediği bu muhalefet türü, zaman içinde, DP'nin başına karşı tutumunda olumsuz davranışlar yoğunlaştıkça giderek bütün gazetelere, daha doğrusu gazetecilere sinmeye başladı. Basın, olayları akışından çıkarıp öylesine abartarak, olayın içine kimi ayrıntılar da yanlış bilgiler koyarak iktidarı çılgına çevirecek bir yöntem uyguluyordu¹⁷⁹. Elbette bu durum, iktidar partisi olan sorumluluk sahibi DP'nin demokrasiden sapmasına mazeret olarak görülemez. Ancak Demokratlara göre DP, "zinde kuvvetler ve Paşa faktörü" nedeniyle rahat hareket edememiştir¹⁸⁰.

Demokrat Parti'nin demokrasi dışı davranışlarına karşılık olarak görüşlerine başvurduğumuz Necmettin Cevheri bizlere bu konuda şu bilgileri vermiştir:

(DP'de demokrasi dışı hataları) Yapıldı ve yapıldığı için (de) demokrasi rayından çıktı. Yapılmaması lazımdı. Yani demokrasiyi rayından çıkaranlara haklılık değilse de bahane vermiş oldu. Yanlıştır. Ben DP içerisinde o zaman Hukuk Fakültesini yeni bitirmiş ilçe başkanlığı il başkanlığı yapan bir kimse olarak bunu kabul edemiyor(d)um. Niçin olsun. Bugün gene hala aynı sıkıntıyı yaşıyoruz. Bugünkü hükümetin de bazı meselelere karşı aşırı yüksek tansiyonlu reaksiyonları (var) cevaplara baktığınız zaman demokratik anlayışın içerisinde görmek mümkün değildir.

Aynı şekilde DP, muhalefette iken "devr-i sabık yaratmayacaklarını" belirterek, CHP'den geçmiş dönemin hesabını iktidara geldikleri takdirde sormayacaklarını belirtmişlerdir. Fakat DP, iktidara geldikten sonra CHP'nin elindeki malları, başta genel merkez olmak üzere, hazineye devrettiği görülmüştür.

CHP'nin yıkıcı propagandası gerekçesiyle 27 Haziran 1956 tarihinde "Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası" kabul edilmiştir Yasa¹⁸¹, siyasî partilerce veya siyasî propaganda yapmak amacıyla hakikî veya hükmi şahıslar tarafından düzenlenecek toplantılar ve gösteri yürüyüşlerinin yalnızca seçim zamanlarında yapılabileceği, hükmi şahısların kendi mensupları arasında düzenleyecekleri toplantıların kapalı yerlerde yapılması, toplantı ve gösteri yürüyüşü yapabilmek için o yerin en büyük mülki amirinden 48 saat önce izin alınması; gösteri yürüyüşlerinde nutuk söylenmemesi, suç işlemeye teşvik ve tahrik edici mahiyette söz ve hareketlerin yapılmaması, bu duruma uygun düşmeyen gösteri ve top-

¹⁷⁹ ARCAYÜREK, s. 117; Ulus'un, İçişleri Bakanı Halil ÖZYÖRÜK'ün makam arabasının eşinin özel işlerinde kullandığı haberi üzerine, ÖZYÖRÜK istifa ettirilmiştir.

¹⁸⁰ MENDERES, Görüşme Bandı; AHMAD, s.157.

¹⁸¹ ALBAYRAK, s. 288.

lantıların dağıtılabilmesi, güvenliğin sağlanması için askerî birlik kullanabilmesi, açık yerlerdeki gösteri ve toplantılarına kadar devamı; kapalı toplantılarda dışarıya yayın yapılmaması, hükmi şahısların kendi tüzüklerine uygun olarak en fazla yılda üç defa toplanabilecekleri...” kabul edilmişti. Yasa, DP’den oylamaya katılan 283 üyenin 281 kişini oyuyla kabul edilmiş 243 kişi oylamaya katılmamıştır. Kanunun çıkarılma gerekçesini Menderes şöyle açıklamıştır¹⁸²:

Böyle bir kanunu çıkarmayı biz de istemeyiz. Fakat böyle bir kanunu çıkarmağa bizi mecbur ettiler. Henüz seçimlere iki sene var, memleketi bir miting meydanı haline getirdiler. Yalnız seçim zamanlarında propaganda yapmak suretiyle memlekette iş yapma imkânları arıyoruz. Dört sene müddetle her gün karşılıklı düello yaparsak, bu memleketin hali ve istikbali ne olur?

Yasa üzerinde yapılan görüşmelerde İnönü, yasanın çıkmasını, “mutlakıyete dönüş” olarak değerlendirirken; Menderes bunu “DP’nin huzur içinde vatana hizmet etmesi için CHP’nin ifrat ve tefrit politikasına karşı bir denge sağlayacağı”¹⁸³ ifade eder. DP’nin iktidara gelmesinden sonra, demokrasiye bakışının da değiştiği görülmektedir. Menderes’in demokrasiye bakışını Sarol şöyle aktarmaktadır¹⁸⁴,

Demokrasi çok güç bir rejimdir. Para ile saygısızlık ve terbiyesizlik ile vatandaşın ahlâkını bozan bir rejimdir. (Cumhurbaşkanımız) Celal Bayar’a Kırşehir’e giderken otomobilini durduran bir adamın, kendisinin devlet reisi olduğunu bile bile nasıl hakaret ettiler.

Aynı olayları bizler 27 Mayıs kışkırtıcılarının 555K’lı gösterilerinde de görecektik. 2 Şubat 1960’ta Kırşehir’in Hacıbektaş ilçesinde halka hitaben konuşan Menderes, demokrasi konusundaki düşüncelerini şöyle açıklamıştır¹⁸⁵:

Politikaclar şayet muayyen (belirli) ahlâk kaidelerine riayet etmezlerse demokrasi derhal soysuzlaşır. Ondan sonra artık hâkim olan demokratik rejim değil Demagoji’nin ta kendisidir... Demokrasi’nin muvaffakiyetle tatbikinde manevî huzur yani Ahlâklılık kaidesi her şeyin başında gelir. (...) Demokratik hayatta muvaffakiyetle tatbikine devam olunabilmesi için bir annenin evladı üzerine şefkatle titremesi gibi bizim de iktidar ve muhalefet olarak aynı hassasiyetle ve geniş bir mesuliyet hissiyle bu güzel ve insanî idarenin üzerine titrememiz icap eder.

¹⁸² ERER, s. 276.

¹⁸³ Zafer, 29 Haziran 1956.

¹⁸⁴ SAROL s. 272.

¹⁸⁵ NUTKU, s.377.

Yukarıdaki konuşmalardan, Menderes ve DP'nin gerek çoğunlukçu anlayış ve gerekse bu düşünceleri itibariyle demokrasi konusunda ah-lâkîlik bir tutum içerisinde bulunduğu hatta ilk zamanlarda muhafaza-kâr düşünürlerin, Burke'ün devletin kusurlarına bir babanın yaralarına bakar gibi yaklaşılması gerektiğı fikrini hatırlattığı bu düşünceyle ayrı görölmektedir. DP hem siyasî alanda hem ekonomik alanda da liberalizmin alanını genişletmeyi başarmıştır. Liberal ekonomi modelinin uygulanması ile doğru orantılı olarak DP, gerek yerli gerekse de yabancı sermayeyi teşvik etmek amacı ile bir dizi kanun çıkarmıştır. Liberalizm, programında hem hürriyetler açısından hem de iktisadî düzen olarak kabul edilmiştir.

1950'de yabancı sermayeyi desteklemek için Yabancı Sermaye'yi Teşvik Kanunu ve Petrol Kanunu çıkarılarak, Türkiye'de faaliyet gösteren ve Türkiye'de yatırım yapmak isteyen yabancı yatırımcılara, Türk yatırımcısına sağlanan her türlü hak, muafiyet ve teşvikten eşit oranda yararlanma hakkı tanınmıştır. Yabancı yatırımcıya yönelik gümrüklerdeki her türlü kısıtlama da kaldırılmıştır. Bu kanunların ilk adımı, 1950 Ağustosunda özel girişimi desteklemek üzere Türk Sınâî ve Kalkınma Bankası'nın kurulması ile atılmıştır.

DP'nin tarih, gelenek, din lehine icraatları ve devrim karşıtlığı düşünceleri aynı zamanda liberal yaklaşımlar olarak görülebilir. Yaptığı pek çok düzenlemeyle bireyci ve özgürlükçü bir ortamın gelişmesine imkân vermiştir. Buna verilecek somut örnek ise, on yıllık DP iktidarı ve öncesinde örgütlenmelerde¹⁸⁶, 1950 yılına kadar Türkiye'de yaklaşık otuz alanda faaliyet gösteren demeklerin toplam sayısı 1600 civarında iken, 1960 yılında bu sayının 17.232'ye çıktığı görölmüştür.

Özetle, DP muhalefet döneminde iktidara gelmek için demokrasinin kurallarını istemiş (açık oy gizli sayım, iktidar muhalefet eşitliği gibi) ve böyle davranmıştır. Ancak iktidara geldikten sonra muhalefete karşı (basın, CHP gibi) kendisinin muhalefette iken istediğı hakları CHP'nin ifrat politikası nedeniyle yeterince tanımamıştır. Ancak ilk kez seçilmişleri atanmışların üzere mutlak egemen kılmıştır. Özellikle ekonomik anlamda liberal ekonomik politikalar sayesinde Anadolu ilk kez yüz-yıllık han odalarından otellere geçiş bu dönemde başlamıştır. Bu ekonomik gelişme 2011 Türkiye'sinin Dünyanın ilk 20 büyük ekonomisi ve Ortadoğu'nun en iyi demokrasisi konumuna çıkarmıştır.

¹⁸⁶ YÜCEKÖK, 1971, s.109.

5.2.2. DP'nin Özgürlük ve Eşitlik Politikası

DP'nin kuruluşundan hemen sonra Menderes, DP'nin CHP'den farkını şöyle açıklamıştır: "Belki de Halk Partisinden iki parmak soldayız, bazı hallerde ise iki parmak sağda...", kimilerine göre Menderes bununla "partilerinin daha özgürlükçü olduklarını kastetmek istiyordu"¹⁸⁷. Bayar da CHP ile DP'nin farkını, içeriği aynı olan helva yapma farkına benzetilmiştir¹⁸⁸.

Partilerinin siyasî sahnedeki yeri ile ilgili olarak Amerikalı bir gazeteciye açıklama yapan Bayar'a göre "Sağ ve sol çok nispi bir ölçüdür. Eğer soldan maksat ammenin menfaatini azami derecede korumak, hiçbir sınıf ve zümreye imtiyaz vermemekse, partimiz tamamen soldur"¹⁸⁹. Burada da görüldüğü gibi DP, mümkün olduğu kadar özgürlükçü bir yapı ve ortamda geniş bir siyasal alan kazanmak istemekteydi.

DP dini duygu ve düşüncelerini yaşamak isteyen insanları, kendilerini laik olarak adlandıran insanların yanında eşit ve özgür bir konuma getirmiştir. Devlet örgütlenmesi dışındaki toplum kesimlerini, bürokratlar karşısında o güne kadar ilk kez eşit bir konuma getirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu durum diğer yandan Eroğul'a göre bürokrasi ve CHP'ye baskıya dönüşmüştür. 27 Mayıs askerî darbesinin son anına kadar DP meydanlara yüz binleri toplamayı başarmıştır. Örneğin, Mayıs ayının ilk haftasındaki İzmir mitingine yaklaşık iki yüz bin kişi katılırken¹⁹⁰, aynı şekilde son Eskişehir mitingine de on binlerce kişi katılmıştır.

Aydın Menderes'e göre DP, on dört yıl boyunca ordu, bürokrasi ve elit kesimin dışında kalan "çevre"ye özellikle din alanında özgürlük ve eşitliğe önem vermiştir. Aleviler, dindarlar ve Kürtler... o ana kadar hürriyetleri en az olan dindarlara eşitlik ve hürriyet ortamı verilmiştir¹⁹¹. Bu durumun karşılığı olarak da halk 1950'den sonra üç dönem üst üste DP'yi birinci parti olması gösterilmektedir. Menderes'in iktidar olduktan sonraki hürriyet ve eşitliğe bakışı şöyledir¹⁹²:

Dünyanın her tarafında hürriyet rejimleri hürriyetleri ifrata götürmek suretiyle yıkılır... Hürriyet düşmanlarının kullandıkları en müessir silah ve taktik çok kere hürriyet aleyhtarlığı değil tam aksine taraftarlığı

¹⁸⁷ ALBAYRAK, s. 63.

¹⁸⁸ AHMAD, 1995, s.156.

¹⁸⁹ ALBAYRAK, s. 63.

¹⁹⁰ EROĞUL, s.241.

¹⁹¹ MENDERES, Görüşme Kaydı.

¹⁹² TBBMTD, C.VI. s. 22, 15 Ekim 1955.

suretiyle anarşi muhitti yaratarak... Memlekete el koymaktır. (...) Hürriyet mefhumunu bizim anladığımız manada çok ulvi bir gaye olarak değil fakat sadece alelade bir vasıta hatta millî bünyenin ve hatta hürriyet nizamının bir tahrip vasıtası olarak kullanıp bizi sahip olduğumuz hürriyet nimetinden mahrum etmek isteyenlere bu memlekette asla fırsat verilmeyecektir.

Bu terbiye edilmiş hürriyet anlayışı muhafazakârlığın hürriyet anlayışıdır. DP'nin diğer birçok konuda olduğu gibi bu konuda da ideolojik bir çerçeveden çok siyasetin günübirlik akışına göre pragmatist davrandığı, özellikle muhalefet döneminde özgürlük ve eşitlik kavramlarını öne çıkarmasına rağmen iktidar döneminde bu değerlere yaptığı vurgu ve onlara bakış açısının değiştiği görülmektedir. Ancak çok genel bir perspektiften bakıldığında DP'nin iktidar dönemi çok geniş halk yığınlarının eşitlik ve özgürlükten bir önceki döneme göre çok daha fazla yararlandıkları bir dönem olmuştur.

Bunun en açık göstergesi ise DP'nin üst üste üç kez toplumun yarıya yakın bir kesiminin teveccühünü kazanarak iktidara gelmesidir. Aynı şekilde kendisini DP'nin devamı olarak gören Adalet Partisi'nin 27 Mayıs 1960 askerî darbesinden hemen sonra önce iktidar ortağı olması ardından da tek başına iktidara gelmesinde görülmektedir. Konunun bir başka göstergesi ise DP'nin adının günümüze kadar özellikle halk kesimince, seçkin azınlık ve bürokrasiye karşı, eşitlik ve özgürlük adına bir duruş ve başlangıç noktası olarak görülmesidir.

Bugün DP denilince, muhafazakâr kesim için kurduğu devlete adım atma ve nimetlerinden yararlanma döneminin başlangıcı; Adnan Menderes de "Demokrasinin Yıldızı" demektir. Laik, devrimci, darbeci ve sesi gür çıkan için de Demokrasi Yıldızı?. Biçimsel demokrasi, çoğunluk diktatörlüğü, kısmı karşı devrimci ve ağzı çorba kokan Hassolardır. Oysa işin gerçeğine bakılırsa Adnan Menderes ve arkadaşları, vatanını ve milletini büyük ülke yapmak için hayatlarını feda etmişlerdi.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada iki konu üzerinde durulmuştur: Siyasal muhafazakârlık ve Demokrat Parti. Bunun için 1789–1960 tarihleri arasındaki Batı ve Türk siyasal hayatında siyasal muhafazakârlık incelenmiştir. Bu çerçevede hazırlanan bu çalışmada, Türk siyasal hayatının en önemli partilerinden biri olarak görülen DP'nin, siyasal muhafazakârlığın temel ilkelerine göre analizi yapılmıştır.

Edmund Burke'ten günümüze kadar onlarca düşünürün savunduğu siyasal muhafazakârlığın başta gelen unsurları olarak şunlar tespit edilmiştir:

1. Din, siyasal muhafazakârlığın temel direğidir,
2. Birey gibi canlı bir organizma olan topluma, devrimler gibi toplumsal mühendislik projeleriyle müdahale edilemez, devrimcilik yerine tedrici değişim ve dönüşüm gerekir,
3. Özel mülkiyet dokunulmazlığı ve serbest piyasa taraftarlığı,
4. Devlet ve otoriteye, en kötü düzen en iyi düzensizlikten daha iyidir düşüncesiyle bağlılık,
5. Geçmiş, şimdi ve gelecek arasında geleneklerle ve tarihî değerleriyle kurulan zincirleme süreklilik bağı,
6. Aile, toplum ve ara kurumların, hayatta birey ve devletten daha önemli ve öncelikli olması.

İki asra aşkın bir süredir esnekliğine rağmen değişmeyen bu temel ilkeleriyle siyasal muhafazakârlık bugün dünyada en önemli iki siyasal düşünceden biridir. Yerellikleri yok ederek ilerleyen küreselleşmenin artmasıyla önemi gittikçe daha çok anlaşılan aile, gelenekler, ara kurumlar, toplum, tarih ve dine yaptığı ısrarlı vurgu nedeniyle siyasal

muhafazakârlığın daha da önem kazanacağı şimdiden çok net olarak görülmektedir. Çünkü insan, sosyal ve sorumluluk sahibi düşünen bir varlıktır.

Çıplak akıl, seküler düşünce ve saf bilime karşı; cesareti, sabrı, iyi niyeti, yardımlaşmayı, kutsal değerleri; hapisaneli ve maddeli-fıkralı yasaklardan daha öncelikli gören duygusal zekâyı ve ahlâklı bilimi savunan, akıl ve devrimlere karşı çıkan siyasal muhafazakârlık tanıyamadığımız Batı'nın gelenekçi boyutunu temsil ettiği ve bu düşüncenin bugün Batı siyasal hayatının en önemli iki siyasal düşüncesinden biri olarak başta İngiltere, ABD, Almanya hatta Fransa'da iktidarda olduğu görülmektedir. Ancak Batı dünyasındaki bu güçlü konumuna rağmen, siyasal muhafazakârlık ülkemizde yeterince tanınmamakta, olumsuz ve sadece basit bir tutum gibi tanıtılmaktadır.

Oysa siyasal muhafazakârlık modernleşmek için örnek aldığımız Batı Dünyası'nın bizimle ortak olan ama al(a)madığımız ve asıl ihtiyacımız olan değerleri içeren, ideolojiler üstü zengin ve çok güçlü ilkeleri olan bir hayat sistemidir. Örneğin günümüzün batılı muhafazakâr düşünürlerden O'Sullivan, şöyle diyor: Bugün Batılı muhafazakârların İslam'a karşı bir grup olmadığını, hakikî muhafazakârların dünyayı süsleyen medeniyetler çoğulluğuna büyük önem verdiklerini, bugün toplumda büyük bir kültürel çöküş yaşandığını ve bu hususta Müslüman ve Batılı muhafazakârların uzlaşabileceklerini, medeniyetler arası diyalog gibi bu sorunu kutsal olanın canlandırılmasıyla aşma noktasında buluşabileceklerini; yeni bin yılda Hristiyanlarla Müslümanların birlikte yürüyebileceğini ve kendilerini beraberce gerçekleştirebileceklerini ifade etmektedir¹.

Bu düşünceye bizler de aynen katılmaktayız ki, ne biz ne de Batılı muhafazakârların Amerikalı neo-conları muhafazakâr olarak kabul etmediklerini buradan hemen hatırlatalım. Bu açıdan siyasal muhafazakârlık, günümüzde Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" tezine karşı²; dünyanın varlığı, huzuru ve barışı için "Medeniyetler İttifakı" düşüncesine ortak bir zemin sağlayan tarihî, doğal, barışçıl ve tüm dünyanın üç beş kişinin malı gibi alıp satan şirketlerine karşı, Allah'ın sofrasında oturan dost ve düşman herkesin yaradandan dolayı güzel ve özel olduğu, özgünlük ve özgürlüğünü koruyabileceği bir düşünce sistemidir. Bu nedenle siyasal muhafazakârlık, başta dünyanın ve insanlığın varlığı için hayatî derecede önemlidir. Çünkü ahlâksız kapita-

¹ YILMAZ, 2003, s.96.

² Samuel P. HUNTINGTON, **Medeniyetler Çatışması**, (Der. Murat YILMAZ), Vadi Yayınları, Ankara, 1995, s.13-41.

lizmin pençesinde kıvranan insanlık gittikçe yalnızlaşmakta, teknoloji ve para karşısında, değersizleşmekte adeta buharlaşmaktadır. Bu açıdan siyasal muhafazakârlık saf bilim, akıl ve devrimlere karşı çıkan dünyanın kalan kısmının, ortak zeminidir.

Böylece siyasal muhafazakârlık Batı'nın bizim gibi olan yüzünü de göstermektedir. Oysa biz Batı'yı sadece kapitalizmiyle, sekülerizmiyle, saf akıl ve bilimciliğiyle biliyorduk. Ancak bu araştırmanın sonucunda da görüldü ki, Batı'nın bizim gibi bir daha yüzü vardır ve onlar bizler gibi aile, din, ahlâk, kültür, tarih, gelenekler gibi aynı şeyleri istiyorlar. Böylece saf bilim, akıl ve devrimlere karşı çıkan siyasal muhafazakârlığın Batı'nın gelenekçi boyutunu temsil ettiği ve bu düşüncenin bugün Batı siyasal hayatının en önemli iki siyasal düşüncesinden biri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle aslında iki Avrupa'nın var olduğunu ve bizim yanlış Avrupa yolunda Batılılaştığımız ve bu nedenle bir türlü kendimiz gibi kalıp kalkınamadığımızın sebebi de anlaşılmış oluyor. Oysa siyasal muhafazakârlık, gelişmek için batılılaşma ile örnek aldığımız Batı dünyasının bizimle ortak olan ama Edmund Burke'ten yüzyıl sonra bile alamadığımız ama asıl ihtiyacımız olan değerleri içeren modern, çağdaş bir düşünce sistemidir.

Türk siyasal muhafazakârlığı ise Genç Osmanlıların İslamcı, Osmanlı ve gelenekçi kanadından doğmuştur. Bu nedenle Türk Muhafazakârlığında din temel direktir. Örneğin, herhangi bir laik her türlü yola sapabilirken bir muhafazakâr bu konuda dört kat daha dikkatli olmalı, mutlaka inançlı ve geleneklerine bağlı olmalıdır. Bu anlamda bir Batılı muhafazakâr ateist de olabilirken, bir Türk muhafazakâr için bu kabul edilemez görünmektedir.

İslamcılık ve Prens Sabahaddin'in düşüncelerinin toplamından oluşan Türk siyasal muhafazakârlığını 1902 Paris Kongresi'nden başlatmak konuyu tanımlamak açısından büyük kolaylık sağlar. Bu tarihî takip eden başlıca olay 1908 tarihli II. Meşrutiyet ve Ocak 1913 Bab-ı Ali baskınıyla, Fransız İhtilalı'nın laik, devrimci, pozitivist A. Rıza'nın devrimci çocukları Enver, Talat ve Cemal'lerin İttihat ve Terrakicilerin iktidarı darbeyle ele geçirmeleri olmuştur. Buna karşı muhafazakârlar HİF'de toplanmaya başladılar.

Muhafazakâr Said Halim Paşa'ya göre bir parti normalde halktan devlete doğru kurulurken, mecliste kurulan HİF, 1930'da kurulan SCF gibi sadece tabanın muhafazakâr olduğu ve İTF düşmanlarının toplanacağı bir toplanma havuzu olmuştur. Ancak HİF iktidara gelemeyen kısa sürede dağılmıştır.

Halk ve Aydın muhafazakârlarımız da Osmanlının yıkılmasından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde 124 günlük TpCF (1924) ve 99 günlük SCF'de (1930) toplansa da iktidar olarak herhangi bir varlık gösterememişlerdir. Bu ruhla akan nehirde denize ulaşan sadece Demokrat Parti (1950) olmuştur. İşte DP bu yarın asırlık Türk Siyasal muhafazakârlığının muzaffer komutanıdır ve bugün muhafazakârlık ve kişiler DP'yi ve Adnan Menderesi kendilerine taban ve referans almakta ve bundan gurur duymaktadırlar. DP'yi on dört yıllık tarihî boyunca (1946–1960) kurucularının kimliği, programı, ifade ve icraatları bakımından esas alarak yaptığımız analizde şu sonuçlara ulaştık:

1. DP on yıllık iktidarı boyunca cumhuriyetin ilk yıllarında radikal devrimleri geri çevirmeyi amaçlayan Arapça ezan, Anayasa'nın eski dile çevrilmesi, köy enstitülerinin kaldırılması gibi düzenlemeler yapmıştır. Seçilmişleri atanmışların üzerine çıkararak bürokrasinin etkisini kırmıştır ve bu nedenle DP "karşı devrimci" olarak tanımlanmıştır. Biz bu anlamda DP'nin iktidarını, Türk siyasal muhafazakârlığının 1699 Viyana'sından beri geri çekilen Sakarya Zaferi'ne benzetiyoruz.

2. DP iktidara geldikten sonra CHP döneminin din üzerindeki kısıtlama getiren yasalarını kaldırmıştır. DP'nin iktidar döneminde Arapça da ezanın okunabilmesine izin verilmiştir ki o günden beri hiç kimse Türkçe ezanı okumadığı gibi, camilerin, İmam Hatip okullarının sayısı hızla artmış ve bunların yüksek okulları da açılmıştır. İlkokullara zorunlu din dersi konulması ve haftanın belli günlerinde programlı olarak radyodan Kur'an okunması, halkın dini değerlerine önem verilmesi, dini cemaatler üzerindeki baskıları hafifletilmesi bu dönemde başlatılmıştır. Ancak en önemlisi Türk halkının yüz yıldır bağlanan basiret ve düşüncesi özgürce tekrar açılmış kendine güveni gelmiştir.

3. Aile, cemaatler ve STK'ların, eskiden vakıf ve lonca Türk toplumunun temeli olduğunu topluma yaptığı vurgu ile DP'nin "millî irade" olarak tanımladığı toplum mefhumunu, bürokrasi, elit kesim, CHP ve ordudan üstün tuttuğu görülmüş ve seçim sonuçları sonucu ortaya çıkan millî iradeye büyük önem verilmiştir. Bu dönemde ara kurumlar adına özellikle dini ve tarihî eserleri koruma dernekleri sayısında çok büyük artış olmuştur. Sendikalaşma, sonucu ve çalışanların haklarıyla ilgili ciddi iyileştirmeler yapılmıştır.

4. Geleneksel değerlerin ihyası için (halk ve sanat müziği, müze, köy romancılığı gibi) çalışmaları destekleyen DP, Türk-İslam tarihine önem vermiştir. Başta İstanbul'un ihyası olmak üzere tarihi eserlerin onarılmasına (Sultan Ahmed, Eyüp, Süleymaniye Camii gibi) büyük önem veren DP iktidarı aynı şekilde Osmanlı hanedanı vatandaşlığa almıştır,

yurda giriş yasağını hafifletmiş ve hanedanın bayan üyelerine iade itibarlarını vermiştir.

5. DP iktidarı döneminde Türk Dış Politikası'nın o güne kadar ilk kez ve çok yoğun bir şekilde eski Osmanlı ve İslam coğrafyasına (Güney Asya, Uzakdoğu dâhil) yönelik açılımlarda bulunulmuştur. Bağdat Paktı ile Ortadoğu'nun Müslüman ülkeleriyle ilişkiler güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bu konuda DP, Türkiye'nin 1923'ten sonra Osmanlı Dünyası ile genel olarak zayıflayan tarihi bağlarını yeniden kurmaya çalışmıştır.

6. Devlet ve otoriteye saygı konusunda DP, özellikle 1946–1950 arası muhalefet döneminde kanunlara bağlı kalmaya dikkat etmiş ve bu özelliğini iktidarının ilk yıllarında da sürdürmeye çalışmıştır. DP özellikle 1954 seçimlerinde elde ettiği meclisteki mutlak çoğunluğuna güvenerek devlet ve otoriteyi, CHP, ordu ve bürokrasi karşısında daha sıkı ve zorlayarak kontrol etmeye çalışmıştır. Ancak bu ileri düzeydeki kontrol Başbakan Adnan Menderes'in kalifiye eleman ve düşünce eksikliğinden dolayı sık sık hükümetlerin değişmesine neden olmuştur.

7. DP dört yıllık hayatı boyunca seçim sistemini değiştirme gibi yasal protesto yollarını kullanırken; CHP tıpkı İTF gibi saha dışı destekle basın, bürokrasi ve orduyu kışkırtarak iktidara gelmeye çalışmıştır. DP'liler ikinci sopalı seçimler olan 1946 seçimlerinin sonrasında bile yasadışı yollara sapmamış ve bir sonraki seçimlerde yasal yollarla iktidara gelme çabası da başarılı olmuştur. Dolayısıyla DP'liler düzen ve otoriteye bağlı, mükemmel muhafazakâr örneklerdir.

8. DP ekonomi politikası bakımından programına uygun olarak özel sektörü ve serbest piyasayı savunmuştur. Ancak ekonomik kaynakların yetersizliği nedeniyle kimi zaman devletçi politikalar da uygulamıştır. Öyle ki devlet bu dönemde (1950–60) en büyük yatırımcı olmuştur. Buna karşılık kapsamlı kamulaştırma programları uygulamaması, piyasaya müdahale etmemesi ve özel sektörü ve serbest piyasayı geliştirmek için yerli ve yabancı yatırımcılara her türlü imkânı sunmuştur. Bu açıdan DP ekonomik olarak, liberal muhafazakâr bir partidir. İlk kez Anadolu sermayesinin oluşumunu sağlayan DP'nin bu düşüncesinin sayesinde bugün iç pazarda ve dünyanın yüzlerce ülkesinde Anadolu kaplanları olarak at koşturmaktadırlar.

9. Muhafazakârlığın Türkiye'yi ayakta tutan bir omurga olduğu, bu gün için muhafazakâr bir parti olan AK Parti'nin Türkiye'nin her bölgesinden; Kürt, Türk, Alevi-Sünni hatta pozitif laikliği savunanlardan bile oy almasında görülmektedir. Bu nedenle Kürtçülüğü, Türkçülüğü ve

militan laikliği savunan partilere karşın toplumun çoğundan oy alan muhafazakâr partiler silsilesinin DP, AP, ANAP ve AK Parti Türkiye'nin siyasal ve sosyal çimentosu görevini görmekte olup DP de bu binanın ilk temel harcı olarak tarihteki yerini almıştır.

10. DP'nin seçimler yoluyla iktidara gelmesi, halkın devlete olan güven ve bağlılığını sağlamış ve bugün Ortadoğu'da yaşanan halk-devlet çatışmasını önlemiştir. Bu süreç Türkiye'nin ve demokrasinin kurumsallaşmasına büyük katkıda bulunmuştur. Bu nedenle bugün ülkemiz ve muhafazakâr demokrat parti modeli, özellikle Ortadoğu'daki Müslüman ülkelerce örnek alınmaktadır. Bu örnek model hiç şüphesiz DP'nin Türk siyasal hayatına verdiği bir katkı ve ülkemizin iki yüz yıllık Batılılaşma sürecini, kendisi gibi kalarak absorbe etmesini başarmasını sağlamıştır.

KAYNAKLAR

Kitaplar:

- ABADAN, N., **1965 Seçimlerinin Tahlili**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1966.
- AĞAOĞLU, A., **Serbest Fırka Hatıraları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- AĞAOĞLU, S., **Arkadaşım Menderes**, Baha Matbaası, İstanbul, 1967.
- AHMAD, F. **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- _____, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 2005.
- _____, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945–1980)**, Hil Yayınları, İstanbul, 1994.
- AKÇURA, Y., **Üç Tarz-ı Siyaset**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- AKDOĞAN, Y. ., **Siyasal İslam**, Şehir Yayınları, İstanbul, 2000.
- AKKAŞ, H. H., **Muhafazakâr Düşünce ve Edmund Burke**, Kadim Yayınları, Ankara, 2004.
- AKTAŞ, Ü., **Osmanlı Çağı ve Sonrası**, Bakış Yayınları, İstanbul, 1998.
- AKYOL, T., **Ama Hangi Atatürk**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2010.
- ALTAN, A., **Darbelerin Ekonomisi**, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- APUHAN, R. Ş., **Öteki Menderes**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1996.
- ARENDT, H., **Geçmişle Gelecek Arasında**, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- ARI, T., **Yükselen Güç Türkiye-ABD İlişkileri ve Ortadoğu**, MKM Yayınları, İstanbul, 2010.
- ARZİK, N., **Menderes'i İpe Götürenler**, Bates Yayınları, Ankara, 1960.
- ATATÜRK, M. K., **Nutuk**, Cilt: 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982.
- AUERBACH, M. M., **The Conservative Illusion**, Columbia University Press, New York, 1959.
- AUGHEY, A., **The Conservative Political Tradition in Britain and the United States**, Dickinson University Press, New Jersey, 1992.
- AVCIOĞLU, D., **Milli Kurtuluş Tarihi**, C. IV, Tekin Yayınları, İstanbul, 1976.
- AYDEMİR, Ş. S., **İkinci Adam**, C.III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968.
- _____, **Menderes'in Dramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- _____, **Tek Adam**, Remzi Kitabevi, 1971.
- AYDOĞAN, M., **Antik Çağdan Küreselleşmeye Yönetim Gelenekleri ve Türkler**, Cilt: 2, Umay Yayınları, İstanbul, 2006.
- BABAN, C., **Politika Galerisi, Büstler, Galeriler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.
- BAGCI, H., **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, ODTÜ Gelişme Vakfı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2001.
- BALL T., - DAGGER, R., **Political Ideologies and the Democratic Ideal**, 2. Basım, Harper,-Collins College Publishers, 1995.
- BANOĞLU, N. A., **Nükte ve Fıkra ve Çizgilerle Atatürk**, Gül Matbaası, İstanbul, 1981.

- BARBIER, M., **Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset**, (Çev. Özkan Gözel) Kaknüs Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- BARRY, N., **Yeni Sağ**, (Çev. Cevdet Akyan), Tisimat Yayınları, İstanbul, 1989.
- BARUTÇU, S. R., **Yassıada ve Öncesi**, Çam Matbaası, Ankara, 1977.
- BAŞAR, A. H., **Yine Hayal Âleminde Uçuyorum II**, Cilt, (Haz. Murat Koraltürk) İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- BAYAR, C., **Ben de Yazdım**, Cilt: II, Baha Matbaası, İstanbul, 1966.
- BEHAR, B. E., **İktidar ve Tarih Türkiye’de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu (1929–1937)** Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- BENETTON, P., **Muhafazakârlık**, (Çev. Cüneyt Akalın), İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- BERKES, N., **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, Yön Yayınları, İstanbul, 1965.
- BİBEROĞLU, K., **Yassıada Kararları ve Tahkikat Komisyonunun Bilinmeyen Gereklileri**, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1996.
- BİLGİN, N., **Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu**, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994.
- BİRAND, M. A., DÜNDAR, C., ÇAPLI, B., **Demirkırat, Bir Demokrasinin Yokuşu**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991.
- BORA, T., **Türk Sağının Üç Hali–Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık**, Biri-kim Yayınları, İstanbul, 1998.
- BOTTOMORE, T, NISBET, R., **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, (Çev. Mete TUNCAY ve Aydın UĞUR), Verso Yayınları, İstanbul, 1990.
- BOZBAĞI, S., **İhtilaleler ve Darbeler Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1974.
- BOZDAĞ, İ., **Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1986.
- BURÇAK R. S., **İdamların İçyüzü**, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1997.
- _____, **On Yılın Anıları**, Nurol Matbaacılık, Ankara, 1988.
- _____, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945–1950**, Olgaç Yayınevi, İstanbul, 1979.
- BURKE, E., **Reflections on the Revolution in France**, (1790 Tıpkıbasım), Penguin Books, London, 1986.
- ÇAKMAK; H., **Avrupa Güvenliği, NATO-AGSP-AGİT**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.
- ÇAVDAR, T., **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.
- ÇİMEN, A., **Tarihi Değiştiren Konuşmalar**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.
- DAĞLI N.; AKTÜRK, B., **Hükümetler ve Programları (1920–1960)**, TBMM Yayınları, Ankara, 1988.
- DEMİREL, A., **Birinci Meclis’te Muhalefet**, İletişim Yayınları İstanbul, 1995.
- DEWAR, J., **The Unlocked Secret: Freemasonry Examined**, Corgi Books, London, 1990.
- EKŞİ, R., **Yassıada Çılgılığı**, Kızılirma Yayıncılık, İstanbul, 2005.

- ERASLAN, C., "Atatürk'ten Sonra Türkiye İç Politikası", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırmaları. Merkezi, Ankara, 2002.
- ERDOĞAN, M., **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, Liberte Yayınları, Ankara, 2001.
- _____, **Liberal Toplum Liberal Siyaset**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1992.
- ERER, T., **On Yılın Mücadelesi**, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963.
- _____, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, Çınar Matbaası, İstanbul, 1966.
- EROĞUL, C., **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.
- ERSOY, M. A., **Safahat**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2003.
- ERYILMAZ, B., **Kamu Yönetimi**, Okutman Yayıncılık, Ankara, 2010.
- GAXOTTE, P., **Fransız İhtilali**, (Çev. Semih Tiryakioğlu), Varlık Yayınları, İstanbul, 1962.
- GEDİKOĞLU, Ş., **Kemalist Eğilim İlkeleri, Uygulamaları**, Erdini Matbaası, İstanbul, 1978.
- GİRİTLİOĞLU, F., **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii**, Cilt:1-2, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965.
- GOLOĞLU, M., **Demokrasiye Geçiş (1946-1950)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982.
- GÖKMEN, O., **Bir Zamanlar Hariciye, Eski Bir Diplomatin Hatıraları 1**, Simurg Yayınları, İstanbul, 1999.
- GUÉNON, R., **Modern Dünyanın Bunalımı**, (Çev. Mahmut Kanık), Risale Yayınları, İstanbul, 1986.
- GÜNVER, S., **Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.
- HAYEK, F.A., **The Constitution of Liberty**, University of Chicago, Chicago, 1960.
- HEPER, M., **İsmet İNÖNÜ**, (Çev. Sermet YALÇIN), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1998.
- HIRSCHMAN, A.Q., **Gericiliğin Retoriği**, (Çev. Yavuz Alogan), İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- HUNKE, S., **Allah'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerinde**, Altın Kitapları, İstanbul, 2001.
- ILICAK, N., **15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor**, C.I, Kervan Yayınları, İstanbul, 1975.
- İNSEL, A., **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- İPEKÇİ A, COŞAR, S. Ö., **İhtilalin İçyüzü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- KARACA, E., **Birinci Meclis'te Muhalifler**, Altın Kitapları, İstanbul, 2007.
- KARAKUŞ, E., **40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü ile İşte Ankara**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1977.
- KARAL, E. Z., **Osmanlı Tarihi**, c. 8, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- KARATEPE, Ş., **Tek Parti Dönemi**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- KARPAT, K. H., **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.
- _____, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.
- KAYNAK, M., **Darbeli Demokrasi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.

- KEPENEK Y, ve YENTÜRK, N., **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- KISAKÜREK, N. F., **Benim Gözümde Menderes**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2002.
- KUMAŞ, R., **CHP'nin Soyağacı**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999.
- KURAN, A. B., **İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki**, s. 238'den Akt. Tanık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler "İkinci Meşrutiyet Dönemi"** (I. Cilt), İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- _____, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.
- LEACH, R., **British Political Ideologies**, Penguin Boks Ltd., New York, 1991.
- LEVENDOĞLU, M., **Atatürk'ün Vasiyeti**, Bahar Matbaası, İstanbul, 1968.
- MANNHEIM, K., **İdeoloji ve Ütopya**, (Çev. Mehmet Okyavuz), Epos Yayınları, Ankara, 2002.
- MARDİN, Ş., **Din ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- _____, **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- MECKLENBURG J., "Gladio, NATO'nun Gizli Terör Örgütü", (Çev. Süheyla Salih Kaya), Sorun Yayınları, İstanbul, 1999.
- MERİÇ, C., **Kültürden İrfana**, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1986.
- MİSİROĞLU, K., **Osmanoğullarının Dramı**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1974.
- MINOGUE, K., **Politics- A very Short Introduction**, Oxford University Press, Oxford, 1995.
- MORIN, E., **Avrupa'yı Düşünmek**, (Çev. Şirin Tekeli), Afa Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- MULLER, J., **Conservatism- An Anthology of Social and Political Thought from David Hume to the Present**, Princeton University Press, Princeton, 1997.
- MÜDERRİSOĞLU, A., **Sarıkaşık Dramı**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1988.
- NASKELİ, E.G., **6-7 Eylül Olayları Davası**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.
- NISBET, R. A., **Muhafazakârlık: Düş ve Gerçek**, (Çev. M. Fatih Serenli – Kudret Bülbül) Kadim Yayıncılık, 2007.
- NURSİ, B. S., **Emirdağ Lahikası**, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, Şubat 2008.
- _____, **Tarihçe-i Hayat**, MK Yayınları, İstanbul, 2010.
- NUTKU, E., **Demokrat Parti Neden Çöktü**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1979.
- O'SULLIVAN, N., **Conservatism**, J. M. Dent & Sons Ltd., London, 1976.
- ORTAYLI, İ., **Gelenekten Geleceğe**, Ufuk Yayını, İstanbul, 2001.
- ÖKE, M. K., **Hilafet Hareketleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991.
- ÖRS, İ., **Gazeteciler Cemiyeti, Türk Basınında Cumhuriyetin 60 yılı**, Karacan Yayınları, İstanbul, 1984.
- ÖZCAN, A., **Pan-İslamizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere**, TDV Araştırma Merkezi, İstanbul 1992.
- ÖZEK, Ç., **100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar**, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1968.
- ÖZİPEK, B.B., **Muhafazakârlık, Akıl, Toplum, Siyaset**, Kadim Yayınları, Ankara, 2005.
- PAŞA, S. H., **Buhranlarımız**, İz Yayınları, İstanbul, 1993

- POPPER, K., **Açık Toplum ve Düşmanları I**, (Çev: Mete Tunçay), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1967.
- RAMSAUR, E., **Jöntürkler 1908 İhtilalinin Doğuşu**, (Çev. Muhsin Önal Mengüşoğlu) Pınar Yayınları, İstanbul, 2004.
- RAŞİDOĞLU, A., **CIA ve Emperyalizmin Kıskaçında Türkiye**, Saadet Yayın Pazarlama İstanbul, 1992,
- REFİK, İ., **Geçmişten Geleceğe Işıklar**, Albatros Yayınları, İstanbul, 2000.
- SAFA, P., **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Ötüken Yayınları, 3. Basım, İstanbul 1997.
- SAFİ, İ., **Türkiye’de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar**, Lotus Yayıncılık, Ankara, 2007.
- SAROL, M., **Bilinmeyen Menderes**, C.I, Kervan Yayınları, İstanbul, 1983.
- SCRUTON, R., **The Meaning of Conservatism**, New York. Penguin Boks Ltd., 1981.
- SERTEL, Z., **Hatırladıklarım (1905–1950)**, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1968.
- SEZGİN, Ö., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984.
- SHAW S. J, SHAW, E. K., **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. 2, E Yayınları, 1983.
- SİNANOĞLU, O., **Bir Nev-York Rüyası “Bye-bye” Türkçe**, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 2001.
- SİTEMBÖLÜKBAŞI, Ş., **Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyoekonomik Faktörler**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001.
- STANKIEWICZ W. J., **In Search of a Political Philosophy: Ideologies at the close of the Twentieth Century**, Routledge Press, New York, 1993.
- SÜKAN, F., **Başbakan Adnan Menderes’in Meclis Konuşmalar**, TBMM (1950/1960) Kültür Ofset, Ankara 1992.
- SÜREYYA, Ş., **Menderes’in Dramı?**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1993.
- TEVETOĞLU, F., **Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetleri (1910–1960)**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1985.
- TİMUR, T., **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- TOCQUEVILLE, A., **Eski Rejim ve Devrim**, (Çev. Turhan Ilgaz), Kesit Yayıncılık, Ankara, 1995.
- TOKER, M., **Demokrasi’den Darbeye (1957-1960)**, Bilgi Yayınları., İstanbul, 1991.
- _____, **Demokrat Parti’nin Altın Yılları (1950–1954)** Ofset Tipo Matbaacılık, Ankara, 1990.
- _____, **Tek Parti’den Çok Partiyeye**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.
- TOPUZ, H., **Televizyon, Radyo, Basın ve Afişle Seçim Savaşları**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977.
- TORUN, E., **Çok Partili Yaşamın İlk Yıllarında Din Politikası**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2004.
- TUNA, T., **Adnan Menderes’in Günlüğü**, Şule Yayınları, İstanbul, 2002.
- TUNAYA, T. Z., **İslamcılık Akımı**, Simavi Yayınları, İstanbul, 1991.

- ____, **Türkiye’de Siyasi Partiler “İkinci Meşrutiyet Dönemi”** (I. Cilt), İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- ____, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876–1938)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- TUNCAY, S., **Parti İçi Demokrasi ve Türkiye**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.
- TURAN, A. E., **Türkiye’de Seçmen Davranışı Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- TURAN, Ş., **Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.
- TÜRKÖNE, M., **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1994.
- ÜLMAN, H., **II. Cihan Savaşı’nın Başından Truman Doktrinine Kadar Türk Amerikan Diplomatik Münasebetleri, (1939–1947)**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1961
- VURAL, M., **Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakârlık**, Elis Yayınları, Ankara, 2003.
- YALMAN, A. E., **Yakın Tarihte Gördüklerim, Geçirdiklerim, Cilt: IV, (1945–1971)**, Rey Yayınları, İstanbul, 1971.
- YAVUZ, H., **Konuşmalarıyla Adnan Menderes**, Cilt: I, Aziz Tüzen Matbaası, İstanbul, 1958.
- YETKİN, Ç., **Atatürk’ün Başarısız Demokrasi Devrimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Toplumsal Dönüşüm Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- YILMAZ, A., **Çağdaş Siyasal Akımlar**, Vadi Yayınları, Ankara, 2003.
- YILMAZ, H., **Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler**, Timaş Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2002.
- ____, **Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002.
- YILMAZ, M., **Dul Kadının Oğulları, Kişisel Yayınları, İstanbul, 2010**
- YÜCEKÖK, A. N., **Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-ekonomik Tabanı**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971.
- ZÜRCHER, E. J., **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- ____, **Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924–1925)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- ____, **Jön Türkler, Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları (1908–1938)** (Der. Kemal KARPAT), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Makaleler:

- CİHANGİR, F., “Tek Parti İktidarından Çok Partili Döneme Türkiye ve Bediüzzaman’ın Siyasal Çizgisi”, **Köprü Dergisi**, Bahar 2004.
- ÇELİK, B., “Aydın’da Serbest Fırka ve Belediye Seçimleri”, **Toplumsal Tarih**, S. 80, Aralık 2000.
- ÇİĞDEM, A., “Muhafazakârlık Üzerine”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Birikim Yayınları, İstanbul, s. 71, Güz 1997

- DEMİRBAŞ, O., Birinci TBMM’de İkinci Grup’un “Milletvekili Seçim Yasası’nın Değiştirilmesine İlişkin Önergesi ve Mustafa Kemal Paşa’nın Yurttaşlık Hakları, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Ekim 2000-Mart 2001.
- ERDOĞAN, M., “Liberal Düşünce Geleneği”, **Yeni Forum**, c. 11. s. 20. 1990.
- ERGİL, D., “Muhafazakâr Düşüncenin Temelleri Muhafazakârlık ve Yeni Muhafazakârlık”, **AÜSBF Dergisi**, Cilt:41, No:1/4, Ocak-Aralık 1986.
- GÖZLER, K., “Cumhuriyet ve Monarşi”, **Türkiye Günlüğü**, S.53, Kasım-Aralık 1998.
- HELVACI, A., “Türk Siyasetinde Özensiz Kullanılan bir Kavram: Muhafazakârlık”, **Düşünen Siyaset**, Ekim, 1999.
- İREM, N., “Kemalist Modernizm ve Türk Gelenekçi-Muhafazakârlığın Kökenleri”, **Toplum ve Bilim**, Cilt 74, 1997.
- KELOĞLU-İŞLER, E., **Demokrat Parti’nin Halkla İlişkileri Üzerine Bir İnceleme, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, Sayı, 24, Kış –Bahar, 2007.
- KIRK, R., “Muhafazakârlık Fikri” (Çev. Bengül Güngörmez), **Liberal Düşünce**, Yıl: 10, Sayı: 37, Kış, 2005.
- MERT, N., “Muhafazakârlar Neyi Muhafaza Etmeye Çalışıyor?,” **Tezkire**, Cilt: 27/28, ss. 72–77, 2002.
- ÖĞÜN, S. S., “Türk Muhafazakârlığının Kültür Kökenleri ve Peyami Safa’nın Yanılgısı”, **Toplum ve Bilim**, 74, Güz,1997.
- VINCENT, A., “British Conservatism And the Problem of Ideology”, **Political Studies**, Vol.42, 1994.
- YAYLA, A. - SEYİTDANLIOĞLU, M., “Türkiye’de Liberalizm”, **Liberal Düşünce**, Yıl:3, Sayı: 10–11, Bahar-Yaz, Ankara. 1998.
- YİNER, A., Meşrutiyetten Cumhuriyete İslamcılık Düşüncesi, **Köprü Dergisi**, Yaz-Güz 1997.

Derleme:

- AHMAD, F., **1914–1918 Savaşı Sırasında Jön Türk Politikasının İnkılapları**, (Der. Mehmet Ö. ALKAN), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- AKIN, R., **İkinci Meşrutiyet’in Sadrazamları ve Temel Rejim Sorunları**, (Der. Mehmet Ö. ALKAN), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- ALKAN, M. Ö., “Resmî İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Cilt: 1, (Der. Mehmet Ö. Alkan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- _____, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Muhafazakârlık**, Cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- _____, **İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, (Der. Kemal H. KARPAT), İstanbul, 2005.
- AKSOY C. İ., (Der.), **Babam Tevfik İleri, Konuşmaları ve Görüşleri**, Cilt: I, Ayyıldız Matbaası, Ankara,1977.
- ALPKAYA, F., “Kazım Karabekir”, **Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık**, Cilt:5, (Der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003b

- BAYAR, Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri, (Der. Özel ŞAHİNGİRAY) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.
- _____, **Demokrat Parti'nin Kuruluşundan İktidara Kadar Politik Konuşmaları (1946-1946)** (Der. Özel ŞAHİNGİRAY), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999c.
- BELGE, M., "Muhafazakârlık Üzerine", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık**, Cilt: 5, (Der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- BURKE, E., **Manners Are More Importance Than Laws**, The Faber Book of Conservatism, (Der. Kenneth Baker), Faber and Faber Limited, London, 1993.
- ÇETİNSAYA, G., "Kalemiye'den Mülkiye'ye Tanzimat Zihniyeti", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce-Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, (Der. Mehmet Ö. Alkan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- GÜLER, E.Z., "Kadim Geleneğin Savunusundan Faydacılığa", **19.Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, (Der. Birsen Örs), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- HEYWOOD A, **Siyaset**, (Der. Buğra KALKAN) Adres Yayınları, Ankara, 2010.
- HUNTINGTON, S. P., **Medeniyetler Çatışması**, (Der. Murat YILMAZ), Vadi Yayınları, Ankara, 1995.
- KILÇIK, H., (Der.), **Demokrat Parti Meclis Grubu, 28 Mayıs 1950, Hükümet Programı Tartışmaları, Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri**, Cilt II, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992.
- KOÇAK, C., **Siyasal Tarih (1923-1950), Yakınçağ Türkiye Tarihi**, Cilt. I, (Der. Sina Aksin), Cem Yayınevi, İstanbul, 2005.
- MANNHEIM, K., "Conservative Thought", **Essays on Sociology and Social Psychology**, (Der. Paul Kecskemeti) Roudledge ve Kegan Paul Ltd. London, 1996'den akt. E.Zeynep GÜLER, **19.Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, (Der. Birsen Örs), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- OAKESHOTT, M., "Muhafazakâr Olmak Üzerine", (Der. Micheal ROSEN ve Jonathan WOLFF), **Siyasal Düşünce**, (Çev. Sevda ÇALIŞKAN-Hamit ÇALIŞKAN), Dost Kitabevi, Ankara, 2006.
- ÖĞÜN, S. S., "Türk Muhafazakârlığının Kültürel Politik Kökleri", **Türkiye'de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık**, Cilt:5, (Der. Ahmet ÇİĞDEM), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- ÖZEL, S., (Der.), **Baba İnönü'den Erdal İnönü'ye Mektuplar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988.
- ÖZİPEK, B. B., "Muhafazakârlık, Devrim ve Türkiye" **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık**, Cilt: 5, (Der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- ROSEN, M.,-WOLFF. J., (Der), **Siyasal Düşünce**, T.S. ELİOT, Kültürün İletilmesi, (Çev. Hamit- Sevda Çalışkan), Dost Yayınevi, İstanbul, 2006.
- SABAHATTİN, P., **Görüşlerim**, (Der. Dr. Ahmet Zeki İZGÖER), Buruc Yayınları, İstanbul, 1999.

- TUNÇAY, M., (Der.), **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- TÜRK, H. B., "İdeoloji ve Siyaset", **Siyaset**, (Der. Mümtaz'er Türköne), Lotus Yayınları, İstanbul, 2003.
- _____, "İdeoloji", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık**, Cilt 5, (Der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- YALÇIN, A., **Çağdaş Muhafazakârlık ve Siyasi İstikrar Sosyal ve Siyasi Teori**, (Der. Atilla YAYLA), Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993.
- YILMAZ, M., "Rauf Orbay", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık**, Cilt 5, (Der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004b
- ZÜRCHER, E. J., "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakârlık", **Siyasal bir Felsefe olarak Muhafazakârlık**, (Der. Ahmet Çiğdem), Cilt: 5, İletişim Yayınları, Kasım 2002.

Diğer

İnternet Kaynakları:

- <http://www.bbc.co.uk/turkish/>, (08.10.2008)
- <http://www.koprudergisi.com/> (15.09.2010)
- <http://www.belgenet.com/parti/> (10 05 2009)
- <http://www.erolgoka.com/yayin.html> (22.12.2010).
- [http://tr.euronews.net/\(2010/11/03\)](http://tr.euronews.net/(2010/11/03))
- <http://www.byegm.gov.tr/> (05.01.2011)
- <http://www.cnnturk.com/15.12.2010>
- <http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=189066>, 16.11.2010).
- <http://www.haber10.com/makale/21513/> (05.01.2011)
- <http://www.haber7.com/haber/> (06.12.2011)
- <http://www.haberturk.com/gundem/haber/587903-> (07.01.2011).
- [http://www.mizahvecizgi.com /](http://www.mizahvecizgi.com/) (05.01.2011)
- <http://www.moralhaber.net/05.12.2010>
- <http://www.muhafazakar.com/default.asp>. (31.05.2009)
- <http://www.ntvmsnbc.com/id/25157279/>, (06.12.2010).
- <http://www.odatv.com/n.php?n>, (25.12.2010)
- <http://www.radikal.com.tr/> (06.01.2011)
- <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/> (24.11.2008).
- <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP23.htm>- (24.03.2009)
- http://www.tr.emb-japan.go.jp/T_02/T_02.htm
- <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=228953>, Radikal, (4.08.2007)
- <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/>, (24.11.2008)
- http://www.hkmo.org.tr/etkinlikler/etkinlik_detay.php?kod=214, (12.01.2011)
- <http://www.serhanyucel.com/program/ozet.pdf>> (19.05.2009)
- <http://www.haber10.com/makale/21513/>(05.01.2011)

Gazeteler:

Akis, 29 Mayıs 1954

Ayın Tarihi 1950: Haziran 1950

Ayın tarihi, 201, Ağustos 1950

Ayın Tarihi, 201, Ağustos 1950

Ayın tarihi, 245 Nisan 1954

Cumhuriyet Gazetesi, 08 Ocak 1946

Cumhuriyet Gazetesi, 11 Nisan 1950

Cumhuriyet Gazetesi, 31 Ekim 1957

Cumhuriyet Gazetesi, 5 Aralık 1945

Cumhuriyet Gazetesi, 9 Ocak 1946

Cumhuriyet, 09.Ocak.1946.

Cumhuriyet, 21 Ekim 1955

Cumhuriyet, 4 Eylül 1947

Cumhuriyet, 8 Ocak 1947

Dünya, 1 Haziran 1956

Dünya, 1 Haziran 1956.

Hâkimiyet-i Milliye, 3 Aralık 1922

Hürriyet, 1 Ağustos 1952.

Hürriyet, 14 Ekim 1957

Hürriyet, 20 Şubat 1959

Hürriyet, 26 Kasım 1957

Hürriyet, 9 Kasım 1957.

Milliyet Gazetesi, 15 Ocak 1975

Milliyet, 13.Eylül.2008.

Radikal Gazetesi, 22.09.2002

Son Posta, 8 Ocak 1946

Son Telgraf, 3 Temmuz 1947,

Son Telgraf, 11 Mart 1951.

Son Telgraf, 18 Mayıs 1954

Son Telgraf, 19 Aralık 1947

Son Telgraf, 2 Aralık 1947.

Son Telgraf, 2 Eylül 1950.

Son Telgraf, 22 Nisan 1950

Son Telgraf, 25 Nisan 1950

Son Telgraf, 4 Aralık 1945

Star Gazetesi, 07.Ocak.2011.

Tanin Gazetesi, 08.01.1946

Tasvir Gazetesi 29 Nisan 1946

Tasvir Gazetesi, 27 Kasım 1946

Tasvir, 29 Nisan 1946.

TC Resmi Gazete, Sayı:6147 (2 Kasım 1945), s.9567

Ulus 9 Mart 1950

Ulus Gazetesi, 12 Ağustos 1950

Ulus, 9 Temmuz 1956

Ulus, 1 Ağustos 1950

Ulus, 1 Ağustos 1950

Ulus, 19 Nisan 1951

Ulus, 19 Nisan 1951

Ulus, 22 Temmuz 1951

Ulus, 23 Aralık 1950

Ulus, 24 Aralık 1950

Ulus, 31 Aralık 1959

Ulus, 4 Haziran 1952

Ulus, 5 Temmuz 1950

Ulus, 8 Eylül -12 Ekim 1952

Ulus, 8 Ocak 1947

Vatan Gazetesi, 13 Mart 1954

Vatan Gazetesi, 5 Mart 1947

Vatan, 20 Temmuz 194

Yeni Asır, 30 Nisan 1946.

Yeni Asır, 8 Ocak 1946

Yeni Asya Gazetesi 28.05.2007

Yeni Sabah Gazetesi, 25 Temmuz 1946

Yeni Şafak, 07.Ocak.2011

Yeni Ulus 7 Mayıs 1954

Yeni Ulus, 18 Mayıs 1954

Zafer 18 Nisan 1951

Zafer 18 Nisan 1951.

Zafer 6 Ekim 1952

Zafer Gazetesi 17 Ekim 1957

Zafer Gazetesi, 23 Ekim 1957

Zafer Gazetesi, 1 Eylül 1950

Zafer Gazetesi, 10 Aralık 1950

Zafer Gazetesi, 15 Ekim 1955

Zafer Gazetesi, 17 Temmuz 1951

Zafer Gazetesi, 19 Ekim 1950

Zafer Gazetesi, 21 Eylül 1951

Zafer Gazetesi, 24 Mayıs 1950.

Zafer Gazetesi, 25 Eylül 1951

Zafer Gazetesi, 4 Eylül 1950

Zafer Gazetesi, 8 Eylül 1950

Zafer ve Cumhuriyet, 5 Haziran 1950

Zafer, 23 Ekim 1957.

Zafer, 12 Ağustos 1957.

Zafer, 17 Temmuz 1951

Zafer, 29 Haziran 1956.

Zaman , 26 Eylül 2010

Zaman, 15.Nisan.2008

Meclis Görüşmeleri:

DPMGMZ, IX, Cilt: 1, Mayıs 1950, s. 28.

DPMGMZ, IX, Cilt:30, 03 Nisan 1951, s.45.

TBMMTD, IX, Cilt:4, 16 Kasım 1950, s. 28–29.

TBMMTD, IX, Dönem: IX, Cilt: 7, 7 Mayıs 1951, s.97.

TBMMTD, X, Cilt: 12, 6 Haziran 1956, s.207.

TBMMTD, X, Cilt: 12, 6 Haziran 1956; s.207.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: X, Toplantı:2, C.12, s.91–221.

TBMMTD, X, Cilt: 12, Kısım: 1 28 Haziran 1956, s.555.

TBMMTD, VI, Cilt:, 15 Ekim 1955, s. 22.

TBMM TD, IX, C: 20, B: 40 (09.02.1953), s.185–186.

Sözlü Görüşmeler:

EROĞUL, C., (AÜSBF Öğretim Üyesi, Prof. Dr.), “**DP ve Siyasal**

Muhafazakârlık” konulu sözlü görüşme, AÜSBF Cebeci Kampusu, Ankara, 2009.

MENDERES, A., (Adnan Menderes’in oğlu, Politikacı) “**DP ve Siyasal**

Muhafazakârlık” konulu sözlü görüşme, Çakırbeyli Villalan, Ümitköy Ankara, 2009.

Necmettin Cevheri, “**DP’nin Türk Siyasal Hayatındaki Yeri**” konulu görüşme kaydı, 13 Temmuz 2010, Akay Kavşağı, Çakmak Apt, Kızılay, Ankara

Belgeseller:

ADNAN MENDERES’İN BELGESELİ, <http://www.girift.com/adnan-menderes-in-asilmasi-imrali-belgeseli/13.01.2011>

BİRAND M.A., DÜNDAR, C., ve ÇAPLI, B., **Demirkırat**, TRT &

Milliyet Gazetesi İşbirliği, Belgesel, İstanbul, 1991.

Menderes’in İdamı Belgeseli, <http://www.belgeseli.org/adnan-menderes-belgeseli>

Kanal Türk TV, **Teke Tek Programı**, 25.01.2009 saat 22.00, Fatih ALTAYLI, Erol Şadi ERDİNÇ, Arda GEDİK

Tezler:

AKIN, F., **Türkiye’de Çok Partili Dizgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri (1946–1947)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi,

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, Ankara, 2004.

AL, G., **II. Meşrutiyet Dönemindeki En Büyük Muhalefet Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2006.

ALÇORA, E., **Türkiye’de Siyasal Parti Propagandası (1946–1960)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1981.

İNAN, S., **Muhalefette Adnan Menderes (1945–1950)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2002.

TÜRKÖNE, M., **Siyasî İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu (1867–1873)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara, Nisan 1990.

Programlar:

HİF Programı.

TpCF Programı.

DP Tüzük ve Programı.

Sözlük ve Ansiklopediler:

ÇAVIDAR, T., "Serbest Fırka", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, , 1995.

DEMİR, Ö. ACAR, M., **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1993.

MARDİN, Ş., "İslamcılık", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995–1996.

MARSHALL, G., **Sosyoloji Sözlüğü**, (Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

TUNÇAY, M., **"Cumhuriyet Halk Partisi (1923–1950)"**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

YAYLA, A., **Siyasî Düşünce Sözlüğü**, Liberte Yayınları, Ankara, 2003.

Sempozyumlar:

ÇAHA, Ö., "Muhafazakâr Düşüncede Toplum", **Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu**, AKP Yayınları, Ankara, 2004.

DURSUN, D., "Muhafazakârlık ve Türk Muhafazakârlığının Sorun Alanları", **Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu**, AK Parti Yayınları, 10–11 Ocak, Ankara, 2004.

ERDOĞAN, M., "Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu Açılış Konuşması", **Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu**, AK Parti Yayınları, İstanbul, 2004.

ERDOĞAN, M., Muhafazakârlık: Ana Temalar, **Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu**, 10–11 Ocak AK Parti Yayınları, İstanbul, 2004.

EKLER

EK:1 DP'nin kuruluş sürecinin başlangıcı olarak görülen Dört-lü Takrir¹.

CHP Meclis Grubu Yüksek Başkanlığına, 7 Haziran 1945

Daha ilk kuruluşundan beri, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve CHP'nin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk milletinin ancak bu prensiplerin tamamıyla tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve bilhassa partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaat-ledir ki milletçe özlenen bu amacın gerçekleştirilmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri partimizin meclis grubuna, arz ve teklif etmeyi borç bildik.

Atatürk'ün ölmez adına bağlı olan mukaddes kurtuluş savaşımızdan doğan Türkiye Cumhuriyeti, ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile dünyanın belki en demokratik anayasasını meydana getirmiş ve bu sayede gerek ferdi hürriyetleri, gerek millî murakabeyi en geniş surette sağlamak imkânlarını vermiştir.

Memleketi, Ortaçağdan kalma bir takım zararlı müesseselerden koro-yabilmek ve irticâ kırmak maksadıyla 1925'ten sonraki yıllarda siyasî hürriyetlerin bazı takyitlere uğratıldığını biliyoruz. Lâkin Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Teşkilatı Esasiye Kanununun, demokratik ruhuna daima sadık kalmış ve cumhuriyetin kurucusu Büyük Atatürk bunu tamamıyla demokratik bir şekle ulaştırmak idealinden ölünceye kadar ayrılmamıştır.

Burada, izahına lüzum görmediğimiz türlü sebeplerden dolayı muvaffakiyetsizlikle neticelenen Serbest Fırka tecrübesi bu maksatla yapılmış bir hareketti. Bu talihsiz tecrübenin uyandırdığı tepkiler neticesinde siyasî hürriyetlerin yeni bir takım tahditlere uğratıldığı inkâr edilemez. Bununla beraber cumhuriyet idaresinin her şeye rağmen demokratik tekâmül yolunda ilerlediğini gösteren teşebbüslerde vardır. Büyük Millet Meclisi seçimlerinde, müstakil mebuslara gittikçe daha artacak nispette yer ayrılması tecrübesini buna bir delil olarak zikredebiliriz.

İkinci Dünya Savaşı'nın belirmeye başlaması ve harp tehlikesinin memleketimizi daimi bir tehdit altında bulundurması pek tabii olarak siyasî hürriyetleri bir kat daha tahdide sebep olmuş ve bu suretle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun demokratik ruhundan biraz daha uzaklaşmıştı. Gerçi CHP içinde ayrıca bir müstakil grup teşkili millî murakabede tek parti usulünden doğan zararların karşılanması yolunda bir tecrübe olmakla beraber kuruluşundaki gayri tabiiilik dolayısıyla bundan da müspet bir netice alınmadığını görüyoruz.

Bütün dünyada, hürriyet ve demokrasi cereyanlarının, tam bir zafer kazandığı, demokratik hürriyetlere riayet prensibinin milletlerarası teminata bağlan-

¹ Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri, Demokrat Parti'nin Kuruluşundan İktidara Kadar Konuşmalar, (Der. Özel ŞAHİNGİRAY,) s.23–25.

mak üzere bulunduğu şu günlerde, memleketimizde de Cumhurbaşkanından en küçüğüne kadar bütün milletin aynı demokratik ülküleri taşıdığından şüphe edilemez.

Uzun asırlardan beri müstakil bir devlet olarak yaşayan Türkiye'de hatta okuyup yazma bilmeyen vatandaşların bile siyasî hürriyetlerini şuurla kullanacak bir seviyede bulundukları inkâr kabul edilmez bir hakikattir. Okuyup yazma bilmeyen köylüler arasında bile dünyanın en değerli idare ve siyaset adamlarını yetiştirmiş olan milletimizin bilhassa Cumhuriyet idaresinin kuruluşundan beri yapılan hamleler neticesinde bundan 20 yıl evveline nispetle çok yüksek bir seviyeye erişmiş bulunduğu övünülecek bir gerçektir.

İşte bir taraftan iç hayatımızdaki bu mesut tekâmülün yarattığı siyasî olgunluk, diğer taraftan bugünkü medeniyet dünyasının umumî şartları daha ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzda hâkim olan demokratik ruhu, bugünkü siyasî hayat ve teşkilatımızda kuvvetle tecelli ettirmek zamanı geldiği kanaatine bizi sevk etmiş bulunuyor. Bunun bir an evvel gerçekleşmesi yönündeki düşüncelerimizi şöyle hülâsa ediyoruz:

1- Millî hâkimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakabesinin anayasamızın yalnız şekline değil, ruhuna da tamamıyla uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin araması.

2- Yurttaşların siyasî hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkânlarının sağlanması.

3- Bütün parti çalışmalarının yukarı ki esaslara tamamıyla uygun bir şekilde yeniden tanzimi.

Muhterem milletvekilleri arkadaşlarımızın, yüksek tasviplerine sunduğumuz bu teklifimizle, daha ilk kuruluşundan beri millî hâkimiyet gayesine erişmeyi, onu gerçekleştirmeyi hedef tutan CHP'nin ve bütün Türk Milletinin yüksek arzularına tercüman olduğumuza, Atatürk'ün idealine sadık kaldığımıza inanmış bulunuyoruz.

Cumhurbaşkanımızın 19 Mayıs 1945 tarihli nutuklarında: "Siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş ölçüde hüküm süreceği" hakkındaki fikirleri bu teklifimizin vakitsiz ve yersiz olmadığı hakkındaki inancımızı büsbütün kuvvetlendirmiştir.

Milletimizin bütün kuvvet ve iradesini temsil eden Büyük Millet Meclisi Parti Grubu arkadaşlarımızın Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Türk Milletine dünya demokrasileri arasında şerefli bir mevki sağlayacak olan bu teklifi, kendi öz düşüncelerinin bir ifadesi gibi telakki edeceklerinden asla şüphe etmediğimizi bir defa daha tekrar eder ve takririmizin açık oturumda müzakeresini saygılarımızla rica ederiz.

İzmir

İçel

Kars

Aydın

Celâl Bayar Refik Koraltan Fuad Köprülü Adnan Menderes

EK: 2

CHP Zihniyetine Bir Halk Tepkisi Örneği (Metnin orijinali Kemal GÜNEYLİ'nin oğlu Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Zülküf GÜNEYLİ arşivinde bulunmaktadır.)

30.4.46 millet meclisine

Tarım bakanlığı bütün müzakerelerinde köylüye ehemlet ve hirsızlık ittibas eden millet vekilli Ahmet bozaya yükmek husarınca teessüflerini bildirir , milletin dörtte üçünü teşkil eden türk köylüsüne bu kadar saygı sımsa hakaret eden bir millet vekillinin türk milletini temsil edemeyeceğini ve bunun arasında yeri kalmadığını vakarlı tekdirlere nazır yazıyor .

Şöyleki : (atatürkün köylü efendidir) şansına mukabil Ahmet bozayın (on- hıdır . 5 hektar öker hukumete 1 hektar gösterir) yani hirsızdır diye hitap eden gazete sütunlarındaki bu bezeyanı bütün köylü vatandaşlar gibi benide kalbinden vurulmuş kadar renolde etmiştir . türk milletinin kahraman , çalısın , temiz ve namuslu bulunup çoğunluğunu teşkil eden bir köylüle- rin bu hakarete maruz kalmasına yükmek meclisinde bıkane telamayacağını asının . türk milletini böyle horsetas tahkir ve teslil eden millet vekilli- nin aramızdan çıkartılması layık cezaya çarptırmasını görmek , milli birli- gin hassas olduğunu müşahade etmek ve türk köylüsünün ide edildiği en kudsî hayriyet davasının kudretle neticelendiğini görmek demek olduğundan bu ri- aisiyetin temennî eyleyirim . senede millet ve vatana bir evlat yetiştiren bir köylü ayesinin yine senenin 12 ayında ayaklarına bir çift çarık ayırsı bilmek hasretini taşıdığını Ahmet bozay biliyor mu ? yün eğiren , bez toku- yan , inek süren , yağ ve peynir yapan , tarlada kocasına yardım eden , çocuklarını besleyen evini idare eden , üzümlü toplayan inoiz kurudan , orak biçen , arka taşıyan fatimenin yetiştirdiği , istihsal ettiği nispetlerden temenni etmekten mahrum bulundugunu sayın bozay endişe edüştüpte bir gün ölmek istediğini ? tarla süren , koyun güden , sığır yetiştiren , toprak ve iklim ettiği her anda hem salını her canını vatnından , milletini , devletinden , hukumetinden esirgemeyen son dâris karını millet ve vatana için iftiharla feda eden her köylü mehat ve ahmedi Ahmet bozay hak kire tanıyabiliyor mu ? Ahmet bozay , türk milletini aramızda her bir köylü nün milli , siyasi , ve iktisadi nasıl ağırlas dırer hale olduğunu bilmek kabiliyetini haiz mi ? türk köylüsü , osmanlı imparatorlughundan gindiye kadar , vere vere yalın ayak baş açık yalın sırtında yarıkt bir gövlekle kalıncıdır : köylü her isteneni vermiştir . vergi yolile , teberrü yolile . salma yolile . imce yolile . cebren alınan kısılay ve teyare bağları yolile . kendi okulunu yaparken şehirdeki mektepleri yaptırmaya hususu ide reler yolile . risvet yolile . harac yolile . tahallüf kuzu yedirmek yas ve peynir göndermek memnun etmek yolile , jandarmayı yedirmek igirmek , sonasına tehavvül etmek katlanmak yolile . vatan tahlikeye düştük zaman vahşetlere kurmak imnelere istarak ölmek yolile her zaman her gövini köylü vatandaşlar büyük bir nobavotla vermiş ve feda etmiştir . Ahmet bozayın dediği vakı ve varidde yuh köylü 5 ekker hukumete 1 gösterir . iddiaları doğru ise buna sebep nelerin ve kimerin olduğunu sebeb hac düşünce bikiile mi ? köylünün sırtındaki yemali yarıkt gövleğinin yarısı yukarda saydığı ve saymadığı vesilelerle elinden alındıgından başka geri kalan diğeri ya- rısının elinden almak için galiba Ahmet bozay dükkân vitirimleri arkasınd kurulan pusulari glalenen hille ve ihtikarı bilmezlikten geliyor veyahut midrik degilmi ? bütün bu istirap , ölüm , keder ve marakat vakısları arasında türk milletinin iktisadiyatını daha uzun bir zaman ayakta durdu rabilceok olan köylü bir vatandaş sıfatı ile Ahmet bozaydan guni almak isterim : sene 12 ay gövelli gündüzü çalısın köylü 5 hektar yerine hukumet 1 hektar gösterdiği halde yalın ayak baş açıktır . acdir . sefidir . perisandır . ayse bir çift çarık geymeye hasretlidir . ayse yün eğirenken öteki boyanıyor . ayse orak biçerken diğeri baloya gidiyor . 60 liraya bir çift çorap . 20 bin liraya bir manto . soriorum I vatana bir evlat yet- tirilen dahi istina gösterenlerin bu hareketleri dahamı durustur ?

bir sene de sirtına bir miltan edinmeyen bir köylü mahmet ? 1000 liralık palto cahlı leri , günde masasının iki mislini sefahet yapan , fantasi geçinenler kadar demi cahlı ve bedbohtır . vatanının münevver sünresine nermes köşklerde yaşamayı temin ederek kulubelerinde sigırlarile beraber bir arada yaşayan türk köylüsü cahlı değildir . . . bu , milli bir feragettir . . . bu feragat milli birliğin iktisadidir . ege cahlı , münevver olup medeni olup , milli ve vatanı husranlar karşısında asıp duymayanlardır . vatana her köşesinde tarımın yani miraatın binbir definesi yatmaktadır . vergi yolile bizden alınan paralar bir daha dönmek üsre ya bir sarayın veya bir saray n veya bir kaçıyız kişiyi barındıracak kadarın lüks bir muallenin temeller ne atılmaktadır . şimdiye kadar bu yolda türk milletinin miliyerları bir daha dönmek üsre bu temellere atılmıştır . diger taraftan millet ,soyulan , okunun osunu ta kalbine his ettiği devletçilikle eli kolu bağlanmış ve sitesis malsomesis birakılmıştır . geniş siraat sahaları , yer altı servet lerinin , servet ve enerji kaynağı olan büyük küçük bütün mahiflerinin ol- duğu gibi terk edilmiştir . 100 miliyonluk bir binanın temellerine türk milletinin bu muassas serveti bir daha dönmek üsre atılırken milli ve va- tanı hislerle meşbu olan yetkili bir vatandaş deseki bu yūs miliyoni vergi yolile aldığını türk köylüsüne 10 sene için tatmız verelim ve mukabilinde siraat sakinleri alıp dağıdalım . ve böylece yapılıs , medeni ,münevver sayın bay ahmet bozay bilirlermiki türk köylüsü neler yapar , bu millet için neler yaratır ? 10 sene sürmeden hem aldığı 100 miliyonu öder ve her sene içinde türk milletine bir miliyar liralık istihsal yapar . . . türk milleti , türk vatanı , türk milletini böyle muhtal kaldıracak milletın sirtında al- narak yapılan 4 binanın asaseti türk milletinin servet ve serefetine münyas olmas . (mahret yoker ayran . atla gider soyran) bisla gidişim bu demektir . bu demek : türk milletinin husranı demektir . asıl cahlı bu husranı idrak edemeyenlerdir . ey türk milletinin mükedderatını t.sbit odu millet vekilleri . yükeek masurumun ben hılar köylü kemal gıneli ile millet vekili arkadaşaniz ahmet bozayı sunuyorum . ahmet bozay türk köylü süne cahlıdır dedi . saklar : gıneler yani çalar söyledi . türk köylüsüne hakaret etti . türk köylüsüne hakaret . statürke hakaret demektir . çünkü atatürk köylü (milletın efendisidir) demıştır . ahmet bozay hayr türk köylüsü cahlıdır . harsındır:demektir . size lazım olan ate türkni / türk köylüsünü : yoker ahmet bozayınadır . bunu , vereceğizis karardan anlay-casız . . .

6/1/48

Diyanbakı : ilayeti ergüml ilçesi hılar köylü-
hamit oğlu kemal gıneli

Büyük millet meclisine

Tarım bakanlığı bütçe müzakerelerinde köylüyü cehalet ve hırsızlıkla ithham eden milletvekili Ahmet bozaya yüksek huzurunuzda teessüflerimi bildirir, milletin dörtte üçünü teşkil eden türk köylüsüne bu kadar saygısızca hakaret eden bir millet vekilinin türk milletini temsil edemeyeceğini ve bunun aranızda yeri kalıp kalmadığını vakarlı takdirlerinize arz ediyorum.

Şöyle ki: (Atatürk'ün köylü efendidir) sanasına mukabil Ahmet bozayın (cahildir. 5 hektar eker hükümete 1 hektar gösterir) yani hırsızdır diye hitap eden gazete sütunlarındaki bu hezeyanı bütün köylü vatandaşlar gibi beni de kalbinden vurulmuş kadar rencide etmiştir.

Türk milletin kahraman, çalışkan, temiz ve namuslu bulunup çoğunluğunu teşkil eden biz köylülerin bu hakarete maruz kalmasına yüksek meclisinizde bikane kalmayacağına eminim. Türk milletini böyle hoyratça tahkir ve tezlil eden milletvekilinin aranızdan çıkarılması layıkı cezaya çarptırılmasını görmek millî birliğin hassas olduğunu müşahade etmek ve türk köylüsünün iade edilmiş en kudsi haysiyet davasının kudretle neticelendiğini görmek demek olduğundan bu ricarın isafını temenni eylerim.

Senede millet ve vatana bir evlat yetiştiren bir köylü Ayşe'nin yine senenin 12 ayında ayaklarına bir çift çank ayırabilmek hasretini taşıdığını Ahmet Bozay biliyor mu? Yün eğiren, bez dokuyan, inek sağan yağ ve peynir yapan, tarlada kocasına yardım eden, çocuklarını besleyen, evini idare eden, üzüm toplayan, incir kurudan, orak biçen, arka taşıyan Fatime'nin yetiştirdiği, istihlal ettiği nimetlerden tegaddi etmekten mahrum bulunduğunu sayın bozay endişe edünöpte bir gün bilüp öğrenmek istedi mi? Tarla süren, koyun güden, sığır yetiştiren, icap ve iktiza ettiği her anda hem malını hem canını vatanından, millettinden, devletinden, hükümetinden esirgemeyen son damla kanını millet ve vatan için iftiharla feda eden her köylü Memed ve Ahmedî Ahmet bozay hakkile tanıyabiliyor mu?

Ahmet Bozay, Türk milleti arasında her bir köylünün millî, siyasî ve iktisadî nasıl aşılmaz birer kale olduğunu bilmek kabiliyetini haiz mi? Türk köylüsü, Osmanlı imparatorluğundan şimdiye kadar, vere vere yalın ayak baş açık yalnız sırtında yırtık bir gömlekle kalmıştır: köylü her isteneni vermiştir. Vergi yolile. teberrü yolile. salma yolile. imece yolile. Cebren alınan Kızılay ve tayyare bağışları yolile. Kendi okulunu yaparken şehirdeki mektepleri yaptırmaya hususi idareler yolile. Rüşvet yolile. haraç yolile. Tahsildara kuzu yedirmek yağ ve peynir göndermek memnun etmek yolile. Jandarmaya yedirmek içirmek, sopasına tahammül etmek katlanmak yolile. Vatan tahlîkeye düştüğü zaman cephelere koşmak ianelere iştirak etmek yolile her zaman her şeyini köylü vatandaşlar büyük bir sehavetle vermiş ve feda etmiştir.

Ahmet bozayın dediği vakia ve varidse yani köylü 5 eker 1 gösterir iddiaları doğru ise buna sebep nelerin ve kimlerin olduğunu acaba heç düşünebildiler mi? Köylünün sırtındaki yamalı yırtık gömleğinin yansı yukarıda saydığı ve sayamadığım vesilelerle elinden alındığından başka geri kalan diğer yansında elinden almak için galiba Ahmet bozay dükkân vitrimleri arkasında kurulan pusuları gizlenen hile ve ihtikân bilmemezlikten geliyor veyahut müdrük değil mi?

Bütün bu ıstırap, elem, keder ve maşakat vakıaları arasında Türk milletinin iktisadiyatını daha uzun bir zaman ayakta durdurabilecek olan köylü bir vatandaş sıfatı ile Ahmet Bozaydan şunu isterim: sene 12 ay geceli gündüzlü çalışan köylü 5 hektar yerine hükümete 1 hektar gösterdiği halde yalın ayak baş açıktır. acdır. sefildir. perişandır. Ayşe bir çift çarık giymeye hasretlidir. Ayşe yün eğirirken öteki boyaruyor. Ayşe orak biçerken öteki baloya gidiyor. 60 lira ya bir çift çorap. 20 liraya bir manto. Soruyorum bu vatana bir evlat yetiştirmekten dahi istina gösterenlerin bu hareketleri daha mı dürüst?

Bir senede sırtına bir miltan edinemeyen bir köylü Mehmet 300 liralık palto sahipleri, günde maaşının iki mislini sefahat yapan, fantazi geçinenler kadar demi cahil ve bedbahtır. Vatanının münevver zümresine mermer köşklere yaşamayı temin ederek kulübelerinde sığırlar ile beraber bir arda yaşayan Türk köylüsü cahil değildir... Bu, millî bir feragettir... bu feraget millî birliğin iktizasıdır. **Esas cahil, münevver olup medeni olup, millî ve vatani hüsrancılar karşısında azap duymayanlardır.**

Vatanın her köşesinde tarımın yani ziraatın binbir definesi yatmaktadır. Vergi yolile bizden alınan paralar bir daha geri dönmek üzere ya bir şatonun veya bir sarayın veya birkaç yüz kişiyi barındıracak modern lüks bir muhallenin temellerine atılmaktadır. Şimdiye kadar bu yolda Türk milletinin milyarları bir daha dönmek üzere bu temellere atılmıştır. Diğer taraftan millet, soyulmuş, okunun ucunu (CHP'nin 6 Oku'ndan biridir) ta kalbinde hissettiği devletçilikle eli kolu bağlanmış vasıtasız malzemesiz bırakılmıştır.

Geniş ziraat sahaları, yer altı servetlerimiz, servet ve enerji kaynağı olan büyük küçük bütün nehirlerimiz olduğu gibi terkedilmiştir. 100 milyonluk bir binanın temellerine türk milletinin bu muazzam serveti bir daha dönmek üzere atılırken millî ve vatani hislerle meşbu olan yetkili bir vatandaş dese ki bu yüz milyonu vergi yolile aldığımız Türk köylüsüne 10 sene için ödünç verelim ve mukabilinde ziraat makinaları alıp dağıdalım. Ve böylede yapılsa, medeni, münevver sayın bay Ahmet bozay bilirlermi ki Türk köylüsü neler yapar, bu millet için neler yaratır.

10 sene sürmeden hem aldığı 100 milyonu öder ve her sene içinde türk milleti ne bir milyar liralık istihsal yapar. Türk vatani böyle boş ve metrük, türk milleti böyle muattal kaldıkça milletin sırtından alınarak yapılan 4 binanın azameti türk milletinin servet ve saadetine mikyas olamaz. (hasret çeker ayrına atla gider seyrana) bizim gidişimiz bu demektir. Bu demek: türk milletinin hüsrancı demektir.

Asıl cahil bu hüsrancı idrak edemeyenlerdir. Ey türk mükedderatını tesbit eden millet vekilleri yüksek huzurunuzda ben hılar köylü kemal güneyli ile millet vekili arkadaşınız Ahmet bozayı sunuyorum. Ahmet bozay türk köylüsüne cahildir dedi. Saklar gizler yani çalar söyledi. Türk köylüsüne hakaret etti. Türk köylüsüne hakaret atatürke hakaret demektir. Çünkü Atatürk köylü (milletin efendisidir) demiştir. Ahmet bozay hayır türk köylüsü cahildir, hırsızdır demektir.

Size lazım olan atatürkmü? Türk köylüsümü? Yoksa Ahmet bozaymıdır? Bunu vereceğiniz karardan anlayacağız...

6/1/948

Diyarbakır vilayeti Ergani ilçesi hılar köyünden Hamit oğlu kemal güneli

EK: 3

7-11 Ocak 1947 tarihleri arasında toplanan DP Birinci Büyük Kongresi'nde kabul edilmiştir².

HÜRRİYET MİSAKİ

Yüksek heyetimiz dört maddeyi ihtiva eden takririn incelenmesini ana meseleler diye adlandırarak ve diğer dilekler ve meselelerden ayırmak suretile hususi bir heyete atfederek ayrıca seçtiği komisyonumuza havale etmiştir.

Bu takririn ana meseleler diye ayrılmasının ve adlandırılmasının çok yerinde olduğunu bildirmekle söze başlayalım. Dört maddelik bu takrire dikkat edilecek olursa, bütün olarak mütalaayı icabettirecek ve birbirine bağlı ve birbiri içinde bulunan meseleleri ihtiva ettiği kolayca görülebilir. Filhakika takririn ihtiva ettiği maddeler anayasaya aykırı kanunlar, idare cihazı karşısında partimizin durumu, seçim kanununun değiştirilmesi ve Demokrat Parti Meclis Grubu'nun durumu gibi meseleler olduğuna göre bunların birinin halli diğerinin haline bağlı ve müessir olduğu açıktır.

Bu takririn verilmesini icap ettiren sebepler olarak kısaca, partimizin kuruluşundan beri karşılaştığı gayri tabii şartlar gösterilebilir. Bunlar üzerinde partimiz genel başkanının açık konuşmasında da ehemmiyetle durulmuştur. Kanunlar arasında Anayasa'nın ruhuna ve metnine aykırı olan kanun hükümlerinin mevcut olduğuna ve bunların vatandaş hak ve hürriyetlerini baskı altında bulundurmakta ve millî iradenin serbestçe tecellisine engel teşkil etmekte olduklarına şüphe yoktur.

İdare cihazının tek partili devrede olduğu gibi kayıtsız şartsız iktidar partisi emrinde çalışmakta devam ettiği ve partimizin kurulmasını önlemeğe, geciktirmeğe ve partimiz mensupları ile partimize taraftar olan vatandaşlar üzerinde her türlü tazyiklere tevessül ettiği, kuruluşundan beri partimizin muhtelif faaliyetlerinde vazifeler almış olan sizlerce de gayet iyi bilinmektedir.

Devlet faaliyet ve idaresine milletçe el konmamasına ve topluluk hayatımızda millet murakabesinin bir türlü tahakkuk ve bir kelime ile millet hâkimiyetinin teessüs edememesine başlıca amil olan vatandaşın reyini kullanırken her türlü tesirden azade olarak vicdanının emrettiği gibi reyini kullanabilmesi ve kullandığı rey de emniyet altında bulunması ve amme vicdanının buna inanması şartlarının temin edilememesine sebep olan seçim kanununun değiştirilmesinin bütün milleti alakalandıran bir mesele haline geldiğini takdir etmeyen kalmadığı gibi taşıdığımız temsil sıfatı dolayısıyla hepiniz bu meselenin halini başta gelen bir vazife olarak deruhte etmiş bulunuyorsunuz.

Grubumuzun Meclisteki durumuna gelince: Tek parti zihniyetinin devam etmekte olmasının türlü tecellileri, bilhassa milletvekili seçimlerinin malum

² ALBAYRAK, EK:3

şartlar altında cereyan etmiş olması neticesi olarak grubumuzun Meclisteki durumunun nezaket ve ciddiyet arz etmekte olduğu hiç kimsenin gözünden kaçmayacak açıklığıdır.

Son günlerde grubumuzun Meclisi terk etmek mecburiyetinde kalması bu halin yeni bir delilini teşkil etmektedir ki, yüksek heyetinizin henüz bu hadisenin tesir ve teessürü altında bulunduğunu da bugüne kadar devam eden İdare cihazının vatandaşları ve muhtelif partileri tesir altına alabilmesi anayasanın ruhuna ve metnine aykırı olan bir takım kanunî hükümlerin meriyette bulunmasına; vatandaşlar ve muhtelif partiler üzerindeki böyle bir baskının ise; seçimlerde vatandaş iradesinin serbest tecelli edememesine, reylerin masum bulunmamasına sebep olduğu ve bunun ise doğrudan doğruya millet hâkimiyetinin tamamen tahakkuk edememesine ve hatta devletin kuruluşuna kadar tesirler icrasına yol açtığı ve nihayet bütün bunların da partimizin grubunun Meclisteki vaziyetini ağırlaştırarak tehlikeler doğurduğu, reddine imkân bulunmayacak bir hakikat olarak ortada durmaktadır. Görülüyor ki takririn ihtiva ettiği meseleler tamamen birbirine bağlı ve birbirinin sebep ve neticesidir.

Yüksek Heyetinizin Ana davalar diye adlandırdığı ve bir bütün teşkil eden bu meselelerin hal yolunun bulunması partimizin kuruluş maksatlarıyla doğrudan doğruya alakalı olduğu kadar Türk demokrasinin gerçekleşebilmesi için de halli mutlak zaruri meseleler olarak ortada durmaktadır. Kongremizin ruznamesine dâhil diğer meseleler bugün arz ettiğim manzara karşısında tali bir ehemmiyette kalmaktadır.

Diğer tarafından yukarıda da temas ettiğimiz gibi kongre açılış nutkunda üç maddede ifade edilen ve her hangi bir partinin görüşü olmaktan ileri, millî vicedanda şuurlaşan davalar olarak ele alınan üç meseleyi hatırlatmak isteriz.

- 1- Vatandaş hak ve hürriyetlerini haleldar eder mahiyette olan ve Anayasamızın ruhuna ve metnine uymayan kanun hükümlerinin kaldırılması,
- 2- Vatandaş reyunin emniyet ve masuniyetini sağlamak ve millî hâkimiyet prensiplerini teminat altına almak maksatlarıyla seçim kanununda değişiklikler yapılması,
- 3- Devlet reisliği ile fiili parti reisliğinin bir zat uhdesinde birleşmemesi esasının kabulü.

Kongre açılış nutkunun ve binnetice bu üç esasın yüksek heyetinizce tasvibedilmiş olması ve takrir muhteviyatının da bu meselelerle sıkı sıkıya bağlı ve hatta ayrı mahiyet taşımakta bulunmasını bir defa daha müşahade etmek yerinde bir iştir.

Asıl kayda şayan olan nokta gene yukarıda da temas ettiğimiz veçhile vilayetlerden gelen delegelerin eksensinin de komisyonumuza tevdi edilen takririn ihtiva ettiği dört meseleyi ele almış olmasıdır. Nitekim bu delillerin hemen hepsinde seçim kanununun vatandaş iradesinin serbest tecellisi, reylerin masuniyetini teminat altında bulunduracak şekilde tadilinin temini, Anayasaya uygun olmayan kanun hükümlerinin ortadan kaldırılması ve idare cihazının tarafsızlı-

ğından doğan ve bir arada mütalaaı her vatandaşın yüreğini sızlatan, endişeye düşüren idari tasarrufların nihayete ermesinin ilk şartı olmak bakımından da Devlet Reisliği ile fiili parti reisliğinin bir zatın uhdesinde birleşmemesinin kabulü millî hâkimiyet esasının zaruretleri olarak tespit edilmiş ve bu meseleler karşısında parti grubumuzun Meclisteki durumunun günün şartlarına göre mütalaa edilerek bu hususta bir karar alınması yüksek heyetinize bırakılmış bulunmaktadır. Bu itibarla komisyonumuz takririn ihtiva ettiği ilk üç mesele hakkında ayrıca bir mütalaa serdine lüzum görmeyerek üç günlük çalışmalarını parti meclis grubumuzun durumu üzerinde toplamıştır.

Çok kısa bir zamanda yurdun her köşesinde, geniş ölçüde vatandaşların partimiz etrafında toplanmış olması ve bilhassa seçimlerde milyonlarca vatandaşın reylerini partimiz lehinde kullanması ve seçimlerden sonra da cereyan eden hadiselerin ümit kırıcı ve üzücü olmalarına rağmen parti içinde çalışmalarına azimle devam etmesi ve bu azim kararını yüksek heyetimizle temsil edecek kadar bütün bir varlık meydana getirmesi elbette ve elbette muayyen millî maksatların elde edilebilmesi için yapılmış fedakârlıklardır. (Grubumuzun Meclisteki faaliyetleri bu maksatlar istikametinde en küçük bir inkişaf elde edilmesi şöyle dursun bilakis tek parti zihniyetinin bütün devlet faaliyetlerini tanzim edecek olan Büyük Millet Meclisi'nde de eskisi gibi hüküm sürmekte olduğu meydandadır.

Demokratik gelişmemizin uzun bir sürüncemeye düşmesi demek olan ve parti faaliyetlerimizin akamete uğraması gibi bir netice doğurabilecek bu hali daima göz önünde bulundurmak lazım gelmektedir. Doğuşundan beri her istikametteki faaliyetlerini kanunlara ve meşruiyet esaslarına göre devam ettirmekte olan, her hal ve karda daima bu yolda yürümek azminde olan partimizin, Meclis Grubumuzun durumunu ciddiyle ele alması bir zarurettir.

Tek parti zihniyetinin millî vicdana mal olan meseleler karşısında gidiş istikametinde memleketin demokratik inkişafını sağlayacak mahiyette küçük belirtiler göstermemekte devam etmesi karşısında Grubumuzun Meclis'ten çekilmesi Partimiz için içtinabı mümkün olmayan tabii bir karar olacaktır. Partimiz kuruluş maksatlarını sürüncemeye ve sürüklenmeye bırakmak suretiyle memleketimizde demokratik inkişafın gecikmesine göz yummak Demokrat Parti'nin asla kabul edemeyeceği bir neticedir. Bu sebeple böyle bir kararın devlet kuruluşunda meydana getireceği akisler üzerinde durmayarak bu tarihî kararı almak Partimiz için zaruret olacaktır.

Yüksek heyetimizin toplanmasıyla ve Parti faaliyetlerine el koymasıyla bir dönüm noktasına ulaşmış olan Partimiz Grubunun Meclisteki faaliyeti hakkında bugünden kâfi bir karar almayarak hadiselerin inkişafını bundan sonra da sıkı sıkıya takip ederek her yolda bir karar alması salahiyetini seçiminizle teşekkül edecek Genel İdare Kuruluna vereceğimiz bu salahiyet ve bu salahiyetin gerektiği zaman kullanılması keyfiyeti Parti Meclis Grubumuzu demokrasi aleyhindeki tecellilerine şahitlik etmek mevkiinde kalmak gibi bir durumdan kurtaracak ve yüksek heyetimizde tanı ve kâfi ifadesini bulmuş olan Türk demokra-

sisi davasının mutlak gelişmesini temin yolundaki azim ve kararımızın bir ifadesini teşkil edecektir.

Hadiselerin icabettirdiği zaman karar almak üzere yüksek heyetimizin toplanabilmesindeki müşkülâtın bu yetkinin Genel İdare Kuruluna kayıtsız ve şartsız olarak verilmesi hususunda ayrı bir sebep teşkil ettiğini arz etmek isteriz.

Karar yüksek heyetinizindir.

EK:4

DP ve CHP ilişkilerini kilitlenmesi üzerine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından 12 Temmuz 1947 yılında yayınlanan bildiri³.

12 TEMMUZ BEYANNAMESİ

3 Haziran tarihinde görüşmek üzere çağırdığım Bay Celal Bayar bana Demokrat Partinin, idare mekanizmasının baskısı altında bulunduğunu beyan ve şikâyet etti. Haberdar ettiğim Başbakan, aynı mevzuları daha evvel aralarında görüş-tüklerini hikâye ederek, böyle bir baskının olmadığını, idare mekanizmasının memleketin huzurunu bozacak mahiyetteki tahriklere karşı çok güç durumda kaldığını beyan eyledi. Bundan sonra, iki tarafı bir arada dinlemek için, 14 Haziran tarihli buluşmayı tanzim ettim.

Başbakan ve Yardımcısı Devlet Bakanı ile Demokrat Parti Genel Başkanı hazır bulundular. İki taraf arasında karşılıklı tartışma içinde iki buçuk saat devam eden bu konuşma, başladığı noktada bitti. Demokrat Parti Başkanı, partisinin baskı altında bulunduğu noktasında ısrar ve partisinin kanun dışı maksatlar ve ihtilal usulleri takip ettiğine dair ithamları reddetti. Hükümet Reisi, idare mekanizmasının baskı yaptığı iddiasını kabul edemeyeceğini ve şikâyet vesikalarını tetkik ve takibe hazır olduğunu tekrar söyledi ve muhalif partinin çalışma usullerini düzeltmesi lazım olduğu iddiasında kaldı.

17 Haziran tarihinde Bay Bayar'ı tekrar kabul ettim. Bana, vaziyeti arkadaşlarıyla görüştüğünü, benim durumuma karşı teşekkürle müteahhas olduklarını söyledikten sonra, baskı vardır kanaatinde olduklarını ifade eyledi. Bunun üzerine; iki defa görüştüğüm Başbakan, iktidar partisiyle muhalefet partisinin Büyük Meclisteki münasebetleri ve karşılıklı çalışmaları yolunda hayırlı terakkiler olduğunu takdirle söyledikten sonra, biz de kendimize düşen vazifeleri sadakatle ifa edeceğiz, size söz veriyorum dedi ve iki ay sonra Büyük Meclis toplanıncaya kadar partilerin münasebetlerinde itimadı artıran terakkiler olacağına ümidinin kuvvetli olduğunu ilave eyledi.

Bu beyanatı Bay Bayar'a 21 Haziran tarihinde naklettim. Bay Bayar, bu konuda fiili neticeye intizar edilmesi lazım geleceğini bildirdi. Bundan sonraki tartışmalar Muhalefet Liderinin Sivas nutkunda ve Hükümet Reisinin 2 Temmuz tarihli beyanatında ve ondan sonraki karşılıklı cevaplarda görülmüştür. Vaziyet hulasa olunursa, iki taraf şikâyetlerinde ve savunmalarında ısrar etmiş ve şiddetli tartışmalar esnasında karşılıklı iyi niyetlerin ifadesi olan bazı tatmin edici parçalar hatırlarda kalmıştır.

³ KARPAT, 2010, s.167-169.

Siyasî havayı yumuşatan bir iyilik olmak üzere, dertleri bilenlerin, kendiliklerinden, karşı tarafı teskin edici tedbirler alacakları ümidi uyanmıştır. Bunun dışında olarak, durum, muhalefet partisi liderinin “fiili bir netice beklemek” şeklinde ifade ettiği hükümde görülür. Yani, bir başka türlü söylenirse, vaziyet karşılıklı iddialar bakımından düğüm halini muhafaza etmiştir.

Şimdi ben, bu düğümü çözmeğe çalışacağım. İki tarafın şikâyet ve müdafaalarının delillerini tafsil etmekte fayda görmüyorum. Zaten bunlar umumî efkârca da kâfi derecede bilinmektedir. Gördüm ki, taraflardan hangisinin hak-sız yahut hangisinin daha evvel karşısını kırmağa başlamış olduğunu aramakta da fayda yoktur. Ben, idare mekanizmasının baskı yaptığını Hükümet Başkanı'nun kabul etmemesini, öyle bir hareketi tasvip etmeyeceğini katıyetle beyan eylemesini, bir teminat ifadesi olarak aldım ve bunu Bay Bayar'a söyledim.

Ben, muhalefet liderinin kanundışı maksatlar ve metotlar isnadını reddetmesini, muhalif parti çalışması için şart olan kanun içinde kalmak esasının göz önünde tutulduğuna ve tutulacağına dair tatmin edici bir teminat olarak kabul ettim ve Başbakana bunu söyledim. Her iki tarafla uzun konuşmalardan çıkardığım bu neticelere inanmak istiyorum ve inanıyorum. Bizi bu inanışa getiren bu durumu, memlekette siyasî partilerin çalışıp gelişebileceğine kati ümit veren en mühim merhale sayıyorum.

Şimdiye kadar, memlekette geçen iktidar ve muhalefet tecrübesinin muvafak olmamasını, bir seneden beri geçirdiğimiz tecrübeler, onların dayanamamış ve bu günkü siyasî durumu elde edememiş olmalarında görüyorum. Benim kanaatimce, bir buçuk seneden beri geçirdiğimiz tecrübeler ağır ve bazen ümit kırıcı olmuştur; amma, gelecek için her türlü ümitleri haklı çıkaracak bir muvafakiyet temin edilmiştir.

Bu durumu muhafaza etmek ve onun gelişmesini sağlamak, iktidar ve muhalefet partilerinin vazifeleri olmak lazımdır. Gelecek için tedbirler, benim kabul ettiğim gibi, şu noktadan hareket etmekle bulunabilir. Benim, bu son dinlediğim karşılıklı şikâyetler içinde mübalağa payı ne olursa olsun, hakikat payı da vardır. İhtilalci bir teşekkül değil, bir kanunî siyasî partinin metotları ile çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır. Bu zeminde ben, Devlet Reisi olarak, kendimi her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görürüm.

İdare mekanizması, yani Valilerimiz ve maiyetleri, bir seneden beri çok ağır bir tecrübe geçirmişlerdir. Öyle zamanlar oldu ki, memlekette hükümetin mevcut olup olmadığı bile şüphe götürür idi.

Sorumlu Hükümetin huzur ve asayiş vazifesi münakaşa götürmez. Fakat meşru ve kanunî siyasî partilere karşı tarafsız, eşit muamele mecburiyeti, siyasî hayat emniyetinin temel şartıdır. Bu arada, siyasî partilere mensup olan veya görünen hususi maksat sahiplerinin şirretliklerini pervasız olarak tesirsiz bırakmak hususunda partilerin dikkat göstermeleri icap eder.

Siyasî partilerin hangisi işbaşına gelirse gelsin, onları, idare mekanizmasında çalışanların, haklarına ve itibarlarına karşı adaletli bir zihniyette olacaklarına inandıracaklardır.

Zannediyorum ki, Hükümet Reisi ile Muhalefet Lideri arasındaki son tartışmada, iki tarafı sebat ettikleri noktadan ayırmak gayretine düşmeksizin, her iki tarafın bekledikleri şeyleri söylemiş ve temin etmiş oluyorum.

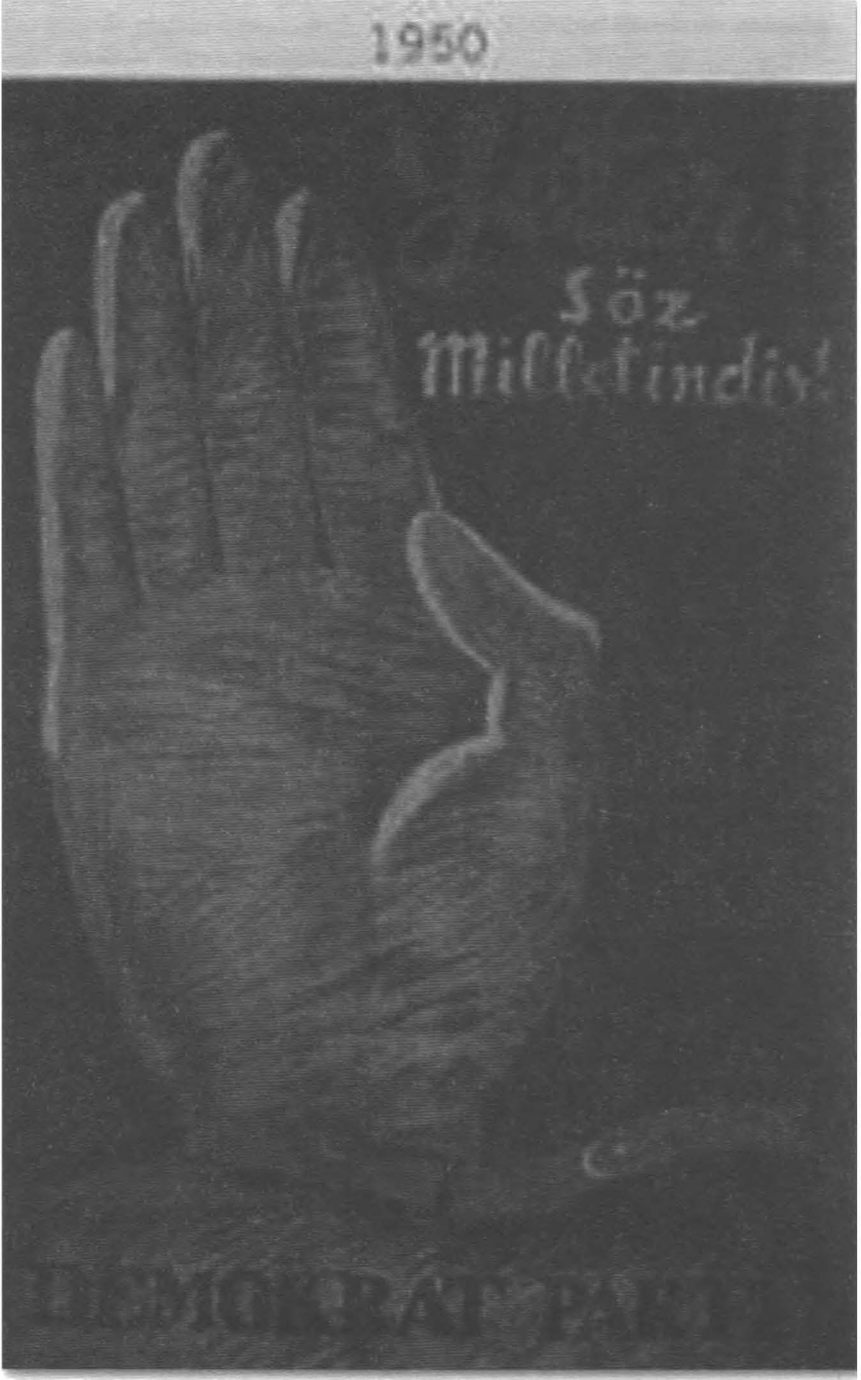
Vatandaşlarıma, Hükümetle ve iktidar partisi ile muhalefet partisi arasında görüşme ve araya girme safhalarını olduğu gibi anlatmış olduğumu ümit ederim. Varmak istediğim netice, başlıca iki parti arasında temel şartın, yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet, bir bakımdan memleketin emniyeti manasını taşıdığı için, benim gözümde çok ehemmiyetlidir. Muhalefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek rüyetinde olmadığından müsterih olacaktır.

Büyük vatandaş kütlesi ise, iktidarın bu partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir. Bu neticeye varmak için karşılaştığım güçlükler, çok zaman, yalnız ruhi mahiyette olan amillerdir. Bu güçlükleri yenmek için, siyasî hayatımızı idare eden, iktidarda veya muhalefetteki liderlerin samimi yardımlarını isterim.

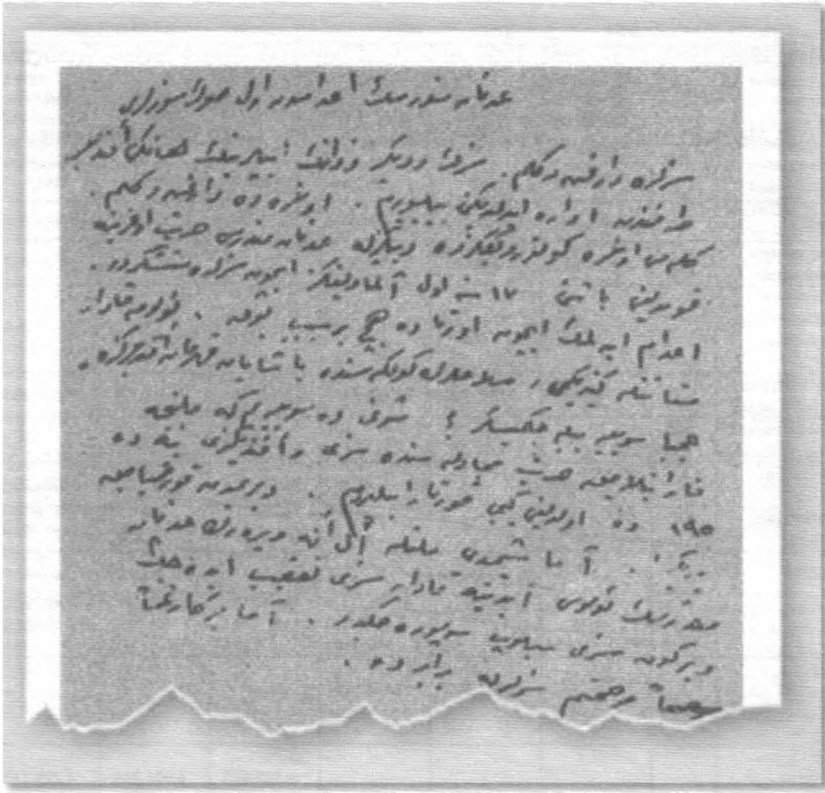
Bu beyanatımı, neşrinden önce, Başbakanla Muhalefet Lideri görmüşlerdir.

T.C. Cumhurbaşkanı İSMET İNÖNÜ 12 Temmuz 1947

EK:5 DP'nin Günümüze gelen en önemli seçim afişi

EK: 6 Adnan MENDERES'in idamından önceki son mektubu

“Sizlere dargın değilim. Sizin ve diğer zevatın iplerinin hangi efendiler tarafından idare edildiğini biliyorum. Onlara da dargın değilim. Kellemi onlara götürdüğünüzde deyiniz ki, Adnan Menderes hürriyet uğruna koyduğu başını 17 sene evvel almadığınız için sizlere müteşekkirdir. İdam edilmek için ortada hiçbir sebep yok. Ölümüne kadar metanetle gittiğimi, silahların gölgesinde yaşayan kahraman efendilerinize acaba söyleyebilecek misiniz? Şunu da söyleyeyim ki, milletçe kazanılacak hürriyet mücadelesinde sizi ve efendinizi yine de 1950’de olduğu gibi kurtarabilirdim. Dirimden korkmayacaktınız. Ama şimdi milletle el ele vererek Adnan Menderes’in ölüsü ebediyete kadar sizi takip edecek ve bir gün sizi silip süpürecekler. Ama buna rağmen merhametim sizlerle beraberdir.”⁴

4 Adnan Menderes'in idamından dakikalar önce yazdığı bu mektup, idam ~~ve~~ hangisindeki bir askere verilmiş asker de bunu, Menderes'in sevdiği DP milletvekilleri ~~arası~~ ~~arası~~ gibi mahpus bulunan Giyasettin Emre'ye iletmıştır.

EK: 7

1946, 1950, 1954, 1957, 1961, 1965 ve 1969 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları

	A: Alınan Oy sayısı		B: Oy Oranı		C: Milletvekili Sayısı		
	1946	1950	1954	1957	1961	1965	1969
Nüfus		20.807.000	23.204.000	25.250.000	28.227.000	31.149.000	34.443.000
Kayıt seçmen sayısı		8.905.743	10.262.063	12.078.623	12.925.395	13.679.753	14.788.552
Kayıt seçmen sayısının nüfusa oranı(%)		42,8	44,2	47,8	45,8	43,9	42,9
Oy kullanan seçmen sayısı		7.953.085	9.095.617	9.250.949	10.522.716	9.748.678	9.516.035
Katılım oranı (%)	85	89,3	88,6	76,6	81,4	71,3	64,3
Geçerli oy sayısı		-	-	-	10 138 035	9.307.563	9.086.296
Milletvekili sayısı	465	487	541	610	450	450	450
CHP							
A		3.148.626	3.193.471	3.825.267	3.724 752	2.675.785	2.487.006
B	397	39,6	35,1	41,4	36,7	28,7	27,4
C		69	31	178	173	134	143
DP							
A		4.391.694	5.313.659	4.497.811	-	-	-
B		55,2	58,4	48,6	-	-	-
C	61	415	503	424	-	-	-
AP							
A		-	-	-	3.527.435	4.921.235	4.229.712
B		-	-	-	34,8	52,9	46,6
C		-	-	-	158	240	256
MP							
A		368.537	-	-	-	582.704	292.961
B		4,6	-	-	-	6,3	3,2
C		1	-	-	-	31	6
CMP							
A		-	480.249	604.087	-	-	-
B		-	5,3	6,5	-	-	-
C		-	5	4	-	-	-
CMKP							
A		-	-	-	1.415.390	208.696	-
B		-	-	-	14,0	2,2	-
C		-	-	-	54	11	-
HP							
A		-	-	321.471	-	-	-
B		-	-	3,5	-	-	-
C		-	-	4	-	-	-
BÇMZ							
A		44.537	56.393	1.850	81.732	296.528	511.023
B	7	0,6	0,6	0,0	0,8	3,2	5,6
C		2	2	-	-	1	13

1946 yılı seçim sonuçları hemen yakıldığından sağlıklı verilere ulaşılamamıştır. KARPAT ve TÜİK verileri arasındaki rakamlar farklıdır. (KARPAT, 2010, 250)

www..tuik.gov.tr.15.01.2011)

EK: 8 1950-1960 Yılları Arası Demokrat Parti İktidarında Türkiye'nin Kalkınma Verileri

SEKTÖRLER	1950	1960	AÇIKLAMA
TARIM Ekim alan Traktör sayısı Buğday üretimi Pancar üretimi Pamuk üretimi	14 milyon 542 bin hektar 16.585 4 milyon ton 850 bin ton 120 ton	25 milyon hektar 42.135 8.5 milyon ton 4.5 milyon ton 180 ton	Bu gelişmeler, tahılı muhafaza ve onun ihraç pazarlarına sevkini kolaylaştıracak tesislere olan ihtiyacı da arttırdığından yeni silolar ve hububat depoları inşası programını ortaya çıkardı. DP döneminde 14 betonarme silo, 70 çelik silo, 390 çelik depo ve kâgir ambar inşa edilerek hizmete alındı.
EĞİTİM İlkokul sayısı İlkokul öğretmen sayısı Ortaokul Sayısı Lise Sayısı İmam Hatip Lisesi Sayısı	12.511 33.844 343 59 4	22.011 53.174 688 138 16	1960 bütçesinde Millî Eğitime ayrılan tahsisat, 1950 yılından % 470,7 fazladır
ULAŞIM, KÖPRÜ, LİMAN Karayolları	17 456 Km	40 800 Km	Ayrıca ülkenin kalkınması için hayati derecede önemli olan Mersin, Iskenderun, Haydarpaşa, Samsun, Giresun ve Trabzon limanları yapılarak hizmete girdi. Ancak bu dönemde iç ve dış sebeplerle Demiryollarına gereken önem verilmemiş olup on yıllık DP iktidarında sadece 224 km'lik artış meydana gelmiştir.
İÇME SUYU VE SULAMA 58 bin 101 köy ve mahallenin Barajlarda toplanan su hacmi m3	8 bin 809 içme suyu 157 milyon	33 bin 554'e yükseldi 13 milyar	
ENERJİ Elektrik enerjisi üretimi Taş kömürü üretimi Linyit üretimi Batman Rafinerisi	737 milyon (kw/saat) 4 milyon ton 957 bin ton 300 bin ton	2 milyar 815 milyon 6 milyon 550 bin 2 milyon 602 bin ton 700 bin tona	Sanyar, Seyhan, Ayrancı, Sille, Kemer, Demirköprü, Samsa ve Hirfanlı Barajları DP iktidar döneminde tamamlanarak faaliyete geçti. Mamasın, May, Apa ve Altınapa Barajları'nda 1960 yılında;

			DP'nin temellerini attığı Kesikköprü, Almus, Sarımsaklı, Selevir, Seyitler ve İbrala Barajları'nda da 27 Mayıs Darbesi'nden birkaç yıl sonra üretim başlamıştır.
AĞIR SANAYİ Yün ve pamuk sanayinde iğne sayısı Mevcut tezgâh sayısı Tekstil sanayi üretim miktarı Çimento fabrikası Çimento üretim miktarı	290 bin 6.316 250 milyon 4 395 bin ton	1 milyon 18.257 785 milyon 16 2 milyon ton	Endüstri on yılda 9 kat büyüdü. Ayrıca özel sektör teşvik edildi. Kok, pik ve pik boru üretimleri on yıl içinde üçer kat arttı. Öte yandan çelik üretimi de % 208 oranında yükseldi.
ŞEKER SANAYİ Şeker üretimi	137 bin ton	500 bin ton	11 Şeker Fabrikası tamamlanarak hizmete alındı
SAĞLIK SEKTÖRÜ Sağlık kurumlarında yatak sayısı	11.637	42.814	
KÂĞIT SANAYİ Kâğıt üretimi Kişi başına kâğıt üretimi	18 bin ton 1 kg	63 bin ton 6 kg	
ÜNİVERSİTELER Üniversite sayısı Yüksek Öğrenime Öğrencileri	3 24.919	7 56.718	1950 yılında Ankara, İstanbul ve İstanbul Teknik Üniversitelerine ilaveten; 1950-60 arasında Ege, Atatürk, ODTÜ ve KTÜ üniversiteleri ile kamu kurumlarına yönetici yetiştiren TODAİ kuruldu.
DERNEKLER Sosyal Yardım Alanı Dini Amaç Kültürel Yabancı ve Azınlık Der.	208 142 285 75	638 4821 2511 218	1950 yılına kadar Türkiye'de yaklaşık otuz alanda faaliyet gösteren derneklerin toplam sayısı 1600 civarında iken, 1960 yılında bu sayının 17 232'ye çıktığı görülmüştür.
MÜZELER	36	49	TBMM ve Anıtkabir başlıcalardır.

Kaynaklar: Ahmet N. YÜCEKÖK, *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-ekonomik Tabanı*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971, s. 109; AHMAD, s.164; BURÇAK, 1998, s.763. www.tui.gov.tr, www.serhanyucel.com (05.01.2011)

Cemil Meriç Batılılaşma sürecindeki Türkiye'yi, Batı'ya giden geminin Doğu'ya bakan yolcuları, olarak tanımlar. Bu sürecin başlangıç noktası, Sultan III. Selim'in tahta çıkmasıyla başlayan, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi kaynaklarıyla kalkınmaktan vazgeçip rotayı Batı'ya kırdığı tarihtir (1789). Bu tarihten itibaren, Fransız İhtilali'nin devrimci, pozitivist, seküler, ırkçı, saf akıl ve bilimci düşünceleri Balkanlar'dan başlayarak Osmanlı'nın içine yayılmaya başlamıştır. Yetmiş iki milleti bütün değerleriyle bünyesinde yüzyıllarca yaşatan ve Fransız İhtilali'ne kadar büyük bir uluslar üstü yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, başta ulusçuluk olmak üzere, İhtilal değerlerinin de etkisiyle 1918 yılında yıkıldıktan sonra süreç maalesef, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da etkisini artırarak devam ettirmiştir. Yazar, kitabında Fransız İhtilali'nin, bizim al(a)madığımız öteki yüzünü, siyasal muhafazakârlığı, ülkemizdeki son iki yüz yıllık siyasal muhafazakârlığı ve 1946 yılında kurulan Demokrat Parti'nin on dört yıllık siyasal hayatını, siyasal muhafazakârlığın temel ilkelerine göre analiz etmiştir.

Adnan Menderes'in 7 Ocak 1946 tarihinde DP'nin kuruluşunda yaptığı açıklama:

"Bugün Demokrat Parti resmen kuruldu. Şimdi Türk siyasî hayatında yepyeni bir sahife açılıyor. Bu tarih, gelecek kuşaklar için asla unutulmayacak bir kilometre taşı olacak. Artık tek parti-tek şef sisteminin egemenliği, yalnız devlet hayatımızın dar kalıpları arasından çıkmakla kalmayacak; aynı zamanda, milletimiz yıllarca özlemini çektiği demokrasinin en ufuklarından özgürce nasibini alacak. Ülkemizin kalkınmaya ekonomik açıdan gelişmeye ihtiyacı var. Demokrasi ve kalkınma hamleleri Demokrat Parti'nin iki temel felsefesi olacak. Kurucusu olduğum bu partinin, politik hayatımızda sonsuza kadar devam edeceğini ümit etmek istiyorum. Bizden sonra bu partinin başına geçecek yöneticilerin, 1946 ruhunu daima hafızalarda canlı ve uyanık tutmaları en samimi dileğimdir."

Adnan Menderes'in idam öncesi yazdığı mektup:

"Sizlere dargın değilim. Sizin ve diğer zevatın iplerinin hangi efendiler tarafından idare edildiğini biliyorum. Onlara da dargın değilim. Kellemi onlara götürdüğünüzde deyiniz ki, Adnan Menderes hürriyet uğruna koyduğu başını 17 sene evvel almadığınız için sizlere müteşekkirdir. İdam edilmek için ortada hiçbir sebep yok. Ölümüne kadar metanetle gittiğimi, silahların gölgesinde yaşayan kahraman efendilerinize acaba söyleyebilecek misiniz? Şunu da söyleyeyim ki, milletçe kazanılacak hürriyet mücadelesinde sizi ve efendinizi yine de 1950'de olduğu gibi kurtarabilirdim. Dirimden korkmayacaktınız. Ama şimdi milletle el ele yererek Adnan Menderes'in ölüsü ebediyete kadar sizi takip edecek ve bir gün sizi silip süpürecektir. Ama buna rağmen merhametim sizlerle beraberdir.

